

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS XLV

VILNIUS • 2022

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS XLV

VILNIUS, 2022

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA

LKMA akad. prof. dr. ARŪNAS STREIKUS
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Doc. dr. POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, *filosofija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. doc. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Vysk. dr. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuva, Lenkija, *sociologija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL
(Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKI (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ
(Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. prof. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

Prof. dr. MINDAUGAS STANKŪNAS (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas,
Griffith university, Australija, *biomedicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
literatūrologija) – vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

Moksliniai straipsniai 5

SAULIUS RUMŠAS OP

- Žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą ir/ar panašumą? Bazilijaus Cezariečio
Pr 1, 26–27 komentaro teologiniai iššūkiai 7
- L'homme est-il créé à l'image et/ou à la ressemblance de Dieu? Défis
théologiques des commentaires de Basile de Césarée sur *Gn* 1, 26–27 35

MYKOLAS DEGUTIS

- Anaksimandras ir ribinės sąvokos paieškos 37
- Anaximander and the Search for the Limitary Concept 55

DALIUS VILIŪNAS

- Filosofinis Lietuvos jėzuitų įdirbis Apšvietos epochoje: Cicerono
ir Senekos vertimai 57
- Philosophical Work of the Lithuanian Jesuits in the Age of the Enlightenment:
Translations of Cicero and Seneca 80

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

- Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos sesijų raida XIX a. 83
- The Development of the Sessions of the Vilnius Diocesan Cathedral Chapter
in the Nineteenth Century 105

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

- Apie elgesį bažnyčioje ir kitas luomo tapatybės išraiškos detales:
1891 m. Seredžiaus atvejis 111
- On the Behaviour in Church and Other Details of the Expression of Status
Identity: The Case of Seredžius in 1891 144

BIRUTĖ RŪTA VITKAUSKIENĖ

- Mykolas Homolickis apie Vytauto kapą, antkapį ir altorių senojoje
Vilniaus katedroje. 165
- Michał Homolicki's Manuscript on Vytautas's Tomb, His Tombstone,
and the Altar in the Old Cathedral of Vilnius 182

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ, VAIVA MIKELIONYTĖ

- Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos „dovanų konfliktas“ iš dailės istorijos
perspektyvos 185
- 'The Gift Conflict' Between the Holy See and the Republic of Lithuania from
the Perspective of the History of Art 214

Neringa Markevičienė

- Slapyvardžiais pasirašyti Balio Sruogos straipsniai dienraštyje
Klaipėdos žinios. 217
- Balys Sruoga's Journalistic Writings under Unidentified Pseudonyms
in the Daily *Klaipėdos žinios* 266

DARIUS KUČINSKAS

- Muziko Jono Žemaičio gyvenimas ir veikla 269
- Musician Jonas Žemaitis: His Life and Work 296

LAURYNAS PELURITIS

- Pilnutinė demokratija ir XX a. politinė mintis 299
- Integral Democracy and Twentieth-Century Political Thought 314

TOMAS VAITELĖ

- Altorius ekrano šešėly: Kova prieš religiją sovietų Lietuvos
televizijoje (1957–1988) 315
- An Altar in the Shadow of the Screen: Battle Against Religion
on the Soviet-era Lithuanian Television (1957–1988) 332

APIE AUTORIUS 333

ATMENA AUTORIAMS 337

Moksliniai straipsniai

ŽMOGUS SUKURTAS PAGAL DIEVO PAVEIKSLĄ IR/AR PANAŠUMĄ? BAZILIJAUS CEZARIEČIO PR 1, 26–27 KOMENTARO TEOLOGINIAI IŠŠŪKIAI

SAULIUS RUMŠAS OP

Įvadas. Žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą (gr. κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν) (Pr 1, 26–27) tema susilaukė išskirtinio Bažnyčios Tėvų ir ankstyvosios krikščionybės rašytojų dėmesio. Nors svarstymai dažniausiai plėtojami *Pradžios knygos* pasakojimo apie sukūrimą komentaruose¹, įvairūs doktrininiai traktatai ar homiletiniai veikalai, aptariantys kristologinius, antropologinius ar dvasinio gyvenimo klausimus, neaplenkia šios ankstyvajame teologinių svarstymų pasaulyje pamatine tapusios biblinės temos².

Bazilijus Cezarietis (329–379) savo garsiosiose devyniose *Homilijose apie šešias dienas*, galimai viename iš paskutinių savo užbaigtų kūrinių³, neatsi-

¹ Biblinio pasakojimo apie sukūrimą svarbą patristiniame laikotarpyje liudija įvairūs ilgesni ar trumpesni komentarai apie šešių dienų kūrimą, kurie skaičiuojami šimtais; plg. Yves Congar, „Le thème du Dieu-Créateur et les explications de l'Hexaemeron dans la tradition chrétienne“, in: *L'homme devant Dieu: Mélanges offerts au père Henri de Lubac*, t. 1: *Exégèse et Patristique*, Paris: Aubier, 1963, p. 189–222. Apie šešių dienų kūrimo komentarus IV a., jų keliamus tikslus bei pagrindines tematinės linijas žr. Roberto Ravazzolo, *A immagine e somiglianza: Note di Basilio di Cesarea per una predicazione sulla creazione dell'uomo*, (Sapienza, 55), Milano: Glossa, 2012, p. XXXVII–CIV. Filono Aleksandriečio (apie 20 m. pr. Kr. – 45 m. po Kr.) ir Origeno (185–254) darbai apie *Pradžios knygą* yra vieni svarbiausių ir tiesioginę įtaką Bazilijui padariusių veikalų; plg. Philon d'Alexandrie, *De opificio mundi*, introduction, traduction et notes Roger Arnaldez, (*Les œuvres de Philon d'Alexandrie*, 1), Paris: Les Éditions du Cerf, 1961 ir Origène, *Homélie sur la Genèse*, introduction de Henri de Lubac et Louis Doutreleau, texte latin, traduction et notes Louis Doutreleau, (*Sources chrétiennes*, 7bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2003. Dėl *Pradžios knygos* egzegezės šaltinių apskritai žr. Rainer Henke, *Basilius und Ambrosius über das Sechstageswerk*, (*Chrēsis*, 7), Basel: Schwabe, 2000, p. 17–24.

² Iš gausios literatūros šiuo klausimu pažymėkime Henri Crouzel, „Image“, in: Angelo Di Berardino (dir.), *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, t. I, Paris: Les Éditions du Cerf, 1990, p. 1212–1215; Adalbert-Gautier Hamman, *L'homme image de Dieu: Essai d'une anthropologie chrétienne dans l'Église des cinq premiers siècles*, (*Relais-études*, 2), Paris: Desclée, 1987.

³ Nors yra pagrindo manyti, kad jos buvo pasakytos ar bent jau pradėtos rengti

lieka nuo bendros tendencijos ir, detaliai aptaręs *Pradžios knygoje* pasakojamo kūrimo procesą ir dienos šviesą išvydusius kūrinius, užbaigia savo pašnekesius akcentuodamas ne tik žmogus sukūrimą, bet ir žmogaus sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą⁴. Nebespėdamas tinkamai išgvildinti antropologinės temos, Bazilijus savo klausytojams pažada greitai laiku pratęsti pašnekesius ir išplėtoti žmogaus sukūrimo pagal paveikslą ir panašumą temą. Ar buvo tęsinys ir, jei taip, koks jis buvo?

Mūsų laikus pasiekė dvi specialiai žmogaus sukūrimo aptarimui skirtos homilijos, kurių kritinis leidimas autoritetingoje *Sources chrétiennes* serijoje buvo publikuotas Bazilijaus Cezariečio vardu, o dvi homilijos, neturėjusios bendro pavadinimo, įvardintos pirmosios vardu – *Apie žmogaus kilmę* (*ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ*)⁵. Tačiau jų autorystė, parašymo aplinkybės ir teksto perdavimo istorija dar iki šiol kelia karštas specialistų diskusijas⁶. Rankraštinėje istorijoje žinomos dvi šių dviejų homilijų versijos – ilgoji ir trumpoji – įvairiais pavadinimais: *Oratio I et II: De hominis structura, In verba: Faciamus hominem, Homilia X et XI in hexaemeron, De creatione hominis*. Kartais jų autoriumi laikomas pats Bazilijus arba jos priskiriamos baziliš-

370 m., kai Bazilijus dar buvo kunigas Cezarėjoje, tačiau dauguma tyrėjų šiandien linkę argumentuotai teigti, kad šios devynios *Homiliae in hexaemeron* buvo pasakytos 378 m. prieš Velykų šventes; plg. Paul Jonathan Fedwick, „A Chronology of the Life and Works of Basil of Caesarea“, in: *Basil of Caesarea christian, humanist, ascetic: A sixteen-hundredth Anniversary-Symposium*, Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1981, p. 18. Šiame straipsnyje jos bus cituojamos iš Basile de Césarée, *Homélies sur l'Hexaéméron*, texte grec, introduction et traduction de Stanislas Giet, (*Sources chrétiennes*, 26bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1968². Taip pat remtasi naujesniais leidimais: Basilio di Cesarea, *Sulla genesi* (*Omélie sull'Esamerone*), testo critico, traduzione e commento di Mario Naldini, (*Scrittori greci e latini*), Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1990; Basilius von Caesarea, *Homilien zum Hexaemeron*, herausgegeben von Emmanuel Amand de Mendieta und Stig Yngve Rudberg, (*Die Griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Neue Folge*, 2), Berlin: Akademie Verlag, 1997; Basilio di Cesarea, *Omélie. Sull'Esamerone e di argomento vario*, a cura di Francesco Trisoglio, Firenze-Milano: Giunti Editore-Bompiani, 2017. Visus šiame straipsnyje cituojamus Bazilijaus Cezariečio tekstus iš senosios graikų kalbos vertė straipsnio autorius.

⁴ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

⁵ Plg. Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme* (*Hom. X et XI de l'Hexaéméron*), introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michel Van Esbroeck, (*Sources chrétiennes*, 160), Paris: Les Éditions du Cerf, 1970. Šiame straipsnyje jas vadinsime ir cituosime pagal šį leidimą.

⁶ Šių klausimų istoriją plačiai nušviečia Roberto Ravazzolo savo išsamiaame įvade į šių dviejų homilijų itališką leidimą bei vertimą; žr. Roberto Ravazzolo, *A immagine e somiglianza*, p. XV–XXXVI.

kajai tradicijai, kartais autoriumi įvardijamas jo jaunesnysis brolis Grigalius Nisietis (335–394), o kartais autoriumi arba bent jau galutiniu redaktoriumi minimas kuris nors iš Bazilijaus raštininkų. Garsioji Jeano-Paulio Migne'io *Patrologia græca* serija jas publikuoja skirtingais pavadinimais ir prie Bazilijaus, ir prie Grigaliaus Nisiečio darbų, pažymint, kad autorystė iki galo neišaiškinta⁷. Panašios nuomonės laikosi naują teksto redakciją pateikusi Hadwiga Hörner, publikuodama šias homilijas Grigaliaus Nisiečio darbų serijoje, tačiau aiškiai nepasisakanti nei už Bazilijaus, nei už Grigaliaus autorystę⁸. Nors įtakingasis Maurice'o Geerard'o *Clavis patrum graecorum*, remdamasis Ezio Gallicet studija, neigiančia bet kokią Bazilijaus autorystę⁹, jas traktuoja kaip grigališkosios tradicijos veikalus¹⁰, vis dėlto didesnė šiandienės kritikos dalis linkusi atmesti Grigalių Nisietį kaip galimą šių dviejų homilijų autorių ar galutinį redaktorių dėl jų esminių teologinių skirtumų su autentiškais Grigaliaus veikalais žmogaus sukūrimo klausimu¹¹. Tad šiandien linkstama manyti, kad šios dvi homilijos kaip tik ir buvo Bazilijaus duoto pažado ištesėjimas, tačiau jų pirminė versija buvo arba paties Bazilijaus pastabos pašnekesiams, arba kokio raštininko užrašyta Bazilijaus kalbos santrauka. Galutinė redakcija greičiausiai buvo atlikta anoniminio autoriaus jau po Bazilijaus mirties¹². Sekdami šiais kritinio teksto leidėjais ir

⁷ Plg. atitinkamai Basilii Caesarea, *Apendix tomi primi. Oratio I et II: De hominis structura*, in: *Patrologie graeca accurante J.-P. Migne*, t. XXX, Paris, 1857, col. 9–61; Gregorii Nysseni, *Oratio I et II: In Scripturae verba, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, in: *Patrologie graeca accurante J.-P. Migne*, t. XLIV, Turnholt: Brepols, s. d., col. 257–277.

⁸ Plg. *Auctorum incertorum vulgo Basilii vel Gregorii Nysseni Sermones de creatione hominis, Sermo de paradiso*, edidit Hadwiga Hörner, (*Gregorii Nysseni Opera, Supplementum*), Leiden: Brill, 1972.

⁹ Plg. Ezio Gallicet, „Intorno all attribuzione a Basilio delle due omelie *De creatione hominis*“, in: *Atti della Accademia delle Scienze di Torino*, II, (*Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, 109), Torino: Accademia delle Scienze, 1975, p. 319–342; Roberto Ravazzolo, *op. cit.*, p. XXV.

¹⁰ Plg. Mauriti Geerard, *Clavis patrum graecorum*, t. II, (*Corpus christianorum*), Turnhout: Brepols, 1974; Maurice Geerard et Jacques Noret, *Clavis patrum graecorum. Supplementum*, Turnhout: Brepols, 1998, Nr. 3215, 3216.

¹¹ Plg. *Įvadas į Bazilijaus Cezariečio, Apie žmogaus kilmę*, p. 20–21. Taip pat svarbu šių dviejų homilijų nesumaišyti su autentišku Grigaliaus Nisiečio kūriniu *De opificio hominis*; plg. Grégoire de Nysse, *La création de l'homme*, introduction et traduction par Jean Laplace, notes par Jean Daniélou, (*Sources chrétiennes*, 6ter), Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.

¹² Panašią išvadą darė *Sources chrétiennes* leidėjai; žr. *Įvadas į Bazilijaus Cezariečio, Apie žmogaus kilmę*, p. 17. Tokią išvadą daro ir Ravazzolo, dar kartą peržiūrėjęs ne tik minėtų leidėjų, bet ir jų kritikų argumentus; žr. Roberto Ravazzolo, *op. cit.*, p. XXVI.

kitų tyrėjų studijomis, kurias pristatysime netrukus, šias dvi homilijas šiame straipsnyje traktuojame kaip baziliškas, pratešiančias Bazilijaus mintijimus apie žmogaus sukūrimą pagal paveikslą ir panašumą. Be to, jų teiginių ir argumentacijos palyginimas su autentiškumo klausimo nekeliančiais Bazilijaus veikalais, tikimės, atskleis keletą argumentų, patvirtinančių baziliškąją homilijų kilmę. Šis trumpas įvadinis sustojimas prie šių dviejų homilijų autentiškumo yra svarbus mūsų temos plėtojimui, nes būtent jos pateikia gausiausių ir įdomiausių svarstymus apie žmogaus sukūrimą pagal paveikslą ir ypač pagal panašumą.

Be šių *Homilijų apie šešias dienas* ir *Apie žmogaus kilmę*, tarp reikšmingų Bazilijaus Cezariečio kūrinių mums rūpima tema reikia paminėti *Homiliją apie 48-ąją psalmę*¹³, *Homiliją apie Attende tibi ipsi*¹⁴ ir bene svarbiausią bei žinomiausią 375 m. kapadokiečio parašytą ir Amfilokui Ikoniečiui dedikuotą traktatą *Apie Šventąją Dvasią*, kuriame sutinkame tik vieną, bet svarbų, panašumo temos paminėjimą¹⁵. Dar keletą temos paminėjimų galima rasti kituose Bazilijaus veikaluose, kurių visuma sudaro keturis, t. y. 29–32 Jeano-Paulio Migne'io *Patrologia graeca* tomus, tačiau į šią studiją jie neįtraukti, nes jie dažniausiai sutinkami vienuoliams skirtuose raštuose ir kalba apie moralinį ar dvasinį gyvenimą, bet ne apie sukūrimą ir ontologinę žmogaus plotmę, kuriuos sieks apžvelgti šis straipsnis.

Sunku kalbėti apie žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą temos paminėjimo gausą¹⁶, tačiau Bazilijaus Cezariečio atveju verta

¹³ Basilus Caesariensis, *Homiliae in Psalmos*, in: *Patrologia graeca accurante J.-P. Migne*, (toliau – PG), t. XXIX, Parisis, 1857, col. 209–494. Penkiolikos *Homilijų apie psalmes* datavimas sudėtingas. Jos nesudaro vientiso *corpus* ir, kaip ir daugelis kitų homilijų, buvo pasakytos įvairiais Bazilijaus kunigystės ir vyskupystės, t. y. 363–379, metais; plg. Paul Jonathan Fedwick, *op. cit.*, p. 9–10.

¹⁴ *L'homélie de Basile de Césarée sur le mot 'Observe-toi toi-même'*, édition critique du texte grec et étude sur la tradition manuscrite par Stig Yngve Rudberg, (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Graeca Stockholmiensia*, 2), Uppsala, 1962. Ankstesnė pastaba apie homilijų datavimą taip pat tinka šiai *Homilijai apie Attende tibi ipsi*.

¹⁵ Basile de Césarée, *Sur le Saint-Esprit*, texte grec, introduction, traduction et notes de Benoît Pruche, (*Sources chrétiennes*, 17bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.

¹⁶ Thomas Špidlikas teigė priešingai. Jam užteko keturių ar penkių ištraukų iš traktato *Apie Šventąją Dvasią*, iš *Homilijos apie 48-ąją psalmę* ir iš *Homilijos apie Attende tibi ipsi*, kad patvirtintų, jog „ji [atvaizdo tema] dažnai sutinkama ir Bazilijus dažnai prie jos sustoja“ (Thomas Špidlik, *La sophiologie de S. Basile*, (*Orientalia Christiana Analecta*, 162), Roma: Pontificium Institutum Orientale, Roma, 1961, p. 40). Atvaizdo temos „daugialypį pritaikymą“ Bazilijaus teologinėje antropologijoje taip pat pabrėžia Maximos Aghiorgoussis, *In the Image of God: Studies in Scripture, Theology and Community*, Brooklyn: Holy Cross Orthodox

kalbėti ne apie temos gausą, o jos originalumą – savitą „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ derinimą bei netikėtai pateiktą originalią panašumo sampratą. Daugelis graikiškai rašiusių Bažnyčios Tėvų linkę „paveikslą“ ir „panašumą“ traktuoti kaip giminingas ar net tą pačią reikšmę turinčias sąvokas¹⁷. Net kai kurie Bazilijaus tyrinėtojai šias sąvokas traktuoja kaip sinonimus¹⁸. Vis dėlto atidžiau patyrinėję minėtus Bazilijaus tekstus, galime pamatyti kaip ir kodėl gimsta savita teologinė pozicija žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ ir „pagal Dievo panašumą“ tema.

Ši išskirtinio dėmesio verta žmogaus sukūrimo tema Bazilijaus Cezariečio teologiniuose svarstymuose yra sulaukusi negausių, tačiau reikšmingų tyrėjų darbų. Be jau minėtų kritinių tekstų leidėjų, verta paminėti Étienne Stéphanou, kuris bene vienas iš pirmųjų atkreipė dėmesį į temos svarbą¹⁹. Ją nagrinėjo jau minėti Thomas Špidlíkas ir Maximos Aghiorgoussis²⁰. Po teksto publikacijų *Sources chrétiennes* ir *Gregorii Nysseni Opera* serijose, temą palietė Ezio Gallicet, tačiau, kaip minėta, jis nepriskyrė Bazilijaus plunksnai homilijų *Apie žmogaus kilmę*²¹. Neabejotinai autentiškuose

Press, 1999, p. 52. Aghiorgoussis remiasi Špidlíko cituotais tektais, prie kurių prideda keletą kitų, daugiausia iš vienuoliams skirtų taisyklių paimtų ištraukų. Stebina tai, kad jis remiasi homilijomis *Apie žmogaus kilmę*, tačiau neliečia jose aptariamų atvaizdo temų.

¹⁷ Pavyzdžiui, Grigaliui Nisiečiui Dievo paveikslas yra dieviškas panašumas savo prigimtinėje ir antgamtinėje pilnatvėje. Panašumas nėra niekas kitas kaip grįžimas prie paveiklo tokio, koks buvo Kūrėjo išpaustas nuo pat pradžios; plg. Jean Daniélou, *Platonisme et la théologie mystique: Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris: Aubier, 1944, p. 52.

¹⁸ Špidlíkas pereina nuo vienos sąvokos prie kitos, nekvestionuodamas jų galimai skirtingų reikšmių; plg. Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 40–42.

¹⁹ Plg. Étienne Stéphanou, „Le sixième jour de l'Hexaëron de Saint Basile“, in: *Echos d'Orient*, Istanbul–Paris, 1932, t. 168, p. 385–398.

²⁰ Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 40–43; Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 9–74. Tiesa, pastaroji studija yra įvairių straipsnių rinkinys, tarp kurių mūsų temai svarbūs: „‘Image’ as ‘Sign’ (semeion) of God: Knowledge of God Through the Image According to St. Basil“, in: *Greek Orthodox Theological Review*, Brookline, 1976, t. 21, p. 19–54; „Applications of the Theme ‘Eikon Theou’ (Image of God) according to Saint Basil the Great“, in: *Greek Orthodox Theological Review*, Brookline, 1976, t. 21, p. 265–288. Abu straipsniai parašyti jo teologijos daktaro disertacijos pagrindu, kurios tema: *La dialectique de l'image de Dieu chez Saint Basile le Grand*, Université de Louvain, 1964. Deja, su ja susipažinti nepavyko. Taip pat svarbu pažymėti, kad minėtos studijos remiasi iš PG 30, 9–61 paimtu homilijų *Apie žmogaus kilmę* tekstu, kuris ženkliai skiriasi nuo Smetso ir Van Esbroecko atliktos teksto redakcijos, publikuotos *Sources chrétiennes* serijoje.

²¹ Plg. Ezio Gallicet, „Intorno all'attribuzione a Basilio delle due omelie *De creatione hominis*“, p. 319–342.

Bazilijaus raštuose sutinkamą šią temą autoritetingai apžvelgia pripažintas Bazilijaus tekstų žinovas Mario Girardi²². Tad homilijos *Apie žmogaus kilmę* į jo tyrimų lauką nepatenka. Priešingai, kitas ne mažiau pripažintas Bazilijaus specialistas Philipas Rousseau šių homilijų autentiškumu neabejoja ir joms skiria specialią studiją²³. Anot jo, „net jei nelaikysime Bazilijaus paskutiniu redaktoriumi, homilijos neabejotinai perteikia Bazilijaus mintis“²⁴. Taip pat dar kartą galima paminėti Roberto Ravazzolo darbą, rengiant išsamų įvadą dviejų homilijų itališkam leidimui²⁵. Pastarieji darbai specialiai nelygina *Apie žmogaus kilmę* sutinkamos sukūrimo temos pagal paveikslą ir panašumą su kitais Bazilijaus tekstais, kurių autentiškumu neabejojama. Prie šių darbų galima dar paminėti reikšmingus Ancos Vasiliū tyrimus apie paveikslo sampratą kapadokiečių raštuose²⁶ ir vieną Marlène Kanaan pateiktą mokslo populiarinimo straipsnį²⁷. Naujesnių publikacijų paveikslo ir ypač panašumo tema Bazilijaus veikaluose aptikti nepavyko.

Vis dėlto tyrinėjimų šykštumas šia tema gali stebinti. To priežasties reikia greičiausiai ieškoti homilijų *Apie žmogaus kilmę* autentiškumo abejonėse. Kita vertus, pastarųjų dešimtmečių patristiniai tyrimai, jei kalbėsime apie kapadokiečius, daugiau dėmesio skyrė Grigaliaus Nisiečio raštams ir juose gvildenamoms filosofinėms ir teologinėms temoms, tarp kurių reikšmingą vietą užima „paveikslo“ tema²⁸. Tad analizuodamas jau minėtus Bazilijaus Cezariečio veikalus ir lygindamas homilijų *Apie žmogaus kilmę* teologines

²² Plg. Mario Girardi, „L'uomo immagine somigliante di Dio (Gen 1, 26–27) nell'esegesi dei Cappadoci“, in: *Vetera Christianorum*, Bari, 2001, t. 38, p. 293–314.

²³ Plg. Philip Rousseau, „Human Nature and its Material Setting in Basil of Caesarea's Sermons on the Creation“, in: *Heythrop Journal*, Oxford, 2008, t. 49, p. 222–239.

²⁴ *Ibid.*, p. 222.

²⁵ Plg. Roberto Ravazzolo, *op. cit.*, p. XV–CV.

²⁶ Plg. Anca Vasiliū, „Vision noétique, contemplation ou vie dans l'esprit? La lettre et l'image selon le Grand Basile“, in: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Âge*, Rome, 2005, t. 117, Nr. 1, p. 27–51; Anca Vasiliū, *EIKŌN: L'image dans le discours des trois Cappadociens*, Paris: PUF, 2010.

²⁷ Plg. Marlène Kanaan, „L'homme, image de Dieu? 'Sur l'origine de l'homme' selon Basile de Césarée“, in: *Connaissance des Pères de l'Église*, Paris, 2013, t. 130, p. 43–51.

²⁸ Be klasikinių ir vis dar aktualių Leys ir Merki darbų (Roger Leys, *L'image de Dieu chez saint Grégoire de Nysse: Esquisse d'une doctrine*, (Museum Lessianum. Section théologique, 49), Bruxelles: Ed. Universelle, 1951; Hubert Merki, *ΟΜΟΙΩΣΙΣ ΘΕΩΙ, Von der Platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa*, (Paradosis, VII), Fribourg: Paulusverlag, 1952) šiuolaikiniai tyrimai vien paveikslo tema Nisiečio veikaluose skaičiuojami dešimtimis; plg. *Base d'Information Bibliographique en Patristique*, <http://www4.bibl.ulaval.ca/bd/bibp>, (2022-07-15).

pozicijas su autentiškumo klausimų nekeliančių Bazilijaus tekstų teologiniais teiginiais – čia glūdi tyrimo naujumas – straipsnis sieks atskleisti ir sintetiškai pristatyti žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą reikšmę, Bazilijaus pozicijos originalumą ir parodyti jos keliamus aktualius iššūkius bei atveriamus naujus kelius ne tik teologiniam ar antropologiniam diskursui, bet ir krikščioniškai išganymo sampratai apskritai.

1. Dievo paveikslas žmoguje. Bazilijus Cezarietis nediskutuoja žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ (gr. κατ' εἰκόνα Θεοῦ) prielaidų ar atvaizdo suteikimo žmogui sukūrimo metu galimybių²⁹. Remdamasis Šventojo Rašto tekstu, būtent *Pr* 1, 26–27, ir turtinga teologine tradicija, sukūrimą „pagal paveikslą“ jis priima kaip duotybę ir siekia atskleisti jos kristologinę bei antropologinę reikšmę.

1.1. „Pagal paveikslą“ kaip kristologinis argumentas. Žmogaus sukūrimas „pagal paveikslą“ Bazilijaus Cezariečio raštuose dažnai tampa kristologiniu argumentu. Tai nestebina, nes Bazilijus Šventojo Rašto tekste randa tinkamą įrodymą trečiosios arijonybės bangos, t. y. Eunomijaus ir jo šalininkų, dar aršiau neigusių Jėzaus dieviškumą, argumentams atremti³⁰. Šis kristologinis argumentas ypač išryškėja devintojoje *Homilijoje apie šešias dienas*,

²⁹ Sąvokos „paveikslas“ ir „atvaizdas“ šiame darbe vartojamos kaip sinonimai ir verčia tą pačią εἰκών sąvoką. Nors mūsų temai labiau tiktų „atvaizdo“ sąvoka, tačiau pasirinkti vieną sunku dėl bibliinių tekstų skirtingų vertimų į lietuvių kalbą, pavyzdžiui, Antanas Rubšys hebrajų kalbos עֲלֶמ (selem) verčia „pagal paveikslą“ (*Pr* 1, 26–27), o Česlovas Kavaliauskas graikų kalbos εἰκών verčia „atvaizdu“ – „jis [Kristus] yra neregimojo Dievo atvaizdas“ (*Kol* 1, 15). Žodis עֲלֶמ (selem) sutinkamas tik 17 kartų, įprastai Septuaginta jį verčia εἰκών sąvoka; plg. „עֲלֶמ (selem)“, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. XII, Eerdmans Publishing Co., 2012, p. 386–396; Paul-Eugène Dion, „Ressemblance et image de Dieu“, in: *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, t. 10, Paris: Letouzey et Ané, 1985, col. 385–386. Reikia atkreipti dėmesį, kad graikiškoji εἰκών sąvoka verčia ne tik עֲלֶמ (selem), bet ir kitus hebrajiškus žodžius; plg. „εἰκών (eikôn)“, in: Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, t. III, Brescia: Paideia, 2000, col. 139–184.

³⁰ Labiau stebina tai, kad dar 364 m. parašytame veikale *Adversus Eunomium* Bazilijus šio argumento nenaudoja ir nė karto nesiremia *Pr* 1, 26–27; žr. Basile de Césarée, *Contre Eunome*, t. 1: *Livre I*, t. 2: *Livres II–III*, suivi de Eunome, *Apologie*, introduction, traduction et notes de Bernard Sesboué, Georges-Matthieu de Durand, Louis Doutreleau, (*Sources Chrétiennes*, 299, 305), Paris: Les Éditions du Cerf, 1982–1983. Tęsdamas vyresniojo brolio diskusiją su Eunomijumi, Grigalius Nisietis, nors porą kartų mini *Pr* 1, 26, taip pat šio argumento nenaudoja; plg. Grégoire de Nysse, *Contre Eunome I et II*, texte, traduction et notes par Raymond Winling, (*Sources Chrétiennes*, 521, 524, 551), Paris: Les Éditions du Cerf, 2008, 2010, 2013.

kurioje žmogaus sukūrimo epizodo perspektyva akivaizdžiau atskleidžia Dievo Sūnaus buvimą, jo dieviškumą ir pagrindžia vienybę Dieve³¹. Anot Bazilijaus, pasakymas, kad žmogus „sukurtas pagal Dievo paveikslą“ kaip tik pasitarnauja Kristaus dieviškumui įrodyti³². Šiuo atveju antropologija tarnauja kristologijai, o žmogaus sukūrimas „pagal paveikslą“ kaip toks neaptariamas, tačiau, kadangi aiškiai išsakytas *Pr* 1, 26–27 tekste, pateikiamas tarsi visiems suprantamas argumentas kristologinei tiesai pagrįsti. Be to, Šventasis Raštas neteigia, kad žmogus yra Dievo paveikslas, o kad jis sukurtas *pagal* paveikslą. Tad natūraliai kyla klausimas, kas yra Dievo paveikslas ir kokią pirmavaizdį jis atspindi? Apžvelgdama ir apmąstydamą kapadokiečių atvaizdo sampratą Vasiliū taikliai atkreipė dėmesį į atvaizdo kaip veidrodinio atspindžio principą ir jo daugiaprasmiškumą Bazilijaus raštuose apskritai, pažymėjo jo teologinį vaidmenį aptariant vieną iš Trejybės asmenų ir pristatė atvaizdo tapatumo bei panašumo problematiką³³. Mūsų gvildenamos temos apie sukūrimą rėmuose pasirodanti atvaizdo sąvoka ne mažiau sudėtinga, tačiau galime apčiuopti pagrindines reikšmines linijas, kurias trumpai pristatysime ir aptarsime.

Dažniausiai atvaizdas kreipia Dievop ir atvaizdo pirmavaizdis yra pats Dievas arba, kaip *Homilijos apie Attende tibi ipsi* ar *Homilijos apie 48-ąją psalmę* atveju, kalbama apie Kūrėją: „siela, kuri iš prigimties yra brangi, nes sukurta pagal savo Kūrėjo paveikslą“³⁴. Tačiau kokią statusą turi atvaizdas – ar jis turi savitą egzistenciją, ar yra tik kito atspindys ir kiek kitas yra atvaizde? Bazilijaus Cezariečio atsakymas yra biblinis, o į atvaizdo filosofinius svarstymus *Homilijose apie šešias dienas* Bazilijus nesileidžia. Pirmiausia jis atkreipia dėmesį į daugiskaitinę *Pr* 1, 26 formą: „Dievas tarė: ‘Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą’ (καὶ εἶπεν ὁ θεός Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν)“. Bazilijus atmeta tuo metu paplitusią nuomonę apie tai, kad Dievas kalbasi su angelais³⁵ – nes, anot jo, žmogus negali tuo pat metu būti sukurtas ir pagal Dievo, ir pa-

³¹ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

³² *Ibid.*

³³ Plg. Anca Vasiliū, *op. cit.*, p. 189–299.

³⁴ *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 3, PG 29, 437 C; *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 6, p. 33; plg. *Homiliją apie 44-ąją psalmę*, 2 ir 11, PG 29, 392 B ir 412 B. Tiesa, pastarosios dvi nuorodos kalba ne apie sukūrimą, o apie būtinybę „apsivilkti nauju žmogumi, atsinaujinusiu, kad pasiektume pažinimą pagal Kūrėjo paveikslą“.

³⁵ Tokią nuomonę apie angelus turintis Bazilijaus tekste minimas žydas tyrėjų tapatinamas su Filonu Aleksandriečiu; plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6,

gal angelų paveikslą – ir parodo, kad Dievas Tėvas kalbasi su Sūnumi, kuris taip pat aktyviai dalyvauja pasaulio kūrime³⁶. Daugiskaitinė forma tampa kristologiniu argumentu, įrodančiu Sūnaus dieviškumą. Be to, Bazilijus ten pat patikslina, kad pasakymas „pagal mūsų paveikslą“ reiškia, kad žmogus yra sukurtas ir pagal Tėvo, ir pagal Sūnaus, galime sakyti, bendrą paveikslą, o Tėvui ir Sūnui bendra – dievystė³⁷. Tad atvaizdas žmogaus kūrime kreipia į Dievo dievybę.

Sukūrimo įgyvendinimas *Pr* 1, 27 suteikia Bazilijui Cezariečiui dar vieną papildomą argumentą kalbėti apie dievybę apskritai, neįvardijant atskirų dieviškų asmenų. Graikiškoji Septuagintos versija, kurią skaitė ir komentavo Bazilijus, pabrėžia: „ir Dievas sukūrė žmogų, pagal *Dievo* paveikslą jį sukūrė“ (καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ’ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν) (*Pr* 1, 27)³⁸. Remdamasis žodžio „Dievas“ pakartojimu graikiškame bibliniame tekste, bent jau *Homilijose apie šešias dienas* Bazilijus teigia, kad atvaizdas galiausiai kreipia ne į Tėvą ar Sūnų atskirai, o į dievybę bendrai. Tai paties Dievo paveikslas. Vadinasi, paveikslas žmoguje yra Dievo dievystės atspindys. Vis dėlto Bazilijaus bandymai minėtoje *Homilijoje* susieti paveikslą ir pirmavaizdį iki galo neišsprendžia atvaizdo funkcionavimo klausimo ir nepaaiškina „pagal“ (κατ’) reikšmės.

Keletą atsakymo elementų galima rasti kituose ne mažiau reikšminguose Bazilijaus Cezariečio veikaluose, kuriuose kalbama apie kristologinę ir dažnai teologinę tradicijoje sutinkamą temą – Kristų kaip Dievo atvaizdą. Ši tema kyla iš *Kol* 1, 15: „jis [Sūnus] yra neregimojo Dievo atvaizdas“ (ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου). Remdamasis šiuo apaštalo Pauliaus tekstu ir teigdamas Tėvo ir Sūnaus lygybę Bazilijus pabrėžia, kad Sūnus yra „neregimojo Dievo atvaizdas“ ir „Dievas Tėvas jį pažymėjo savo spaudu, jame visiškai save ‘atspausdamas’“³⁹. Nors pagal *Kol* 1, 15 Sūnus yra regimas

p. 514, išn. 3. Tačiau Filonas Aleksandrietis (*De opificio mundi* 69–88, p. 186–201) nekalba apie pasitarimą konkrečiai su angelais, o su kažkuo iš kūrinių, kuris neįvardijamas.

³⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Pagal Rubšio vertimą iš hebrajų kalbos skaitome: „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį“ (*Pr* 1, 27). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad savo pašnekesiuose Bazilijus komentuoja nepilną *Pr* 1, 27 eilutę. Jo komentaruose neaptinkame minėtos eilutės tęsinio – „vyrą ir moterį, juos sukūrė“.

³⁹ Καὶ ὅτι τοῦτον ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός, ὅλον αὐτῷ ἑαυτὸν ἐντυπώσας (Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, VI, 15, 25–27); plg. „dangiškasis paveikslas“, *ibid.*, XIV, 32, 15–25; Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 49–52.

neregimojo Dievo atvaizdas, tačiau pasak *Homilijos apie 44-ąją psalmę*, nei-manoma jo iki galo išsakyti, nes „Žodžio grožis, jo išminties spindesys ir jo, kaip Dievo paveikslo, pavidalas yra neišreiškiami ir neapsakomi“⁴⁰. Tuo tarpu Šventoji Dvasia, pabrėžia Bazilijus, nėra vadinama kieno nors atvaizdu, tačiau joje apsireiškia tikrasis atvaizdas – Sūnus: „Jis gi [Parakletas], tarsi saulė, besinaudojanti tyriausiaja akimi, tau parodys savyje neregimojo Dievo paveikslą. Palaimingai regėdami Paveikslą pamatysite neapsakomą Pirmavaizdžio grožį“⁴¹. Jei Kristus yra neregimojo Dievo paveikslas – šis teiginys Bazilijui svarbus mokyme apie dvasinį gyvenimą, – tačiau nepavyko aptikti teksto, kuriame pats Bazilijus aiškintų „pagal“ reikšmę ir darytų tiesiogines sąsajas tarp šios kristologinės iš *Kol 1, 15* kylančios atvaizdo temos ir žmogaus sukūrimo. Tad teiginys – žmogus sukurtas pagal Kristaus paveikslą – teologiškai teisingas, tačiau Bazilijaus teologiniuose svarstymuose apie žmogaus sukūrimą neatrodo gvildenamas.

1.2. *Dievo atvaizdo „vieta“ žmoguje*. Daug plačiau Bazilijus Cezarietis aptaria atvaizdo buvimo žmoguje „vietą“. Kitaip tariant, kapadokietis ieško, kur žmoguje reziduoja atvaizdas. Žodis „vieta“ neturėtų suklaidinti. Jis nereikia, kad ieškoma tarsi iš išorės įdėto ir kažkur paslėpto kažkokio daikto. Šis svarstymo kelias netinkamas ir, kaip matysime toliau, Bazilijaus teologijoje nepagrįstas. Be to, kalbama ne tiek apie paveikslą žmoguje, kiek apie žmogų ar kažką žmoguje, kas yra „pagal paveikslą“. Aghiorgoussio klausimas tinkamesnis – kas atspindi Dievo paveikslą žmoguje?⁴² Tačiau ir jis gali būti klaidinantis, nes gali painiotis su tuo, kas yra „pagal panašumą“, ir gali krypti žmogaus veiksmų link, kai tuo tarpu kalbame apie ontologinę plotmę. Paties Bazilijaus užduodami klausimai išlieka gana aptakūs ir nepaaiškina, ko tiksliai ieškoma: „taigi kame žmogus turi Dievo paveikslą?“⁴³, arba: „kaipgi jis yra Dievo paveikslas?“⁴⁴ Pažvelkime, kaip į juos atsako pats kapadokietis.

1.2.1. *Žmogus kaip Dievo paveikslas*. Devintojoje *Homilijoje apie šešias dienas* iškeltas klausimas lieka retorinis ir atsakymo nesulaukia. Bazilijus Cezarietis tik pažymi: „kokį stebuklą jis [Dievas] padarė tau, kuris buvai sukurtas pagal jo paveikslą“ ir „šitaip Kūrėjas mus aiškiai moko, kad jis viską pajun-

⁴⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 44-ąją psalmę*, 6, PG 29, 401 C.

⁴¹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 5–10.

⁴² Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 52.

⁴³ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

⁴⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 5.

gė mūsų vadovavimui, nes mes buvome sukurti pagal jo paveikslą⁴⁵. Tiek *Homilija apie Attende tibi ipsi*, tiek *Homilija apie 48-ąją psalmę* beveik identiška žodžiais pabrėžia žmogaus unikalumą likusios kūrinijos atžvilgiu ir Dievo bei Kūrėjo atvaizdą tarsi „talpina“ tiesiog žmogui: „Tu esi žmogus, vienintelis iš gyvųjų, kurį sukūrė Dievas. Tad argi tau neužtenka, jei protingai mąstai apie didžiausią džiaugsmą, kad tave sukūrė viską palaikančio Dievo rankos? Argi tau nepakanka, kad esi gimęs pagal Kūrėjo paveikslą“⁴⁶.

1.2.2. *Žmogaus širdis kaip Dievo paveikslas*. Bazilijaus Cezariečio homiletikoje žmogaus širdis taip pat įvardijama kaip Dievo paveikslui tinkama vieta: „Dievas, žmonių kūrėjas, sukūrė paprastą širdį, kuri pati savaime atitinka jo paveikslą“⁴⁷. Širdis šiame kontekste suprantama ne kaip kūno organas, o kaip žmogaus centras, kuriame gimsta įvairios mintys, subręsta sprendimai ir jie priimami⁴⁸.

1.2.3. *Mąstymas ir siela*. Jei *Homilijoje apie Attende tibi ipsi* Bazilijus Cezarietis be platesnių komentarų atmetė žmogaus kūną, kaip galintį atspindėti Dievo paveikslą, nes Dievas yra nekūniškas⁴⁹ ir Kūrėjo paveikslą „patalpino“ žmogaus sieloje (gr. ψυχή) ir prote (gr. νοῦς)⁵⁰, tai homilijose *Apie žmogaus kilmę* jis pateikia keletą svarbių ir labiau išplėtotų paaiškinimų apie atvaizdo vietą žmogui. Pirmiausia Bazilijus pašalina tai, kas negali žmogui turėti dieviško atvaizdo. Bazilijus atmeta žmogaus išorinę formą, nes Dievas neturi formos⁵¹. Kalbant bendrai, tiek pats Bazilijus, tiek aleksandriškoji mokykla⁵², kurią jis puikiai išmanė, atsisako naudoti antropomorfizmus Dievo atžvilgiu, nes kyla pavojus „uždaryti Dievą kūniškose sąvokose“ ir apriboti jį žmogaus proto matu⁵³. Tad negebėjimas aprėpti Dievo didybės neleidžia aiškinti Dievo

⁴⁵ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, VIII, 5; *Apie žmogaus kilmę*, IX, 5.

⁴⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 6, p. 33; *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 449 B – 452 C. Tiesa, kaip matysime toliau, *Homilija apie Attende tibi ipsi* taip pat kalbės apie sielą ir protą kaip galimą Dievo atvaizdo buveinę.

⁴⁷ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 32-ąją psalmę*, 8, PG 29, 344 B.

⁴⁸ Antoine Guillaumont, „Le sens des noms du cœur dans l'Antiquité“, in: *Le Cœur, (Études carmélites)*, Paris: Desclée De Brouwer, 1950, p. 41–81.

⁴⁹ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 7, p. 34.

⁵⁰ *Ibid.*, 3, p. 26.

⁵¹ „Dievas neturi formos, jis yra paprastas“ (Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 5).

⁵² Plg. Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi*, 69, p. 186; Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, 1, 13, p. 57–65.

⁵³ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 5. Homilijų redaktoriai kalba apie klasikinį antropomorfizmą atmetimą; plg., pvz., Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi*, 69, p. 186.

atvaizdo žmoguje formos kategorijomis. Bazilijaus žodžiais tariant, begalinis negali būti ribotame, o nykstamas – nykstamame, todėl „mes neturime Dievo atvaizdo kūniškame pavidale“⁵⁴. Atvaizdas yra dieviškas ženklas žmoguje ir negali būti nykstantis, nes priklauso nuo nykstančios prigimties⁵⁵, o „kūno forma priklauso gendančiam“⁵⁶, todėl „per gendamybę neįmanoma atvaizduoti negendamybės“⁵⁷. Taigi Dievo atvaizdas negali būti žmogaus kūne, kuris dar ir kinta, nes auga, mažėja, sensta ir keičiasi, o atvaizdas priklauso nekintančiojo ir visada identiškojo kategorijai⁵⁸. Kismo kategorija padeda pereiti prie nemedžiaginių žmogaus sudedamųjų dalių ar savybių įvertinimo, kaip galimos Dievo paveikslo buvimo vietos. Iš čia seka, kad aistros, kaip atvaizdo buvimo vieta, taip pat atmestinos⁵⁹.

Atmetus kūną ir jo formą, kas genda ir kinta, atvaizdo vietos reikia ieškoti tame, kas žmoguje nematerialu ir nekintama, kas primena Dievui būdingus bruožus ar dieviškas savybes. Remdamasis *Pr* 1, 26 („sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą; ir tevaldo jis...“), Bazilijus Cezarietis klausia, kaip valdyti gyvūnus: kūnu ar samprotavimu (gr. λογισμός)? Iš čia seka kitas klausimas – ar tai, kas yra „pagal paveikslą“, yra kūne ar sieloje?⁶⁰ Galia valdyti Bazilijaus perspektyvoje tampa samprotavimo dovanos įrodymu⁶¹, tad „kur yra galia valdyti, ten ir Dievo atvaizdas“⁶². Pats

⁵⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilnę*, I, 5–6.

⁵⁵ *Ibid.*, I, 6.

⁵⁶ *Ibid.*, I, 5.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, I, 6.

⁵⁹ *Ibid.*, I, 8.

⁶⁰ *Ibid.*, I, 6.

⁶¹ Šių homilijų redaktoriai teigia, kad „Bazilijus atvaizde pirmiausia išskiria mąstymo dovaną, o tik po to su ja susijusią pareigą valdyti“ (*ibid.*, I, 8, p. 185, išn. 1). Nors Bazilijus panašiai kalbės vėliau, tačiau jo pozicija apie tai, ar protas yra įsakymo valdyti priežastis, ar pasekmė, nėra iki galo aiški. Ne kartą jis kalba apie vadovavimo pirmumą: „pirmiausia mums suteikta teisė vadovauti. Žmogau, tu esi gyva būtybė, sukurta vadovauti!“ (*ibid.*, I, 8) arba: „pirmiausia mums buvo suteikta valdžia gyvūnams...“ (*ibid.*, I, 9). Vienareikšmiško atsakymo šiuo klausimu neįmanoma pateikti, nes, viena vertus, logiška būtų įspausti Dievo paveikslą į jau egzistuojančią tikrovę. Be to, Bazilijus seka Origenu (*Homilijos apie Pradžios knygą*, 1, 12) ir Filonu Aleksandriečiu (*De opificio mundi*, 73), kuris teigia: „intelektas ir protas yra tarsi ydos ir dorybės buveinė“, kas leistų manyti mąstymą esant pirmą. Kita vertus, įsakymo valdyti išskėlimas į pirmą vietą puikiai suprantamas *Pr* 1, 26 kontekste, kuris nieko tiesiogiai nesako nei apie protą, nei apie mąstymą.

⁶² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilnę*, I, 8. Ar tuomet galios ar galimybių valdyti nebuvimas reikštų Dievo atvaizdo nebuvimą žmoguje? Jokių būdu! Anot Bazilijaus, net

Kūrėjas suteikė žmogui galią valdyti, todėl viskas žmogui buvo pavesta⁶³. Homilijos *Apie žmogaus kilmę* žengia dar toliau ir įsakymą valdyti paverčia žmogaus sukūrimo tikslu⁶⁴. Bazilijus daro išvadą, kad valdymo galimybę suteikia „samprotavimo pranašumas“, nes „ko trūksta [žmogaus] kūno jėgai, tą puikiai atperka samprotavimo struktūra“⁶⁵. Dėl samprotavimo žmogus yra pranašesnis už visus kitus gyvūnus⁶⁶. Tad žmogus valdo visas būtybes samprotavimo dėka⁶⁷. Šitaip, anot Bazilijaus, žmogus yra pagal Dievo paveikslą samprotavimo dėka, o dieviškasis sprendimas – „Sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą“ – reiškia: „Suteikime jam samprotavimo pranašumą“⁶⁸.

Bazilijus Cezarietis net klausia, kodėl *Pradžios knygoje* nekalbama apie samprotavimo sukūrimą, pavyzdžiui, „sukurkime protą“, bet sakoma „sukurkime žmogų“, ir daro išvadą: „žmogus yra Dievo atvaizdas, o samprotavimas yra žmogus“⁶⁹. Samprotavimas yra dalis vidinio žmogaus, kurį iš esmės sudaro siela, todėl siela įvardijama kaip Dievo atvaizdo buveinė⁷⁰ ir galia įsakinėti slypi sieloje⁷¹. Bazilijus priduria: „sakoma, jog žmogus yra pati siela“⁷². Nereikėtų šiuose Bazilijaus teiginiuose išvelgti žmogaus samprotatos susiaurinimo iki samprotavimo ar sielos. Bazilijus ieško to, kas savita žmogui ir kas jį išskiria iš likusios žemiškosios kūrinijos, o savitume galima

vergas turi jam pavaldžių gyvūnų. Bazilijui svarbu ne tiek išryškinti gebėjimą įsakinėti, kiek pabrėžti žmoguje glūdinčią racionaliąją galią, kuri užpildo fizinę žmogaus spragą: „Viską, ko trūksta kūno jėgai, su kaupu prideda mąstymo struktūra. Kaip žmogus pajudina didžiulius svorius – dėka proto ar kūno jėgos?“ (*ibid.*, I, 6).

⁶³ *Ibid.*, I, 9. Taip pat: „Dievas viską atidavė į žmogaus rankas. Jis užbaigė kūriniją ir neatmetė žmogaus teisės viešpatauti. Nesakykite: 'kuo už mane pranašesnės būtybės, kurios sklendo ore! Dėl jūsų mąstymo jos taip pat yra jums pavaldžios“ (*ibid.*, I, 10). Apie Dievo įsakymą vadovauti kaip visų valdžių pagrindą, plg. Philip Rousseau, *op. cit.*, p. 227.

⁶⁴ *Ibid.*, I, 19.

⁶⁵ *Ibid.*, I, 6. Taip pat: „Žmogus gavo galią įsakinėti dėl mąstymo pranašumo“ (*ibid.*, I, 9). Žmogaus viršenybė gyvūnų atžvilgiu dėl mąstyme esančio paveikslo sutinkama taip pat Filono Aleksandriečio *De opificio mundi*, 69 ir 84.

⁶⁶ Bazilijus aiškina, kaip žmogus įsakinėja gyvūnams; žr. Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 9–10.

⁶⁷ Net liūtą valdys žmogus proto dėka (*ibid.*, I, 19).

⁶⁸ *Ibid.*, I, 7 ir I, 8.

⁶⁹ *Ibid.*, I, 7.

⁷⁰ Nors Bazilijaus pozicija šioje homilijoje nėra labai aiški, iš jo svarstymų apie sielą galima daryti panašią išvadą (*ibid.*, I, 7).

⁷¹ *Ibid.*, I, 8.

⁷² *Ibid.*, I, 7.

ieškoti to, kas yra pagal Dievo paveikslą. Tad samprotavimas yra savitas žmogui ir gali būti suprastas kaip žmogaus sielos aukščiausia dalis, savybė ar galia, todėl jis ir, plačiau žvelgiant, siela, labiausiai tinka būti Dievo atvaizdo buveine žmogui.

Kalbant apie samprotavimą homilijose *Apie žmogaus kilmę*, reikia pastebėti, kad čia plačiai vartojamas terminas λογισμός, o žodis „protas“ (gr. νοῦς) sutinkamas tik tris kartus⁷³. Jei atvaizdas yra samprotavime (gr. λογισμός), tai nieko nesakoma ar protas, t. y. νοῦς, irgi yra atvaizdas, ar ne. Šių dviejų sąvokų vartojimas šiame Bazilijaus tekste, iš pažiūros, aiškus: jei λογισμός iš esmės skirtas įsakyti, tai νοῦς tarnauja tiesai pažinti⁷⁴. Tuo tarpu, kaip jau matėme, *Homilijoje apie Attende tibi ipsi* akcentuojamas proto (gr. νοῦς) gebėjimas priimti Kūrėjo paveikslą⁷⁵.

Šiuos svarstymus apie atvaizdo vietą žmoguje homilijose *Apie žmogaus kilmę* Bazilijus Cezarietis užbaigia pateikdamas žmogaus apibrėžimą: „žmogus yra Dievo kūrinys, apdovanotas samprotavimu ir sukurtas pagal savo Kūrėjo paveikslą“⁷⁶. Apibrėžimas neišsamus⁷⁷, tačiau išreiškia esminį dalyką: „žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą“⁷⁸. Kitaip tariant, žmogus yra sukurtas, bet savyje nešiojasi kažką dieviško, todėl visi antropologiniai svarstymai turi prasidėti nuo šio teiginio.

1.2.4. *Dvasia, valia ir laisvė kaip galimos Dievo paveikslu buveinės*. Tyrinėjant, kaip Bazilijus Cezarietis suprato Dievo atvaizdo vietą žmoguje, galima atskirai paminėti šiuolaikinių tyrėjų svarstymus apie dvasią, valią ir laisvę kaip Dievo atvaizdo buveinę. Pavyzdžiui, Špidlíkas atvaizdo buveinę perkelia į dvasią⁷⁹. Savo teiginiui pagrįsti jis cituoja ištrauką iš *Homilijos apie Attende tibi ipsi*: „protu pažinti būtybių prigimtį“⁸⁰. Minėtoje *Homilijoje* šios eilutės parodo žmogų kaip Dievo paveikslą, tačiau Bazilijaus vartojamą

⁷³ *Ibid.*, I, 1; I, 5; II, 4.

⁷⁴ *Ibid.*, II, 4. Be to, λογισμός ir νοῦς santykio šiose homilijose patikslinimas reikalauja atskiro tyrimo, į kurį leistis neleidžia šio straipsnio ribos.

⁷⁵ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 3, p. 26.

⁷⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 11.

⁷⁷ Nors Bazilijus mano priešingai: „Jei šiame apibrėžime ko nors trūksta, tegul tie, kurie ilgai kaupė gendancią išmintį, ieško iš naujo“ (*ibid.*, I, 11). Čia labiau išryškėja polemisis Bazilijaus žodžių tonas, tačiau atsižvelgiant į daug platesnius svarstymus apie žmogų, Bazilijus neapsiriboja vien šiuo apibrėžimu.

⁷⁸ *Ibid.*, I, 11.

⁷⁹ Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 6, p. 33.

terminą voūč sunku versti „dvasios“ sąvoka, kaip tai daro Špidlíkas. Tad iš tiesų čia kalbama apie protą.

Panašiai su valia. Pristatydamas valią kaip Dievo atvaizdo buveinę Špidlíkas remiasi *Homilija apie 48-ąją psalmę*, pasak kurios, laisva valia suteikia žmogui pranašumą likusios kūrinijos atžvilgiu⁸¹. Tačiau kartu su laisva valia toje pačioje *Homilijoje* dar minimos mintys ir spontaniški judesiai, kurie pristatomi kaip sielos gebėjimai, o ne kaip Dievo atvaizdo žmoguje savybės ar kaip atvaizdo buveinė. Tad sunku suprasti, koku pagrindu čia galėtume išskirti valią ir ją padaryti atvaizdo buveine. Tiesa, Špidlíkas traktuoja valią kaip įsakymo valdyti priežastį, tačiau Bazilijaus Cezariečio teologinėje mintyje įsakymas valdyti yra proto arba samprotavimo, o ne valios išdava. Valios kaip Dievo atvaizdo žmoguje galimos buveinės idėją taip pat palaiko Aghiorgoussis, kuris remiasi tais pačiais teksta, kaip ir Špidlíkas, tačiau jo argumentacija kiek skiriasi⁸². Pirma, jis aiškina, kad atvaizdas yra sieloje, o antra, kad samprotavimas (gr. λογισμός) ir laisva valia yra glaudžiai susiję su sielos gebėjimais, todėl jie atspindi Dievo paveikslą žmoguje. Tad tokiu būdu valia taip pat tampa Dievo atvaizdo buveine. Šie svarstymai, be abejo, teisingi, bet labiau išvestiniai, nes pats Bazilijus tiesiogiai netaipina Dievo atvaizdo žmogaus valioje.

Kalbėdamas apie laisvę kaip atvaizdo buveinę Špidlíkas, vėlgi remdamasis *Homilija apie 48-ąją psalmę*, teigia, kad valdymas būtinai suponuoja laisvę. Jis akcentuoja glaudų ryšį tarp samprotavimo ir laisvės, o tai leidžia jam daryti išvadą, kad „laisvė ir pažinimas yra esminės Dievo atvaizdo mumyse dalys“⁸³. Pasak jo, „Dievo paveikslas mumyse būtinai postuluoja laisvę“⁸⁴. Kadangi žmogus yra laisvas, jis turi Dievo paveikslą, tad šis atvaizdas glūdi laisvėje. Vėlgi, laisvės kaip atvaizdo buveinės patvirtinimas yra Bazilijaus tekstų apmąstymo vaisius, beje, visiškai teisėtas, bet sunkiai pagrindžiamas paties Bazilijaus teksta.

Baigiant Dievo atvaizdo „vietos“ ar buveinės žmoguje aptarimą, atsižvelgiant į dabartinę tyrimų situaciją ir pateiktų argumentų trapumą, arčiausiai Bazilijaus minties liktume teigdami, kad Dievo atvaizdas glūdi žmoguje, tiksliau, sieloje, dar tiksliau – samprotaujančioje sielos dalyje. Šis racionalus gebėjimas yra savitas žmogui ir atspindi dieviškąjį ženklą jame.

⁸¹ Thoms Špidlík, *op. cit.*, p. 40–41.

⁸² Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 52.

⁸³ Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 42.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 41.

1.3. „Paveikslo“ pasekmės ir trukmė. Anot Bazilijus Cezariečio, Dievo atvaizdo buvimas turi tiesiogines pasekmes žmogui. Beveik visuose minėtuose tekstuose patvirtinamas išskirtinis žmogaus orumas būtent dėl jo sukūrimo „pagal paveikslą“, kuris žmogui suteikia ypatingą vietą kūrinijoje. Ne kartą *Homilijose apie šešias dienas* Bazilijus primena pasaulio sukūrimo seką, kurios pabaigoje sukuriamas žmogus. Vadinas, anot jo, visa kūrinija iki žmogaus yra tarsi preliudas, pasiruošimas žmogaus atsiradimui. Šia prasme žmogus suvokiamas kaip tobuliausias ir garbingiausias kūrinys, kaip „dangiškasis augalas“⁸⁵. Panašiai kalbama *Homilijoje apie 48-ąją psalmę* ir *Homilijoje apie Attende tibi ipsi*, kurios akcentuoja priežastinį ryšį tarp žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ ir žmogaus savitumo bei išskirtinumo. Kaip matėme, homilijose *Apie žmogaus kilmę* pabrėžiamas žmogaus orumas ir jo pareiga valdyti. *Homilija apie 48-ąją psalmę* taip pat patvirtina unikalią valdymo dovaną žmogui: „Ar dar kas nors žemėje yra pagal Kūrėjo paveikslą? Kam dar malonė suteikė galią ir valdžią viskam, kas gyva žemėje, vandenyje ar ore?“⁸⁶ *Homilijoje apie 48-ąją psalmę* labiau pabrėžiami ne tiek ontologiniai padariniai, kiek „pagal paveikslą“ pasekmės žmogaus gyvenimui, nes sukūrimas „pagal Dievo paveikslą“ įpareigoja žmogų gyventi pagal jam suteiktą garbę. *Homilijoje apie 44-ąją psalmę* kviečiama ieškoti „tinkamo drabužio, kuris papuoštų būtybę, panašią į Kūrėjo paveikslą“⁸⁷. Tai tik kelios pagrindinės aiškiai Bazilijaus išsakytos Dievo atvaizdo buvimo žmoguje pasekmės. Atskiros tyrimo reikėtų norint patikslinti, ar Bazilijaus antropologinėje sampratoje protas ir samprotavimas, valia ir laisvė yra žmogaus savitumai nepriklausomai nuo atvaizdo, ar, kaip tik priešingai, jie būtų Dievo atvaizdo buvimo žmoguje pasekmės⁸⁸.

Jei Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, ar šis žmoguje paliktas

⁸⁵ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 2. Bazilijus turėjo skaityti Platono *Timajuje* 90 A-B: „mes esame ne žemiškas, o dangiškas augalas“. Iš tiesų Platonas mano, kad žmogus yra dangiškas augalas tik protingos sielos dėka. Bazilijus teigia, kad žmogus tiesiog yra dangiškas augalas. Ar jis keičia Platono perspektyvą tarsi įtraukdamas kūniškumą, ar vis dėlto, kaip ir Platonas, galvoja apie protingą sielą, kaip apie tikrąjį žmogų? *Homilijos* kontekste kalbama būtent apie žmogaus sielą, tačiau, žvelgiant plačiau į baziliską antropologiją, tiksliau būtų kalbėti ne vien apie sielą ne kaip apie tikrąjį žmogų, o kaip apie žmogaus savitumą, išskiriantį jį iš visos kitos žemiškos kūrinijos.

⁸⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 452 B.

⁸⁷ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 44-ąją psalmę*, 11, PG 29, 412 A.

⁸⁸ Aghiorgoussis iš vienuoliams skirtų tekstų prideda nemirtingumą, meilę, tobulumą, šventumą ir veikimo galią, laikydamas juos Dievo atvaizdo žmoguje padariniais; žr. Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 53–54.

dieviškas pėdsakas išnyks, ir, jei taip, kada, ar jis pasiliks amžinai? Atvaizdo trukmės žmoguje klausimas kelia kitus ne mažiau svarbius klausimus. Viena vertus, jis verčia susimąstyti apie žmogaus galimybes ir sąlygas jį prarasti, jei įmanoma jį visiškai prarasti. Čia turimas mintyje ne tik žmogaus moralinis gyvenimas, bet ir Dievo kaip Kūrėjo priėmimas arba apgalvotas ir valingas atmetimas. Kita vertus, jis kelia žmogaus laikinumo ir amžinumo klausimą. Ar mirtis pajėgi sunaikinti tą dievišką žymę žmoguje? Ar, atvirkščiai, ši žymė pranoksta mirties statomas ribas ir tarsi perneša žmogų amžinam gyvenimui? Bazilijus pateikia ne vieną pasvarstymą šiais klausimais.

Nors Bazilijus Cezarietis, regis, aiškiai nekalba apie Dievo atvaizdo žmoguje amžinumą, apie tai galima spręsti iš atvaizdo dieviškųjų savybių. Kalbėdamas apie atvaizdo vietą žmoguje ir atmetęs kūniškumą, Bazilijus žmoguje ieškojo nematerialaus, nekintančio, begalinio ir nemirtingo prado, kuris galėtų talpinti dievišką paveikslą ir, dėl savo dieviškos kilmės, būtų amžinas. Tad atvaizdo amžinumas žmoguje gali būti išvestas ir iš jo dieviškos kilmės, ir iš sielos amžinumo. Bazilijus aiškiai pripažįsta sielos nemirtingumą, tačiau pravartu būtų atskirai patyrinėti, ar jis jo neišveda iš Dievo atvaizdo buvimo sieloje. Bet kokiu atveju, jei atvaizdas negali išnykti, jis kreipia žvilgsnį į žmogaus amžiną gyvenimą. Atvaizdas liudija apie žmogaus amžinumą.

Kartais Bazilijaus Cezariečio tekstai, rodos, kalba priešingai ir liudija apie dieviškojo ženkle žmoguje laikinumą. *Homilijoje apie 48-ąją psalmę* pastebima, kad žmogus, „būdamas sukurtas pagal Kūrėjo paveikslą, [...] pamiršo, kad atmesdamas savo, kaip dangiškos būtybės, paveikslą, prisieimė žemiškos būtybės paveikslą“⁸⁹. Atrodytų, kad Bazilijus kalba apie kelias atvaizdų rūšis, kurias žmogus gali keisti, tačiau nieko nesako apie Dievo atvaizdo likimą. Toliau *Homilijoje* kalbama apie Dievo Žodžio atėjimą, nenurodant, ar jis įsikūnija tam, kad primintų žmogui, jog jis yra „pagal Dievo paveikslą“, ar tam, kad atkurtų šį paveikslą. *Homilijoje apie 32-ąją psalmę*, kurioje kalbama apie širdį, ne organą, o žmogaus centrą, kurioje priimami sprendimai, kaip atvaizdo buveinę, teigiama, kad Dievo paveikslą gali sunaikinti kūno aistros⁹⁰. Traktate *Apie Šventąją Dvasią* Bazilijus netiesiogiai teigia, kad atvaizdas gali būti prarastas arba atrodyti tarsi prarastas. Jis ragina „sugrįžti prie prigimtinio grožio ir prie karališkojo atvaizdo (καὶ οἷον

⁸⁹ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 452 A.

⁹⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 32-ąją psalmę*, 8, PG 29, 344 B.

εἰκόνι βασιλικῇ)⁹¹. Apie nusidėjėlius jis sako: „Jie nenešiojo dangiškojo atvaizdo (τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου). [...] Jie nenusivilkio senojo žmogaus ir neapsivilkio nauju žmogumi, atnaujinto pažinimu pagal savo Kūrėjo paveikslą (κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν)“⁹².

Taigi jei atvaizdo amžinumo svarstymai vyksta labiau ontologinėje plotmėje, tai laikinumo klausimas dažniausiai išskyla moralinėje srityje, kuri dar neteigia atvaizdo ontologinio praradimo, bet kalba apie jo neveiksmingumą ar „apdulkėjimą“ dėl žmogaus pasirinkimo. Be to, tiek citatos iš trakta-to *Apie Šventąją Dvasią*, tiek iš *Homilijos apie 48-ąją psalmę* verčia susimąstyti apie galimą painiavą tarp to, kas priklauso „pagal paveikslą“ ir to, kas „pagal panašumą“. *Homilijoje apie 48-ąją psalmę*, užsiminęs apie dangiškojo atvaizdo atmetimą, Bazilijus priduria: „apleisdamas sekimą Dievu ir tapimą panašiu į Kūrėją bei tapdamas kūniškų aistrų vergu, jis pasirodė esąs kaip nemąstantys gyvuliai ir tapo panašus į juos“⁹³. Kaip matysime toliau, panašūs teiginiai labiau primena funkcionavimo „pagal panašumą“ padarinius. Tad neįmanoma vienareikšmiškai teigti Dievo atvaizdo visiško išnykimo dėl moralinių žmogaus pasirinkimų.

Baigiant tyrinėti svarstymus apie žmogų „pagal Dievo paveikslą“, galime konstatuoti, kad Bazilijaus Cezariečio raštuose sutinkame iš esmės klasikinės Dievo paveikslo žmoguje traktavimo gijas. Dievo paveikslas atsispindi nematerialiojoje ir mąstančiojoje žmogaus plotmėje. Dievas paliko žmoguje žymę, kuri primena apie žmogaus artumą savo Kūrėjui. Dievo atvaizdas žmoguje skelbia žmogaus gebėjimą priimti transcendentinę tikrovę ir tapti amžinu dangiškuoju augalu. Jei Dievo atvaizdas iškelia žmogų į dangišką aukštybę, kokį tada vaidmenį atlieka panašumas? Gal sukūrimas „pagal panašumą“ dubliuoja „pagal paveikslą“, o gal turi savitą reikšmę? Ir jei taip, kokią? Apie tai ilgiau pasvarstysime.

2. Žmogus „pagal panašumą“. Bazilijus Cezarietis savo raštuose įprastai neišsiplečia aptardamas su atvaizdo tematika glaudžiai susijusią sąvoką „pagal panašumą“ (gr. κατ' ὁμοίωσιν)⁹⁴. Pastaroji dažniausiai be dides-

⁹¹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 5.

⁹² *Ibid.*, XIV, 32, 20.

⁹³ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 452 A.

⁹⁴ Septuaginta ὁμοίωσις (panašumo) sąvoka verčia hebrajišką *דמיון* (*d'mût*), daug abstraktesnį nei *שֵׁלֶם* (*selem*), Senajame Testamente pasirodantį 25 kartus; plg. Paul-Eugène Dion, *op. cit.*, col. 386–387. Visais šiais atvejais *d'mût* gali būti išreikštas žodžiais „kažkas kaip...“, reiškiančiais išvaizdą, aspektą, formą. Tačiau, kaip matysime toliau, ὁμοίωσις sąvokai Bazilijus suteiks specifinę reikšmę.

nio išplėtojimo minima aiškinant *Pr* 1, 26–27⁹⁵. Kartais gali atrodyti, kad kapadokietis tapatina „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ reikšmes ar bent jau jas laiko giminingomis. Situacija kardinaliai keičiasi dviejose homilijose *Apie žmogaus kilmę*, kai Bazilijus ne tik jas atskiria, bet ir suteikia sukūrimui „pagal panašumą“ originalią reikšmę, kurios nepavyko aptikti ikibaziliškuose pasaulio sukūrimo pasakojimo komentaruose. Tad pirmiausia seksime Bazilijaus minties vystymosi etapus, atvedusius prie originalios panašumo reikšmės, o paskui parodysime, kur slypi Bazilijaus pozicijos originalumas, ir apsvarstysime šio originalumo pasekmes bei iššūkius tolimesniems galimiems teologiniams svarstymams.

2.1. *Bazilijaus dvejonės dėl savitos „panašumo“ reikšmės*. Sąvoka „pagal panašumą“⁹⁶ sutinkama *Homilijų apie šešias dienas* pabaigoje, kai Bazilijus kalba apie žmogaus sukūrimą, tačiau antropologinių aspektų neplėtoja ir pažada apie juos pakalbėti vėliau. Vis dėlto dėl tekste pasirodančių užuominų galime susidaryti tam tikrą Bazilijaus minties vaizdą mūsų nagrinėjama tema. Viena vertus, sekant šių *Homilijų apie šešias dienas* logiką ir turint mintyje kristologinę perspektyvą, nebūtų klaidinga teigti, kad „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ yra, jei ne sinonimai, tai gana giminingos sąvokos, nes tame pačiame tekste Bazilijus kalba apie Sūnaus panašumą su Dievu, lygiai taip pat kaip jis kalbėjo apie Kristų kaip tobulą Dievo paveikslą⁹⁷. Sūnaus panašumas su Tėvu kyla iš pačios jo prigimties. Kita vertus, klausdamas ką reiškia Dievo paveikslas žmoguje, Bazilijus tuo pat metu atskirai iškelia panašumo klausimą – „kaip žmogus dalyvauja jo panašume?“⁹⁸ Šių *Homilijų apie šešias dienas* leidėjas ir vienas iš geriausių žinovų Stanislas

⁹⁵ Čia galima atkreipti dėmesį į įdomų paveikslo ir panašumo sąvokų žaismą hebrajiškame ir graikiškajame Šv. Rašto tekste. *Pr* 5, 1 skaitome: „Kai Dievas sukūrė žmogų, jis padarė jį *panašų* į Dievą“ (Rubšio vert.). Iš tiesų hebrajiškame tekste turime מִצַּדִּיק (*d'mût*), t. y. panašumo sąvoką. Galima pagrįstai viltis Septuagintoje sutikti καθ' ὁμοίωσιν. Deja, Septuaginta sako: ἡ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν Ἀδὰμ, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Kad ir kaip įdomu būtų, vis dėlto neverta, mūsų atveju, ilgiau apsistoti prie *Pr* 5, 1 vertimo, nes nėra duomenų, kad Bazilijus būtų skaitęs hebrajiškai, o svarbiausia, nei Bazilijaus, nei bendrai kapadokiečių veikaluose šis *Pradžios knygos* tekstas necituojamas; plg. *Biblia Patristica: Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, t. 5: Basile de Césarée, Grégoire de Nazianze, Grégoire de Nysse, Amphiloque d'Iconium, Paris: CNRS, 1991, p. 145.

⁹⁶ Bazilijus jau buvo panaudojęs šį žodį, bet tada jis kalbėjo apie sukurtų būtybių panašumą viena į kitą; žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 2.

⁹⁷ *Ibid.*, IX, 6.

⁹⁸ *Ibid.*

Giet tikina, kad čia Bazilijus jau įveda naują mintį, kuri bus išplėtota homilijoje *Apie žmogaus kilmę* – paveikslas žmogui duotas, o tampame panašūs krikščioniško gyvenimo dėka⁹⁹. Sunku pasakyti, kiek vėlesni Bazilijaus tekstai dar įtakos tokiam Giet aiškinimui, nes ryšys tarp panašumo ir krikščioniško gyvenimo šiame tekste nėra akivaizdus. Aišku bent jau tai, kad šiose *Homilijose apie šešias dienas* paveikslo ir panašumo sąvokos nors ir greta, bet traktuojamos atskirai. Bazilijus net du kartus tvirtina, kad žmogus dalyvauja panašume, tačiau plačiau nei dalyvavimo, nei panašumo nepaaiškina. Iš dalies pritardami Giet aiškinimui, bet dar neturėdami galimybių aiškiai nusakyti panašumo reikšmės, galime išvelgti aktyvų žmogaus išitraukimą, o panašumą suprasti ne kaip kažką statiską, tarsi nejudantį paveikslą, bet kaip vyksmą ar procesą. Ši išvalga bus labai svarbi tolimesniam tyrimui ir ji tiesiogiai siejasi su ne tik Bazilijui, bet ir visiems kapadokičiams būdinę gą dvasinio gyvenimo kaip begalinio proceso sampratą¹⁰⁰.

2.2. *Panašumas kaip suteikta galia ir galimybė*. Panašumo aptarimas iš esmės keičiasi homilijose *Apie žmogaus kilmę* ir traktate *Apie Šventąją Dvasią*, prie kurių dar galima pridėti *Panegiriką apie Julitos kankinystę*¹⁰¹. Homilijose *Apie žmogaus kilmę* Bazilijui Cezariečiui pirmiausia užkliūva skirtumas tarp vadinamosios dieviškosios tarybos sprendimo priėmimo ir jo įgyvendinimo¹⁰². Šis skirtumas liko visiškai nepastebėtas *Homilijose apie šešias dienas*¹⁰³. Dieviškosios tarybos sprendimas turėjo dvi dedamąsias – „Tuomet Dievas tarė: „Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą...”“ (Pr 1, 26), tačiau sprendimo vykdymas teturi tik paveikslą – „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį...” (Pr 1, 27)¹⁰⁴. Skirtu-

⁹⁹ *Ibid.*, IX, 6, p. 520, išn. 3.

¹⁰⁰ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, VIII, 18, 35–45; taip pat plg. Brooks Otis, „Cappadocian Thought as a Coherent System“, in: *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, 1958, t. 12, p. 101.

¹⁰¹ Plg. *Homilia in martyrem Iulittam*, PG 31, 237 A – 261 A.

¹⁰² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15–16. Šią problemą jau pastebi *Pradžios knygos komentatoriai*; plg., pvz., Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, 1, 13. Be šio, aiškiausiai išreikšto klausimo, užuominą sutinkame Bazilijaus *Panegirikoje apie Julitos kankinystę*, 3, PG 31, 244 B.

¹⁰³ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

¹⁰⁴ Kaip jau buvo minėta aukščiau, Bazilijus Cezarietis necituoja ir nekomentuoja likusios Pr 1, 27 dalies – „vyrą ir moterį, juos sukūrė“. Tad belieka tik spėlioti, ką jis būtų pasakęs apie vyro ir moters sukūrimo sąsajas su dieviškosios tarybos sprendimu sukurti žmogų pagal paveikslą ir pagal panašumą.

mas Bazilijui pasirodė reikšmingas, tad jis nusprendė plačiau panagrinėti sprendimo ir jo įgyvendinimo neatitikimo priežastis.

„Ar Dievas vieną nusprendė, o paskui pakeitė nuomonę?“ – klausia Bazilijus Cezarietis ir atsako, kad tai neįmanoma, nes nuomonės kaitaliojimas diskredituotų Kūrėjo žodį¹⁰⁵. Be to, kaip daugelį kartų parodė *Homilijos apie šešias dienas*, Dievo žodis yra veiksmingas – sakyti reiškia padaryti. Toliau ieškodamas skirtumo priežasčių, Bazilijus pastebi, kad šis neatitikimas jau buvo tapęs proga apkaltinti Dievą bejėgiškumu – esą Dievas nevisagalis. Griežtai atmetęs „tokius šventvagiškus“ teiginius¹⁰⁶, Bazilijus klausia ar „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ nereiškia to paties?¹⁰⁷ Šis teiginys taip pat be pagrindo, nes „perdėm paviršutiniška kartoti du kartus tą patį“¹⁰⁸. Be to, „sakyti, kad Šventajame Rašte yra nereikšmingas žodis, tai baisi šventvagystė“¹⁰⁹. Dėl savo pažodinės egzegezės principo, taip plačiai naudojamo *Homilijose apie šešias dienas*¹¹⁰, Bazilijus atmeta nereikšmingų žodžių galimybę Šventajame Rašte. Neatitikimą tarp sprendimo ir jo vykdymo taip pat iškėlęs *Panegirikoje apie Julitos kankinystę*, Bazilijus klausia, ar kartais Dievas neatliko tik pusės darbo. „Iš tiesų nemalonus vaizdas matyti paveikslą, kuris tik pusiau panašus į savo modelį“¹¹¹. Apibendrindamas savo ieškojimus Bazilijus daro išvadą – jei Dievas nusprendė sukurti žmogų pagal paveikslą ir panašumą, „būtina, kad žmogus būtų pagal paveikslą ir panašumą“¹¹². Tačiau Šventasis Raštas sako, kad žmogus buvo sukurtas tik pagal Dievo paveikslą.

Norėdamas išspręsti šią problemą, Bazilijus Cezarietis pirmiausia tikslina „pagal panašumą“ turinį ir parodo santykį su „pagal paveikslą“. Šitaip Bazilijus pasiūlo savitą išeitį iš tariamos priešpriešos ar neatitikimo tarp

¹⁰⁵ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Visai kita Grigaliaus Nisiečio perspektyva; žr. Grégoire de Nysse, *La création de l'homme*, 14–15, p. 146–150.

¹⁰⁸ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15. Šioje vietoje bene geriausiai išryškėja skirtumas tarp Bazilijaus ir šiuolaikinių Biblijos interpretacijų.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, III, 1; III, 3, 2; VI, 11; IX, 9, 1. Ši argumentacija primena Bazilijaus kristologinius ginčus su Eunomijumi ir pastarojo loginį principą, kad viena sąvoka reiškia tik vieną tikrovę, o sąvokų įvairovė, net sinonimų, – skirtingas tikrovės.

¹¹¹ Bazilijus Cezarietis, *Panegirika apie Julitos kankinystę*, 3, PG 31, 244 B.

¹¹² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15.

sprendimo priėmimo ir jo įvykdymo, tarp Dievo žodžio ir Dievo veiksmo. Čia būtina pacituoti mūsų temai labai reikšmingą ištrauką iš homilijų *Apie žmogaus kilmę*:

„Sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą ir mūsų panašumą“ (*Pr* 1, 26). Mes turime vieną dėka sukūrimo, mes išigyjame kitą per valią. Pirminėje struktūroje mums buvo duota gimti pagal Dievo paveikslą; per valią formuojasi mumyse būtis pagal Dievo panašumą. Tai, kas kyla iš valios, mūsų prigimtis turi kaip galią, bet mes ją įgyvendiname per veikimą. Jei mus kurdamas Viešpats nebūtų iš anksto pasirūpinęs sakydamas „sukurkime“ ir „pagal panašumą“, jei jis mums nebūtų suteikęs galios tapti „pagal panašumą“, vien tik savo pastangomis negalėtume įgyti Dievo panašumo. Bet štai, jis mus sukūrė kaip turinčius galią panašėti į Dievą. Suteikdamas mums galią būti panašiams į Dievą, jis leido mums būti Dievo panašėjimo kūrėjais, kad už savo darbą gautume atlygį, kad nebūtume panašūs į dailininko rankų nupieštus portretus, lyg inertiškus daiktus, kad mūsų panašumo rezultatas nebūtų kito pagyrimas. Iš tiesų, kai tu matai visiškai modelį atitinkantį portretą, tu giri ne portretą, o žaviesi dailininku. Šitaip, todėl, kad aš, o ne kas kitas, būčiau žavėjimosi objektas, jis man paliko rūpintis tapti pagal Dievo panašumą. Iš tiesų atvaizdo dėka turiu protingą būtį, o tampu pagal panašumą tapdamas krikščioniu.¹¹³

Turime raktinį tekstą sukūrimo „pagal panašumą“ Bazilijaus Cezariečio teologijoje sampratai. Iš tiesų jis neprieštarauja *Homilijose apie šešias dienas* sutiktai ir aukščiau mūsų aptartai „panašumo“ sąvokai, o ją praplečia ir paaiškina. Pirmiausia bandykime peržvelgti galimus Bazilijaus šaltinius ir trumpai patyrinti, kaip jie kalba apie „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ santykį.

Iš tiesų pagrindiniai galimi Bazilijaus Cezariečio šaltiniai panašumą aiškino kitaip. Anot Filono Aleksandriečio, panašumas pažymi, kad paveikslas yra ne šiaip blyškus atspindys, o tiksliai kopija¹¹⁴. Panašiai mąsto Origenas, kuriam tikrasis Dievo paveikslas yra Išganytojas Jėzus Kristus, pagal kurį buvo sutvertas žmogus, o panašumas žymi žmogaus atitikimo paveikslui, t. y. Kristui, laipsnį. Jei Kristus yra tobulas paveikslas, žmogus turi nuolatos jį žvelgti, kad būtų „perkeistas į jo panašumą“¹¹⁵. Be to, nei vienas, nei kitas autorius minėtuose komentaruose neaiškina skirtumo tarp sprendimo ir jo realizavimo. Tad, pervertus ankstyvesnius *Pradžios knygos* komentarus, peršasi nuomonė apie Bazilijaus aiškinimo originalumą. Tačiau ne *Pradžios*

¹¹³ *Ibid.*, I, 16.

¹¹⁴ Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi*, 71, p. 188–189.

¹¹⁵ Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, I, 12–13, p. 69–73.

knygos komentaruose aptinkame kažką labai panašaus į Bazilijaus išsaky-tas mintis. Mums vėl gali padėti aleksandriškoji mokykla. Pirmiausia per-verskime Klemenso Aleksandriečio *Stromatus*, kuriuose skaitome: „Ar ne šitaip, anot kai kurių mūsiškių interpretacijos, žmogus iš karto gimimo metu gavo ‘paveikslą’ ir vėliau, pagal tai, kiek jis taps tobulas, priims savyje panašumą?“¹¹⁶ Šioje trumpoje ištraukoje Klemensas aiškiai atskiria paveiks-lą ir panašumą, vieną duodamas pradžiai, o kitą palikdamas pabaigai.

Origenas savo veikale *Apie pradus* dar aiškiau „panašumą su Dievu“ įvardija kaip protingos žmogiškos prigimties tikslą ir pateikia ilgesnę argu-mentaciją, kuria Bazilijus Cezarietis galimai rėmėsi savo homilijoje¹¹⁷. Pir-miausia Origenas prisimena Platono svarstymus apie panašumo su dievais ribas ir pabrėžia, kad aukščiausias gėris yra tapti panašiu į Dievą kiek tai įmanoma (lot. *prout possibile est*)¹¹⁸. Paskui jis pastebi neatitikimą tarp dieviš-ko sprendimo ir jo įgyvendinimo, o tai reiškia, kad „žmogus gavo paveiks-lo orumą pirmos kūrinijos metu, bet panašumo tobulumas jam rezervuotas pabaigai“¹¹⁹. Tačiau pats žmogus turi pasirūpinti panašumo išigijimu savo paties veiklos dėka imituojant Dievą. Panašumo išigijimo galimybę Ori-genas kildina iš paveikslo: „šio tobulumo galimybė buvo jam duota nuo pradžios per paveikslo orumą“¹²⁰. Savo poziciją Origenas argumentuoja 1 Jn 3, 2: „Mylimieji, mes dabar esame Dievo vaikai, bet dar nepasirodė, kas būsime. Mes žinome, kad kai pasirodys, būsime panašūs į jį (ὁμοιοι αὐτῷ

¹¹⁶ Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 131, 6; cit. iš: Clément d’Alexandrie, *Les Stromates: Stromate II*, édition de Pierre Thomas Camelot et Claude Mondésert, (*Sources chrétiennes*, 38), Paris: Les Éditions du Cerf, 1954, p. 133. Nėra tiksliai žinoma, kas yra Klemenso minimi „kai kurie mūsiškiai“. Manoma apie Irėniejų Lionietį (*Adversus haereses*, V, 6, 1), pagal kurį žmogus sukūrimo metu gavo tai, kas yra „pagal Dievo paveikslą“, o pas-kui tampa „pagal panašumą“ dalyvaudamas Šventojoje Dvasioje; plg. *Ibid.*, p. 133, išn. 6.

¹¹⁷ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 1–40; cit. iš: Origène, *Traité des principes*, t. III: (*Lièvres III et IV*), édition par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (*Sources chrétiennes*, 268), Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, p. 236–239.

¹¹⁸ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10. Klemensas Aleksandrietis taip pat jau buvo perėmęs platoniškąją tradiciją dėl „kiek tai įmanoma“: „būti panašiems į teisųjį Logosą tiek, kiek įmanoma“ (Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 134, 2). Vienas pagrindinių Platono tekstų šiuo klausimu: „Juk dievai niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir puoselėdamas dorybes tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui įmanoma“ (Platonas, *Valstybė*, vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Margi raštai, 2014, 613 b). Apie platoniš-kąjį „panašėti“ kaip „tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“ žr. Platonas, *Teaitetas*, vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Žara, 2020, 176 b.

¹¹⁹ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 16–20.

¹²⁰ *Ibid.*, III, 6, 1, 23–24.

ἐσόμεθα), nes matysime jį tokį, koks jis yra“. Šitaip, anot Origeno, biblinis tekstas su dideliu tikrumu nurodo ir visų dalykų pabaigą, nors dar nepasirodė kokia ji bus, ir panašumą į Dievą, kurį viliamės gausią pagal nuopelnų tobulumą. Tas panašumas vyks ne tik ateityje, bet ir bus duotas Viešpaties užtarimo dėka. Origenas iš dviejų evangelisto Jono eilučių konstruoja savo argumentą: „Tėve, aš noriu, kad tavo man pavestieji būtų su manim ten, kur ir aš“ (Jn 17, 24) ir „Kaip tu, Tėve, manyje ir aš tavyje, tegul ir jie bus viena mumyse“ (Jn 17, 21). Tad galiausiai panašumas tik didės, kol visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose¹²¹.

Šis ilgesnis Origeno minties pristatymas padeda geriau suprasti Bazilijaus Cezariečio tekstą ir pamatyti jo originalumą. Tad grįžkime prie jo ir pabandykime plačiau išskleisti Bazilijaus pateiktus teiginius¹²².

Pirmiausia, paveikslas ir panašumas yra aiškiai atskirti ir apima skirtingas reikšmines tikroves. Vietoj „panašumo“ labiau tiktų „panašėjimas“, aktyvi, veikimą reiškianti sąvoka. Be to, pats Bazilijus Cezarietis taip pat vartoja veiksmąžodinę formą – „panašėti“. Tad čia užtikrintai galime kalbėti apie vyksmą ar apie tam tikrą procesą. Šitaip panašumo sąvoka dar aki-vaizdžiau tampa kapadokiečiams būdingo dvasinio gyvenimo, kaip kelio ar progreso, išraiška¹²³.

Kaip ir atvaizdo atveju, kuris tarsi spaudas yra žmogaus racionaliojoje prigimtyje, taip ir panašumas yra žmogaus prigimtyje, kaip ir atvaizdas, taip ir panašėjimas žmogui duotas dar sukūrimo metu. Būtent čia slypi vienas iš Bazilijaus Cezariečio pozicijų originalumų¹²⁴. Panašumas nėra vien tik paveikslo atgavimas ar nuvalymas, ar pabaigoje pasiekta būseną, ar apvainikavimas už nuopelnus. Jis žmogui yra prigimtinis, todėl žmogus gali panašėti į Dievą. Vadinasi, tai ontologinė duotybė, todėl panašėjimas nėra vien tik moralės reikalas, tačiau yra susijęs su žmogaus prigimtimi, su pačia žmogiška būtimi. Sunku pilnai sutikti su šios ištraukos komentatoriaus Étienne'o Stéphanou daroma išvada, kad „būti 'pagal Dievo paveikslą' yra prigimties dalykas, o būti 'pagal Dievo panašumą' – asmeninių pastangų

¹²¹ *Ibid.*, III, 6, 1, 25–40.

¹²² Šį tekstą galios, pasirinkimo ir tapimo krikščionių perspektyvoje komentuoja Philip Rousseau, *op. cit.*, p. 233–234. Jis labiau akcentuoja pasekmes krikščioniškam gyvenimui.

¹²³ Plg. Brooks Otis, *op. cit.*, p. 101.

¹²⁴ Žinoma, galutiniam teiginiui apie originalumą pagrįsti reikėtų atskiرو tyrimo. Bazilijaus specialistų darbuose, tyrinėjančiuose šias temas, nepavyko aptikti jokios užuominos nei apie panašumo davimą potencialiai kūrimo metu šaltinius, nei apie baziliškojo „pagal panašumą“ komentaro įtaką vėlesniems autoriams.

ir laisvės dalykas“¹²⁵. Kaip matome, Bazilijus kalba apie žmogaus sukūrimą ir pabrėžia, kad panašumas duotas kaip galia, vadinasi, potencialiai, kaip panašėjimo galimybė. Šiuo atžvilgiu ši galia yra prigimties dalykas, kuris, tiesa, bus išskleistas žmogaus veikimo dėka. Tik pastarąją prasme panašumas gali būti suprastas kaip asmeninių pastangų ir laisvės dalykas.

Žmogaus valia yra suteikto potencialumo išjudintoja, nes šis gebėjimas neatsiskleidžia be aktyvaus žmogaus dalyvavimo. Žmogus tampa savo paties bendraautoriu ir bendrakūrėju. Iš čia išplaukia ne tik Bazilijaus Cezariečio minimas atlygis žmogui už pastangas, bet galime įžvelgti žmogaus atsakomybės už save ir savo ateitį skatinimą. Dievas žmogų sukūrė bendram darbui ir veiklai. Čia galime prisiminti dažnai patristikoje sutinkamą mintį, kad Dievas mus sukūrė be mūsų, bet be mūsų neišganyt.

Savo veikimo būdu žmogus panašėja į Dievą, o tas veikimo būdas – tapimas krikščioniu. Šis originalus Bazilijaus Cezariečio teiginys aiškiai nusako panašumo įgyvendinimo būdą ir netiesiogiai nurodo pavyzdį, kuriuo reikia sekti – Jėzų Kristų, ir kuris apreiškia ne tik Dievą, bet ir tikrą žmogų. Panašėjimo reikalavimus Bazilijus išdėsto iš karto po cituoto teksto, tai – būti tobulam, tapti blogio priešu, mylėti brolius ir juos užjausti, būti gailestingu artimui, prisipildyti gerumo ir užuojautos. Visa tai įmanoma Evangelijos dėka ir apsilvikius Kristumi, t. y. priėmus krikštą¹²⁶. Iki čia buvo galima teigti, kad gera moralinė ar etinė laikysena yra iš prigimties krikščioniška, tačiau toliau matome, kad panašėjimo keliame reikalavimai negali būti įgyvendinami be aiškaus ir tvirto apsisprendimo tapti krikščioniu ir bendrystės su Kristumi. Tik Kristus tobulai įgyvendina panašėjimą, o krikščionybė nėra niekas kitas kaip „panašėjimas į Dievą tiek, kiek leidžia žmogaus prigimtis (Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει)“¹²⁷. Bazilijus tarsi perima aukščiau Origeno minėtą Platono teiginį „kiek tai žmogui įmanoma“¹²⁸, tačiau galima pagrįstai susimąstyti, ar prigimties sąvokos įvedimas šioje diskusijoje nekeičia moralinės perspektyvos į ontologinę. Platono atveju panašumas buvo teisingumas, dorybių praktikuojimas ir dievobaimingumas, kiek tai įmanoma žmogui. Bazilijaus atveju panašiai, tik keičiasi tai, kad žmogus šiuo atveju seka Kristumi, kuris tobulai įvykdė, galima sakyti, panašėjimo reikalavimus. Tada kyla klausimas,

¹²⁵ Étienne Stéphanou, *op. cit.*, p. 391.

¹²⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10; Platonas, *Valstybė*, 613 b; *Teaitetas*, 176 b.

ką iš tiesų leidžia žmogaus prigimtis – ar tik gerus moralinius veiksmus? O gal kaip tik „prigimtis“ brėžia tą ontologinę ribą tarp Kūrėjo ir kūrinio ir kalba apie žmogiškosios būties pilnatvės pasiekimą, tačiau visada išliekant žmogumi ir niekada, skirtingai, nei teigė Origenas, netampant viena su Dievu? Tačiau palikime šiuos svarstymus nuošalyje ir pažvelkime, ar tokią Bazilijaus poziciją sutinkame tik homilijose *Apie žmogaus kilmę*?

Panašėjimas, kaip tapimas krikščioniu, aiškiai išreikštas viename iš pagrindinių Bazilijaus Cezariečio veikalų, t. y. traktate *Apie Šventąją Dvasią*, kuriame netiesiogiai užsimenama, kad panašėjimas – tai krikščioniškasis gyvenimas: „Mums yra pasiūlyta panašėti į Dievą kiek tai įmanoma žmogiškai prigimčiai. Tačiau panašumo nėra be pažinimo, o pažinimo be mokymo (ὅτι πρόκειται ἡμῖν ὁμοιωθῆναι Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπου φύσει. Ὁμοιώσις δέ, οὐκ ἄνευ γνώσεως· ἡ δὲ γνῶσις, ἐκ διδασμάτων)“¹²⁹. Pažinimas šiuo atveju nėra bet koks racionalus veiksmas, bet krikšto priėmimas ir tapimas krikščioniu. Kitoje traktato *Apie Šventąją Dvasią* vietoje Bazilijus nepalieka abejonių – palaimingo tikslo pasiekimą, t. y. Dievo pažinimą, pats iš savęs maloningai suteikia Viešpats tiems, kurie jį įtikėjo, todėl Kristus yra tikras ir geras kelias, vedantis pas aukščiausią gėrį – Tėvą¹³⁰. Pratešiant Bazilijaus mintį, galime sakyti, kad nuo pat sukūrimo kiekvienas žmogus yra potencialus krikščionis. Pats Bazilijus taip toli neina, tačiau jo postuluojamos panašumo reikšmės leidžia apie tai susimąstyti.

Tad Bazilijus Cezarietis remiasi tikriausiai Klemensu Alesandriečiu ir ypač Origenu, tačiau ženkliai koreguoja jų samprotavimo apie panašumą linijas, pateikdamas nors ir negausius, tačiau originalius ir savitus svarstymus apie panašėjimą, kaip nuo sukūrimo duotą galią, kurią žmogus pats gali įgyvendinti eidamas krikščioniškuoju keliu. Šitaip sukūrimui „pagal panašumą“ suteikiama reikšmė ženkliai skiriasi nuo sukūrimo „pagal paveikslą“ reikšmės, tačiau nuo pat kūrinijos pradžios žmogus buvo Dievo sukurtas ir „pagal paveikslą“, ir „pagal panašumą“.

Apibendrinimas. Šiame straipsnyje siekėme analizuoti ir kiek įmanoma sintetiškiau pateikti Bazilijaus Cezariečio mokymą apie žmogaus sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą, jo reikšmę ir originalumą. Mūsų tyrimas apėmė ne tik pagrindinius Bazilijaus veikalus, pavyzdžiui, *Homilijos apie šešias dienas* ar traktatą *Apie Šventąją Dvasią*, bet ir mažiau žinomus

¹²⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, I, 2, 10; plg. Mario Girardi, *op. cit.*, p. 294.

¹³⁰ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, VIII, 18, 40–48.

ar autorystės klausimus keliančius tekstus, ypač dvi homilijas *Apie žmogaus sukūrimą*. Nagrinėjant šiuos tekstus, dėmesys krypo į tai, kaip jie kalba apie ontologinę žmogaus plotmę. Nors specialiai nekalbėjome apie moralinius ar dvasinius dalykus, susijusius su paveikslo ar panašėjimo tema, tačiau, kaip matėme, neįmanoma jų palikti nuošalyje, nes tiek paveikslas, tiek panašėjimas daro įtaką moraliniams ir dvasiniams pasirinkimams. Bazilijaus teologijoje paveikslas ir panašumas netapatinami ir išreiškia skirtingas antropologines ir dvasines tikroves, tačiau ir vienas, ir kitas Kūrėjo duoti nuo pat sukūrimo – vienas realiai, kitas potencialiai.

Bazilijus Cezarietis pristato klasikinę poziciją apie žmogaus sukūrimą „pagal paveikslą“ ir primena apie dievišką žmogaus kilmę, bet kartu ragina prisiminti Dievo Kūrėjo buvimą. Dar daugiau, Bazilijus liudija apie tiesiogiai neišsakytą, tačiau jo raštuose lengvai užčiuopiamą problematiką – kaip peržengti Kūrėją ir kūrinį skiriančią bedugnę? Žmogaus sukūrimas „pagal Dievo paveikslą“ slepia žmogaus ir Dievo santykio galimybės pagrindimą. Nors ir visiškai kitoks, žmogus vis dėlto yra giminingas Dievui dėl nuo pat pradžios Kūrėjo paliktos dieviškos žymės, kurios dėka panašus gali pažinti panašų.

Šioje santykio perspektyvoje savaip atsiskleidžia sukūrimo „pagal panašumą“ reikšmė. Jei paveikslas teigia realaus santykio buvimo galimybę, tai panašumas, tiksliau, panašėjimas, nes kalbama apie vyksmą, kalba apie santykio puoselėjimo galimybę ir pateikia konkrečią instrukciją ontologiškai skirtingų būtybių abipusei bendrystei. Su „pagal paveikslą“ harmoningai dera originali Bazilijaus pozicija, kuri skirtingai nuo pirmtakų, akcentuoja panašumo galimybės suteikimą žmogui nuo pat sukūrimo ir panašėjimą įvardija kaip krikščionišką gyvenimą. Tai kelia nemenkus, tačiau viltingus iššūkius platesniam teologiniam-antropologiniam diskursui. Keletą jų pabaigoje įvardinsime.

Pirmiausia reikia pastebėti žmogaus neišbaigtumą. Viena vertus, Dievas nesukūrė nekintamai tobulo žmogaus, o pačiam žmogui paliko pareigą rūpintis savo kūrimu ir laisvai save nukreipti žmogiškos ir dieviškos pilnatvės link. Bazilijus Cezarietis aiškiai teigia: „Taip jau yra, kad viena dalis tau duota, o kita palikta nebaigta, kad tu pats save užbaigtum¹³¹ ir būtum vertas dieviško atlygio“¹³². Žmogaus kūrimo tęstinumas iki jo užbaigimo

¹³¹ Žodis τελείωσις reiškia užbaigtumą, pabaigą, galutinį tikslą ir šio tikslo pasiekimą.

¹³² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

yra jo paties rankose. Vadinasi, žmogus yra besiformuojanti būtybė, jis yra tapse. Iš čia kyla daug platesnis visos kūrinijos užbaigtumo ar neužbaigtumo klausimas.

Bazilijaus Cezariečio teologinė antropologija optimistinė. Ji akcentuoja ne nuopuolį iš tobulos būsenos į sugedusią, ne nuodėmių paiešką ir nepaliaujamą savęs kaltinimą, o skatina laisvą, atsakingą ir viltingą savęs kūrimą paties Dievo suteiktomis priemonėmis, iš kurių, be abejo, reikšmingiausia – pats Jėzus Kristus. Žmogaus gyvenimas šioje perspektyvoje tampa ne vien moralinio ar etinio atitikimo pirminiam poveikslui ieškojimas ar tam tikrų dorybių vaikymasis, o prigimtinių potencialiai duotos galios išskleidimas, darant esminius ir egzistencinius pasirinkimus.

Žmogaus sukūrimas „pagal Dievo paveikslą“ parodė žmogaus prigimties giminybę su jo Kūrėju. Sukūrimas „pagal panašumą“ patvirtina pirmąjį teiginį ir parodo, kad savo pasirinkimu ir veikimu žmogus turi galimybę panašėti į savo Kūrėją. Pasakymas, kad žmogus yra panašus į Dievą, taip pat kalba apie Dievo ir žmogaus giminingumą bei bendras savybes¹³³. Šitaip žmogaus išganymas tampa bendru Dievo ir žmogaus darbu. Žmogus nėra paliktas kažkokiam fatalizmui, tačiau yra kviečiamas atsakingai pažvelgti į savo gyvenimą.

Žmogaus gyvenimas tampa panašėjimo į Dievą kelias, kuriame jis keliaus Dievo draugijoje. Todėl Bazilijaus Cezariečio pristatytas panašėjimas kelia esminį klausimą krikščionybei ir pasauliui. Viena vertus, tikėjimas į Kristų pasirodo kaip ontologiškai įrašytas į žmogaus prigimtį ir žmogaus gyvenimas, kaip panašumo įgyvendinimas, neišvengiamai turi tapti krikščionišku gyvenimu. Tada jis tampa žmogaus išbaigimo ir išganymo keliu. Ne veltui apie *Pradžios knygos* sukūrimo pasakojimą Bazilijus sako: „Taigi ši istorija yra žmogaus gyvenimo ugdymas“¹³⁴. Kita vertus, Bazilijus netiesiogiai parodo, kaip krikščioniškas gyvenimas nėra vien amžių eigoje atsiradęs darinys ar net svetimkūnis žmogui, bet nuo pat žmonijos pradžios jis yra įrašytas žmogaus prigimtyje. Tad krikščioniškas gyvenimas nėra svetimas ar primestas, tačiau prigimtinis reikalas.

¹³³ Žmogaus giminingumą su Dievu pagrindžia gyvūnų aprašymui taikoma analogija. Vienas į kitą panašioms gyvūnoms suteikiamas vienodas kategorijos arba rūšies pavadinimas, o kad būtybės būtų panašios, jos turi turėti bendrų savybių; plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, VII, 1, p. 395; VII, 2, p. 399. Plačiau apie žmogaus ir Dievo giminybę kalba klasikinis ir vis dar aktualus Édouard Des Places, *Syngeneia: La parenté de l'homme avec Dieu d'Homère à la patristique*, Paris: Klincksieck, 1964.

¹³⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

Bazilijaus Cezariečio svarstymai apie žmogaus sukūrimą pagal paveikslą ir panašumą atveria dar ir šiandien aktualias Dievo ir žmogaus santykio galimybes, žmogaus atsakingo ir save kuriančio rūpesčio galimybes bei pareigos, įrašytos žmogaus prigimtyje, temas. Tuo pat metu Bazilijaus apmąstymai drąsina primindami Dievo duotas konkrečias priemones ir paties Dievo rūpestį bei siekį kurti žmogų kartu su pačiu žmogumi, kaip lygia-verčiu bendradarbiu.

L'HOMME EST-IL CRÉÉ À L'IMAGE ET/OU À LA
RESSEMBLANCE DE DIEU? DÉFIS THÉOLOGIQUES DES
COMMENTAIRES DE BASILE DE CÉSARÉE SUR GN 1, 26–27

Résumé

Le thème de la création de l'homme à l'image et à la ressemblance de Dieu (Gn 1, 26–27) est présent dans certains écrits de Basile de Césarée (329–379), notamment dans les *Homélies sur Hexaéméron*, le traité *Sur le Saint Esprit*, l'*Homélie sur le psaume 48*, l'*Homélie sur Attende tibi ipsi* et les deux homélies *Sur l'origine de l'homme*, que nous considérons comme issues, dans leurs substance, de la plume ou de la parole de Basile de Césarée. Certains études sur le sujet ont déjà déblayé le terrain. Toutefois, l'interprétation originale de la création de l'homme „à la ressemblance“ invite à s'y attarder. Cet article analyse les œuvres mentionnées et compare les positions théologiques des deux homélies *Sur l'origine de l'homme* avec d'autres écrits de Basile. L'objectif de cet article est de montrer la signification de la création de l'homme à l'image et à la ressemblance de Dieu, remarquer l'originalité de la position de Basile et de soulever les défis actuels qu'elle pose et indiquer les nouvelles voies qu'elle ouvre non seulement pour le discours théologique ou anthropologique, mais aussi pour la compréhension chrétienne du salut en général.

L'étude a montré que Basile présentent de manière classique l'image de Dieu dans l'homme. Elle est imprimée dans ce qui est immatériel et rationnel dans l'homme, c'est-à-dire dans l'âme ou dans sa partie rationnelle, le *voûs*. Elle témoigne de la capacité donnée à l'homme à embrasser la réalité transcendante et à devenir une plante céleste éternelle. L'image et la ressemblance sont clairement distinctes et impliquent des réalités différentes. La ressemblance est donnée par Dieu lors de la création comme une puissance et une potentialité à réaliser par l'homme. Par sa façon d'agir, l'homme devient semblable à Dieu, et cette façon d'agir, c'est devenir chrétien. Cette position originale de Basile expose clairement la manière dont cette ressemblance doit être réalisée, et indique l'exemple à suivre, Jésus-Christ, qui révèle non seulement Dieu, mais aussi l'homme véritable.

ANAKSIMANDRAS IR RIBINĖS SĄVOKOS PAIEŠKOS

MYKOLAS DEGUTIS

Mileto mieste, kuriame gimė Anaksimandras, Praksiado sūnus, įvyko bene svarbiausias Vakarų kultūros perversmas, iš pradžių sudrebinęs vien Graikijos intelektualus, bet laiko eigoje įžiebęs nesustabdomą išminties meilę, kurią mes vadiname filosofija¹. Bet po tiek amžių (ir tokios ilgos filosofijos evoliucijos) gali kilti klausimas – ar Anaksimandras išties buvo tikras filosofas? O gal tokį titulą jis gavo vien dėl istorinio patogumo? Ar toks senas ir tik trupiniais išlikęs mąstytojas nusipelno filosofo titulo? Gal verčiau šį titulą palikti Platonui ar Aristoteliui, kurių išlikę ištisi tekstai iki šių dienų konkuruoja su moderniomis teorijomis?

Tokias abejones gali prasklaidyti filologinis ir istorinis darbas, būtinas ankstyviesiems filosofams pažinti. Vis dėlto jis nėra lengvas. Pirmųjų filosofų „tekstai“ dažniausiai tėra keli sakiniai, pacituoti gerokai po jų mirties. Negana to, didelė dalis jų teorijų mus pasiekė liudijimų pavidalu, jos dažnai perpasakotos daug vėlesnių autorių.

Vis dėlto jau Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis ankstyviausiems graikų filosofams, vadinamiesiems ikisokratikams, skyrė nemenką dėmesį², o Martinas Heideggeris pastarųjų tekstuose ieškojo būties mąstymo ir jos užmaršties užuomazgos. Heideggerio pradėtas filosofinis atsižvelgimas į „pradinį mąstymą“ paspartino ir vėlesnius filologinius tyrinėjimus. Istoriame filosofijos pradžios taške mes galime ne tik pamatyti, kokia filosofija buvo kadaise, bet ir geriau suprasti filosofijos prasmę apskritai. Taigi tirdami ankstyvuosius filosofus turime išskirtinę galimybę atsakyti į klausimą – kas yra ir kam skirta filosofija?

Tad norėdami išsklaidyti abejones, tyrimui galime pasirinkti pirmo neabejotino filosofinio rašytinio teksto autorių – Anaksimandrą.

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT projektą „Studentų tyrimai vasaros metu“ (reg. Nr. P-SV-22-115).

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filosofijos istorijos paskaitos*, t. 1, iš vokiečių kalbos vertė ir pratarmė parašė Albinas Lozuraitis, Vilnius: Alma littera, 1999.

I. Prieš įsigilindami į Anaksimandro mintį turėtume trumpai apžvelgti kultūrinius pokyčius, vykusius tuo metu Graikijoje, dėl kurių Anaksimandras ir jo mokytojas Talis buvo iš dalies ir kalti. Galime spėti, kad pirmieji filosofai puikiai suprato, į kokius neištyrinėtus vandenį jie išplaukia. Klausimai, kuriuos jie sprendė, ir tai, kaip jie juos sprendė, buvo visai nauji. Taigi ankstyviesiems filosofams buvo svarbu save aiškiai atsieti nuo ankstesnės tradicijos dviem prasmėmis:

- 1) savo raiška (t. y. siekti naujo kalbinio skaidrumo ir minties tikslumo);
- 2) aptariamomis temomis.

Kad išvelgtume skirtumą tarp, viena vertus, išminčių, poetų ir, antra vertus, ankstyvųjų filosofų tradicijų, galime palyginti juos vien žanrine prasme. Poetų raiška radikaliai skyrėsi nuo kasdienės – visos poetų mintys buvo išsakomos eiliuotai. Pirmieji filosofai ir kiti tikrovės tyrėjai („istorikai“ Hekatajas ir Akusilajas) pasirinko prozinę raišką. Robertas L. Fowleris, puikiai apibendrindamas šiuolaikinius darbus, taip formuluoja šį skirtumą:

Poetai buvo smalsūs ir išmintingi, bet juos varžė daugelis aplinkybių, iš kurių ne mažiausiai svarbi buvo ta, kam jie kuria. O poetų kūryba buvo visas pakeistas: ne tik tekstas, bet ir daina, ir šokis, ir pasirodymas, ir ritualas. Nuo pat pradžios istoriografija priėmė formą paprasto teksto, kruopščiai tyrinėjančio savo šaltinius ir pateikiančio save tokiam pačiam tyrinėjimui. Čia buvo pabrėžiami atradimas ir kritika. Taip pat nebebuvo Mūzų, įkvepiančių kurti, jokių pretenzijų į tai, kad žinia kitus žemėje iš dangaus pasiekė per poetą: egzistavo tik prigimtinis autoriaus protingumas.³

Negana to, poezija graikų pasaulyje buvo glaudžiai susijusi su orali-ne tradicija, viešais skaitymais. Rapsodai, įsiminę ištisus eilių tekstus, juos perdainuodavo susirinkusiems klausytojams. Bet tokio „teksto“ klausytojai negalėjo apžvelgti kritiškai, patys neatsimindami tikslios formuluotės sunkiai galėjo jį analizuoti ar sukritikuoti. Tuo tarpu prozinis tekstas nebuvo skirtas vien atlikimui, bet iš tiesų buvo paruoštas analitiniam skaitymui ir tyrinėjimui. Toliau Fowleris rašo:

Proza, kurią jau naudojo Jonijos mokslininkai, buvo natūralus pasirinkimas šiai komunikacijai. Tekstai, kaip galime pasakyti iš Hekatajo pradžios žodžių (fr. 1), buvo išleidžiami, kad būtų skaitomi „iš atstumo“ tų, kuriems buvo įdomu. Aišku, Hekatajas skaitė savo knygą viešai arba privačiuose susitikimuose, arba naudojo kaip paraginimą tose situacijose. Bet tekstas, kurį turime, nėra *aide-memoire*; tai knyga, skirta skaitytojui. Apie 500 m. pr. Kr. nebuvo daug skaitytojų,

³ Robert L. Fowler, *Early Greek Mythography*, t. II: *Commentary*, Oxford University Press, 2013, p. 12.

bet tie, kurie mokėjo skaityti, buvo geri. Nors Graikija buvo oralinė visuomenė, kai kurie graikai, kaip Hekatajas, buvo išskirtinai raštingi. Poetai taip pat buvo skaitytojai; visgi mes turime jų tekstus, nes jie juos užrašė, o Hekatajo laikais visokio pobūdžio poetinių eilučių (epinių, lyrinių, įtraukiant ir citarodijas, elegijas ir jambus, pranašystes) suskaičiuojama bent du šimtai tūkstančių. Toks oralinės enciklopedijos apribojimas iki tikslų ir aiškių formų tekstų turėjo paspartinti besikuriantį kritinį mąstymą; antropologinės paralelės rodo, kad raštingumas šiuo atžvilgiu yra svarbus. [...]. Raštingumo lygis ir jo kontekstas buvo tokie, kad graikų archajinio amžiaus pabaigoje sukėlė revoliuciją.⁴

Poetinės raiškos atsisakę autoriai norėjo pasaulį aiškinti kuo tiksliau. Tam buvo pasitelkti jau ir seniau naudoti gamtiniai ir paprasti įvaizdžiai, bet jų funkcija radikalai pakito. Vaizdiniai, kuriais galėjo naudotis tiek Talis⁵, tiek Anaksimandras⁶ nupasakodami kosmoso tvarką, turėjo aiškią analogijos paskirtį, kurios nereikėtų maišyti su poetiniais įvaizdžiais, turinčiais sužavėti ir įtraukti klausytoją. Kaip teigia Jonathanas Barnesas:

Be kita ko, Talio argumentas turi ir šalutinį efektą. Visų pirma, tokia analogija yra pirmasis pavyzdys tos žymiosios ikisokratikų mąstymo charakteristikos: nuo Talio analoginiai įvaizdžiai ir argumentai tampa vis dažnesni; analogijos dažnai buvo kildinamos iš paprastų ir nemoksliškų aspektų ir dažnai genialiai perteikiamos.⁷

Puikaus poetinio kalbėjimo atsisakymo ir analogijos naudojimo pavyzdžio ilgai ieškoti nereikia, nes pats Anaksimandras tai puikiai atlieka. Savo ištaroje, kuri laikoma seniausiu Vakarų filosofijos tekstu, Anaksimandras mums pasakoja apie daiktų gimimą ir sunaikinimą. Ši ištara mus pasiekė Aristotelio *Fizikos* komentare, parengtame Simplicijaus. Ji skamba taip:

Iš kokių dalykų esantys daiktai gimsta, į tuos pačius jie ir sunaikinami, *nes pagal būtinybę jie teikia teisingumą [δίκην] ir atpildą [τίσιν] vienas kitam dėl savo neteisybių, pagal laiko tvarką* – taip šiuos dalykus jis aptaria gana poetiškais žodžiais.⁸

Čia galime pastebėti kelis svarbius dalykus. Visų pirma, Anaksimandras nupasakodamas daiktų gimimą ir sunaikinimą pasitelkia sąvokas „teisingumas“ (δίκη) ir „atpildas“ (τίσις). Poetinėje tradicijoje, tokiu atveju, tikėtina,

⁴ Robert L. Fowler, *op. cit.*, p. 12.

⁵ Thal. D7 LM = A14 DK.

⁶ Anaximand. D29 LM = A22 DK.

⁷ Jonathan Barnes, *The Arguments of the Philosophers*, Routledge, 1979.

⁸ Anaximand. D6 LM = A9 DK (Simpl. In Phys. 24.13–25: Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστι τοῖς οὔσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεών· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισι τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν, ποιητικωτέροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων). Vertime pažymėta autentiška ištaros dalis.

sutiktume pasakojimą apie Dzeusą, kuris šią tvarką įvykdo, galbūt mitą apie tai, kaip Dzeusas įsigalėjo Olimpe. Tuo tarpu Anaksimandras mums pateikia schemą to, kaip vyksta daiktų gimimas ir sunaikinimas, nenaudodamas jokių poetinių įvaizdžių; kaip įgyvendinamas teisingumas Anaksimandras nenusako, bet pateikia, kad tai įvyksta „pagal laiko tvarką“⁹. Negana to, ištaroje teigiama, kad „teisingumas“ ir „atpildas“ yra teikiamas „vienas kitam“, bet ne kokiai dievybei. Taigi iš karto galime pamatyti visai kitokį pasaulio aiškinimą ir tam pasitelktą raiškos būdą – daug tikslesnį ir aiškesnį vaizdą, kurį netgi pavadinčiau schema.

Ši ištara yra analoginė – vartojamos sąvokos ir įvaizdžiai glaudžiai siejami su teismu ir teismine terminologija¹⁰. Taigi galime sakyti, kad daiktai, kaip ir žmonės, sprendžia „turtines“ bylas. Anaksimandras ir čia nepasitelkia jokio mitinio-poetinio įvaizdžio, bet aiškina pasaulį analogiškai, pagal to meto Graikijai aktualią socialinę patirtį¹¹.

Bet turbūt bene svarbiausias įrankis, pasitelktas siekiant aiškumo, buvo sąvoka. Šiuo aspektu Anaksimandras yra pirmasis ir svarbiausias mums žinomas autorius. Apie Talio tekstus, deja, negalime nieko pasakyti, kadangi šie, jei kokie ir egzistavo, neišliko. Bet panašu, kad Talis jokių nuoseklių sąvokų dar nevartojo. Jokios nuoseklios terminijos neturėjo ir poetai. Bruno Snellis mus patikina, kad Anaksimandras iš tiesų buvo pirmasis sąvoką pavartojęs autorius:

Seniausias filosofinis ir mokslinis terminas, kurį mes žinome ir kuris, panašu, buvo seniausias žinomas ir graikams, yra Anaksimandro *apeiron* – „beribis“ ar „begalinis“.¹²

Anaksimandro sąvoka išskirtinė ne vien tuo, kad tai „pirmoji mokslinė“ sąvoka, bet ji svarbi dar ir tuo, kokia forma ji pateikta. Anaksimandras naudoja išskirtinę graikų kalbos savybę, kurią vėliau įvaldys ir Parmenidas, ir Platonas – sudaiktavardinimą. Paprastai tariant, Anaksimandras nesiteikia apibūdinti kosmoso kaip vienokio ar kitokio objekto, apdainuoti jo grožio ir t. t. Jis mums aiškina kosmoso tvarkoje veikiančią principą, kurį jis imasi įvardyti viena sąvoka – τὸ ἀπειρον. Ir šis terminas nebėra siejamas su poe-

⁹ Andrew Gregory, *Anaximander a re-assessment*, London: Bloomsbury, 2016, p. 69.

¹⁰ Maria-Michela Sassi, *The Beginnings of Philosophy in Greece*, Princeton University Press, 2009, p. 39–40, 85–93.

¹¹ Jean-Pierre Vernant, *The origins of Greek thought*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1962, p. 121–122.

¹² Bruno Snell, „The Forging of Language for Science in Ancient Greece“, in: *The Classical Journal*, Baltimore, 1960, t. 56 (2), p. 50–60.

tiniais įvaizdžiais ar net analogijomis. Filosofinis mąstymas, kuris naudoja sudaiktavardinimo funkciją, dėmesį skiria jau nuo empiriškumo atribotoms sąvokoms. Kitaip tariant, filosofijoje naudojamos abstrakcijos. Hansas Georgas Gadameris teigia, kad sudaiktavardinimas prie būdvardžio niekatrosios giminės formos pridėdant artikelį teikia galimybę intencionalų objektą paversti subjektu:

Pirmoji produktyvi iš mums žinomų graikų gramatikos savybių (ji, be kita ko, egzistuoja ir vokiečių kalboje) yra niekatrosios giminės naudojimas, kuris leidžia minties intencionalų objektą pateikti kaip subjektą.¹³

Svarbus tokios abstrakcijos aspektas yra tas, kad ji leidžia perkelti įprastai predikatu esantį žodį į subjekto vietą¹⁴. Tarkime, gerai žinomas Platono vartotas žodis τὸ καλόν yra puikus to pavyzdys. Įprastame graikiškame sakinyje galėtume sutikti vartojamą žodį καλός (pvz., καλός δέμας 'gražus kūnas'). Žodis καλός reiškia 'gražus', taigi yra būdvardis. Bet Platonas sakydamas τὸ καλόν turi omenyje ne gražius dalykus ar žmones, t. y. ne predikatą, o patį grožį kaip tokį, kuris tampa nauju tyrimo subjektu. Tokia kalbos funkcija leidžia analitiškai tirti du dalykus vienu metu: pasaulį ir jam nupasakoti naudojamą kalbą.

Taigi τὸ ἄπειρον atveju galime teigti, kad kalbama ne apie kokį beribį objektą, personifikuotą dievą ar t. t., o apie patį „beribiškumą“ kaip tokį. Dėl savo abstraktumo ši sąvoka yra tik pamąstoma¹⁵. Šis sąvokos aspektas mums taps itin svarbus vėliau. Liudijimuose τὸ ἄπειρον forma yra gerai patvirtinta, pavyzdžiui, [...] φύσιν τινὰ τοῦ ἀπείρου¹⁶; [...] τὴν ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον¹⁷; [...] ποιοῦσι παρὰ τὸ ἄπειρον¹⁸.

Vis dėlto kontroversijų negalime išvengti dar net nepradėję užsiimti prasmine interpretacija. Palyginti neseniai tyrėjai Dirkas L. Couprie ir Radimas Kočandrle kritikavo įsitikinimą, kad Anaksimandras vartojo daiktavardinę formą¹⁹. Jų manymu, Anaksimandras niekada nevartojo sudaiktavardintos sąvokos τὸ ἄπειρον, o tik būdvardį ἄπειρος, skirtą

¹³ Hans-Georg Gadamer, *The Beginning of Philosophy*, London: Bloomsbury Academic, 1996, p. 34.

¹⁴ Bruno Snell, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵ *Ibid.*, p. 55.

¹⁶ *Anaximand.* D7 LM = A11 DK.

¹⁷ *Anaximand.* D10 LM = A14 DK.

¹⁸ *Anaximand.* D9 LM = A15 DK.

¹⁹ Dirk L. Couprie, Radim Kočandrle, „Anaximander's 'Boundless Nature'“, in: *Peitho / Examina Antiqua*, Poznań, 2013, t. 1 (4), p. 67.

kažkokiam kitam objektui, kuris buvo svarbus jo filosofinėje sistemoje (anot Couprie ir Kočandrle interpretacijos, tai buvo φύσις)²⁰.

Jų argumentas remiasi Aristotelio *Fizikos*²¹ tekstu. Čia Aristotelis skirsto apie begalybę kalbančius filosofus į dvi grupes. Pirmoji grupė, kuriai priskiriami Platonas ir Pitagoras, begalybę interpretuoja kaip savaime egzistuojančią substanciją²². Antroji grupė, kuriai priskiriami „visi kiti fizikai“ (οἱ δὲ περὶ φύσεως ἄπαντες), begalybę interpretuoja kaip predikatą ir priskiria ją kokiai kitai prigimčiai²³. Į antrąją grupę patenka ir Anaksimandras. Tai gi pagal juos Aristotelis nepriskiria Anaksimandro prie tų mąstytojų, kurie begalybę laikė atskiru dalyku.

Šiai pozicijai galima iškelti du prieštaravimus:

- 1) Aristotelis kalba apie „fizikus“ (φυσιολόγοι). Nėra savaime aišku, ar Anaksimandras patenka į šią mąstytojų aibę, o jeigu patenka, nežinome, ar toks Aristotelio interpretavimas yra teisingas;
- 2) Aristotelio τὸ ἄπειρον sąvokos vartojimas ganėtinai painus ir nėra aišku, ar Aristotelis teisingai suprato Anaksimandro apibrėžimą, ir ar jis iš viso jį pasiekė autentišku pavidalu²⁴. Tikėtina, kad Aristotelis begalybę laikė tik matematiniu reiškiniu, ko nedarė Anaksimandras.

Couprie ir Kočandrle pastangos įrodyti, kad Anaksimandras nevartojo sudaiktavardintos τὸ ἄπειρον sąvokos, yra ambicingos, bet visgi neturėtų mūsų gąsdinti. Svarbiausia suprasti, kad Aristotelio pateiktos ikisokratikų teorijos formuluotės retai būna patikimos. Aristotelio negalime ir galutinai atmesti, bet į jį reiktų žvelgti išskirtinai atidžiai ir atsargiai. Pradėdamas savo ankstyvųjų filosofų interpretaciją, Gadameris teigia:

Kas tik cituoja, iš karto ir interpretuoja, pagal tai kaip ir kokia forma pristato tekstą, kurį cituoja. Visi šie fragmentai surinkti ikisokratikų kolekcijose tėra citatos, kurios mūsų nepasiekė užbaigtuose ir išdirbtuose tekstuose, bet pasiekė per Platoną ir Aristotelį, peripatetikus, stoikus, skeptikus, Bažnyčios Tėvus – daugybę autorių, kurie visi cituoja juos ir apibūdina jų mąstymą, turėdami skirtingus pretekstus. Todėl mūsų pirmoji užduotis turėtų tapti šių tekstų, kuriuose išsamiai pateikiamas ikisokratikų interpretuotas mąstymas, studijavimas. Tik suprasdami pilną šių Platono ir Aristotelio tekstų kontekstą, galime suprasti teksto fragmentus, kuriuos Dielsas sutelkė savo leidiniuose.²⁵

²⁰ *Ibid.*, p. 79.

²¹ Arist. *Phys.* 202b30ff.

²² Arist. *Phys.* 203a4.

²³ Arist. *Phys.* 203a16.

²⁴ Andrew Gregory, *op. cit.*, p. 89.

²⁵ Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 34.

Taigi tirdami Anaksimandrą turime atsižvelgti į sudėtingą hermeneutinę savo padėtį. Kaip tokio nekritiško vertinimo pavyzdį galime pasitelkti net patį Simplicijų, kuris mums pristato Anaksimandro ištarą. Pabaigęs citatą, Simplicijus Anaksimandro mintį įvertina: „[...] taip šiuos dalykus jis aptaria gana poetiškais žodžiais“²⁶. Iš karto galime prieštarauti Simplicijui, nes jau parodėme, kad Anaksimandras gerokai skiriasi nuo poetų ir jo žodžiai čia visai ne poetiški. Bet neoplatonizmo atstovui Simplicijui jie galėjo atrodyti poetiški, lyginant juos su Platono ar Aristotelio filosofijomis.

Prieš pradėdami kalbėti apie Anaksimandro vartotos sąvokos filosofinę prasmę ir galimas interpretacijas, privalome turėti omenyje dar vieną problemą. Prieš tai apžvelgėme, kaip tyrėjai Anaksimandro filosofškumu suabejoja iš kalbinės pusės. Panašiai tyrėjai abejoja Anaksimandro statusu ir iš prasminės pusės.

Tokie tyrėjai kaip Normanas Sieroka²⁷ ir Marco A. Lopezas²⁸ abejoja, kad Anaksimandro mąstymas (ir vartota sąvoka) iš viso buvo filosofinis. Galime greitai apžvelgti jų argumentus. Sieroka teigia, kad Anaksimandro sąvoka τὸ ἄπειρον turėtų būti kildinama iš poetinės tradicijos. Tiksliau sakant, iš Homero ir Hesiodo poemų. Žodis ἄπειρον (ne sudaiktavardintomis formomis, kaip ἄπειρος, ἀπείρων, ἀπείριτος) nėra Anaksimandro išradimas. Jis pasirodo jau pirmuosiuose epiniuose tekstuose. Čia poetai jį naudoja apibūdinti, tarkime, ožkų kaimenei (αἴγες ἀπειρέσιαι²⁹) arba jūrai (πόντος ἀπείριτος³⁰). Negana to, Sieroka pamini ir Anaksimandro gimtąjį Miletą, kuris buvo uostamietis ir glaudžiai siejosi su jūra, laivininkyste ir prekyba jūroje. Taigi įkvėpimas Anaksimandrai galėjo kilti iš Homero ir Hesiodo tekstų bei jūros vaizdo. Tokiomis aplinkybėmis esą galima paaiškinti ir Anaksimandro susidomėjimą geografija bei jo žemėlapiu atsiradimą³¹.

Toks Anaksimandro siejimas su poetine tradicija yra bergždžias. Tiesa, kad žodžio τὸ ἄπειρον šaknį skirtingomis formomis galime aptikti

²⁶ *Anaximand.* D6 LM = A9 DK: [...] ποιητικωτέροις οὕτως ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων.

²⁷ Norman Sieroka, „The Bounds of Experience: Encountering Anaximander's In(de)-finite“, in: *Ancient Philosophy*, Charlottesville, Virginia, 2017, t. 37, p. 243–263.

²⁸ Marco A. Lopez, „Entre mitología, filosofía y ciencia: lo apeiron y la imagen de Anaximandro transmitida por la doxografía“, in: *Theoría. Revista del Colegio de Filosofía*, México, 2020, t. 37, p. 27–57.

²⁹ *Od.* ix 118.

³⁰ *Il.* i 350; *Od.* iv 510, x 195; *Theog.* 109.

³¹ Norman Sieroka, *op. cit.*, p. 9–13.

poetiniuose tekstuose. Vis dėlto ta maža detalė, kad jį randame „skirtin-gomis formomis“, nėra beprasmė, bet viską keičia iš esmės. Čia neverta išsiplėsti, nes jau anksčiau buvo minėta, kad Anaksimandro sąvoka yra abs-trakcija (sudaiktavardinta ἄπειρος forma). Taigi jos prasmė stipriai skiriasi nuo poetiškos ir jų nederėtų gretinti. Taip pat galima šį argumentą apsukti ir teigti, kad poetiniuose tekstuose mes kaip tik niekur nerandame žodžio τὸ ἄπειρον, o tik skirtingas, nesudaiktavardintas jo formas.

Lopezas pozicija labiau komplikuoja, bet tai nereiškia, kad ji yra patiki-ma. Jis teigia, kad Anaksimandro τὸ ἄπειρον yra Eleusino misterijose įgau-namos mistinės išminties atvaizdas, kurį galime pamatyti graikų šventyklų piešiniuose. Šie piešiniai būdavo rato formos ir turėjo atspindėti pasaulio kismo ciklą, kurį galimai apibūdina Anaksimandras savo ištaroje. Negana to, Lopezas atkreipia dėmesį į tai, kad Simplicijus pateikdamas τὸ ἄπειρον apibrėžimus, viename iš jų mini, kad tai gali reikšti „cirkuliarumą“ arba „labirintą“³².

Gali kilti klausimas – kas verčia daryti tokią jungtį? Lopezas teigia, kad Anaksimandro sąvokos kilmė iki šiol yra neaiški, todėl reikėtų atmesti bet kokį mokslinį aiškinimą (kaip Charleso Kahno) ar panašias interpretacijas, kadangi tai anachronistinis būdas analizuoti Anaksimandrą³³. Gana ironiš-ka, kad suabejojęs Kahno teorijos pagrįstumu, Lopezas kaip pagrindinę pa-siūlo naudoti Simplicijaus pateiktą galimą τὸ ἄπειρον prasmę, kuri net jam pačiam nebuvo pirminė. Negana to, visi kultūriniai skirtumai, kurie atsie-ja Anaksimandrą nuo ligtolės tradicijos (poetinio šnekėjimo atsisakymas ir t. t.), Lopezui atrodo visiškai neaktualūs ir turbūt įvykę nesąmoningai.

II. Kaip matome, Anaksimandro τὸ ἄπειρον sąvokos interpretavimas iki šiol lieka ganėtinai problemiškas. Neužtenka vien konstatuoti jos „termi-nologiškumą“ – ši sąvoka pasižymi ne tik išskirtine gramatine forma, reikia atskleisti ir jos specifinę filosofinę reikšmę. Iš esmės galima išskirti tris skir-tingas pozicijas, kurias priima tyrėjai. Tò ἄπειρον gali reikšti:

- 1) „beribis“/„begalinis“ (*boundless, unlimited, limitless*);
- 2) „nepereinamas“ (*untraversable*);
- 3) „neapibrėžtas“ (*indeterminate, indefinite*).

Pagal pirmąją interpretaciją τὸ ἄπειρον reikštų „beribis“ arba „begali-nis“, akcentuojant begalybės reikšmę. Teigiama, kad žodis τὸ ἄπειρον yra

³² Marco A. Lopez, *op. cit.*, p. 49–50.

³³ *Ibid.*, p. 30–37.

sudarytas iš *alpha privativum* ir daiktavardžio *πεῖρας*, kuris reiškia „riba“. Tokia pozicija paplitusi senesniuose tekstuose (tarkime, Johno Burneto³⁴, Eduardo Zellerio³⁵, iš šiuolaikinių tyrėjų – Jeano-Pierre'o Vernant'o³⁶). Tokios pozicijos pagrindinis argumentas yra tas, kad daiktai pasaulyje vienas kitą naikina ir nyksta (pagal išlikusią Anaksimandro ištara), todėl šiai kaitai turi egzistuoti begalinis šaltinis, kad pasaulis neišnyktų.

Tokiai pozicijai galima pateikti du svarbius prieštaravimus:

- 1) elementų kaitai nėra reikalinga begalinė materija³⁷;
- 2) tokia interpretacija yra anachronistinė.

Prie pirmojo prieštaravimo verta pridėti, kad pagal Anaksimandro ištara daiktai naikina ir keičia vienas kitą, taigi nėra būtinybės begaliniam materijos šaltiniui, kuris leistų „neišsekti“ visatos kismui. Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad leidimuose, kuriuos naudojo Zelleris ir Burnetas, Anaksimandro citatoje nebuvo žodžio *ἁλλήλοις* („vienas kitam“)³⁸. Toks tekstas leistų manyti, kad daiktai sunaikinami negrįžtamai. Taigi interpretacija iš karto įgautų poetinį ir teologinį aspektą, nes be *ἁλλήλοις* daiktai teisingumą ir atpildą atiduotų nežinomam dalykui – o pagal daugelį interpretacijų dievybei (Anaksimandras buvo lyginamas su orfikais, tarkime, Zellerio tekste³⁹). Vėliau, paskelbus naujais rankraščiu tyrimais paremtą tekstą (su *ἁλλήλοις*), interpretacija gerokai pakito ir buvo pradėta kalbėti apie kosmoso savi-pakankamumą ir ekvilibriumą (Kahnas)⁴⁰.

Kaltinimas anachronizmu taip pat nėra beprasmis. Andrew Gregory⁴¹ ir Danielis Grahamas⁴² parodo, kad graikų mąstyme begalybės matematinis ir fizikinis suvokimas atsirado gerokai vėliau, su Leukipo ir Demokrito

³⁴ John Burnet, *Early Greek Philosophy*, London: A & C Black, 1920, p. 39.

³⁵ Eduard Zeller, *Outlines of the History of Greek Philosophy*, translated with the author's sanction by Sarah Frances Alleyne and Evelyn Abbott, New York: Henry Holt and Company, 1881, p. 44.

³⁶ Jean-Pierre Vernant, *Myth and Thought among the Greeks*, translated by Janet Lloyd with Jeff Fort, Brooklyn: Zone Books, 2006, p. 122.

³⁷ Andrew Gregory, *op. cit.*, p. 67–70.

³⁸ Jaap Maansfield, „Bothering the Infinite: Anaximander in the Nineteenth Century and Beyond“, in: *Antiquorum Philosophia: An international journal*, Pisa, Roma, 2009, t. 3, p. 9–71.

³⁹ Eduard Zeller, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁰ Charles Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, New York: Columbia University Press, 1960.

⁴¹ Andrew Gregory, *Ancient Greek Cosmogony*, Bristol Classical Press, 2008.

⁴² Daniel Graham, *Explaining the Cosmos*, Princeton University Press, 2006.

siūloma begaline erdve, Zenono begaliniu dalumu ar Anaksagoro begalybe. Tiesa, toks argumentas nėra galutinis – vien dėl to, kad sąvoka nevartojama iki tam tikro teksto, tai dar nereiškia, kad autorius pats negalėjo jos sugalvoti. Bet čia verta atkreipti dėmesį į tai, kad jokie kiti senovės autoriai netapatina Anaksimandro τὸ ἄπειρον su, tarkime, Anaksagoro begalybe. Tai leidžia galvoti, kad Anaksimandro filosofijoje ši sąvoka turėjo kitokią prasmę, nei tolimesniame kontekste.

Antroji interpretacija, galima sakyti, pagerina pirmesnę, kadangi ji atsiduria viduryje (tiek chronologine, tiek idėjine prasme) tarp „begalybės“ ir „neapibrėžtumo“ interpretacijų, kaip tarpinė pozicija. Anaksimandro tyrimuose turbūt viena svarbiausių yra Kahno pozicija. Jo pateiktas filosofinis Anaksimandro modelis ilgą laiką formavo tyrimų tradiciją ir iš tiesų dar dabar yra aktualus. Pagal Kahną, ne Aristotelį, o Anaksimandrą galime laikyti pirmuoju tikru mokslininku, padėjusiu pamatus šiuolaikiniam mokslui. Šio filosofo mąstyme galime išvelgti ne tik Jonijos filosofams įprastą natūralizmą, bet ir naują susidomėjimą geometrinio pasaulio aiškinimu, kuriuo jis radikaliai skiriasi nuo Homero. Kaip sako Kahnas:

Poetinis Tartaras yra suvokiamas vaizdingai ir dramatiškai. Tuo tarpu diagrama [žemės modelis, – M. D.] reikalauja ne dramatiškumo, o tikslaus geometrinio išsidėstymo ir niekas negali būti labiau svetima poeto mąstymui, nupasakojant tokias mistiškas vietas. Kita vertus, tai būdingas Anaksimandro požiūrio bruožas – žemė tiesiogiai tinka geometriniam vaizdavimui.⁴³

Be naujo geometrinio požiūrio į pasaulį Anaksimandras, anot Kahno, dar pasiūlo ir originalią kosmologinę poziciją. Anaksimandro τὸ ἄπειρον yra begalinė masė, kuri apsupa visą pasaulį ir iš kurios gimsta visi daiktai. Čia esama įdomių Kahno pastebėjimų apie daiktų atsiradimą (γένεσις). Jo manymu, pagal Anaksimandrą visata atsirado ir toliau kinta dėka τὸ ἄπειρον, kuris turi neišsenkamo šaltinio funkciją. Iš esmės, Kahnas tokią interpretaciją apgina pateikdamas kritiką γένεσις fenomeno interpretacijai, kurią dažnai palaiko tyrėjai – esą kismas vyksta iš vienos ir tos pačios materijos, o nauja materija negali atsirasti (kaip, tarkime, mano Francisas Macdonaldas Cornfordas⁴⁴). Tokį γένεσις suvokimą, pagal Kahną, priims tik Parmenidas, gerokai vėliau, taigi manyti, kad tokią poziciją priima ir Anaksimandras, yra anachronistiška. Anot Kahno interpretacijos, daiktai,

⁴³ Charles Kahn, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁴ Francis Macdonald Cornford, *Principium Sapientiae*, Cambridge University Press, 1952, p. 178.

kurie kinta (pagal ištarą), nekeičia vienas kito, bet sunyksta ir iš naujo atsiranda. Taip yra todėl, kad, Anaksimandro manymu, γένεσις gali vykti tik atsirandant naujai materijai, bet nesikeičiant tai pačiai⁴⁵. Taigi bet kokiam atsiradimui reikia šaltinio ir toks šaltinis yra τὸ ἄπειρον:

Jis [Anaksimandras] priėmė kaip neabejotiną faktą, kad vienas dalykas gali kilti iš kito, kaip diena kyla iš nakties, pavasaris iš žiemos ir jis tai išreiškė pačiu svarbiausiu būdu, kokį tik galėjo įsivaizduoti jis pats ar to meto žmonės – pagal analogiją su gyvų organizmų generacija. Jis padarė išvadą: kadangi sudėtiniai pasaulio principai, kaip mes juos pažįstame, egzistuoja nuolatinėje ir abipusėje transformacijoje, jie patys kilo iš kažkokio dar pastovesnio šaltinio, kuris mums iš dalies arba visiškai nepažinus, bet kuris turi būti toks, kad suteiktų neišsenkantį kūrybinę galią ir materijos rezervą. Jis šį nepažintą pasaulio šaltinį vadino τὸ ἄπειρον, „tai, kas neišsenka“ ir jį tapatino su panašiai paslaptingu kūnu, kuris laiko pasaulį savo „rankose“.⁴⁶

Tokia interpretacija gali atrodyti identiška prieš tai aptartai matematinės begalybės pozicijai. Bet šias interpretacijas skiria du fundamentalūs principai:

- 1) pagal Kahną, τὸ ἄπειρον yra visa ko šaltinis ne kaip matematinė, o kaip erdvinė begalybė⁴⁷;
- 2) τὸ ἄπειρον yra kosmologinis pradžios taškas, taigi jis ne tik paaiškina, kaip dabar pasaulyje vyksta γένεσις, bet ir kaip pasaulis galėjo apskritai atsirasti. Τὸ ἄπειρον tampa prieš bet kokį laiką ir bet kokį kismą egzistavusiu dalyku.

Pirmuoju punktu Kahnas atskiria Anaksimandrą nuo poetinės tradicijos ir parodo galimą jo idėjų santykį su kitais Mileto mąstytojais. Pasaulio principas nėra kokia nors personifikuota dievybė, bet yra erdvinis principas – taigi čia akivaizdžiai atsisakoma mitinio-poetinio pasaulio aiškinimo. Negana to, panašiai kaip ir Talis, Anaksimandras pasiūlo natūralistinę prieigą prie kosmologijos, t. y. jo principas yra susijęs su imanentiniu pasauliu. Tiesa, čia pat galime pastebėti, kad nuo Talio jis taip pat ir radikaliai skiriasi – jo principas nėra joks konkretus elementas, bet kažkas kita.

Prie antrojo punkto verta pastebėti, kad, pasak Kahn, Anaksimandras savitai prieina prie pasaulio pradžios klausimo. Ne taip, kaip poetai, pasakojantys įvairias istorijas arba iš vis nieko nepasakantys apie pasaulio pradžią, Anaksimandras pasaulio susikūrimui pasiūlo vieną principą (vėl ne

⁴⁵ Charles Kahn, *op. cit.*, p. 236.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 237.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 233.

dievybę, o principą). Vis dėlto τὸ ἄπειρον tampa beveik transcendentine tikrove – jis egzistavo prieš laiką⁴⁸.

Reikia pripažinti, kad Kahno koncepcija, nors ir įtakinga, nėra nuosekli ir vientisa. Kahnas Anaksimandrą laiko pirmuoju mokslininku, padėjusiu pamatus Vakarų mokslo tradicijai, o jo sąvoka yra mokslinis terminas, skirtas erdviniam principui įvardyti. Kita vertus, Kahnas Anaksimandro nevadino grynu filosofu ir jo τὸ ἄπειρον sąvokos nelaikė aukščiausio lygio abstrakcijos pavyzdžiu. Jo manymu, τὸ ἄπειρον Anaksimandro mąstyme užėmė tik kosmologinę poziciją (kaip pradžios taškas ir materijos šaltinis). Tai turėtų įrodyti ir Kahno pateikiama τὸ ἄπειρον etimologija. Pagal jį, τὸ ἄπειρον sąvoka sudaryta iš *α* *privativum* ir veiksmazodžio περάω, kuris reiškia „praeiti“. Tokiu atveju, τὸ ἄπειρον reikštų „nepereinamas“, t. y. didžiulis, net sunkiai suvokiamo dydžio kūnas, bet, kita vertus, ne koks nors už erdvės esantis dalykas. Tokia samprata, gerokai besiremianti į metaforišką „nepereinamumą“ (kaip, pvz., jūra – žr. aukščiau), sunkiai išlaiko savo tapatumą visuose tyrimo kontekstuose. Gregory taikliai pastebi:

Viena problema, kurią aš matau Kahno *apeiron* pozicijoje yra ta, kad „nepereinamas“ labai greitai virsta „begalinis“. [...] Pagal Kahną, Anaksimandro *apeiron* yra „didelė, neišsenkanti masė, besiskleidžianti į visas puses be pabaigos“. [...] Taigi „nepereinamumas“ tapo begalybe, o Anaksimandras atomistų pirmtaku.⁴⁹

Maža to, Kahnas, galbūt veikiamas kai kurių liudijimų, kurie τὸ ἄπειρον vaizduoja ne vien kaip kosmologinę, bet ir metafizinę sąvoką⁵⁰, kalba ir apie τὸ ἄπειρον visišką ar bent dalinį „nepažinumą“, už pažinimo ribų esantį „kūrybinės galios ir materijos rezervą“. Šis Kahno interpretacijos nenuoseklumas atskleidė vieną svarbiausių probleminių klausimų – ar τὸ ἄπειρον, kad ir kaip materijos rezervuaras, priklauso pasaulio sąrangai ir tėra kosmologinis, taigi empirinis pradas, ar traktuotinas, vėlgi anachronistinę sąvoką vartojant, kaip transcendentinis principas, ar bent kosmosui išorinė *causa efficiens*.

Trečią būdą interpretuoti τὸ ἄπειρον pasiūlė Paulas Tannery 1904 m.⁵¹, vėliau jį atgaivino Dirkas L. Couprie 2013 m.⁵² Šie tyrėjai siūlo vertimą „ne-

⁴⁸ *Ibid.*, p. 238.

⁴⁹ Gregory Andrew, *op. cit.*, p. 88.

⁵⁰ Tarkime, *Anaximand.* D7 LM = A11 DK; *Anaximand.* D10 LM = A14 DK; *Anaximand.* D11 LM = A1 DK.

⁵¹ Paul Tannery, „Pour l'histoire de la science hellène“, in: *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, Paris, 1889, t. 27, p. 488–503.

⁵² Dirk L. Couprie, Radim Kočandrle, *op. cit.*, p. 67.

apibrėžtas“, nes pagal juos žodis τὸ ἄπειρον yra sudarytas iš *alpha privativum* ir daiktavardžio πεῖρα (kylančio iš veiksmažodžio πεῖρασθαι, kuris reiškia „patirti“). Tokiu atveju, τὸ ἄπειρον reikštų „neapibrėžtas“, turint omenyje antjusliškumą, ne empirinę prigimtį.

Tokiai pozicijai paremti pateikiami du argumentai:

- 1) daiktų pradas negali būti vienas iš elementų, nes tada visi daiktai turėtų tik to daikto savybes. Tarkime, jei viskas kiltų iš vandens, tai viskas turėtų vandens savybes. O taip nėra, todėl visa ko pradas turi būti kas nors kita, neapibrėžta, nepasižymintis jokiais empiriškai patiriamomis savybėmis;
- 2) jeigu vienas iš elementų būtų begalinis, tai jis sunaikintų visus kitus elementus. Tačiau jeigu begalinis elementas yra nepanašus į nė vieną iš mums gerai žinomų elementų, tai neįvyks⁵³.

Šie du argumentai labai skirtingo pobūdžio. Pirmąjį mums pateikia šiuolaikiniai autoriai (Lawrence'as J. Hatabas⁵⁴, Richardas D. McKirrahanas⁵⁵, Alex Priou⁵⁶). Antrasis argumentas mums pateiktas paties Aristotelio.

Pirmajam šios pozicijos argumentui galima iškelti du prieštaravimus. Visų pirma:

- 1) jeigu τὸ ἄπειρον negalėjo būti nei oras, nei vanduo, tai nereiškia, kad jis buvo koks nors neapibrėžtas dalykas. Šis argumentas implikuoja didelį minties šuolį. Nuneigdami τὸ ἄπειρον kaip vieną iš mums žinomų elementų, negalime jo automatiškai paversti neapibrėžtu dalyku⁵⁷. Tiesa, negalime nuneigti, kad τὸ ἄπειρον Anaksimandras pasiūlė kaip atsaką Taliui – atrodo tikėtina, kad viename mieste, vienu metu gyvenę, panašiais dalykais užsiėmę žmonės galėjo vienas kitą pažinti. Negana to, liudijimuose dažnai minimas šių trijų vyrų santykis. Vis dėlto reiktų būti atsargiems priskiriant Anaksimandrui argumentus, dėl kurių nesame tikri;
- 2) verta paminėti ir kitą svarbią opoziciją šiam argumentui. Tarp liudijimų galime surasti pasakojimą apie kosmoso atsiradimą. Ten minima, kad:

⁵³ Arist. *Phys.* 3.3 204b22–29; *Phys.* 3.3 204b22–29.

⁵⁴ Lawrence J. Hatab, *Myth and Philosophy, a Contest of Truths*, Open Court, Illinois: La Salle, 1990.

⁵⁵ Richard D. McKirahan, *Philosophy before Socrates*, Indianapolis: Hackett, 2010.

⁵⁶ Alex Priou, „...Going further down the road...: The origin and foundations of Milesian thought“, in: *The Review of Metaphysics*, Washington, DC, 2016, t. 70, p. 3–31.

⁵⁷ R. M. Dancy, „Thales, Anaximander, and Infinity“, in: *Apeiron*, De Gruyter, 1989, t. 22 (3), p. 149–190, ypač p. 151.

Jis sako, kad dalis visad tveriančio [$\alpha\tilde{\iota}\delta\iota\omicron\varsigma$], kuris yra gimdantis karštį ir šaltį, atsispyrė besikuriant pasaulio tvarkai ir iš to atsirado kažkokia ugnies sfera, kuri apsupo orą, esantį aplink žemę, kaip kad žievė [$\phi\lambda\omicron\iota\omicron\varsigma$] ant medžio.⁵⁸

Taigi pagal šį liudijimą $\tau\acute{o}\ \alpha\pi\epsilon\iota\rho\omicron\nu$ sąvoka nebeatrodo siejama su elementų kaita, bet yra skirta paaiškinti kosmoso atsiradimui ir pasaulio susiformavimui. Čia sąvoka vartojama grynai kosmogonine prasme.

Prieš antrąjį argumentą galime panaudoti panašų prieštaravimą. Jeigu nė vienas iš elementų negali būti begalinis, tai nereiškia, kad toks elementas gali būti (o svarbiau, kad pagal Anaksimandrą buvo) $\tau\acute{o}\ \alpha\pi\epsilon\iota\rho\omicron\nu$. Taip pat Aristotelis pats niekada taip neargumentuoja⁵⁹.

Vis dėlto neverta tokios interpretacijos visiškai atmesti, kitaip nei pirmosios. Galbūt negalime įrodyti, kad Anaksimandras teigė, jog $\tau\acute{o}\ \alpha\pi\epsilon\iota\rho\omicron\nu$ yra neapibrėžtas daiktų pradai, bet tokią hipotezę visgi galime iškelti. Tokia hipotezė neblogai įsilieja į bendrą turimą Anaksimandro filosofijos modelį.

Verta paminėti dar vieną Anaksimandro interpretaciją. Tai bandymas pažvelgti į Anaksimandrą iš kitokios perspektyvos. Vernant'o struktūralistinė pozicija ne tiek siekia paaiškinti, kas yra $\tau\acute{o}\ \alpha\pi\epsilon\iota\rho\omicron\nu$ „savaimė“, o surasti galimą šios sąvokos kilmę ir jos funkcionavimą. Vernant'as racionalumo apskritai iškilimą siejo su mikėniškosios visuomenės, kitaip dar vadinamos „rūmų visuomenės“, griūtimi ir iškylančiomis naujomis politinėmis santvarkomis. Mikėniškąjį karalių ($\beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$), valdantį, galima sakyti, monarchijos principu, pakeičia besiformuojančios demokratijos. Galia sutelkta jau nebe viename asmenyje, o miesto centre (agoroje), kuriame plėtojamas politinis diskursas. Tokį naujos socialinės realybės susiformavimą Vernant'as laiko pagrindu, kuris leido atsirasti ir naujo pobūdžio racionalumui. Įvaizdis, kai įstatymus nusako nebe vienas karaliaus, o bendras piliečių susirinkimas, atsikartoja ir perėjime nuo mitologinio prie filosofinio mąstymo. Pasaulio nebevaldo Dzeusas ar kokios kitos dieviškos galios, o racionalūs dėsniai, kurie visiems nusako bendrą tvarką.

Aiškindamas visą šią schemą Vernant'as dažnai pasitelkia Anaksimandrą, kadangi jis puikiai iliustruoja jo mintį. Vernant'o manymu, Anaksimandro kosmologinis modelis išskirtinai aiškiai atkartoja naują socialinę realybę. Žemė kybo ore dėl to, kad yra tolygiai nutolusi nuo visatos kraštų, panašiai kaip ir miesto valdžia sutelkta miesto centre ir visus paverčia lygiais, t. y. yra nuo visų tolygiai nutolusi arba visiems lygiai artima:

⁵⁸ *Anaximand.* D8 LM = A10 DK.

⁵⁹ H. B. Gottschalk, „Anaximander's Apeiron“, in: *Phronesis*, Leiden, 1965, t. 10, p. 51.

Joks elementas ar dalis pasaulio nebebuvo privilegijuotas kitų kaina; jokia finzinė galia nebebuvo dominuojančioje *basileus* pozicijoje ir nevykdė savo *dynasteia* kitų dalykų atžvilgiu. [...] Monarchija buvo pakeista, kaip gamtoje, taip ir mieste, isonomijos valdymu.⁶⁰

Naujo demokratinio mąstymo įvaizdžius Vernant'as išvelgia ne tik Anaksimandro kosmologiniame modelyje, bet ir mums aktualioje τὸ ἄπειρον sąvokoje. Anot jo, τὸ ἄπειρον tampa viską valdančiu principu. Bet jis nevaldo pasaulio kaip karalius ar tironas, o greičiau nusako visiems dalykams bendrą tvarką, pagal kurią jie visi egzistuoja. Tokiu atveju nė vienas elementas negali turėti absoliučios tironiškos valdžios (κρατός) kitiems elementams, nes tai neatitiktų teisybės. Taigi, pasak Vernant'o, τὸ ἄπειρον yra kitoks nei visi kiti elementai ir tvarko pasaulį pagal lygybės prieš įstatymą (*isonomia*) principą:

Kartu su šia samprata iškilo ir atsisakymas *arche* poziciją suteikti vandeniui (Talis) ar orui (Anaksimenas), ar bet kokiam kitam elementui. Anaksimandras pirmąją substanciją – „begalinę, nemirtingą ir dievišką, valdančią viską“ – suvokė kaip atskirą realybę, kitokią nei visi elementai; ji sudarė jų bendrą pradą ir buvo neišsenkantis šaltinis, iš kurio visi tolygiai maitinosi.⁶¹

Taigi, pagal Vernant'ą, τὸ ἄπειρον turėtų būti laikomas pasaulio valdymo principu. Viena vertus, τὸ ἄπειρον radikaliai skiriasi nuo visų kitų elementų, bet, kita vertus, ji nėra koks dieviškas dalykas, o lygybės principas, kurį galime sutikti ir socialinėje patirtyje.

Kaip matome, tyrėjai nepasiūlo vienos sutartinės „teisingos“ interpretacijos šiai Anaksimandro sąvokai. Viena vertus, visos skirtingos pozicijos turi savų stiprybių ir silpnybių, todėl nė viena iš jų negalime akiai pasitikėti, bet ir nė vienos negalime lengvai atmesti kaip nepagrįstos. Kita vertus, ir pačių duomenų stoka neleidžia užimti griežtos pozicijos. Galiausiai reikia konstatuoti, kad interpretacijų skirtumai priklauso ir nuo skirtingų prieigų, todėl skirtingi požiūriai į pagrindinę Anaksimandro sąvoką ir jo filosofines pažiūras apskritai nebūtinai paneigia vienas kitą.

III. Aptarę svarbiausias τὸ ἄπειρον interpretacijas, galime išryškinti kelis momentus, kurie leidžia peržengti apžvelgtos diskusijos rėmus. Negalima neigti detalios filologinės ir istorinės diskusijos vertės, tačiau tai pirmausia filosofinė sąvoka, kurios dėl jos ankstyvumo neturime įsprausti į anachro-

⁶⁰ Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, p. 121–122.

⁶¹ *Ibid.*

nistinius vėlesnių daug labiau išplėtotų filosofinių sistemų rėmus. Drauge reikia ir pamėginti, kiek leidžia išlikusi medžiaga, suvokti τὸ ἄπειρον funkciškai, to meto minties kontekste ir paties Anaksimandro filosofijoje.

Kai kurie filosofijos istorikai stipriai vizualizavo τὸ ἄπειρον kaip visatą supantį žiedą. Tai veda prie klaidinančios dilemos, ar apeironas turi būti suprastas kaip materialus ir vos ne fizinis materijos šaltinis, ar jis yra kažkokia kita tikrovės forma. Martinas Heideggeris jau 1941–1942 m. pastebėjo šios skirties n produktyvumą. Kad ir kaip vertintume Heideggerio filosofines prielaidas, reikia pripažinti, jog

Kas yra esmiška ἄπειρον, glūdi ne jo nemedžiagiškume (*Un-stofflichen*), todėl ir ne atskyrimo tarp medžiagiško ir nemedžiagiško (*Unterscheidung des Stofflichen und Nichtstofflichen*). Tai iš tiesų būtų tik skirtis tarp esinių, skirtis, kuri laikosi medžiagiškumo ir nuo jo pradeda. Lemiamas dalykas čia tas, kad būtis yra atskiriama nuo esinių (*gegen Seiendes*).⁶²

Galima nesutikti su paskutiniu Heideggerio sakiniu, kaip ir su visa jo filosofija, tačiau aišku, kad centruojantis į šią materialaus/nematerialaus dilemą, pražiopsome kažką svarbesnio – apeirono filosofinę funkciją.

Tradiciškai sakoma, kad ankstyvieji graikų filosofai ieškojo ἀρχή – tikrovę sudarančio prado. Filosofijos istorikai dabar kritikuoja tokį teiginį – neva ἀρχή esanti Aristotelio sąvoka, pastarojo retrospektyviai primesta ankstesniems filosofams. Net jei tai tiesa, reikalo esmė nekinta – bent jau milėtiečiai filosofai stengėsi atsakyti, iš ko sudaryta visa tikrovė, nesvarbu, ar vartojo ἀρχή sąvoką, ar ne.

Pradėkime Talio vandeniu. Talis bando paaiškinti kosmoso susikūrimą ir pateikia savo teoriją – žemė plūduriuoja vandenyje (kaip malka), iš to vandens ji ir atsirado. Prieš mūsų akis iškyla labai tiesmukas vaizdas: anot Talio, norint paaiškinti kosmoso tvarką, užtenka žemiškų pavyzdžių. Bet tokiam aiškinimui staigiai iškyla daug prieštaravimų. Kaip, tarkime, toks sunkus dalykas kaip žemė gali plūduriuoti vandenyje? Kodėl viskas nepavirsta vandeniu? Kaip žemė susikuria iš vandens? ir t. t. Tokia imanentinė pozicija filosofiniu klausimu – įvardinant ne vien elementą, bet ir pasirenkant vieną iš žinomų elementų – mus glumina. Iškyla filosofinis paradoksas – ar tikrai galime empirinį pasaulį ir jo procesus paaiškinti pagal tame pačiame empiriniame pasaulyje atrastą daiktą?

⁶² Martin Heidegger, *Gesamtausgabe 71: Das Ereignis*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2009, p. 40; plg. „Der Spruch des Anaximander“, in: Martin Heidegger, *Holzwege*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1950, p. 296–343.

Tokį „elementarų“ pasaulio aiškinimą dar galime pavadinti daliniu. Talio teorijos, panašu, buvo skirtos atsakyti į tam tikrus praktiškai žmoniems aktualius klausimus: žemės drebėjimai, saulės užtemimai, cunamiai ir t. t.⁶³ Talis buvo tarpinė figūra tarp tradicinės išminties ir filosofijos, todėl jo padėtis filosofijos istorijoje ganėtinais kebliai⁶⁴. Tai galbūt paaiškina, kodėl jo mąstymas niekada nepasiekė pakankamo abstraktumo lygio, kad tikėtų atsakyti į kelis klausimus vienu metu.

Tradicijoje kaip Mileto „mokyklos“ atstovas dar nurodomas ir Anaksimenas. Jis, pagal liudijimus, kūrė po Anaksimandro. Savo filosofijoje Anaksimenas pateikė dar kitą pasauliui paaiškinti skirtą principą – orą (ἀήρ). Idėjų istorijos prasme tokia chronologija atrodo labai keista. Sunku įsivaizduoti, kad po Anaksimandro, kaip spėjama, atsako Taliui, Anaksimenas galėjo paprieštarauti Anaksimandrai sugrįždamas prie primityvokos natūralistinės teorijos. Dėl to kai kurie tyrėjai pradėjo abejoti, ar Anaksimenas išties yra vėliausias Mileto mokyklos atstovas, tokią poziciją noriau pripažindami Anaksimandrai?⁶⁵

Tiesą sakant, tiksli chronologija čia nelabai svarbi – negalime dėl jos būti tikri. Svarbiau čia tos pačios epochos mąstytojų idėjų sąsajos. Anaksimeno ἀήρ ir Talio vanduo pasižymi neapibrėžtumu, aiškių ribų neturėjimu, takumu, neapčiuopiamumu. Anaksimandro τὸ ἄπειρον irgi yra „neapibrėžtas“, panašiai kaip Talio ir Anaksimeno pasirinkti pasaulio pradai. Vis dėlto Anaksimandro sąvoką siėti su oru ar vandeniu nebūtų adekvatu⁶⁶. Nors visi trys mąstytojai įvardija „neapibrėžtus“ pasaulio pradus, tačiau Anaksimandro pradas yra gerokai kitoks – jo net nederėtų vadinti paprastu „pradu“. Geresnis pavadinimas jam – „tikrovės aiškinimo principas“, kadangi jis skirtas ne supaprastinti, o aiškinti pasaulį. Vanduo ir oras tėra elementai, tuo tarpu Anaksimandras pasitelkia juos peržengiančią sąvoką. Nors galime sakyti, kad vanduo arba oras gali būti ἄπειρος, bet negalime jų tapatinti su tuo, ką turi omenyje Anaksimandras sakydamas τὸ ἄπειρον.

⁶³ Thomas Heyd, „And yet she moves! – the earth rests on water: Thales on the role of water in Earth's mobility and in nature's transformations“, in: *Apeiron*, De Gruyter, 2014, t. 47, p. 1–28.

⁶⁴ Richard P. Martin, „The Seven Sages as Performers of Wisdom“, in: Carol Dougherty, Leslie Kurke, eds., *Cultural Poetics in Archaic Greece: Cult, Performance, Politics*, Oxford University Press, 1998, p. 108–130.

⁶⁵ Maria-Michela Sassi, *op. cit.*, p. 37.

⁶⁶ Aryeh Finkelberg, „Anaximander's Conception of the Apeiron“, in: *Phronesis*, Leiden, 1993, t. 38, p. 229–256.

Esminis skirtumas, tarp Talio ir Anaksimandro filosofijų atveriantis prarašą, kaip minėta, yra tas, kad Anaksimandras savo sąvoką vartoja kaip ribinį realybės aiškinimo principą, bet ne pradą. Tuo tarpu Talis ir Anaksimenas pasirenka vieną iš elementų kaip pasaulio pradą ir tai jiems padeda sukurti atsakymus į kelis skirtingus, veikiau empirinius, klausimus, bet nieko daugiau. Galime teigti, kad Talio vanduo ir Anaksimeno oras tinka priežastinių grandinių kūrybai, bet ne filosofinės teorijos konstravimui. Kitaip tariant, nei Talio, nei Anaksimeno modeliai niekada netapo ir negalėjo pretenduoti į visuminės teorijos statusą.

Antras svarbus šios sąvokos ypatumas yra tas, kad ji apibrėžiama negatyviai. Tai, kad Anaksimandro sąvoka τὸ ἄπειρον yra negatyvi (apofatinė), galime pastebėti ir iš tyrėjų pateikiamų interpretacijų. Visais atvejais interpretuojant τὸ ἄπειρον sąvokos prasmę, dėmesys atkreipiamas į naudojamą *α privativum*. Taigi kiekvieno aiškinimo atveju τὸ ἄπειρον yra kažko paneigimas. Pirmos pozicijos atveju paneigiama „ribos“ sąvoka. Taigi τὸ ἄπειρον tampa begalinis – jokios ribos neturintis daiktas. Antru atveju paneigiama galimybė jį „pereiti“, taigi τὸ ἄπειρον tampa „nepereinamu“. Trečiu atveju paneigiamas sugebėjimas jį suvokti, taigi τὸ ἄπειρον tampa „neapibrėžtas“.

Aristotelio liudijime τὸ ἄπειρον aptariamas taip pat apofatiškai:

Negana to, [τὸ ἄπειρον yra, – M. D.] dar ir nesukurtas (ἀγένητον) bei nesunaikinamas (ἀφθαρτον), tiek kiek jis yra kažkoks pradas (ἀρχή). [...] Ir tai yra dieviška: nes tai yra nemirtinga (ἀθάνατον) ir nesugriaunama (ἀνώλεθρον), kaip Anaksimandras ir daugelis iš fiziologų sako.⁶⁷

Taigi čia yra net keturios negatyviai pateikiamos τὸ ἄπειρον savybės: jis nesukurtas (ἀγένητον), nesunaikinamas (ἀφθαρτον), nemirtingas (ἀθάνατον), nesugriaunamas (ἀνώλεθρον)⁶⁸. Visos sąvokos, kaip nesunku pastebėti, prasideda *α privativum*, kuris panaudotas ir pačioje τὸ ἄπειρον sąvokoje.

Τὸ ἄπειρον negatyvus apibrėžimas taip pat glaudžiai siejasi su natūralistinės pozicijos atsisakymu. Kaip jau buvo minėta, Anaksimandro sąvoka nėra tapatinama su jokių empirinių elementu. Negana to, τὸ ἄπειρον užima radikalią poziciją su imanentiniais pasaulio apibrėžimais apskritai. Anaksimandras ne tik teigia, kad pasaulio aiškinimo principas negali būti vanduo ar oras, jis teigia, kad toks principas iš viso nėra įprasto empirinio pasaulio

⁶⁷ *Anaximand.* D9 LM = A15 DK (Arist. *Phys.* 3.4 203b7–15).

⁶⁸ Pirmi du apibūdinimai gali būti kvestionuojami kaip priklausantys būtent Anaksimandrai, tačiau kiti du abejonių nekelia.

dalis. Todėl jį galime vadinti ribine sąvoka, t. y. tokia sąvoka, kuri tampa galutiniu mąstymo objektu – savita „demarkacine linija“.

IV. Filosofiniame kontekste galime aiškiai matyti, kad Anaksimandro modelis skiriasi savo abstraktumo ir interpretatyvumo lygiu nuo kitų Jonijos filosofų natūralistinių pozicijų. Koks būtent yra tas „abstraktumas“, kurį pasiekia Anaksimandras? Kodėl skaitydami jo tekstus galime atlikti geresnę interpretaciją negu Talio ar Anaksimeno atvejais? Taip yra dėl dviejų priežasčių:

- 1) Anaksimandras nepasirenka jokio specifinio elemento, t. y. savo pasaulio aiškinimo principo netapatina su jokių empiriniu objektu. Tuo tarpu Talis ir Anaximenas pasirenka gerai pažįstamus elementus;
- 2) savo pasirinktą principą Anaksimandras apibrėžia negatyviu būdu. Taigi mes ne tik negalime τὸ ἄπειρον redukuoti į kokį nors pradą, bet apskritai negalime jo laikyti empirinio patyrimo objektu, veikiau, pavartokime anachronistinę apibūdinimą, tai yra bet kokio patyrimo galimybės sąlyga.

Tad nors Anaksimandro sąvoką vadinti transcendentaline būty anachronistiška, tačiau galime pripažinti, kad ji savo pobūdžiu panaši į vėlesnės metafizines ribines sąvokas (kaip Platono ἰδέα ar Aristotelio οὐσία arba μορφή). Galbūt τὸ ἄπειρον galime laikyti jų visų pirmtake, pirmu tūkstantmečio filosofijos statinio akmeniu.

ANAXIMANDER AND THE SEARCH FOR THE LIMITARY CONCEPT

Summary

This article examines the nature and possible meaning of the first philosophical term τὸ ἄπειρον introduced by Anaximander. Anaximander's term is explained through the analysis of interpretations of the term by Burnet, Zeller, Kahn, Vernant, Couprie, and Priou. All the different approaches of these authors show that the term is of an abstract nature, which distinguishes Anaximander from all other contemporary thinkers (like Thales and Anaximenes). This 'abstractness' of the term mainly stems from two points: (1) it is not one of the well-known elements, like water or air, and (2) it is defined in a negative way. So τὸ ἄπειρον is not empirical in its nature and it also defies usual empirical apperception. Rather, it is a limitary concept used to explain reality. In a sense, though anachronistically, it could be called a transcendental term.

FILOSOFINIS LIETUVOS JĖZUITŲ ĮDIRBIS APŠVIETOS EPOCHOJE: CICERONO IR SENEKOS VERTIMAI

DALIUS VILIŪNAS

Įvadas. Straipsnis skirtas gilesniam Lietuvos jėzuitų intelektualinės veiklos istorijos pažinimui, būtent vienam jos aspektui XVIII a. antroje pusėje. Šis periodas, kaip žinoma, sutapo su Apšvietos kultūrinės-pasaulėžiūrinės epochos sklaida. Rūpimas aspektas apibrėžtinai taip: jėzuitų indėlis į Lietuvos filosofiją Apšvietos epochoje.

Įvairių sričių Lietuvos ir Lenkijos istoriografijose jėzuitų santykis su Apšvieta (ir šios epochos raiškos būdais – pastoracija, edukacija, mokslu, etika, estetika, taip pat filosofija, etc.) vertintas nevienareikšmiškai. Tendencingo „antijėzuitinio stereotipo“ genezė yra pelnusi rimtų tyrinėjimų¹, o nuo fundamentalaus Stanisławo Bednarskio darbo² apie Jėzaus Draugijos prisikėlimą iš intelektualinio nuosmūgio nėra abejojama, kad ši vienuolija prieš kasaciją 1773 m. vėl buvo kultūrinės, dvasinės veiklos priešakyje. Pastarųjų dešimtmečių Liudwiko Piechniko ir kitų istorikų darbai³ „juodosios jėzuitų legendos“ temą, regis, yra užbaigę.

Vis dėlto faktai liudytų, kad dvasinio gyvenimo lyderystė XVIII a. iš jėzuitų rankų Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) ir Lietuvos Didžiojoje Ku-

¹ Stanisław Janeczek, „O stereotypie szkoły jezuickiej: Uwagi komparatystyczne“, in: *Christo Redemptore: Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, Lublin: Wydawnictwo Gaudium, 2001, p. 363–384; Janusz Tazbir, „Literatura antyjezuicka w Polsce“, in: *Jezuici a kultura polska*, redaktor Ludwik Grzebień, Kraków: WAM, 1993, p. 311–333; Stanisław Salmonowicz, „Szkoły jezuickie a gimnazja akademickie w Prusach Królewskich XVII–XVIII wieku. Próba porównania“, in: *Rocznik Gdański*, Gdańsk, 1987, t. 47 (1), p. 152–153.

² Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933.

³ Ludwik Piechnik, „Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku“, in: *Roczniki Humanistyczne*, Lublin, 1977, t. 25 (2), p. 31–63; Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej, 1730–1773*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990; Jan Poplatek, *Komisja Edukacji Narodowej: Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1974; *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce: Wybór artykułów*, Kraków: WAM, 1994.

nigaikštystėje (LDK) tikrai išsprūdo. Dėl to kaltas ne tik panaikinimas, po kurio jos nariai veikė jau tik kaip „eksjėzuitai“ ir savo vardu nebegalėjo organizuoti naujų viešojo gyvenimo iniciatyvų⁴. Neginčijama iškilė, lenkų istoriografijoje plačiai nagrinėta aplinkybė – pijorų ordino pradėta ir įgyvendinta modernizacinė švietimo ir ugdymo reforma (siejama su jos „kalviu“ Stanisławu Konarskiu), teikusi gaires žymiosios Tautinės Edukacinės Komisijos veiklai. Visuotinai sutariama, kad Lietuvos ir Lenkijos intelektualiniame gyvenime XVIII a. antroje pusėje pijorai, vadinti „mokytojų ordinu“, dominavo – tai *locus communis* ATR istoriografijose⁵. Kai kuriose svarbiose Apšvietos dvasinio gyvenimo sferose, antai filosofijoje, Lietuvos jėzuitų pėdsakas apskritai nėra įžvelgiamas. Paskutinis žymesnis Vilniaus jėzuitas filosofas esą buvo Antonijus Adamas Skorulskis (1715–1777), beje, *Alma Mater Vilnensis* rektorius⁶. Nors ir atstovavęs greitam naujųjų amžių filosofijos ir gamtos mokslų recepcijos proveržiui (pastarojo aplinkybės nagrinėtos 1933 m. Bednarskio veikale), jis, rašęs lotyniškai, švietėjams nepriskiriamas. Nuomonei, kad XVIII a. jėzuitai vien tik „pureno dirvą“ Apšvietai, bet patys šiai formacijai nepriklausė (ir jai savęs nepriskyrė), atstovavo Romanas Plečkaitis⁷. Gaji tyrimais giliau negrįsta nuomonė, kad Tautinei Edukacinei Komisijai filosofiją pašalinus iš studijų programų, ši „mokslų motina“ kelis dešimtmečius Lietuvoje apskritai apmirė, jos nebebuvo⁸.

Šio straipsnio tikslas – kvestionuoti įvardytą nuomonių ir tyrimų situaciją bei atskleisti iki šiol ignoruotą filosofinio jėzuitų indėlio nišą mūsų „modernybės slenkščio“⁹ epochoje.

⁴ Šiame straipsnyje ordino kasacijos 1773 m. faktas nelaikomas cezūra, „imamas į skliaustus“, suponuojant, kad aptariamų personų (vertėjų) kultūrinė-filosofinė orientacija ir veiklos programa susiformavo iki šios datos ir buvo atstovaujama bei tęsiama po jos.

⁵ Pvz., *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, pod redakcją Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk, 1993.

⁶ Pagrindinis jo veikalas – platų tuometinių modernių filosofinių recepcijų spektrą aprėpiantis vadovėlis *Commentariolum philosophiae logicae scilicet, metaphysicae, physicae generalis et particularis*, Vilnae: Typis S. R. M. Academicarum, 1755.

⁷ Romanas Plečkaitis, „Vilniaus universitetas ir Apšvietos epochos pradžia (1750–1773)“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 355–395.

⁸ Plg. Tomas Kačerauskas, „Antikos mintis Lietuvoje: toli ir arti“, in: *Filosofija. Sociologija*, Vilnius, 2011, t. 22 (3), p. 252.

⁹ Ši metafora – lenkų literatūrologės Teresos Kostkiewiczowos sintezės antraštėje: *Oświecenie – próg naszej współczesności* (Warszawa, 1994).

Apšvietos filosofijos LDK personalijos ir prieskyros. Siekiant įvardyti tikslo, iš pradžių būtina bent punktyriškai nubrėžti Apšvietos epochos filosofijos Lietuvoje eskizą, kurio prielaidas teikia ligšioliniai tyrimai. Jie reziumuotini dvejomis lentelėmis¹⁰:

1 lentelė. Apšvietos epochos (XVIII a. antra pusė) filosofai Lietuvoje¹¹

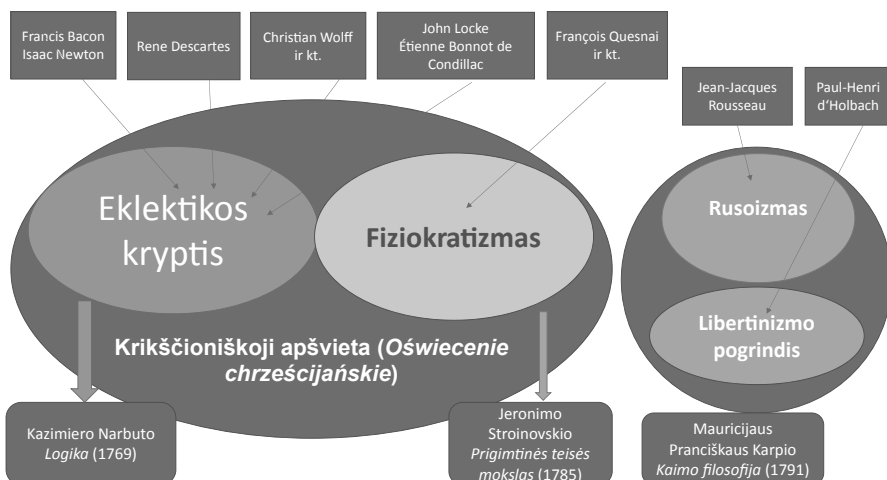
Pijorai	Misionieriai	Pasauliečiai
1. Kazimieras Narbutas (<i>Kazimierz Narbutt</i>) – volfianizmas, eklektizmas, logika, antropologija. 2. Jeronimas Stroinovskis (<i>Hieronim Stroynowski</i>) – fiziokratizmo sistema; prigimtinės teisės teorija. 3. Juzefas Konstantinas Boguslavskis (<i>Józef Konstanty Bogusławski</i>) – teisės filosofija, fiziokratizmas. 4. Filipas Nerėjus Golianskis (<i>Filip Nereusz Golański</i>) – eklektinė estetikos teorija, klasicizmas.	1. Vilhelmas Kalinskis (<i>Gwilhelm Kaliński</i>) – fiziokratizmas, bendrieji Apšvietos postulatai. 2. Tomas Husaževskis (<i>Tomasz Husarzewski</i>) – Apšvietos istorikos pradininkas. 3. Mykolas Pranciškus Karpavičius (<i>Michał Franciszek Karłowicz</i>) – fiziokratizmas, bendrieji Apšvietos postulatai.	1. Joachimas Liutauras Chreptavičius (<i>Joachim Litawor Chreptowicz</i>) – fiziokratizmas. 2. Mauricijus Pranciškus Karpis (<i>Maurycy Franciszek Karp</i>) – rusoizmas, libertinizmas, sentimentalizmas.

Apšvietos epochos filosofija Lietuvoje (atstovauta nuo XVIII a. septinto dešimtmečio) iki šiol buvo suvokiama kaip: 1) vokiečių racionalisto Christiano Wolffo recepcija, kalbant apie ontologiją; 2) fiziokratizmo doktrinos recepcija teisės ir socialinėje filosofijoje; 3) Johno Locke'o ir Étienne'o Bonnot de Condillaco empirizmo bei sensualizmo recepcija, kalbant apie pažinimo

¹⁰ Lietuvos Apšvietos filosofijos „kanono“ nustatymą lėmė du kriterijai: 1) autoriai tyrinėtojų yra pripažinti ir įvardyti būtent kaip LDK filosofai (Narbutas, Karpavičius, Chreptavičius, Stroinovskis, Karpis); 2) jų tekstai siekė conceptualinių-argumentacinių lygmenį, būdingą šiandien „filosofinei literatūrai“ priskiriamiems svarstymams. Pagrindą bibliografinėms paieškoms teikė katalogas *XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba: Kontrolinis sąrašas* (sudarė Marija Ivanovič, Karina Basiul, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2015). Pateiktame sąrašė potencialiai galėtų būti LDK maršalas Ignatas Potockis, istorikas Adamas Naruševičius, politikas Michałas Wielhorskis, kiti iškilūs Apšvietos autoriai. Tačiau dabar jie LDK kultūrinio paveldo „dalybose“ priskiriami Lenkijai; jie spausdinosi ne Vilniuje, buvo inspiruojami Lenkijos kultūros centrų.

¹¹ Įvardytų autorių veikalų kopijos pasiekiamos internete (visų pirma – svetainėje polona.pl).

teoriją ir logiką; 4) mokslo filosofija skolinosi dekartiškąją metodologiją. Visi autoriai, dar pridurtina (5), atstovavo eudaimonistinei etikai ir klasicizmo estetikai (Mauricijus Pranciškus Karpis – sentimentalizmo estetikai). Naujų ir naujausių Vakarų minties recepcijų konglomeratas įtapo į vadinamąją „Krikščioniškąją / Katalikiškąją Apšvietą“ – nuosaikią, programiškai eklektinę „sveikojo proto“ filosofijos atmainą (ji Lenkijoje yra pelniusi kapitalinių Stanisławo Janeczko tyrimų¹²), nekvestionavusią, kad pasaulio fizinės ir moralinės tvarkos pamatas yra Dievas. Pastaruoju metu dar nustatytos Jeano-Jacques Rousseau ir prancūzų laisvamanių – barono d’Holbacho, Denis Diderot, Jacqueso-André Naigeono recepcijos¹³.

1 schema. Apšvietos filosofijos Lietuvoje stovyklų aproksimacija¹⁴

¹² Stanisław Janeczek, *Oświecenie chrześcijańskie: Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1994; Stanisław Janeczek, „Rola Oświecenia Chrześcijańskiego w kulturze wieku XVIII“, in: *Kultura i wartości*, Lublin, 2015, Nr. 15, p. 10–48.

¹³ Dalius Viliūnas, „Barono d’Holbacho pėdsakai Lietuvoje: Libertiniški LDK pabaigos kontekstai“, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 74, p. 6–16; Dalius Viliūnas, „D’Holbachas XVIII a. Lietuvoje: Libertiniškos pasaulėžiūros aspektai“, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 76, p. 24–36; Dalius Viliūnas, „Filosofas laisvamanis“, in: Dalius Viliūnas, Vygandas Aleksandravičius, *Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 186–199.

¹⁴ Schema sudaryta remiantis Janeczko, Tunaičio, Plečkaičio ir Viliūno tyrimais bei Lenkijos filosofijos istorijos sintezėmis.

Lentelėje Nr. 1 išvardintoje lietuvių filosofų draugijoje tik trys autoriai, visi pijorai, parašę akademinių standartų filosofinio pobūdžio vadovėlius. Kazimieras Narbutas parašė etapinės reikšmės logikos vadovėlį, Jeronimas Stroinovskis – išplėtotą prigimtinės teisės, Filipas Nerėjus Golianskis – kompiliacinę estetikos vadovėlį. Visi kiti spausdino brošiūras, atstovavo pamokslijos ir publicistikos žanrams; jų filosofinių pažiūrų kontūrai distiliuojami dar iš akademinių programų ir prakalbų, kitų pragmatinių diskursų, pavyzdžiui, seimo kalbų. Tikrai reprezentatyviais pripažįstami Narbuto ir Stroinovskio akademiniai traktatai, kurie iš tiesų buvo dešimtmečiais Vilniuje ir kitur Lietuvoje studijuojami. Abu jie, išversti į lietuvių kalbą, pelnė ir šiuolaikinius mokslinius leidimus¹⁵, lenkų ir lietuvių mokslininkų tyrinėjimus.

Vertimai – Lietuvos filosofinės kultūros recepcijos šaltinis. Reprezentatyvi imtis. „Lietuvos filosofijos istorija pristatoma kaip viduramžiais, Renesanso laikotarpiu, naujaisiais amžiais bei XX a. sukurtų filosofijos teorijų recepcija ir Lietuvoje kurtos filosofijos indėlis į visuotinę filosofijos paveldą“¹⁶, – šis Plečkaičio, labiausiai nusipelnusio aptariamai tyrimų sričiai, apibrėžimas nėra kvestionuotas ir laikytinas kanoniniu. Nors filosofijos recepcijos teorija neblogai išplėtotą¹⁷, tačiau pastebima, kad praktinis jos taikymas turi spragų. Čia vis dėlto, vengdami prarasti tyrimo ribas, nesiūlytume filosofijos recepcijų ieškoti ne filosofiniuose tekstuose ir artefaktuose¹⁸.

¹⁵ Kazimieras Narbutas, *Raštai*, vertė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1986; Jeronimas Stroinovskis, *Prigimtinių teisės mokslas*, vertė Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

¹⁶ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. I: *Viduramžiai. Renesansas. Naujieji amžiai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 14.

¹⁷ Pvz., Jan Garewicz, „Kilka uwag o badaniu recepcji filozofii“, in: *Wybrane zagadnienia z historii filozofii polskiej na tle filozoficznej umysłowości europejskiej: Materiały ogólnopolskiego zjazdu filozoficznego*, praca zbiorowa pod redakcją Jana Legowicza, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, p. 103–107; Barbara Skarga, „Recepcja ir kartojimas“, in: Barbara Skarga, *Istoriškumo ribos*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Mintis, p. 70–84; Romanas Plečkaitis, *op. cit.*

¹⁸ Pvz., Arūno Sverdiolo nuomone, „Lietuvos filosofijos istorikų dar nepalietas laukas – filosofija pamoksluose, postilėse ir katekizmuose. Romanui Plečkaičiui, parašiusiam solidžią senosios Lietuvos filosofijos istoriją, tai nerūpėjo, jis nagrinėjo tik akademinę filosofiją – paskaitų kursus, disertacijas ir traktatus“ (Arūnas Sverdiolas, Rec.: Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa: Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2017, t. 19, p. 320).

Mūsų nuomone, tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos filosofinės kultūros tyrinėtojų svarstymuose iš esmės ignoruojamas svarbus šios kultūros aspektas – filosofijos darbų vertimai į nacionalines kalbas. Sunku nuginčyti, kad nutinka, jog intelektualinę krašto ar kultūrinio centro būklę konkrečiu metu reprezentuoja ne vietinių autorių kūryba (pagal Plečkaitio apibrėžimą – „indėlis į visuotinį filosofinį paveldą“), o betarpiškai skolinti, tiesiogiai recipuoti tekstai, pavyzdžiui, lotynų ar prancūzų kalba. Antai XVIII a. antroje pusėje Lietuvoje, kaip rodo mokyklinės ataskaitos, funkcionalesnis buvo ne lenkiškas Narbuto logikos vadovėlis (1769), o prancūziškas Condillaco sensualistinės logikos-psichologijos darbas (1778)¹⁹, į lenkų kalbą Vilniuje išverstas tik 1802 m. (ir pelnęs dar du pakartotinius leidimus). Tas pat pasakytina ir apie vertimus – esama atvejų, kai būtent jie reprezentuoja realiąsias filosofines bendrijos preferencijas²⁰. Galima teigti, kad tai normali, net standartinė filosofinės kultūros gyvavimo būklė, toli gražu nesvetima ir mūsų dienų Lietuvai.

Vertėjų į lenkų kalbą (t. y. nacionalinę kultūros ir viešojo gyvenimo kalbą) įdirbio reikšmę Apšvietos epochoje ignoruoti neįmanoma: be jo nesuvalkiama pati epochos specifika ATR. „Noras versti šviesių ir garsių pasaulyje rašytojų veikalus teikia garbę ne tik vertėjui, bet ir tautai, kurioje ji gyvena“²¹, – teigė amžininkai. Vertimo darbas vadintas „išganingu“, „paslauga visuotiniam gėriui“, „pasišventimu tarnaujant tautai“, „darbu palikuonims“ ir panašiai. Lenkų istoriografijos klasika tapę tyrimai teigia, kad vertėjo rangas niekad nebuvo toks aukštas kaip Apšvietos kultūrinėje savimonėje²².

Kokie užsienio filosofų vertimai buvo spausdinami Lietuvos spaustuvėse? Be abejo, jų neaplenkė europinė galofilijos banga – daug versta iš

¹⁹ Stanisław Janeczek, „Jeszcze raz o dydaktyce logiki w oświacie Komisji Edukacji Narodowej: Ujęcie É. B. de Condillaca a przepisy i praktyka szkolna“, in: *W kierunku filozofii klasycznej: inspiracje i kontynuacje: Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Edwardowi Nieznańskiemu*, redaktorze Jan Krokos, Kordula Świętorzecka, Roman Tomanek, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2008, p. 471–483.

²⁰ Pvz., rekordinis Friedricho Schlegelio *Gyvenimo filosofijos* (Vilnius, 1840) vertimo prenumeratorių kiekis rodytų, kad Lietuvos visuomenę domino būtent šis romantinės krypties autorius (Adomo Mickevičiaus kūrybos prenumerata buvo apie tris kartus mažesnė); plg. Dalius Viliūnas, „Užmirštieji Lietuvos romantizmo teoretikai: kun. Ignatas Dembinskis“, in: *Problemos*, Vilnius, 2021, t. 100, p. 25–26.

²¹ *Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia posła Żmudzkiego na sessyi seymowej dnia 24 stycznia roku 1791 miąany.*

²² Jadwiga Ziętarska, *Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego Oświecenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969.

prancūzų kalbos. Tačiau Vilniui, kaip ir kitiems ATR kultūros centrams, būdingas paradoksas, į kurį jau yra atkreipę dėmesį kultūros, literatūros tyrinėtojai²³. Būtent versti ir leisti ne pagrindiniai epochos „vėliavnešiai“, radikalūs *liumjerai* – libertinai, ateistai, deistai, skeptikai (net ne nuosaikesni jų epigonai), o jų „refutacijos“ – atmetimai; pastaraisiais vertimais rūpinosi konservatyvusis dvasiškijos sparnas. Šis specifinis reiškinyms nusipelno atskiros tyrimo; beje, šios rūšies spaudiniai ir pasmerkimai iš ambonų galėjo tik skatinti domėjimąsi prancūziškais libertinų filosofijos originalais²⁴, kurių apykaita amžininkų yra gausiai paliudyta²⁵. Būta ir vietinės, neverstinės antilibertiniškos refutacinės kūrybos: kurioziškas atvejis – opusas, raginantis nesimokyti prancūzų kalbos, kuria sklinda nuodinga filosofija²⁶. Leista užsienio moralistika, priklausiusi Apšvietos paribiui.

Šiame tyrime apsiribotina intuityvia hipoteze, kad refutacijų, filosofinės moralistikos, parapijų kunigams parankių žinytų (tokių kaip François-Xaviero Fellerio *Filosofinis katekizmas* ar Claude'o-François Nonnotte'o *Filosofinis religijos žodynas*²⁷) leidiniai, vertimai iš prancūzų kalbos buvo jei ne chaotiškas, tai bent jau spontaniškas procesas, tolygiai intensyvėjantis kylant vidurinėsios ir smulkiosios bajorijos mobilumui, raštingumui ir tolydžio didėjant pačios leidybos mastams.

Vis dėlto tuometiniame literatūros sraute buvo vienas išskirtinis reiškinys. Atskiros įvykio statusą pelno Antikos vertimai: 1) tai prilygintina

²³ Jerzy Snopek, *Objawienie i oświecenie: Z dziejów libertynizmu w Polsce*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986; Jadwiga Ziętarska, *op. cit.*

²⁴ Zofia Sinko, „Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego Oświecenia“, in: *Pamiętnik Literacki*, Wrocław, 1970, t. 61 (2), p. 473.

²⁵ Pvz., apie „prancūzų raštininkų makliorstvas“ ir „Voltero tarnų“, kurie „sumanė prieš Dievą tauzyti“, antplūdį rašė Motiejus Valančius *Žemaičių vyskupystėje* (Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1972, p. 394–395).

²⁶ Michał Kadłubowski, *Filozofia nowa w samym przekładaniu obcych xiążek na polski język, xiędzu plebanowi nieznosna, parafianom szkodliwa*, W Grodnie: w drukarni Jego Królewskiej Mci, 1787, [4], 35 p.

²⁷ François-Xavier Feller, *Katechizm filozoficzny, czyli Zbiór dowodów służących na obronę wiary chrześcijańskiej przeciwko nieprzyjaciółom jey: dzieło pożyteczne dla tych, którzy chcą uniknąć zarazy od niedowiarków teraznieyszych; a mianowicie dla duchownych, którym z obowiązku należy drogi skład wiary s. w całości dochować [...] przez x. Th. Waluszewicza filoz. doktora, plebana poszwitniskiego*, W Wilnie: w druk. Krolewskiej przy Akademii, 1784; Claude-François Nonnotte, *Dikcyonarz filozoficzny religii: w którym gruntuja się wszystkie Wiary Świętey artykuły lżone od niewiernych, i odpowiada się na wszystkie ich zarzuty [...] przez J. X. Tadeusza Brzozowskiego, professor ięzyka francuskiego w szkołach mnskich wytłumaczony*, W Wilnie: w drukarni J. K. Mci przy Akademii, 1782.

proveržiui – nieko panašaus anksčiau nebuvo; 2) Antikos autoriai buvo dažniausiai verčiami autoriai; 3) versti solidūs, filosofinį svorį turėję autoriai – klasikai; 4) jų vertėjai buvo iškilios asmenybės, pirmaeiliai epochos veikėjai; 5) Antikos leidyba turėjo projekto, programinės užduoties pobūdį; 6) ji turėjo akademinį pobūdį, atitiko mokslinių veikalų leidybos standartus. Nauja Antikos filosofijos – pirmiausia stoicizmo tiesioginė recepcija – neabejotinas faktas. Dera tik užsiminti, kad šis faktas bent jau Lietuvos filosofijos istorijos interpretavimuose yra ignoruotas, net recenzuojamuose akademinuose leidiniuose tvirtinant jokiais tyrimais nepagrįstus teiginius apie „beprecedentinę filosofijos nuopuolį“ Antikos naujos recepcijos kontekste²⁸.

Konstatavus, kad vertimai į lenkų kalbą sudarė aktualią, gyvą filosofinės kultūros dalį, kyla klausimas apie proporcijas: koks yra tiesioginių recepcijų, perteiktų vertimais, santykis su santykinai originalia, vietine filosofine raštija (kurios autoriai ir priklausomybės įvardytos aukščiau pateiktose lentelėse)? Keldami šį klausimą, reprezentatyvia imtimi čia laikome Antikos vertimus.

Abiejų įvardytų reprezentatyvių Apšvietos veikalų (Narbuto 1769, 1775, 1782, 1791 m. ir Stroinovskio 1785, 1791 m. leidimai) bendra apimtis – 1174 puslapiai. Tuo tarpu 1759–1792 m. įvairiose Vilniaus, retsykiais Nesvyžiaus spaustuvėse buvo išleisti 27 Antikos autorių veikalų vertimai į lenkų kalbą, kurių bendra apimtis – apie 7500 puslapių. Kokie autoriai? Be Kvintilijano teismo kalbų, moralizuojančių istorikų Liucijaus Anėjaus Floro ir Gajaus Saliustijaus Krispo, taip pat trijų šv. Augustino leidinių (visi jie priskirtini filosofinei kultūrai) – tai Marko Tulijaus Cicerono ir Liucijaus Anėjaus Senekos autorystės leidiniai. Lenkų kalba buvo paskelbtos 11 Cicerono ir 9 Senekos knygos, įskaičiuojant pakartotinius leidinius – iš viso 5942 puslapiai. Pastarųjų filosofų publikacijos, skaičiuojant leidinius, maždaug dvigubai viršijo vietinės Krikščioniškosios apšvietos filosofinės kūrybos leidybą, kuriai

²⁸ „Apšvietos laikotarpis Lietuvoje, kaip ir kitur Europoje, pasižymėjo atogrąža į antikos kultūrą architektūroje (L. Stuoka-Gucevičius), dailėje (P. Smuglevičius), drabužių madoje. Tačiau šią susidomėjimo antikos paveldu bangą lydėjo beprecedentis filosofijos puolimas, kurio pasekmė – Edukacinės komisijos uždarytas Filosofijos fakultetas Vilniaus universitete. Viena, už tai buvo atsakingas pats Filosofijos fakultetas, kuriame, įsivyravus tomizmui ir antikos minties interpretacijos deficito sąlygoms, jau ilgus dešimtmečius nesiplėtojo filosofinė kūrybingos polemikos mintis. Kita, filosofų kalvės uždarymas, nukreiptas prieš „nenaudingas“ filosofines spekuliacijas [...]“ (Tomas Kačėrauskas, „Antikos mintis Lietuvoje: toli ir arti“, in: *Filosofija. Sociologija*, Vilnius, 2011, t. 22 (3), p. 252).

atstovavo lentelėje Nr. 1 išvardyti dvasininkai ir du pasauliečiai. Minėtus reprezentatyviusius „originalius“, t. y. Vilniaus pijorų kūrinis (Narbuto ir Stroinovskio vadovėlius), kaip regime, pranoko, skaičiuojant puslapius, daugiau nei 6 kartus.

Net keturiais atvejais Cicero ir Senekos vertimai susilaukė pakartotinių leidinių, o tai liudija apie neabejotiną jų paklausą, autorių populiarumą. Nebūtų tikslu teigti, kad šis realus mūsų filosofinės kultūros faktas, daugiau nei tikėtina, daręs įtaką bendrajam intelektualiniam šalies tonusui, tyrinėtojų liko nepastebėtas. Į Antikos paveldo leidybą atkreiptas dėmesys bendrųjų LDK raštijos tyrinėjimų kontekstuose. Konstatuota, kad Seneka yra antroje vietoje po Cicero tarp Antikos autorių pagal publikacijų, leistų XVI–XVIII a. LDK; taikliai pastebėta, kad XVIII a. Cicero ir Senekos vertimai sutapo su švietėjų įsitraukimu į klasikos paveldo sklaidą nacionalinėmis kalbomis²⁹.

Istorikų apskaičiuota, kad XVIII a. antroje pusėje ATR buvo išversti 26 Antikos autoriai (6 jų iš senosios graikų kalbos)³⁰. Vis dėlto Lietuvos kultūros istorijoje Cicero ir Senekos recepcija Apšvietos epochoje liko plačiau neinterpretuota, nesieta su Lietuvos aktualijomis, apsiribojant tik nuorodomis į pastangas gerinti lotynų kalbos dėstymą³¹; vertimai nesieta su konkrečios konfesinės, politinės ar pasaulėžiūrinės terpės iniciatyva. Tad esti erdvės žengti naują tiriamąjį žingsnį, pradedant šio fenomeno aiškinimui reiškingų aplinkybių ir detalių įvardijimu, toliau – aptariant pagrindinių vertėjų personalijas, filosofines pažiūras ir galiausiai keliant platesnes kultūros istorijos hipotezes – kuo Cicero ir Seneka buvo svarbūs LDK saulėlydžio epochoje, kokių jų minties turinių aktualizacija galėjo skatinti ar žadinti socialinį ir politinį vyksmą?

²⁹ Jadvyga Tijiūnėlytė, „M. T. Cicero veikalų leidimas XVI–XVIII a. Lietuvoje“, in: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, Vilnius, 1967, t. 6, p. 137–145; Eugenija Ulčinaitė, „Antikos autoriai XVI–XVIII a. Lietuvoje“, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, Vilnius, 1993, p. 75–91.

³⁰ „Antyk“, in: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, redaktor Teresa Kostkiewiczowa, Wrocław–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, 1977, p. 19.

³¹ P.vz., konstatavus, kad „[d]augiausia M. T. Cicero raštų Lietuvoje buvo išleista XVIII a.“, daryta menkai informatyvi kategoriška išvada, kad „[š]iame amžiuje M. T. Cicero veikalų taip daug buvo leidžiama, be abejonės, dėl to, kad universiteto dėstytojai lotynų kalbos dėstymui kėlė didelių reikalavimus“ (Jadvyga Tijiūnėlytė, *op. cit.*, p. 140).

2 lentelė. Cicerono ir Senekos vertimai Lietuvoje Apšvietos epochoje

	Metai	Autorius	Veikalas	Vertėjas	Dedikuota/ Rėmėjas	Spaustuvė	Psł.
1	1761	Ciceronas	M. Tulii Ciceroni epistolae ad fami- liares collectae proe superiore Ordine infimae classis grammaticae. [Dvikalbis leidimas]		Radvilos	Nesvy- žiaus jėzuitų kolegijos spaustuvė	330
2	1763	Ciceronas	Nauka O Krasomowstwie z Ksiąg M. T. Cicerona Dla [...] Aloizego Oginskiego Kasztelanica Witebs[kiego] [...] Na Polski ięzyk Wytlumaczona.	Juzefas Bareika	Ignacas Oginskis, Elena Oginskienė	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	208
3	1766	Ciceronas	Marka Tulusza Cicerona Księgi o starosci z łacinskiego na polski z pilnoscia przelozone i wydane przez Bieniasza Budnego.	Bieniaszas Budny	Kazimieras Naruševi- čius Adamui Čartorys- kiui	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	42
4	1766	Ciceronas	Marka Tulliusa Cycerona o powin- nościach wszech stanów ludzi księgi troje przez S. Koszutskiego przelozone y przypiskami objaśnione. Na ostatku przydane są tegoż Cycerona księgi o starości przelozone przez B. Budnego.	Stanisławas Koszutskis ir Beniaszas Budny	Kazimieras Naruševi- čius Adamui Čartorys- kiui	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	278
5	1770	Ciceronas	Mowy za Sextem Rosciuszem Ameryńskim, za ustawą Maniliusza, za Milonem i za Deiotarem. [Dvikalbis leidimas]			Vilniaus pįjorų kolegijos spaustuvė	262

6	1770	Ciceronas	Orationes. Mowy Cycerona. [Dvikalbis leidimas]	Julijonas Siemaška (1739–1773)	Aleksand- ras Mykolas Sapiega	Vilniaus pijorų kolegijos spaustuvė	579
7	1771	Seneka	Luciusza Anneusza Seneki O Krótkości Życia; O życiu Szczęśliwym; O Opatrzności; O Pokoju Duszy; O stałości Mądrogo: Ksiąg Pięcioro.	Dovydas Pilkauskas	Ignotui Tadui Dombrov- kiui	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	413
8	1772	Seneka	O dobrodzieyst- wach ksiąg siedmiuro.	Łukaszas Górnickis (1527–1603)	Tadas Oginskis	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	576
9	1775	Seneka	O Łaskawosci i Gniewie.	Dovydas Pilkauskas	Povilas Ksaveras Bžostovs- kis	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	389
10	1777	Ciceronas	Mowy [pakartotinis 1770 m. leidimas].	Julijonas Siemaška	Aleksand- ras Mykolas Sapiega	Vilniaus pijorų kolegijos spaustuvė	292
11	1778	Ciceronas	Mowy M. T. Cycerona na oyczysty język przez x. Adama Tołoczkę scholarum piarum.	Adomas Toločka		Vilniaus pijorų kolegijos spaustuvė	341
12	1781	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 1.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovs- kis	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	385
13	1781	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 2.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovs- kis	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	456
14	1781	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 3.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovs- kis	Vilniaus jėzuitų akade- mijos spaustuvė	448

15	1782	Seneka	O Łaskawosci i Gniewie ksiąg dwójce. [2 leidimas]	Dovydas Pilkauskas		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	411
16	1782	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 4.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	256
17	1783	Ciceronas	Mowy Marka Tulliusza Cyserona Na Oyczysty Język Przez X. Adama Tołoczkę Scholarum Piarum Przełożone. T. 2.	Adomas Toločka		Vilniaus pijorų kolegijos spaustuvė	246
18	1783	Ciceronas	Nauka o Krasomowstwie z Ksiąg M. T. Cicerona Wytłumaczona Przez X. Jozefa Boreyko Soc: Jesu Nauczyciela Sztuki Krasomówskiey In Collegio Nobilium Societatis Jesu w Wilnie. [Pakartotinis leidimas]	Juzefas Bareika		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	192
19	1784	Ciceronas	Mowa Cicerona Za Marcellem Miana W Senacie Rzymskim / Przełożona Na Język Oyczysty Przez Uczniów Literatury w Szkole Główney W. X. L. Roku 1784.	Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos studentai		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	49
20	1792	Seneka	Luciusza Anneusza Seneki O Krótkości Życia; O życiu Szczęśliwym; O Opatrzności; O Pokoju Duszy; O stałości Mądrogo. [Pakartotinis leidimas]	Dovydas Pilkauskas		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	404

Kiltų abejonių, ar Cicerono retoriniai veikalai priskirtini filosofijai – juk egzistuoja filosofinių jo raštų *sensu stricto* kanonas. Vis dėlto gintina pažiūra, kad ir pirmieji priklauso filosofinei kultūrai; retorika, būdama specifiniu intelektiniu *homo politicus* ir *homo dialecticus* gebėjimu, įjungtina, sekant Aristoteliu, į filosofijos aprėptį. Juolab respublikonizmo teorinius turinius implikuojanti Cicerono retorika: jo paties nuomone, retorika be filosofijos valstybei nenaudinga ir *vice versum* – tokia pati ir filosofija be retorikos. Kultivuojama Cicerono retorika – neskiriama ATR ir LDK filosofinės kultūros dalis.

Svarbus pateiktai lentelei komentaras: tai būtent XVIII a. antros pusės, t. y. Apšvietos reiškiny – iki amžiaus vidurio, baroko epochoje Seneka ir Ciceronas (nei kiti Antikos filosofai) Lietuvoje nebuvo nei versti, nei leisti lotynų kalba (nors visada priklausė Respublikos kultūros aktyvui, buvo gerai žinomi, cituojami). Ciceronas verstas ir leistas Renesanse, Vilniuje, vadinamojoje Aukso amžiaus epochoje, XVI a. pabaigoje. Antra, pastebėtina, kad ATR kultūros aukso amžius parūpo ir sutelktinėmis pastangomis Apšvietoje buvo aktualizuotas, tiesiog metodiškai kuriant tautinės kultūros tęstinumo vaizdinį. Šis reiškiny yra aptartas lenkų, mažiau LDK kultūros istorijos tyrinėjimų horizontuose. Kad ir faktografinė dalis – Vilniuje buvo išleistas, pavyzdžiui, ne tik iškiliausio lenkų Renesanso teoretiko Andrzejus Frycziaus Modrzewskio (1503–1572) monumentalaus politinės filosofijos veikalo vertimas iš lotynų kalbos³², bet ir grąžintas senasis įdirbis, andai vėl gręžiantis į Romos respublikonizmo filosofiją. Kaip matome, Vilniuje 1766–1782 m. pakartoti Stanisławo Koszutskio (?–1559), Bieniaszo Budno (?–1624), vertusių Ciceroną (leista Vilniuje, Jano Karcano spaustuvėje 1583, 1595, 1606 m.), ir Lukaszio Górnickio (1527–1603), vertusio Seneką (leista Krokovuje 1593 m.), darbai.

Taigi konstatuojame išskirtinį, daugiaplanį Apšvietos periodo fenomeną. ATR Apšvietos antikofilijos reiškiny, kaip užsiminta, yra pelnęs gausių tyrinėjimų, kolektyvinių monografijų³³. Pastebėta, kad į Antiką Apšvieta gręžėsi sąmoningai, aiškiai reflektuodama šios atogrąžos reikšmę. Iliustratyvi citata iš įtakingiausio Lenkijos ir Lietuvos periodinio leidinio *Monitor*

³² Andrzej Frycz Modrzewskiego *O Poprawie Rzeczypospolitey Księgi Czwore: Pierwsze o Obyczajach, Drugie o Statucie, Trzecie o Woynie, Czwarte o Szkole [...]* przez Cypryana Bazylika z Łacinskiego na Polski przetłumaczone, W Wilnie: w drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum Roku 1770, 576 p.

³³ Pvz., *Antyk oświeconych: Studia i rozprawy o miejscu starożytności w kulturze polskiej XVIII wieku*, pod redakcją Tomasza Chachulskiego, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2012.

(1765–1785): „Kas jų [Antikos autorių, – D. V.] nežino [...], negali būti iš tiesų nuodugiai išsimokslinęs. Blogai elgiasi tie, kurie nusigręžę nuo tų Pasaulio mokytojų, mūsų jaunimą gundo vien tik prancūzų ar kitos tautos autorių skaitymu. [...] Grynesnis ir sveikesnis vanduo yra pačiame šaltinyje, nei upeliuose, iš jo tekančiuose“³⁴.

Kas buvo švietėjai, užsimoję atverti Cicerono ir Senekos stoicizmo „išsimokslinimo gryną ir sveiką“ versmę Lietuvos sostinėje? Šiuo atveju akivaizdus jėzuitų bendradarbiavimas (o gal kūrybinė konkurencija) su pijorais.

Pijorų „mokytojų ordino“ vaidmuo akivaizdus – ¼ aptariamų vertimų išėjo jų spaustuvėje. Per Lietuvos pijorų ciceronianą, trukusią 13 metų (1770–1783), išleisti 5 leidiniai, kiek didesniu mastu priskirtini retorikai, nei filosofijai; didaktinę jų paskirtį liudija tiesioginės nuorodos („kilmingojo jaunimo naudai“), paraleliniai tekstai lotynų kalba ir pakartotiniai (besimokančių kartoms reikalingi) leidimai. Žinomos dviejų pijorų, Cicerono kalbų vertėjų, pavardės: Adomas Toločka (Adam Tołoczko, 1728–1793) ir Julijanas Siemaška (Julian Siemaszko, 1739–1773), kurio leidinius mecenavo Aleksandras Mykolas Sapiega. Šių asmenų darbas buvo suderintas – abu autoriai tuo pačiu metu vertė skirtingus kūrinius, tačiau, panašu, nekoordinotas su jėzuitais: Toločka 1770 m. vertė „Kalbą prieš Katiliną“ ir „Kalbą už Marką Marcelą“, nepaisydamas, kad jos abi prieš septynis metus (1763) jau buvo išverstos ir paskelbtos Varšuvoje Vilniaus jėzuitų auklėtinio jėzuito Ignaco Nagurczewskio.

Užmirštasis jėzuitų įdirbis – Cicerono ir Senekos vertimai. Jėzuitai pirmieji XVIII a. Lietuvoje inicijavo mokykloms skirtą Cicerono leidybą. Ne tik inicijavo, bet ir visokeriopai šį klasiką aktualizavo, adaptavo (apie tai – toliau). LDK jėzuitų provincijoje pradėta nuo masyvaus, daugiau kaip 1500 p. apimties rinktinių kalbų tritomio *Commentarius In Selectas M. T. Ciceronis Orationes. Ad usum Scholarum Societatis Jesu. Post editiones Germanicas in Litvania* – Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje 1754–1756 m. Ten pat 1755 m. išleistas ir laiškų rinkinys: *M. Tullii Ciceronis Epistolarum a doctis viris ad usum studiosae iuventutis selectarum. Libri IV. Vilnae, typ. Acad. S. I., 1755 (142 p.)*. Po dvikalbio 1761 m. Nesvyžiaus leidinio *M. Tullii Ciceroni epistolae ad familiares collectae proe superiore Ordine infimae classis grammaticae* įvyko lūžis: Ciceronas pradėtas nuosekliai versti į lenkų kalbą. Intriguoja šio

³⁴ *Monitor*, 1767, Nr. 84; cit. iš: Gabriela Pianko, „Rola czasopism z okresu Oświecenia w propagowaniu studiów nad antykiem“, in: *Meander: Miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego*, Warszawa, 1962, Nr. 9, p. 430–431.

pokyčio data. Esminio Apšvietos ideologijos proveržio pradžia sutartinai datuojama nuo 1764 m., nuo „apšviestojo“ karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo pradžios: vienas esminių šios ideologijos komponentų buvo klasikinės retorikos paradigma (pirmiausia ciceronianizmu) grįstas bendrinės norminės lenkų kalbos kūrimas.

Kaip matome, kiek anksčiau, dar Saksų epochoje, Lietuvos jėzuitų židinyje pribrendo vertimo į „tautinę kalbą“ reikšmė: Vilniuje buvo parengtas ir 1763 m. išleistas svarbus Cicerono retorikos veikalas, skirtas akademinėms reikmėms, – *Iškalbos mokslas (Nauka o krasomowstwie z Książ M. T. Cyserona)*. Tai buvo vadinamasis retorinis (t. y. nepažodinis) *Partitiones oratoriae* vertimas, papildytas dideliu filosofiniu-pedagoginiu paties vertėjo priedu (p. 97–169)³⁵. Pirmąjį knygos leidimą mėcenavo Aloizijus Oginskis, dedikuota buvo Ignacui ir Helenai Oginskiams. Tad tenka pripažinti precedentą, kad Vilniaus jėzuitai ir didikai aplenkė karaliaus reformą, *de facto* tapdami Apšvietos iniciatoriais Lietuvoje. Idėja paankstinti Apšvietos epochą (pasiremiant aptariamo leidinio faktu) priklauso Lietuvos estetikos istorijos tyrinėtoji Gyčiui Vaitkūnui, kuris atkreipė dėmesį, kad Cicerono vertėjas, „Lietuvos kultūros mįslinga figūra“³⁶ jėzuitas Juzefas Bareika (Józef / Jozefus Boreyko, 1729–1765) jau 1763 m. vienareikšmiškai atstovavo švietėjiškam racionalistiniam klasicizmui. Tuo metu Vilniuje dar viešpatavo barokas – kūrybinį pakilimą išgyveno architektas Jonas Kristupas Glaubicas, darbavosi Simonas Čechavičius, Antanas Grušeckis.

Ciceronininkas Juzefas Bareika. Iš tiesų Bareikos pažiūros, kurios nėra tyrinėtos (Vaitkūnui sutelkus dėmesį į estetikos problematiką³⁷), nusipelno rekonstrukcijos, juolab kad jau pusšimtį metų tebesitęsiant diskusijoms apie Apšvietos periodizaciją, jos pirmtakus ir „tikruosius“ pradininkus³⁸.

³⁵ Prieiga internetu: <https://polona.pl/item/nauka-o-krasomowstwie-z-ksiaz-m-t-cyceron-dla-aloziego-oginskiego-kasztelanica,ODc0NDU5MDY/6/#info:metadata>, (2022-05-05). Originalus tekstas trijų dalių: „Nuomonė apie iškalbos [būtinybę] lenkų jaunimui“, „Kokia yra iškalbos meno vertė?“, „Kodėl lenkams tas mokslas reikalingas?“ (*Zdanie o krasnomowstwie dla polskiej młodzi; Naprzód jaka iest zacność sztuki krasnomówskiej? Powtórę Jakie są sposoby nabyćia oney? Nakoniec jako Polakom ta umiejętność potrzebna?*).

³⁶ Gytis Vaitkūnas, „Juozapas Bareika“, in: Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija: Apšvietos epocha*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 74.

³⁷ *Ibid.*, p. 75–84.

³⁸ Nuolat atnaujinamų diskusijų (leidinyje *Wiek Oświecenia* ir kt.) pradininkas – Juliusz Nowakas-Dłużewskis; žr. jo „Periodyzacja polskiego Oświecenia“, in: *Przegląd Humanistyczny*, Warszawa, 1960, Nr. 3 (18), p. 109–122.

Bareikos biografija taip pat domėtasi menkai³⁹. Jis gimė ir mirė Vilniuje; jėzuitams priklausė nuo 1744 m.; apie 10 metų dėstė retoriką Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijose iki mirties 1765 m. Daugiametė specializacija (ordine esant rotacijos praktikai) liudytų neeilinius dėstomos srities gabumus. Buvo Vilniaus jėzuitų Kilmingųjų kolegijos (*Collegium Nobilium*) studijų prefektas, taigi jo veikla sietina pirmiausia su Vilniaus kultūriniu židiniu; tiesa, Bednarskis jį mini greta žymiųjų Stanisławo Jaworskio ir Stanisławo Konarskio kaip nuoseklų jėzuitų naujosios (t. y. reformų) dvasios reiškėją, kuri būdinga visai ATR⁴⁰.

Bareikos manifeste, paskelbtame kaip Cicerono vertimo priedas, reiškiamas natūralizmas – apeliacijų į Dievą nėra. Išvelgtina empiristinė pažinimo teorija ir racionalistinė pedagogika: teigiamas proto, galinčio atskleisti tikruosius gamtos dėsnius, lavinimo prioritetas. Tiesa, racionalizmas švelninamas sentimentalistinio voliuntarizmo elementais: Bareika aukštai vertino valios, jausmų ir širdies galias. Sąmoningai atmetė sistemas, turinčias rigoristinių taisyklių rinkinius – tai jau būdinga prancūziškai Apšvietai. Formulavo progresyvistinę („pažangos“) asmens, valstybės ir žmonijos raidos viziją, akcentavo pilietinį-politinį pradžią, kuris legitimizuoja visapusiškus ir nuolatinio lavinimosi imperatyvus. Bareika ciceroniškai teigė, kad „deramas žmogiškumas“ (*należyta ludzkość*) – esminis asmens kilnumo garantas, kartu stodamas jau į modernaus egalitarizmo šalininkų gretą. Su pietetu gręžėsi į žymiuosius Lenkijos Renesanso humanistus (Łukaszą Górnickį, Stanisławą Orzechowską, etc.), atstovaudamas kultūrinio tęstinumo ir progreso idėjai. Cicerono vertimo priede yra net ir kalbos filosofijos eskizas: kalba traktuojama kaip antrasis (drauge su protu) esminis žmogaus atributas: ji esanti intelekto pagrindas. Filosofija *sensu largo* tapatinama su logine kalbos struktūra: išvystyta, kultivuota (*polerowana*) filosofija viešojo praktikoje yra retorika. Ciceroniškai retorika siejama su valstybės ir politikos teorija: laisva tauta turi būti iškalbinga (ir *vice versum*); iškalba palaiko mūsų valstybės laisvės ir teises. Visuomeninis-valstybinis nuosmukis tapatinamas su viešos kalbos destrukcija. ATR regima per respublikoniškos Antikos prizmę, pabrėžiant, kad laisvė priklauso nuo seimelių, privatus gyvenimas – nuo teismų, visuotinis gėris – nuo Senato tarybos ir Seimo. Nuo suklestėjusios iškalbos visose valdžios grandyse priklausys mūsų valsty-

³⁹ Stanisław Bednarski T. J., „Boreyko Jozef“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1936, p. 325.

⁴⁰ Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, p. 244.

bės šlovė ir galia. Pastebėtina, kad karaliaus vieta „lenkų laisvės“ (*wolności Polskiej*) sistemoje apskritai nereflektuojama⁴¹. Antrasis Cicerono *Iškalbos mokslo* leidimas 1783 m., reikia manyti, turėjo ryškų politinį-demokratinį-liberalistinį skambesį, atliepusį tuometinių respublikonų-antimonarchistų LDK politines stovyklas⁴².

Net ir glausta Bareikos pažiūrų apžvalga leidžia teigti, kad jis atstovavo jau brandžios Apšvietos etapo pagrindiniams filosofinės minties bruožams. Režiumuojant, pritartina hipotezei, šiam Vilniaus jėzuitui suteikiančiai naujos epochos pradininko Lietuvoje statusą – ankstesnės Apšvietos asmenybės Lietuvos sostinėje nėra įvardytos.

Senekos vertėjas Dovydas Pilkauskas. Seneka, skirtingai nei Ciceroanas, jėzuitų taikytam mokykliniam kanonui nepriklausė⁴³, taigi jo vertimai jau griežta prasme priklauso filosofijos recepcijos sklaidai, juolab kad vertėjas atstovavo vertinančiajam ir dialoginiam santykiui su verstu autoriumi.

Dovydas Pilkauskas (Dawid Zygmunt Pilchowski, 1735–1803), ėjęs *Collegium Nobilium* prefekto pareigas po Bareikos, yra pelnęs ne vieną studijos pobūdžio tyrinėjimą⁴⁴. Šis pirmasis Užnemunės šviesuolis lenkų istoriografijoje yra įsitvirtinęs kaip žymus jėzuitų intelektualinio proveržio atstovas, reformų

⁴¹ Darius Kuolys nustatė dvi Bareikos prakalbas, skirtas jo metu valdžiusiems ATR karaliams: „Abiejų valdovų paveikslai visų pirma yra siejami su respublikos bei laisvos tautos idealais. Stanislovą Augustą šlovinančioje kalboje taip pat ryškios Apšvietos nuostatos: kaip tautos laimės šaltinis iškeliama neva pasaulyje išskirtinė Respublikos valdovo išminties šviesa“ (Darius Kuolys, „Pasakojimai apie Respubliką: Literatūra ir politika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydyje“, in: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2007, Nr. 48, p. 152–153). Tyrinėtojo konstataciją, kad tai „[t]ipiškas [Abiejų Tautų Respublikoje] panegirinio pasakojimo pavyzdys“, dera papildyti – tai itin ankstyvi Apšvietos respublikonizmo tekstai.

⁴² Trečioji laida, po ATR žlugimo, jau be originalaus Bareikos patriotinio turinio teksto, papildyta didaktinėmis lentelėmis ir lotynišku Cicerono tekstu, išėjo 1806 m. Polocke, jėzuitų, kurių nepalietė ordino kasacija, spaustuvėje.

⁴³ Nuodugnūs šios srities tyrimai apie Seneką užsimena tik sporadiškai: plg. Jan Dąnysz, *Jezuicki kanon lektury starożytnych autorów*, Lwów: Z. I. Związkowa drukarnia, 1902. Jėzuitų kolegijų „Mokymo nuostatai“ (*Ratio studiorum*, Romae, 1599) pagrindiniu autoriumi, mokantis klasikinės lotynų kalbos ir gražaus stiliaus, laikė Ciceroną (*stylus ex uno fere Cicerone sumendus est*); plg. Eugenija Ulčinaitė, „Europos humanistų knygos Lietuvoje (XVI–XVIII a.)“, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*: 1999, Vilnius, 2000, p. 49.

⁴⁴ Wanda Januszkiewiczowa, „Dawid Pilchowski, jako profesor literatury w Szkole Głównej W. Ks. Lit.“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. I, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego, 1929, p. 85–102; Gytis Vaitkūnas, „Estetinės koncepcijos Literatūros ir estetikos katedroje“, in: Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija*, p. 84–88.

šalininkas⁴⁵. Tai buvo valstybinio rango veikėjas (ir Vilniaus vyskupas auxiliaras). Wanda Januszkiewiczowa įžvelgė Bareikos poveikį jo mąstymui, o Vaitkūnas, nepriklausomai nuo šios tyrinėtojos, tvirtino, kad jie laikėsi „tos pačios linijos“, panašios buvo ne tik jų „nuostatos, bet ir koncepcijos“⁴⁶.

Pilkauskas 1775 m. Senekos leidimo pratarmėje nurodė, kad šio autoriaus vertimams skyrė jau beveik 20 metų⁴⁷. Taigi darbas buvo pradėtas XVIII a. šeštame dešimtmetyje, jam pradėjus profesoriauti Vilniaus jėzuitų kolegijoje. Verta pastebėti, kad tuo metu Vilniaus jėzuitų Kilmingųjų kolegijoje profesoriavo Janas Albertrandis – vienas svarbiausių Apšvietos periodikos kūrėjų, darbavosi Ignacas Nagurczewskis – poetas, Cicerono vertėjas, literatūros istorikas ir pedagogas, šešto dešimtmečio pradžioje iš Vilniaus kolegijos išvyko Franciszekas Bohomolecas, tačiau Akademijoje dėstė žymusis Adamas Tadeuszas Stanisławas Naruszewiczius – visi paminėti iškilūs jėzuitai atstovavo tai pačiai nacionalinės kultūros gaivinimo programai, visi, pabrėžtina, vertė ir Antikos autorius.

Koordinuoto lietuvių kilmės šviesuolių bendradarbiavimo hipotezę pripažįstant galima⁴⁸, pastebėtina, kad Pilkauskas iš išvardytos plejados išsiskyrė vertimų tematikos nuoseklumu. Atrodo, jis buvo išsikėlęs užduotį išleisti visą filosofinį Senekos korpusą. Iš 12 mūsų dienas pasiekusių filosofinių šio stoiko veikalų Pilkauskas pristatė 10 (visus išleido Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė): *Laiškus Lucilijui*, diatribes *Apie Apvaizdą*, *Apie išminčiaus tvirtybę*, *Apie pyktį*, *Apie laimingą gyvenimą*, *Apie poilsį*, *Apie sielos ramybę*, *Apie gyvenimo trumpumą*, *Apie geradarystes*, *Apie atlaidumą*. Vilniaus jėzuitas nevertė tik gana specifinių *Gamtos klausimų* ir diatribės *Apie paguodą* – pastarąją Lenkijoje 1782 m. išleido Józefas Ossoliński (kuris karaliui norodė, kad jam tenka garbė būti tečiuoju, po renesansinio Górnickio ir kolegos Pilkausko, Senekos vertėju⁴⁹). Taigi darbas buvo derinamas, sinchronizuojamas.

⁴⁵ Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, p. 228–231.

⁴⁶ Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija*, p. 86.

⁴⁷ Dawid Pilchowski, „Przedmowa“, in: *Luciusza Anneusza Seneki o Łaskawosci i Gniewie*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1775, p. 1.

⁴⁸ Šiai pažiūrai atstovavo, nepriklausomai nuo lenkų tyrinėjimų, Vaitkūnas: „Taigi yra pagrindo kalbėti apie tai, kad reformos ir naujovės, paprastai siejamos su Edukacinės komisijos veikla, buvo nemaža dalimi įgyvendintos jau Jėzuitų akademijoje, ir kad jas įgyvendinant svarbų vaidmenį suvaidino Bareika ir Pilkauskas“ (Gytis Vaitkūnas, *op. cit.*, p. 85).

⁴⁹ Józef Maskymillan Ossoliński, *Do Najiesniejszego Stanisława Augusta [...]*, in: *Seneca, O Pocięszeniu Ksiąg Troje*, Warszawa: Drukarnia Nadworna Jego Królewskiej Mości i Komisji Edukacji Narodowej, 1782.

„Senekianos projektą“ nuo pat pradžių rėmė iškilūs mecenatai – Paulavos respublikos steigėjas Povilas Ksaveras Bžostovskis, vėliau pats Karalius – jam dedikuoti į lenkų kalbą išverstieji *Laiškai Lucilijui*.

Svarbus bruožas, siejantis visą Apšvietos Cicero ir Senekos veikalo leidybą – spaudinių paratekstai, sukurti – tai akivaizdu – sekant Italijos Renesanso humanistų Antikos leidiniais. Pastaruosiuose, kaip žinoma, buvo pateikiama mokslinė teksto analizė, komentarai, mitologinių, istorinių, kultūrinių realių aiškinimai. Pilkausko atveju tai buvo didelės pratarmės – „vertėjo žodžiai skaitytojams“, paprastai pateikiančios ir verčiamų autorių (vertė ir Saliustijų)⁵⁰ biografijas. Komentarai (išnašos teksto apačioje) – itin didelės apimties, jie ne kartą puslapyje viršija verčiamo teksto apimtį. Susumavus komentarus, atspausdintus smulkiu šriftu, susidarytų dešimtys ar net šimtai puslapių originalaus vertėjo įdirbio. Čia ne tik aiškinti vertėjo sprendimai, kuriant naują vertimo ir taisyklingos kalbos teoriją (tai ženkliai išnašų ir programinių ištarmių dalis), ne tik gvildentos Antikos realijos, bet ir reikšti filosofinio pobūdžio svarstymai, pritariantys verčiamam tekstui ar polemizuojantys su juo. Pilkauskas, žavėdamasis Romos stoicizmu kaip artimiausiu krikščionybei filosofavimu, įvaduose ir komentaruose nurodydavo, kas stoikų mąstysenoje nepriimtina krikščioniui. Labiausiai neigiamai vertinti keli dalykai: „puikybė“ (stoicizmas kartais, esą, reikalauja dalykų, kurie pranoksta tai, ką gali pakelti žmogaus prigimtis, kita vertus, Senekos asmeninis gyvenimas esą neatitiko jo paties principų); esą Seneka laimę regėjo šiame gyvenime, tuo tarpu krikščioniui ji – anapusiniame; katalikui netiko „aklo fatumo pripažinimas“ kvestionuojant laisvą žmogaus valią. O didžiausia klaida, „kuriai prieštarauja tikėjimas, protas, prigimtis“ – tai savižudybė. Neigiamai vertinta „išminčiaus“ koncepcija, kurioje išvelgtas jo tapatinimas su dieviškosios išminties reiškėju. Visas filosofinio pobūdžio komentarų korpusas – dar nenagrinėtas lietuviškosios filosofinės minties istorijos šaltinis.

Dėl Senekos stoicizmo reikšmės amžininkams, kurį atvėrė Pilkausko vertimai, galimos įvairios, čia neišsemtinos hipotezės. Lengva pastebėti, kad jie neblogai atliepė padėtį vidurinėsios, ypač smulkios antimonarchistinės bajorijos, kuri stengėsi didinti savo laisvių apimtį, menkai paisydama išorinio pasaulio (o mūsų atveju – valstybės), nuolat svyrančio ir pagaliau realiai patenkančio į politinę nelaisvę. Respublikonams buvo priimtina išlaikyti

⁵⁰ Crisp Sallustiusz, *O wojnach z Katyliną i Jugurtą*, W Wilnie: w Drukarni J. K. M. i Rzezcyposp.: 1767; Poczajów, 1776.

distanciją nuo dvaro gyvenimo, artima asmeninės ir politinės nepriklausomybės apoteozė. Senekos pamokymas Lucilijui – „Praeities jau nebėra, o ateitis – nerūpi“ (78 laiškas) – galėjo koreliuoti net su ydomis, priskiriamomis konservatyviai hedonistinei bajorijai.

Antra vertus, stoikas – tai veiklos žmogus, kuriantis planus ir atsižvelgiantis į praeitį: jis išsižada ne mąstymo apie aktualiuosius dalykus, bet kęsmų, kuriuos gali sužadinti tuščios viltys ir bevertis apgailestavimas. Seneka, kaip ir Ciceronas, teigė, kad dorovinė gero žmogaus pareiga yra vienaip ar kitaip tarnauti visuomenei, ir jis, kaip ir Ciceronas, ryžtingai atmetė epikūrininkų (Apšvietoje jais laikyti libertinai) asmeninių malonumų siekimą, paminant visuomenės interesus. Tačiau priešingai nei Ciceronas, Seneka sugebėjo įžvelgti tarnavimą visuomenei, nesusijusį su valstybinėmis pareigomis ir grynai politinėmis funkcijomis. Tai suteikė visai naują kryptį senai stoikų doktrinai, kad kiekvienas žmogus yra dviejų valstybių narys – pilietinės valstybės, kurios valdinys jis yra, ir didžiosios visų protingų būtybių valstybės, kuriai jis priklauso dėl savo žmogiškumo. Šioje didžiojoje valstybėje pagal Seneką galioja veikiau moraliniai ir religiniai, o ne teisiniai ir politiniai ryšiai. Turbūt neiškreipsime Senekos pažiūrų pasakydami, kad pats Dievo garbinimas jau yra tarnavimas žmogui, kaip teigė krikščionių autoriai. Šiuo požiūriu Senekos vertimai atitiko Lietuvos Krikščioniškosios apšvietos filosofijos farvaterį, suteikdami naują gaivią absoliutybės, dieviškumo įprasminimo perspektyvą.

Apšvietos epochoje išryškėjo Prancūzijos filosofinio avangardo (kuriuo sekta ir Lietuvoje) sąsajos su Antikos mąstytojais, pirmiausia – Seneka. Identiškai kaip Seneka, Jeanas-Jacques'as Rousseau manė, kad tikroji laisvė pasiekiamą tada, kai poreikiai apribojami iki griežtos būtinybės. Rousseau ypač priimtina idėja apie „menų“ tobulėjimo sukeltą pagedimą, kuri išsamiai aptariama Senekos 88 laiške Lucilijui. Laimė tik tada yra užtikrinta, kai išorinės aplinkybės užvaldomos arba nuo jų žmogus tampa nepriklausomas. Kadangi pirmoji sąlyga neįgyvendinama, privalu rinktis antrąjį variantą – tapti savo paties viešpačiu. Ši stoicizmo koncepcija sudarė ištisą moralinę-pedagoginę-didaktinę platformą, ATR atsidūrus beviltiškoje tarptautinėje situacijoje.

Stoikų kosmopolitizmas galėjo teikti impulsų egalitarizmui, greitinti feodalinės luominės savimonės nykimą, kartu eventualiai tarnavo LDK modernizacijos, žemųjų luomų emancipacijos procesams, pagreitį įgavusiems vėliau, XIX amžiuje. Moderniai visuotinių žmogaus teisių ir laisvių idėjai turėjo atliepti stoicizmo nuostata, kad gyvenimas privalo atitikti žmogaus prigimtį, kuri yra vienoda visiems žmonėms. Stoikų filosofijoje giliai įpras-

mintas lemties nepastovumas. Būtent stoiska jo samprata teikė vilties, kad nepalankius dalykus keis palankūs (ATR priklausomybė virs nepriklausomybe, anarchiją keis tvarka, etc.). Iš greitai pralekiančio gyvenimo sumaišties žmogų turi vaduoti išminties dorybė. Puoselėjant pastarąją, dėtos viltys į kultūros ugdymo programą, kuriant nepalaužiamos vidinės tautinės tapatybės sampratą. Stoisčios dorybės – taupumas, darbštumas, vyriškumas, drąsa, pertekliaus vengimas, kuklumas, išmintingumas, sąžiningumas, etc., greta istorinės atminties ir pilietinių idealų, sudarė šios viltingai perkuriamos LDK tapatybės branduolį. Įdomu tai, kad Apšvietos publicistai šias dorybes, sekdami liberalėjančios epochos dvasia, priskyrė „liaudžiai“. Šioji prieskyra, valstiečių šviesuoliams išmokus skaityti ir publikuoti, pasirodė esanti noriai ir visuotinai priimtina lemtingame XIX a., į dorybių ir vertybių sąrašo priekį Apšvietos bajorams įtraukus dar ir gimtąją kalbą.

Reziumė: jėzuitų ciceronianizmas ir stoicizmas Lietuvos Apšvietos filosofijoje. Lietuvos jėzuitų indėlį Apšvietos filosofinei kultūrai sunku pervertinti. Pateikiami punktai – tai hipotezės, kurias leidžia grįsti ligšiolinės deskripcijos ir tyrimai.

Estetikoje, meno filosofijos srityje, Bareika ir Pilkauskas inicijavo šviečiamąjo klasicizmo estetikos epochą Lietuvoje, bemaž vienvaldę iki XIX a. trečio dešimtmečio.

Švietėjiškos etikos-didaktikos-pedagogikos koncepcijos, kurioms atstovavo Lietuvos moralistai-pamokslininkai (Mykolas Pranciškus Karpavičius, Vilhelmas Kalinskis, Kazimieras Kognovickis ir kt.), esmingai koreliavo su Senekos etika, dorybes laikant laimės pagrindu, o ją traktuojant kaip aukščiausią ar net vienintelį gėrį.

Stoicistinis moralizmas neatsiejamas nuo jo požiūrio į visatą: gamta yra protinga, harmoninga, dieviška (krikščioniškosios Apšvietos versijoje – Dievo sukurta ir valdoma Jo taisyklių): tobulybės siekiantis žmogus turi gyventi harmonijoje su gamta. Taigi stoicistinė metafizika ne tik nesikirto su Apšvietos fiziokratizmu („gamtos / prigimties valdžios“) doktrina, kuri skatino žemės ūkio reformas ir valstiečių išbaudžiavinimą, bet ir ją legitimizavo⁵¹. Fiziokratinis nuolatinės žemės gėrybių reprodukcijos vaizdinys

⁵¹ Populiarusis Stroinovskio *Prigimtinių teisės* veikalas pradedamas Senekos sentencija: *Natura duce utendum est: hanc ratio observat, hanc consulit: idem est ergo beate vivere et secundum Naturam* (Seneca, de Vita Beata Cap: 8) – „Vadovaujant prigimčiai, reikia gyventi – ją protas gerbia [jos protas laikosi], jos patarimo klausia; tas pats yra gyventi palaimingai ir pagal prigimtį“.

taip pat turėjo atramą stoicizme, esą visuotinės „natūros“ cikluose vyrauja griežta būtinybė ir tikslūs pasikartojimai.

Politinės ir teisės filosofijos kūryba atitiko adaptuotus Senekos ir Cicerono principus: amžininkai, Vilniaus universiteto profesoriai tvirtino, kad esame įstatymo tarnai, jog būtume laisvi; teisė neatsieta nuo moralės, kuri esanti teisingos (būtent krikščioniškos) edukacijos, visuotinės apšvietos funkcija⁵². Stroinovskio vadovėlio dalis „Apie politinę teisę“ programiškai buvo pradėta nuo Cicerono moto⁵³. Laikytasi šio romėnų literatūros aukso amžiaus eklektiko idėjų⁵⁴.

Atskiros tyrimo tema – natūraliosios religijos koncepcija, kuriai atstovavo Lietuvos rusoistai ir filosofinis pagrindis (Karpis, Jasinskis ir kt.). Čia apsiribotina įžvalga, kad ši koncepcija esmingai sutapo su stoicistine prigimties – gamtos – religijos teorija, o nuo Krikščioniškosios apšvietos skyrėsi nebent tik radikaliais antiklerikaliniais devizais, bet ne turiniu⁵⁵.

Be abejo, Apšvietos filosofinė mintis, skleista lenkų kalba, pirmiausia skleidė lenkų kultūrą – visų ATR tautų aukštąją kultūrą, patiriančią, sakykime, „antrąjį renesansą“. Pasilypėję ant Romos klasikų pečių, naujieji klasikai jau kūrė modernybės, mūsų epochos pamatus. Tautinis aukštosios kultūros atgimimas, esama argumentų manyti, teikė prielaidas ir naujai lietuviškajai kūrybai, kaip ir kaimynų, turėjusiai podirvį Renesanse. Visiškai remtina Dariaus Kuolio įžvalga, kad jėzuitas Bareika atstovavo LDK kultūrinei tradicijai, pradėtai Mikalojaus Daukšos 1599 m., kuri siekė pagrįsti politinę tautinės kalbos galią⁵⁶. Prie šios įžvalgos galbūt pridurtina,

⁵² Józef Konstanty Bogusławski, *O doskonałym prawodawctwie*, W Warszawie: w Drukarni Nadwornej J. K. Mci i Prześ. Kom. Edukacyi Narodowej, 1786.

⁵³ *Nihil est profecto praestabilius, quam plane intelligi, nos ad justitiam esse natos; neque opinione, sed natura constitutum esse Jus. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem conjunctionemque perspexeris. Cicero de Leg: libr:1.*

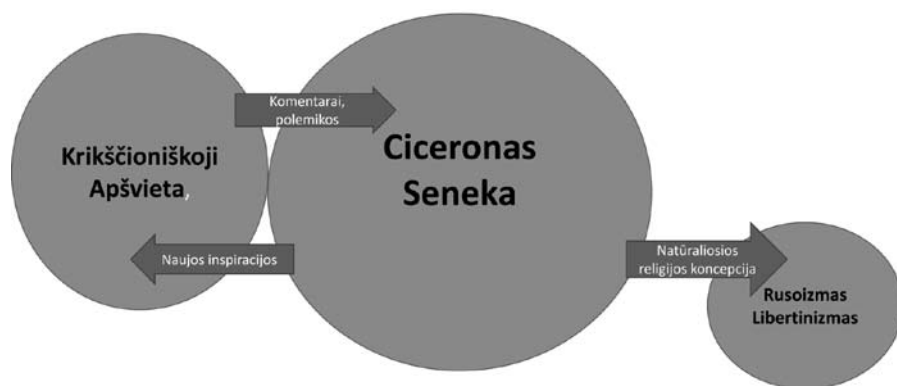
⁵⁴ Dalius Viliūnas, „Naujasis mokslas Prancūzijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje“, in: Jeronimas Stroinovskis, *Prigimtinės teisės mokslas*, sudarytojas ir mokslinis redaktorius, vertėjas, įvado ir komentarų autorius Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 205–232.

⁵⁵ Dalius Viliūnas, „Typy filozofa salonowego w epocie Oświecenia na Litwie“, in: *Colloquia communia*, pod redakcją Pawła Bytniewskiego, Mirosława Chałubińskiego, Basi Nikiforowej, Lublin, 2006, t. 1–2 (80–81): *Filozofia na Litwie. Diachronia i synchronia*, p. 34–40; Dalius Viliūnas, „Barono d’Holbacha pėdsakai Lietuvoje“, p. 6–16; Mauricijus Pranciškus Karpis, *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, sudarytojas ir vertėjas Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

⁵⁶ Darius Kuolys, „Steigtis ir sauga: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtys“, in: *Problemos. Priedas*, Vilnius, 2020, p. 113.

kad Pranciškus Ksaveras Bohušas, kuriam priskiriama išlavintos lietuvių bendrinės, grožinei literatūrai tinkamos kalbos (*polerowany język*) idėja⁵⁷, studijavo toje pačioje Vilniaus jėzuitų Kilmingųjų kolegijoje (nuo 1761 m.), kurioje skleidėsi ir Bareikos programa; Bohušui dėstė Pilkauskas. Senekos vertėjas Pilkauskas 1794 m. Kosciuškos sukilimo metu buvo LDK sukilėlių vyriausybės narys, kuri pirmą kartą Lietuvos istorijoje pradėjo leisti politinius „Visuotinius tautinius“ potvarkius ir lietuvių kalba; jis tuomet vadovavo Tautinės instrukcijos skyriui.

Čia tik paminėtas efemeriškas, bet kartu intriguojančias sąsajas paliekant kitam tyrimui, vis dėlto konstatuotina, kad Antikos filosofų klasikų vilniškė leidyba buvo raiškus Lietuvos kultūros dinamikos faktas. Jėzaus Draugijos atstovų Bareikos ir Pilkausko pavardės yra hipotetiškai įrašytinos į dabartinės Lietuvos kūrėjų, ir neabejotinai – į mūsų filosofijos istorijos svarbių asmenų registrą.

2 schema. Koreguota LDK Apšvietos filosofijos schema

Išvados. Išdėstyti svarstymai leidžia koreguoti Apšvietos filosofinės kultūros Lietuvoje vaizdinį. Senekos ir Cicero veikalų vertimų korpusą galima traktuoti kaip trinarės struktūros vidurinįjį narį – „tarp“: tarp Krikščioniškosios apšvietos ir radikalsios Apšvietos (kuriai įvardijame kaip libertinišką pagrindį). Filosofinių turinių požiūriu jis koreliavo su Krikščioniškąja apšvieta, tačiau vis dėlto nelaikytinas pastarosios poaibiu vien dėl didelės kiekybinės persvaros. Aptartas korpusas buvo masyvus,

⁵⁷ Franciszek Ksawery Michał Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego, rozprawa... na publicznym posiedzeniu... Tow. Warsz. 1806 r. d. 12 grudnia czytana*, Warszawa: Drukarnia Gazety Warszawskiej, 1808, p. 202.

iškilus reiškiny, kurį sukūrė Jėzaus Draugijos nariai, įgyvendindami modernizacinę filosofijos, apšvietos, edukacijos ir tautinės bendrinės kalbos kūrimo programą.

PHILOSOPHICAL WORK OF THE LITHUANIAN JESUITS IN THE AGE OF THE ENLIGHTENMENT: TRANSLATIONS OF CICERO AND SENECA

Summary

The purpose of this article is to reveal the contribution of the Jesuits to Lithuanian philosophy in the Age of the Enlightenment. The study rests on the assumption that translations of foreign authors into the national language (in the eighteenth century, it was Polish) are still a poorly used resource in reconstructing the real historical situation of culture (especially philosophical culture). There exist arguments that in the Age of the Enlightenment, translations were a particularly significant segment of intellectual culture. A representative sample of it is identified: in the second half of the eighteenth century in Lithuania, Cicero and Seneca were the most translated and published authors (all publications are presented in the table).

The circumstances of this phenomenon are discussed in the article, and it was established that in three-fourths of cases, the works by Cicero and Seneca were translated by the Jesuits. The study makes it possible to see that it was the members of the Jesuit Order who were the actual initiators of the Enlightenment in Lithuania, and at the end of the Saxon period formulated (on the occasion of translations) the content of the mature philosophy of the Enlightenment. In this way, the conclusions of Polish scholars regarding the resurrection of the Jesuits of the Republic of the Two Nations from intellectual stagnation in the middle of the eighteenth century are confirmed and new additional hypotheses are put forward. The aim was to determine the place that the direct reception of the above-mentioned classics of Antiquity occupied in the structure of the philosophy of the Enlightenment. Enabled by research to date, the article presents the philosophical panorama of the Age of the Enlightenment in Lithuania, and translations of Cicero and Seneca allow this panorama to be fundamentally adjusted: qualitatively (in terms of the number of both publications and pages), their corpus exceeded the volume of the philosophy of the so-called Christian Enlightenment (which included physiocracy and Wolfianism) and the writings of the libertine underground.

Examination of the specifics of the translations allows to note that the relationship with the translated authors was dialogical. These translations introduce the phenomenon of paratexts, i.e., introductions, comments, and footnotes. Hypo-

theses are raised about the eventual significance of Ciceronianism and Seneca's stoicism for the sunset society of the Grand Duchy of Lithuania. These trends are said to have correlated with the aesthetics, ethics, metaphysics, and pedagogical and political thought of the Christian Enlightenment.

The study firmly allows adding two Jesuits to the canonical list of philosophers of the Lithuanian Enlightenment (until now, it did not feature any members of the Jesuit Order): Juzef Bareika (*Józef / Jozephus Boreyko*, 1729–1765) and Dovydas Pilkauskas (*Dawid Zygmunt Pilchowski*, 1735–1803), prefects of the Collegium Nobilium of the Jesuits of Vilnius, who were translators and commentators of Cicero and Seneca.

VILNIAUS VYSKUPIJOS KATEDROS KAPITULOS SESIJŲ RAIDA XIX A.

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, atitekusiame Rusijos imperijai, imperijos valdžia nuosekliai siekė katalikų bažnytinį gyvenimą tvarkyti pagal ortodoksų Bažnyčios modelį. Ortodoksų tikėjimą išpažįstantys Rusijos imperatoriai uzurpavo ne vieną išimtinai Apaštalų Sosto kompetencijai kanonų teise rezervuotą katalikų religinio gyvenimo sritį. Katedrų kapitulos, vyskupijos hierarchijoje užimančios pirmą vietą po vyskupo, taip pat neišvengė imperijos valdžios intervencijos. Temos literatūroje išsakyta mintis apie nuo XVI a. tolydžio silpnėjusias katedrų kapitulų pozicijas¹ nėra pakankamai argumentuota, tačiau katedrų kapitulų raidoje būta ne vieno, iš laiko perspektyvos lūžiniams priskirtino etapo, kai šios institucijos pozicijos bažnytinėje hierarchijoje akivaizdžiai susilpnėdavo. XIX a. tokių taip pat nestokota². Vilniaus katedros kapitula, drauge su vyskupija įkurta dvasininkų korporacija, kaip ir kitų vyskupijų kapitulų, saistoma pareigos reziduoti prie katedros ir talkinti vyskupui/administratoriui³, laikotarpiu po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų tęsė veiklą vadovaudamasi kolegialumo principais. Sprendimai, kaip ir iki tol, būdavo priimami kolegialiai bendruose posėdžiuose, vadintuose kapitulomis arba sesijomis.

Šiuo straipsniu pristatomo tyrimo tikslas yra remiantis istoriografija ir šaltiniais rekonstruoti Vilniaus katedros kapitulų sesijų raidą XIX a. ir atskleisti jos ypatumus. Glaustai pristatant analizei pasirinktu laikotarpiu rengtų sesijų pobūdį, siekiama nustatyti jų rengimo dažnį, fiksuoti trukmę. Pagrindinis dėmesys skirtas generalinėms sesijoms. Keliamas uždavinys

¹ Egidijus Juravičius, „Kanauninkai“, in: Vilius Kavaliauskas, *Lietuvos bažnyčios regališos: Ženklai ir žmonės XIX–XX a.*, Vilnius: Dirva, 2012, p. 277.

² Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980, p. 267–320.

³ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1972, p. 24–25.

identifikuoti generalinių sesijų posėdžiams pirmininkavusius asmenis, aiškinamasi, kokią vietą analizei pasirinktu laikotarpiu šios pareigos užėmė dvasinių pareigybių hierarchijoje. Siekiama išskirti svarbesnius kolegialiai katedros kapitulos dvasininkų svarstytų klausimų teminius blokus. Keliamą hipotezę, kad imperijos valdžios politika Katalikų Bažnyčios atžvilgiu buvo pagrindinis kapitulos sesijų raidą XIX a. įtakojęs veiksnys.

Tyrimo chronologinės ribos – 1798–1914 m. imtinai. Pirmoji data – Rusijos imperijos valdžios inicijuotų vyskupijos pavaldumo, teritorinių ir administracinių reorganizacijų metai. Primintina, kad Vilniaus vyskupija po trečiojo padalijimo Rusijos imperijos aukščiausios valdžios sprendimu buvo panaikinta (1795) ir vietoje jos įkurta Inflantų vyskupija, pastarosios vyskupo rezidenciją paliekant Vilniuje. Imperijos sostą užėmus Povilui I, sugrąžintas Vilniaus vyskupijos pavadinimas. Pati vyskupija priskirta pasaulietinės valdžios iniciatyva naujai įsteigtai Mogiliavo metropolijai, kuriai pavaldžios tapo visos Rusijos imperijos teritorijoje tuo metu buvusios katalikų vyskupijos. Apaštalo Sostui sutikus vyskupijų ribas derinti sutinkamai su politinių pokyčių sąlygotais pasaulietinės valdžios reikalavimais, Rusijos valdžios imperijos inicijuota reorganizacija 1798 m. įteisinta kanoniškai⁴. Baigiamosios tyrimo datos, sutampančios su Pirmojo pasaulinio karo pradžia, pasirinkimas sąlygotas temos istoriografinės situacijos ir šaltinių bazės būklės. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi šaltiniai nuodugnesnei kapitulos sesijų raidos analizei Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu yra nepakankami.

Istoriografijos ir šaltinių metmenys. Temos literatūroje XIX a. laikotarpio Vilniaus katedros kapitulos istorija vienu ar kitu aspektu yra pa-

⁴ Abiejų Tautų Respublikos padalijimų sąlygoti LDK žemėse buvusių katalikų vyskupijų turėto statuso pokyčiai istoriografijoje yra aptarti, žr., pvz., Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakład i Druk Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 182–249; Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 267–320; Tadeusz Krahel, „Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej”, in: *Studia Teologiczne*, Białystok–Drohiczyń–Łomża, 1987–1988, Nr. 5–6, p. 28–30; Stanisław Litak, „Stosunki kościelne na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1772–1815”, in: *Ziemia północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, pod redakcją Mariana Biskupa, Warszawa–Toruń: Upowszechnianie Nauki–Oświata „UNO–O”, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1996, p. 67–80; Antanas Alekna, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, 1936, p. 112–120; Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 18–30; *Krikščionybės istorija Lietuvoje*, sudarė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 323–327.

liečiama be išimties visuose Katalikų Bažnyčios Lietuvoje raidos analizei skirtuose darbuose. Pastaraisiais metais svariu impulsu Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos istorijos tyrinėjimams tapo jos statutų publikacija⁵. Tyrėjai katedros kapitulos dokumentus paprastai pasitelkia kaip informatyvią duomenų bazę laikotarpio vyskupijos istorijos tyrimams. Atskirą skirsnį, koncentruodamasis į laikotarpį iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimų, Vilniaus vyskupijos istorijos raidai skirtame veikale kapitulos veiklos pristatymui skyrė Jonas Kurčevskis (Jan Kurczewski)⁶. Vilniaus katedros kapitulos raidą XIX a. kitų kapitulų istorijos kontekste glaustai aptarė Bolesławas Kumoras⁷. Tačiau katedros kapitulos sesijų raidos XIX a. tyrėjas nenagrinėjo. Vienas pirmųjų į Vilniaus katedros kapitulos sesijas kaip galimą savarankišką tyrimo objektą dėmesį atkreipė Tadeusz Kasabuła, savo tyrimus laikotarpiu iki valstybės padalijimų apibendrinęs atskiru tam skirtu straipsniu⁸. Tad XIX a. Vilniaus katedros kapitulos sesijų raidos analizė savaip pratęsia Kasabulos tyrinėjimų chronologiją.

Pagrindinė tyrimui pasitelktų šaltinių bazė – Bažnyčios veiklą atspindintis dokumentų masyvas. Katedros kapitulos dokumentų, visų pirma posėdžių protokolų prieinamumą lengvina XX a. pradžioje paskelbta katedros kapitulos posėdžiuose svarstytų klausimų glausta santrauka⁹. Šiame straipsnyje prioritetas teiktas katedros kapitulos dokumentų originalams, kurių pagrindinė dalis dabar yra saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus (toliau – LMAVB RS) fonduose. Naudotasi taip pat ir minėta Kurčevskio parengta jų santrauka¹⁰.

Sesijų pobūdis. Laikotarpiu iki valstybės padalijimų Vilniaus katedros kapitula be generalinių sesijų rinkdavosi į ekstraordinarines ir partikuliarias sesijas. XIX a. partikuliarinės sesijos vyko retai. Ekstraordinarinių

⁵ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *Vilniaus ir žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

⁶ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 105–124.

⁷ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 301–311 ir kt.

⁸ Tadeusz Kasabuła, „Sesje kapituły katedralnej wileńskiej w okresie przedrozbiorowym“, in: *Rocznik Teologii Katolickiej*, Białystok, 2018, t. XVII (3), p. 259–272.

⁹ *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: *Strzeszczenie aktów kapituły wileńskiej*, opracował ks. Jan Kurczewski, Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1916. Pateikta katedros posėdžių protokoluose fiksuotų duomenų santrauka apima 1503-05-30–1905-07-16 laikotarpį.

¹⁰ *Ibid.*, p. 406–534.

sesijų, kaip pats pavadinimas suponuoja, rengtų iškilus ypatingos skubos kolegialaus kapitulos sprendimo reikalingam klausimui, tradicija tęsta. Šiose sesijose kapitula paprastai svarstydavo vieną-du klausimus. Antai 1798 m. kovo 18 d. pasibaigus generalinės pavasario sesijos posėdžiams, po kelių dienų, kovo 22 d., kanauninkai ir prelatai rinkosi į neeilinį posėdį. Pretekstu tam tapo vyskupo kreipimasis dėl prasidėsiančio katedros remonto. Vyskupijos ganytojas kvietė kapitulos narius įsipareigoti reguliariai siųsti remonto darbams tam tikrą skaičių žmonių iš jiems priklausančių valdų. Į neeilinį posėdį tąkart susirinkusieji prelatai ir kanauninkai tokiam vyskupo sumanymui pritarė. Buvo nuspręsta iki gegužės 15 d. iš kapitulos žinioje esančių valdų katedros remonto darbams parūpinti 40 darbininkų. Kanauninkas Ignotas Kontrimas (Ignacy Kontrym) tąkart buvo įpareigotas šį skaičių paskirstyti tarp visų katedros kapitulos narių pagal jų administruojamų valdų dydį¹¹. Šis atvejis priskirtas prie klasikinių neeilinės sesijos sušaukimo pavyzdžių (neatidėliotinas klausimas ir nevilkinant priimtas kolegialus sprendimas).

Pirmaisiais metais po valstybės padalijimų ir vyskupijos reorganizacijos neeilinės sesijos vyko laikotarpiu tarp generalinių. Tačiau nuo 1800 m. rudens randasi ekstraordinarinių sesijų šaukimo praktika, tebevykstant generalinės sesijos posėdžiams. Antai katedros kapitula rinkosi į neeilinį posėdį paskutinę kalendorinių 1800 m. dieną tam, kad išklaustų vyskupo pavedimą į Romos Katalikų dvasinės kolegijos asesorius išrinktam kanauninkui Ignotui Houvaltui (Ignacy Houwalt) išmokėti jam priklausančias refekcijas¹². Kapitula teisinosi lėšų stygiumi ir žadėjo su Houvaltu atsiskaityti, kai tik kapitulos kasoje atsiras pinigų¹³. Mažai tikėtina, kad kanauninkas būtų nežinojęs finansinės kapitulos situacijos. Labai galimas dalykas, kad akstiniu kreiptis pagalbos į vyskupą dėl jam priklausančio atlygio Houvaltui bus tapęs planuojamas išvykimas trejus metus turėsiančiai trukti asesoriaus kadencijai į Sankt Peterburgą ir dėl to galimai išaugsiančiais kaštais.

Ekstraordinariu posėdžiu pertraukta generalinė 1800 m. rudens sesija tęsta jau kitais kalendoriniais metais. Baigiamasis šios sesijos posėdis įvyko

¹¹ Katedros kapitulos ekstraordinarinės sesijos protokolas, 1798-04-22, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 245, p. 173–174.

¹² Čia – užmokestis už vienas ar kitas tarnystės pareigas, pavyzdžiui, dalyvavimą liturginėse pamaldose, kuris kapitulos nariams mokėtas iš bendrų pajamų.

¹³ Katedros kapitulos ekstraordinarinės sesijos posėdžio protokolas, 1800-12-31, in: LMAVB RS, f. 43, b. 246, p. 170–171.

1801 m. kovo viduryje¹⁴. Po kelių dienų, likus savaitei iki 1801 m. generalinės pavasario sesijos pradžios, vėl buvo sukviestas neeilinės sesijos posėdis, kuriame kapitulos raštininkas pristatė Pasvalio valdų patikros, atliktos gubernatoriaus nurodymu, ataskaitą. Posėdyje dalyvavusių kapitulos narių sprendimu raštininkui buvo pavesta ją atiduoti į gubernatoriaus kanceliariją¹⁵.

Ekstraordinariųjų sesijų posėdžių protokoluose paprastai nenurodoma, kas jai pirmininkavo. Generalinės sesijos prezidentas, net jeigu neeilinės sesijos posėdis vykdavo tarp tų metų generalinės sesijos posėdžių, pareigos jai vadovauti neturėjo. Svarbiausi kapitulos kompetencijai priklausę reikalai, kaip ir LDK laikais, XIX a. svarstyti generalinių sesijų metu. Jose kolegialiai priimti sprendimai turėjo teisinę galią.

Kapitulos statutais buvo numatyta per metus surengti dvi generalines sesijas. Įvykių raida leidžia teigti, kad pastarojo statutais apibrėžto susitarimo ne visuomet laikytasi. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal 1513 m. gruodžio 4 d. generalinės katedros kapitulos sesijos posėdyje priimtą sprendimą kurį laiką buvo rengiamos trys generalinės sesijos – pavasario, rudens ir žiemos¹⁶. Wioletta Pawlikowska-Butterwick nurodo, kad XVI a. statutuose neminimos žiemos sesijos prasidėdavusios kitą dieną po Švč. Mergelės Marijos Apsivalymo, arba Graudulinės, šventės (vasario 2 d.)¹⁷. Pasak Kasabuļos, išlikę sesijų posėdžių protokolai leidžia teigti žiemos sesijas iki XVII a. vidurio vykus kone kiekvienais metais¹⁸. Tyrėjo nuomone, generalines žiemos sesijas liautasi rengti po 1662 m., neskaitant vėlesniais metais pasitaikydavusios vienos kitos išimties¹⁹. Tačiau rengti dvi generalines sesijas per metus katedros kapitula apsisprendė tik dar po kelių dešimtmečių. 1712 m. pavasario sesijoje buvo priimtas sprendimas rinktis į generalines sesijas dukart per metus ir pavasario sesiją pradėti gegužės 8 d., rudens – rugsėjo 27 d.²⁰ Po valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje radikaliam pasikeitimui politinei situacijai ir Vilniaus vyskupijos bažnytinei priklausomybei, prie

¹⁴ Katedros kapitulos 1800 m. rudens generalinės sesijos posėdis, 1801-03-16, in: LMAVB RS, f. 43, b. 246, p. 191–192.

¹⁵ Katedros kapitulos ekstraordinarinės sesijos posėdžio protokolas, 1801-03-20, in: LMAVB RS, f. 43, b. 246, p. 192.

¹⁶ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 108.

¹⁷ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, „XVI a. Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai“, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 83.

¹⁸ Tadeusz Kasabuļa, *op. cit.*, p. 262.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 108–109; Tadeusz Kasabuļa, *op. cit.*, p. 262.

trijų generalinių sesijų modelio negrįžta. Nuo to laiko, sutinkamai su statutais, rengtos dvi generalinės sesijos per metus. Jos tradiciškai vadintos pagal metų laikus – pavasario ir rudens. Jų trukmė, kaip ir iki tol, peržengdavo kalendorinių metų datas.

Katedros kapitula 1799 m. rudens generalinėje sesijoje patikslino sesijų pradžios datas. Pavasario sesijas sutarta pradėti kovo 28 d., rudens – rugsėjo 28 d., su išlyga, kad tomis dienomis išpuolus bažnytinei iškilmei ar valstybinei šventei, sesijos pradžia būtų keliomis dienomis atidėta²¹. Dabartinė temos tyrimo situacija leidžia teigti, kad nuostatos pradėti sesiją numatytą dieną su viena kita išimtimi nuosekliai laikytasi kone šešiš dešimtmečius. Pradedant XIX a. šešto-septinto dešimtmečių sandūra, vėlesniais metais informacija apie generalinės sesijos pradžią kapitulos posėdžių knygose pateikiama vis rečiau. Sesijos pabaiga taip pat nenurodoma.

Išlikę posėdžių protokolai laikotarpiu nuo XIX a. aštunto dešimtmečio pradžios paprastai ima apsiriboti posėdį protokolavusio sekretoriaus/notaro pateikta lakoniška informacija apie iš dvasinės vyresnybės ar pasaulietinės valdžios kapitulos vardu gautą raštą, kapitulos narių rinkimus į dvasines tarnystes ir pan. Tipiškas tokio protokolavimo pavyzdys yra 1903–1915 m. rašyti generalinių sesijų posėdžių, pramaišius su ekstraordinariųjų, protokolai²². Sprendžiant pagal nurodytą svarstytų klausimų skaičių, tais metais vykusios generalinių sesijų posėdžių protokolai iš esmės nesiskiria nuo XIX a. pirmoje pusėje vykusios ekstraordinariųjų posėdžių protokolų. 1880–1885 ir 1887–1890 m. posėdžių protokolai jei ir buvo savo laiku rašyti, tai iki mūsų dienų neišliko. Peršasi prielaida, kad pastarosios šaltinių spragos gali būti aplaidaus posėdžių protokolavimo padarinys. Atsinaus generalinių sesijų posėdžių protokolavimo atvejų pasitaikydavo ir anksčiau. Turimi duomenys leidžia teigti, kad iki aštunto dešimtmečio tokiais atvejais buvo siekiama dėl vienokių ar kitokių priežasčių atsiradusias kapitulos dokumentų spragas užpildyti. Ypač čia pasižymėjo prelatas Juozapas Baukevičius (Józef Bowkiewicz), deramai sutvarkęs, t. y. pasirūpinęs į knygas surašyti buvusius atskirais lapais išblaškytus penkto dešimtmečio posėdžių protokolus ir ketinęs tokius tvarkybos darbus tęsti²³. Iki mūsų dienų išlikę

²¹ Katedros kapitulos 1799 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolai, 1799-12-21, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 409.

²² *Acta Venerabilis Capituli Vilnensis. Pars historica, 1903–1915*, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 271, l. 1–23v.

²³ Katedros kapitulos 1865 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolai, 1865-04-06, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 268.

generalinių sesijų, rengtų septinto-aštunto dešimtmečių sandūroje ir vėlesniais metais, posėdžių protokolų knygos leidžia teigti, kad Baukevičius sekėjų tvarkyti katedros kapitulos dokumentaciją neturėjo.

Pastebėtina, kad, pradedant XIX a. aštuntu dešimtmečiu, generalinių sesijų pradžios datos neretai perdėm nutolsta nuo aukščiau minėtų, 1799 m. nustatytųjų. Antai 1878 m. rudens generalinė sesija prasidėjo spalio antroje pusėje²⁴, 1905 m. – spalio 10 d.²⁵, 1903 m. pavasario – gegužės 27 d.²⁶ Posėdžių protokolai ima panašėti į trumpų pastebėjimų rinkinį. Turint omenyje, kad cituotus 1903–1915 m. posėdžių protokolus rašė prelatas Kurčevskis, autorius aukščiau minėtų čia cituojamų aktualumo nepraradusių darbų Vilniaus vyskupijos istorijos tema, neatmestina, kad tai, kas iš laiko perspektyvos yra aplaidaus protokolavimo pavyzdys, gali būti laikotarpiu iki padalijimų susiformavusios tradicijos tąsa, kai posėdžių protokolavęs notaras užrašydavo tik tai, ką jam posėdžio dalyviai nurodydavo užrašyti²⁷. Išlikusių šio laikotarpio posėdžių protokolų maža apimtis ir lakoniškas stilius leidžia manyti, kad nuo aštunto dešimtmečio pradžios generalinių sesijų rengimas ima strigti.

Generalinės sesijos pabaigos data analizei pasirinktu laikotarpiu kaskart keitėsi. Sesija neretai baigdavosi likus keliolikai ar keletui dienų iki kitos sesijos pradžios. Nepasiteisino ir 1770 m. kovo 8 d. priimtas generalinių sesijų trukmę reglamentuojantis sprendimas jas baigti per 8 dienas²⁸. Generalinių sesijų posėdžių skaičius XIX a. svyravo nuo kelių ar keliolikos iki kelių dešimčių. Šiuo požiūriu išskirtinis atvejis yra prelato Jurgio Polubinskio (Jerzy Połubiński) vadovauta 1799 m. rudens sesija, užsitęsusi iki 1800 m. birželio vidurio. Jos metu kapitula surengė 86 posėdžius (2 iš jų – ekstraordinarius)²⁹.

XIX a. pirmame dešimtmetyje generalinių sesijų posėdžių skaičius svyruoja nuo dviejų iki penkių dešimčių. Tolygus generalinių sesijų posėdžių

²⁴ Katedros kapitulos 1878 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1878-10-18, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 269, l. 27v.

²⁵ Katedros kapitulos 1905 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1905-11-10, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 271, l. 12.

²⁶ Katedros kapitulos 1903 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1903-05-27, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 271, l. 1.

²⁷ Tadeusz Kasabuła, *op. cit.*, p. 267.

²⁸ *Kościół zamkowy*, cz. 3, p. 355–366; Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 109; Tadeusz Kasabuła, *op. cit.*, p. 266.

²⁹ Katedros kapitulos 1799 m. rudens generalinė sesija, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 315–521; f. 43, b. 246, p. 1–128.

skaičiaus mažėjimas pastebimas pradedant pirmaisiais ketvirtuo dešimtmečio metais. Antai per 1842 m. pavasario generalinę sesiją įvyko 8 posėdžiai³⁰, tų pačių metų rudens – 4³¹. Abi sesijos tęsėsi keletą mėnesių, tad neatmestina, kad ne visų posėdžių protokolai išliko. Pastarąjį teiginį argumentuotai pagrįsti neįmanu, tačiau turimi fragmentiški duomenys leidžia teigti, kad neišlikusių (jei tokių būta) posėdžių protokolų skaičius ketvirtame–šeštame dešimtmetyje neturėtų būti ženklus. Pastebėtina, kad sesijų trukmė, mažėjant posėdžių skaičiui, praktiškai nekito. Peršasi prielaida, kad pagrindinis veiksnys, turėjęs įtakos sesijų trukmei, buvo kapitulos kompetencijai tuo laiku priskirtų reikalų kiekis.

Generalinių sesijų sušaukimo ir eigos ypatumai. Apie prasidėsiančią sesiją kapitulos nariams būdavo pranešama iš anksto. Šiuo požiūriu kapitulos narių informavimo tvarka esmingai nesikeitė. Laikotarpiu iki valstybės padalijimų, pasak Kasabulos, prieš mėnesį atitinkamo turinio skelbimas būdavo iškabinamas ant katedros durų, būsimos generalinės sesijos pradžią paskelbiant ir iš sakyklų Vilniaus bažnyčiose³². Ar pastaroji praktika tęsta ir XIX a., nepavyko nustatyti. Užuominos šio laikotarpio šaltiniuose leidžia teigti, kad kapitulos nariams būdavo siunčiamas individualus kvietimas (*bilet*). Tad pagrindo manyti, kad generalinės sesijos pradžia katedros kapitulos narius užklupdavo netikėtai, nėra. Įvykių eiga (žr. žemiau) rodo, kad nei išankstinis viešas skelbimas apie prasidėsiančią generalinę sesiją, nei asmeninis kvietimas nebuvo pakankama kворumą užtikrinanti priemonė.

Tiek pavasario, tiek rudens generalinė sesija prasidėdavo nustatytos ir iš anksto pavišintos dienos ryte 9 ar 10 val. aukotomis votyvinėmis šv. Dvasios mišiomis. Pastarosios nebuvo išimtinai dvasininkų luomui rezervuota liturginė iškilmė. Turint omenyje ją vykus eilinę savaitės dieną, pasauliečių gausiai, spėtina, nesusirinkdavo, tačiau vienas kitas uolesnis katalikas, be abejo, ateidavo pasimelsti drauge su iškiliais vyskupijos dvasininkais. Po mišių katedros kapitulos nariai iš karto rinkdavosi į įžanginiu vadintą pirmąjį posėdį. Jam paprastai pirmininkaudavo prieš tai buvusios sesijos prezidentas arba pagal pareigas vyriausias posėdyje dalyvaujantis balso teisę turintis kapitulos narys.

³⁰ Katedros kapitulos 1842 m. pavasario generalinė sesija, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 45–67v.

³¹ Katedros kapitulos 1842 m. rudens generalinė sesija, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 68–71v.

³² Tadeusz Kasabula, *op. cit.*, p. 263.

Pagrindinis kapitulos narių uždavinys pirmajame posėdyje buvo iš savo tarpo išsirinkti generalinės sesijos pirmininką, tituluotą prezidentu, visai jos kadencijai. Kapitulos statutai į šias pareigas leido skirti ir posėdyje nedalyvaujančius asmenis, o rinkimų procedūra galėjo vykti nepriklausomai nuo tąkart posėdyje dalyvaujančių asmenų skaičiaus. Antai 1807 m. rugsėjo 28 d. po mišių katedroje tądien numatyta pradėti generalinė rudens sesija atidaryta dalyvaujant dviem prelatams: Antanui Giedraičiui (Antoni Giedroyć) ir Mykolui Dluskiui (Michał Dłuski) bei kapitulos raštininkui kun. Antanui Žižkovskiui (Antoni Żyszkowski)³³. Šio posėdžio dalyviai pasinaudojo statutais numatyta teise ir prezidentu išrinko posėdyje nedalyvavusį kanauninką Motiejų Tiškevičių (Maciej Tyszkiewicz), pavesdami kapitulos raštininkui šią žinią jam pranešti³⁴. Tuomet ir paaiškėjo, kad dėl asmeninių reikalų ir turimų visuomeninių įsipareigojimų Tiškevičiaus dažnai nebus Vilniuje³⁵. Tad prezidento rinkimų procedūrą teko pakartoti. Po poros savačių, spalio 10 d., į šias pareigas vienbalsiai išrinktas posėdyje dalyvavęs kanauninkas Valentinas Volčackis (Walenty Wołczacki)³⁶. Tai nebuvo vienintelis atvejis, kai prezidentas rinktas generalinės sesijos eigoje.

Siekdama išvengti bereikalingos generalinės sesijos darbą trikdančios painiavos, 1819 m. pirmajame rudens sesijos posėdyje kapitula priėmė sprendimą vadovautis statutų straipsniu „De pulsu ad generale capitulum“³⁷. Pastaruoju apibrėžta, kad be pateisinamos priežasties generalinės sesijos posėdžiuose nedalyvavusius narius bausti nemokant jiems priklausančios pajamų dalies, kasmet skiriamos iš bendrų kapitulos lėšų³⁸. Kiek šio straipsnio suaktualinimas pagerino kapitulos posėdžių lankomumą – klausimas atviras. Spėtina, kad šimtaprocentinio narių dalyvavimo neužtikrino. Antai į 1820 m. pavasario generalinės sesijos atidarymą atėjo 9 nariai: 2 prelatai (Jonas Civinskis (Jan Cywiński) ir Ignotas Kontrimas (Ignacy Kontrym)), 5 kanauninkai (Mykolas Avtuškevičius (Michał Awtuszkiewicz),

³³ Katedros kapitulos 1903 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1807-09-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 157.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Katedros kapitulos 1903 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1807-10-10, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 157–157v.

³⁷ Katedros kapitulos 1819 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1819-09-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, p. 128–129.

³⁸ [49] De pulsu ad generale capitulum, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 323.

Jonas Chodanis (Jan Chodani), Andrius Klungevičius (Andrzej Kłagiewicz), Vincentas Labunskis (Wincenty Łabuński), Tomas Puzyna (Tomasz Puzyrna)) ir 2 kanauninkai koadjutoriai (Petras Cibovičius (Piotr Cybowicz) ir Jonas Lesnevičius (Jan Leśniewicz))³⁹. Kanauninkai koadjutoriai paprastai turėjo pareigą atstovauti savo koadjutus. Su šia išlyga kanauninkų dalyvavimas 1820 m. pavasario sesijoje padidėjo iki 7, tad dalyvavimo rodiklis išaugo iki 0,5 % nuo bendro visateisių narių skaičiaus 18 (6 prelatų ir 12 kanauninkų).

Atskiro tyrimo reikėtų, norint nustatyti nedalyvavimo posėdžiuose priežastis ir jų skalę. Viena iš dažniausiai minimų priežasčių – sveikatos negalavimai ir užimtumas kitais reikalais. Tačiau per šimtmečius nusistovėjusi pirmojo posėdžio eiga nagrinėjamu laikotarpiu buvo išlaikyta. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi katedros kapitulos generalinių sesijų protokolų duomenys leidžia teigti, kad analizei pasirinktu laikotarpiu nebuvo posėdžio, kuriame būtų dalyvavę visi tais metais kapitulos kanauninko ar prelato pareigas ėję dvasininkai. Darytina prielaida, kad dalyvavimo generalinių sesijų posėdžiuose klausimas buvo aktualus ir LDK laikais. Tačiau argumentuotam jos pagrindimui reikėtų platesnės imties tyrimų.

Eilinis generalinės sesijos posėdis neretai buvo atidedamas į jį negalint atvykti prezidentui. Antai 1801 m. prasidėjus pavasario sesijai, vadovaujama prelato koadjutoriaus, titulinio vyskupo Dovydo Zigmanto Pilchovskio (Dawid Zygmunt Pilchowski), gegužės 4 d. turėjęs įvykti posėdis jam sunegalavus buvo nukeltas į gegužės 6 d.⁴⁰ Tais atvejais, kai iš anksto būdavo žinoma, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių tąkart generalinei kapitulos sesijai vadovaujantis prezidentas negalės posėdžiuose dalyvauti, kapitula rinkdavo jį pavaduojantį. Taip nutiko 1804 m. pradžioje, 1803 m. rudens sesijos posėdžiams vadovaujančiam kanauninkui Tadiui Jurevičiui (Tadeusz Jurewicz) pranešus, kad pašlijusi sveikata neleidžia posėdžiuose dalyvauti, juolab jiems vadovauti. Kapitula nematydama galimybės sesiją baigti anksčiau (argumentuota nebaigtais tvarkyti reikalais), tąkart rinko prezidentą sesijai įpusėjus. Juo tapo prelatas Antanas Giedraitis⁴¹. Tačiau neretai prezidentą pavaduodavo posėdyje dalyvaujantis paprastai pagal tarnystės

³⁹ Katedros kapitulos 1820 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1820-03-31, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, p. 229.

⁴⁰ Katedros kapitulos 1801 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1801-05-04, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 221.

⁴¹ Katedros kapitulos 1803 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1804-01-04, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 16v.

kapituloje laiką vyresnis prelatas ar kanauninkas. Antai 1819 m. rudens sesijos prezidentui kanauninkui Vincentui Labunskiui susirgus, jį sutiko pavaduoti tąkart posėdyje dalyvavęs prelatas Dluskis⁴². Kapitulos posėdžių protokolų duomenys leidžia teigti, kad posėdis negalėjo vykti nedalyvaujant prezidentui ar jį pavaduojančiam asmeniui, tačiau pavaduojantysis nebūtinai turėjo būti oficialiai bendru sutarimu renkamas. Pakakdavo vieno ar kito tąkart posėdyje dalyvaujančio nario geranoriškos valios pavaduoti posėdžiui negalintį vadovauti prezidentą.

Pirmaisiais XIX a. metais, motyvuojant kapitulos narių užimtumu, buvo nuspręsta generalinės sesijos posėdžius rengti 3 kartus per savaitę: pirmadieniais, trečiadieniais ir šeštadieniais⁴³. Kurį laiką tokio ritmo laikytasi. Tačiau išimtyms darytos. Antai 1821 m. rudens generalinės sesijos prezidentu išrinktas prieš metus kapitulos kanauninku tapęs Andrius Klungevičius (Andrzej Kłagiewicz), būsimasis vyskupijos ganytojas, konfratrus iš anksto įspėjo, kad dėl savo užimtumo universitete šeštadieniais negalės dalyvauti posėdžiuose. Kapitula tąkart priėmė sprendimą šios sesijos šeštadienio posėdžius „perkelti“ į trečiadienio popietę⁴⁴. Tad XVIII a. aštuntame dešimtmetyje buvo įteisinta tvarka rengti generalinių sesijų posėdžius pirmoje dienos pusėje pasiteisino tik iš dalies. Sesija buvo atidaroma ir pirmasis jos posėdis visada vykdavo ryte, tai kitų tos sesijos posėdžių laikas neretai būdavo keičiamas pagal poreikį. Pagrindinė to priežastis – kitos kapitulos narių tarnystės ir pareigybės. Ar kapitula svarstė galimybę koreguoti statutų apibrėžtą prezidento rinkimo procedūrą, leidusią į šias pareigas rinkti kapitulos narius be išankstinio jų sutikimo, nėra žinoma.

Pasak Kurčevskio, katedros kapitulos posėdžiai vykdavo pačioje katedroje, virš zakristijos įrengtoje erdvioje salėje, kurioje buvo sudėti nebenaudojami liturginiai rūbai ir gobelenai⁴⁵. Tačiau dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys leidžia teigti, kad laikotarpiu po valstybės padalijimų susiklosčiusios aplinkybės ne kartą vertė kapitulą ieškotis posėdžiams

⁴² Katedros kapitulos 1819 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1820-02-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, p. 207.

⁴³ Katedros kapitulos 1800 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1800-09-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 132.

⁴⁴ Katedros kapitulos 1821 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1821-09-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, p. 504.

⁴⁵ *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 1, opracował ks. Jan Kurczewski, Wilno: Nakład i Druk Józefa Zawadzkiego, 1908, p. 285, 288.

kitos vietos. Antai XVIII–XIX a. sandūroje kapitulos nariai katedroje posėdžiauti neturėjo galimybės dėl joje vykusio remonto. Keletą metų iš eilės į generalinės sesijos posėdžius kanauninkai ir prelatai rinkdavosi konfratūrų namuose. Spėtina, kad tai buvo kapitulai priklausę dabartinėje Pilies ir Bernardinų gatvėse esantys namai. Katedros kapitulos nariai laikinai jiems administruoti pavestus pastatus dažnu atveju panaudodavo nuomai. Tačiau netrūko ir tokių, kurie juose patys įsikurdavo. Manytina, kad kapitulos posėdžiai rengti namuose, kuriuose prelatai ir kanauninkai, kaip laikinieji jų šeimininkai, nuomai naudojo ne visą pastatą. 1798–1804 m. kapitulos posėdžiai dažniausiai buvo rengti kanauninko Antano Kruševskio (Antoni Kruszewski) ir prelato Jurgio Polubinskio (Jerzy Połubiński) namuose. 1801 m. rudens sesijos posėdžiams savo namų duris atvėrė Pilchovskis⁴⁶. Remonto darbams pasibaigus, kapitula grįžo posėdžiauti į katedrą. 1805 m. pavasario generalinė sesija buvo atidaryta ir visi 28 jos posėdžiai po kelių metų pertraukos vėl vyko katedros zakristijoje⁴⁷. Nuo tada zakristija tapo pagrindine generalinės sesijos posėdžių vieta. Kapitulos nariai, spėtina, ją vertino kaip ne itin tinkamą ir mėgino ieškoti kitos, posėdžiavimui tinkamesnės erdvės. 1813 m. buvo priimtas sprendimas iš bendrai valdomų kapitulos lėšų skirti 30 sidabro rublių vyskupijos konsistorijos salės remontui. Planuota po remonto ten rengti kapitulos posėdžius⁴⁸. Tačiau pastarasis planas, panašu, ir liko planu. Katedros kapitulos posėdžių protokoluose konsistorijos salė kaip generalinių sesijų vieta nefunkcionuoja. Mažai tikėtina, kad tais atvejais, kai posėdį protokoluojantis raštininkas konstatuodavo kapitulą susirinkus į sesiją susirinkimams skirtoje vietoje (*miejscę obrad, kapitularz*)⁴⁹, omenyje turėta vyskupijos konsistorijos salė. Vėlesnių metų katedros kapitulos posėdžių protokolų duomenimis dažniausiai katedros zakristija taip pat nurodoma kaip vieta, kurioje vyko posėdis. Be to, kaip ir XVIII–XIX a. sandūros metais, kapitulos posėdžiams ir vėlesniais metais ne kartą savo namų duris atverdavo kapitulos nariai. Būdavo sesijų, kurių

⁴⁶ Katedros kapitulos 1798–1804 m. posėdžių protokolai, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 141, 177, 281, 315; f. 43, b. 246, p. 131, 195, 287, 335, 373, 399; f. 43, b. 247, l. 1, 26, 49.

⁴⁷ Katedros kapitulos 1805 m. pavasario generalinės sesijos posėdžių protokolai, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 87–102.

⁴⁸ Katedros kapitulos generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1813-08-30, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 252, p. 107–108.

⁴⁹ Katedros kapitulos 1813 m. rudens, 1814 m. pavasario, 1833 m. pavasario – 1834 m. rudens generalinių sesijų posėdžių protokolai, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 253, l. 1, 37; f. 43, b. 264, l. 1, 35, 57, 92, 122.

dalį posėdžių vykdavo katedros zakristijoje, dalis – kanauninkų namuose. Antai 1819 m. rudens generalinės sesijos posėdžiai vyko ir zakristijoje, ir šiai sesijai pirmininkavusio kanauninko Labunskio namuose. Kapitula tam, kad pas Labunskį į generalinės sesijos posėdžius susirinksiantiems kapitulos nariams nepritrūktų šviesos, nutarė iš bendros kasos nupirkti 60 vaškinių stalo žvakių⁵⁰.

Kokie veiksniai turėjo įtakos kapitulos apsisprendimui perkelti visos sesijos ar tik dalį tos sesijos posėdžių į privačias erdves, prie kokių priskirtini katedros kapitulos narių administruoti namai, neaišku. Atkreiptinas dėmesys, kad tokia praktika buvo veikiau LDK laikais susiklosčiusios tradicijos tęsa, o ne XIX a. kapitulos sesijų raidos ypatumas. Kapitulos statutus ir jų taikymo praktiką laikotarpiu iki padalijimų nuodugniai analizavusi Pawlikowska-Butterwick rašo, kad nors taisyklės ir įpareigojo kapitulos narius rinktis į posėdžius tam tikroje vietoje, o kapitulos salė ir buvusi ta įprastinė posėdžių vieta, tačiau kapitulos nariai, pasak tyrėjos, retkarčiais posėdžiaudavo vieno iš jų namuose arba vyskupo rūmuose⁵¹. Aukščiau cituoto Kurčevskio teiginio, kad kapitulos nariai posėdžiaudavo virš zakristijos buvusiam kambaryje, XIX a. generalinių sesijų protokolų duomenys nepatvirtina.

Posėdžiuose svarstytos temos. Viena iš pagrindinių XIX a. generalinėse sesijose svarstytų temų, kaip ir laikotarpiu iki valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje, yra susijusi su kapitulos kaip korporacijos, atskirų jos narių ir vyskupijos turtais reikalais. Nors po valstybės padalijimų LDK žemėse, atitekusiose Rusijos imperijai, Katalikų Bažnyčios turtai, neišskiriant ir Vilniaus vyskupijos, buvo smarkiai apkarpyti, tačiau kapitula dar turėjo ir bendrai valdomų, ir kanauninkams/prelatams pagal jų pareigybę kapituloje priskirtų žemės valdų, vadinamųjų prestimonijų⁵². Spėtina, kad siekiant patikslinti kapitulos žinioje likusių žemės valdų plotus ir apsiskaiciuoti galimas pajamas, 1798 m. rudens generalinėje sesijoje buvo priimtas sprendimas atlikti jų matavimus. Tąkart nutarta iš kapitulos narių rinkti komisarus ir siųsti inspektuoti juos žemės valdas, įpareigojant vietoje nustatyti, kiek

⁵⁰ Katedros kapitulos generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1819-10-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, p. 129.

⁵¹ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, „XVI a. Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai“, p. 86–87.

⁵² Liudas Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje – XIX a. 1-oje pusėje)*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba, 1988, p. 35–38.

jų patikrai pavestose valdose yra pavaldinių, išsiaiškinti, kiek iš jų atlieka lažą, kiek moka činšą. Visos žemės valdos turėjo būti išnuomos. Nuomos procedūra ir priežiūra, kaip ir laikotarpiu iki valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje, priklausė kapitulos kompetencijai⁵³. Akivaizdu, kad tam reikėjo gero ūkinių reikalų išmanymo. Neatsitiktinai tad tarp prelato Dlusio kapitulos konfratrams keltų sąlygų prieš sutinkant imtis generalinės 1809 m. pavasario sesijos prezidento pareigų (žr. toliau), buvo ir reikalavimas užtikrinti, kad į posėdžius visada atvyktų kanauninkas Joakimas Sulistrovskis (Joachim Sulistrowski), kaip geriausiai išmanantis ekonominius reikalus⁵⁴. Metų metais per generalinių sesijų posėdžius diskutuota su žemės valdų administravimu susijusiais ir kolegialaus sprendimo reikalavusiais reikalais (nuoma, retkarčiais iškylantys nesutarimai su nuomotojais, neretai taip pat tai valdai priklausančiais ir mokesčius mokančiais ar lažo dienas atidirbinėjančiais valstiečiais, etc.). Iki Katalikų Bažnyčios žemės valdų sekuliarizacijos XIX a. penkto dešimtmečio pradžioje⁵⁵, daugiausia rūpesčių kapitulai kėlė jos žinioje buvusių bendrų, vadinamųjų stalo, valdų ir presimonijų administravimas. Imperijos valdžios sprendimu jas nusavinus, buvo pastebimas generalinių sesijų posėdžių retėjimas ir kintančios jų protokolavimo tradicijos (žr. aukščiau).

Dar vienas svarbus pajamų šaltinis buvo kapitulai priklausę žemės sklypai ir namai Vilniaus mieste. Pastarojo turto aprėptys buvo ženkliai sumažėjusios jau iki valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje⁵⁶, tačiau kapitulos žinioje buvusių namų, administruojamų kanauninkų ir prelatų, klausimas, ypač su jų valdymu ir priežiūra susiję reikalai, nagrinėjamu laikotarpiu ir toliau liko aktualūs. Kapitula kolegialiai per generalinių sesijų posėdžius sprendė, kuriam konfratruui skirti administruoti tą ar kitą namą, aiškinosi retkarčiais iškylančius nesutarimus dėl jų valdymo ir priežiūros su miesto valdžia.

Šalia turtinių klausimų ne mažiau svarbus, nuolatinio dėmesio reikavęs klausimų blokas nagrinėjamu laikotarpiu buvo susijęs su kapitulos narių tarnystėmis ir pareigybėmis. Akcentuotina, kad kapitulos kolegialiai priimtas sprendimas dėl vienos ar kitos kapitulos nario pareigybės papras-

⁵³ Katedros kapitulos 1798 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1798-10-30, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 237–238.

⁵⁴ Katedros kapitulos 1809 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1809-04-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 248, l. 113–113v.

⁵⁵ Liudas Truska, *op. cit.*, p. 48–50.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 11–12.

tai įsiteisėdavo tik aukščiausiai imperijos valdžiai jį patvirtinus. Tačiau kapitulos teisė svarstyti kandidatūras ir tinkamas siūlyti tvirtinimui nebuvo panaikinta. Juolab kad šiuo laikotarpiu be iki tol buvusių, radosi naujos, Rusijos imperijos vykdytos Bažnyčios politikos pasekmėje įkurtos pareigybės. Viena iš jų – iš kapitulos narių rinkto asesoriaus, turėjusio pareigą atstovauti vyskupijai imperijos valdžios įsteigtoje Romos katalikų dvasinėje kolegijoje⁵⁷. Kapitula kolegialiai sprendavo, kuri iš savo narių siųsti į Sankt Peterburgą – teikdavo pasiūlymus, svarstydavo kandidatūras ir priimdavo sprendimus, kaip ir dėl kitų įvairaus lygmens tarnysčių.

Kapitulos kompetencijai taip pat priklausė teisė ir pareiga užtikrinti statutais nustatytą korporacijos narių skaičių. Tad kapitula XIX a., kaip ir laikotarpiu iki valstybės padalijimų, kolegialiai per generalinių sesijų posėdžius priimdavo sprendimus dėl naujų kapitulos narių. Tačiau nuo pirmųjų analizei pasirinkto laikotarpio metų kapitulos kolegialiai priimtas sprendimas įsiteisėdavo tik aukščiausiai imperijos valdžiai jį patvirtinus. Imperijos valdžia buvo suinteresuota lojalia kapitulos laikysena, tad nevengė kištis į jos korporacijos formavimo reikalus. Akivaizdus to pavyzdys, kai 1863 m. sukilimo metais vietos pasaulietinės valdžios iniciatyva į prelatus buvo iškelti kapitulos nariai: Antanas Nemeška (Antoni Niemeksa), Edvardas Tupalskis (Edward Tupalski) ir Petras Žilinskis (Piotr Żyliński)⁵⁸. Pastarasis trijų „viršetatinių“ prelatų paskyrimo iš anksto su kapitula to nederinus atvejis patvirtina tezę, kad imperijos valdžia kapitulą naudojo kaip nuosekliai vykdytos prieš Katalikų Bažnyčią nukreiptos politikos įrankį. Tad kapitula, nors ir neprarado teisės į narių rinkimo procedūrą, tačiau jos kolegialiai priimtas sprendimas tapo formalus, teisinės galios neturintis veiksmas.

Generalinės sesijos prezidentas. Pagal 1799 m. rudens sesijoje įteisintą tvarką, pavasario sesijos prezidentu turėjo būti renkamas prelatas, rudens – kanauninkas⁵⁹. Pastebėtina, kad sprendimas prezidento pareigas pakaičiui patikėti prelatams ir kanauninkams buvo priimtas prelato Polubinskio vadovautoje sesijoje, kuriai vadovauti pagal patvirtintą tvarką turėjo kanauninkas.

⁵⁷ Plačiau apie asesorius iš Vilniaus vyskupijos žr. Aldona Prašmantaitė, „Romos katalikų dvasinės kolegijos asesoriai iš Vilniaus vyskupijos: kolektyvinio portreto štrichai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2020, t. 43, p. 19–14.

⁵⁸ Plačiau žr. Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2008, t. 54, Nr. 1 (73), p. 15–33.

⁵⁹ Katedros kapitulos 1799 m. rudens generalinės sesijos posėdis, 1799-12-21, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 409.

Tačiau tąkart kapitulos nariai, akcentuodami brolišką tarpusavio lygybę ir numatytų svarstyti ekonominių reikalų svarbą, nusprendė esamo prezidento neperrinkti. Tad Polubinskis ir toliau vadovavo šios sesijos posėdžiams⁶⁰. Atlikta turimų XIX a. posėdžių protokolų analizė leidžia teigti, kad 1799 m. nustatytos rotacijos tvarkos kurį laiką buvo paisoma. Tačiau nuostatos atsižvelgti į konkrečią to meto situaciją ir, jeigu reikia, taikyti išimtis, kaip rodo įvykių raida, nuosekliai laikytasi.

Remiantis dabartiniame tyrimo etape turimais duomenimis, analizei pasirinktu laikotarpiu identifikuotos 144 generalinės sesijos, kurioms pirmininkavo 48 kapitulos nariai (žr. *Priedą*), kas reikštų, kad kiekvienas jų šias pareigas ėjo vidutiniškai 3 kartus. Tačiau tokių buvo tik 3,4 % (7 iš 48). Dominuoja asmenys, generalinėms sesijoms pirmininkavę vieną (17) ar du (16) kartus (žr. *Priedą*). Turint omenyje aukščiau aptartas posėdžių protokolų spragas, manytina, kad pilnas generalinių sesijų prezidentų sąrašas galėtų siekti penkias dešimtis ar nežymiai šį skaičių viršyti. Dabartiniame temos tyrimo etape turimais duomenimis tai būtų maždaug pusė katedros kapitulos narių, kanauninkų ir prelatų, nagrinėjamu laikotarpiu turėjusių visateisių statusą. Akivaizdu, kad ne kiekvienam katedros kapitulos kanauninkui/prelatui savo laiku teko eiti generalinės sesijos prezidento pareigas. Akcentuotina, kad nustatytas generalinių sesijų skaičius taip pat nėra baigtinis. Ar ateityje jį pavyks reikšmingai koreguoti, klausimas atviras. Pagrindinė priežastis – akivaizdžios šaltinių spragos.

Pagal turimus generalinių sesijų protokolų duomenis kanauninkai vadovavo 79 sesijoms (įskaitant ir kanauninko Ignoto Klimanskio (Ignacy Klimański) koadjutoriaus Pranciškaus Kelpšos (Franciszek Kiełpszy) 1798 m. vadovautą pavasario sesiją) (žr. *Priedą*), kas sudaro 54,86 % nuo bendro identifikuotų sesijų skaičiaus (144). Prelatai vadovavo 65 sesijoms, kas sudaro 45,14 % nuo 144. Pastebėtina, kad 6 (Baukevičius, Kazimieras Dmochovskis (Kazimierz Dmochowski), Antanas Fijałkovskis (Antoniusz Fijałkowski), Mamertas Herburtas (Mamert Herburt), Jonas Markevičius (Jan Markiewicz), Liudvikas Zdanavičius (Ludwik Zdanowicz)) kapitulos nariai, savo laiku ėję prezidento pareigas, iš kanauninkų buvo pakelti į prezidentus, tad atstovauja ir vienai, ir kitai grupei (žr. *Priedą*).

Turimi duomenys perša prielaidą, kad XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais gero tono taisykle laikyta, kai į prezidentus keliamas kandidatas sutikdavo

⁶⁰ Katedros kapitulos 1799 m. rudens generalinės sesijos posėdis, 1799-12-21, in: LMAVB RS, f. 43, b. 245, p. 409.

eiti pareigas konfratrams nesiliaujant įkalbinėjus jų imtis. Pasitaikydavo, kad dažniausiai vienbalsiai *per vota secreta* prezidentu išrinktas kanauninkas ar prelatas nesutikdavo. Savo atsisakymą paprastai motyvuodavo prasta sveikata ar užimtumu. Turint omenyje, kad pareigą dalyvauti sesijos darbe turėjo visi visateisiai kapitulos nariai, mažai tikėtina, kad atsisakiusieji būtų vengę įsipareigoti griežtesnei dienotvarkei (generalinės sesijos posėdis, kaip minėta, nedalyvaujant prezidentui ar jį pavaduojančiam asmeniui, negalėjo įvykti). Kita vertus, yra ir išskirtiniu prieraišumu generalinių sesijų prezidento pareigoms pasižymėjusių asmenų. Pagal pirmininkautų generalinių sesijų skaičių prie tokių kapitulos narių, kurie noriai imdavosi prezidento pareigų, neretai netgi nepaisydami statutais reglamentuotos ar kita forma kapitulos įteisintos sesijų organizavimo tvarkos, visų pirma priskirtini prelatai Baukevičius ir Herburtas. Vertinant iš laiko perspektyvos, šiems kapitulos nariams vadovavimas generalinės sesijos posėdžiui buvo tapusi nuolatine, ilgiau nei dešimt metų be pertraukos trukusia tarnyste (žr. *Priedą*). Geriau dokumentuotas yra Baukevičiaus atvejis. Šis iš Upytės pavieto kilęs kanauninkas, nuo 1843 m. prelatas, mokyklą Dotnuvoje baigęs Vilniaus seminarijos auklėtinis, vėliau per dešimt metų joje dėstęs, teologijos mokslų daktaras (1832) nuo pat savo kunigiškos tarnystės pradžios (įšventintas 1818 m.) angažavosi veikliai pastoracijai. Dvasinės vyresnybės pavedimu dirbo įvairiuose Bažnyčios reikalus liečiančiuose komitetuose ir komisijose. Nuo 1832 m. buvo vyskupijos konsistorijos asesorius, vėliau oficijolas. Gera susipažinęs su vyskupijos valdymo reikalais, buvo užsitarnavęs ir konfratų, ir dvasinės vyresnybės pasitikėjimą. Primintina, kad 1863 m. sukilimo metais ištremtas vyskupas Adomas Stanislovas Krasinskis jam, kaip kapitulos generaliniam vikarui (Vilniaus katedros kapitulos kanauninku tapo 1831 m.), buvo pavedęs vyskupijos valdymą⁶¹.

Pirmąkart prezidentu išrinktas 1835 m. generalinei sesijai, kanauninkas Baukevičius 3 kartus (1845, 1848, 1852) juo rinktas jau kaip prelatas vadovauti pavasario sesijų posėdžiams (žr. *Priedą*). Baukevičiaus vadovavimo istorijoje lūžiniu tašku laikytina 1853 m. rudens sesija. Įžanginis jos posėdis pagal 1799 m. nustatytą tvarką prasidėjo rugsėjo 28 d. Prezidentas turėjo būti renkamas iš kanauninkų. Paaiškėjus, kad nė vieno jų tądien mieste

⁶¹ Ks. Czesław Falkowski, „Bowkiewicz Józef (1794–1866)“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolfa, 1936, p. 379–380; Adomas Stanislovas Krasinskis, *Atsiminimai*, parengė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 202.

nėra, generalinė sesija buvo atidaryta, tačiau prezidento rinkimai nukelti į kitą posėdį. Po kelių dienų, spalio 1 d., dalyvaujant ir prelatams, ir kanauninkams, posėdžiui pirmininkavęs prelatas Baukevičius prieš prasidedant rinkimų procedūrai konfratrams pasiūlė būsimą prezidentą įpareigoti deramai sutvarkyti praėjusio dešimtmečio juodraščiais, o neretai tik padrikomis pastabomis išlikusius kapitulos posėdžių protokolus ir pasirūpinti, kad jie būtų kapitulos lėšomis įrišti⁶². Posėdyje dalyvavę kapitulos nariai tam pritarė, o priėję išvados, kad tokia užduotis reikalauja ne tik gero kapitulos reikalų išmanymo, bet ir ypatingo pasišventimo, vienbalsiai prašė Baukevičiaus be eilės imtis šios sesijos prezidento pareigų ir kartu ankstesnio laikotarpio kapitulos posėdžių protokolų sutvarkymo reikalų. Prelatas tarsi būtų tikėjęsis tokio pasiūlymo, konfratrų valiai pakluso⁶³. Įvykių raida rodo, kad keletą metų kapitula, argumentuodama ankstesnių katedros kapitulos posėdžių sutvarkymo poreikiu, į prezidentus bendru sutarimu skirdavo prelatą Baukevičių. Tad kai atidarant 1865 m. pavasario sesiją prelatas Herbertas pasiūlė grįžti prie statutais apibrėžtos prezidento rinkimų slaptu balsavimu tradicijos, Baukevičius nesutiko pirmininkavimo tarnystės atsisakyti. Atkreipęs konfratrų dėmesį, kad generalinės sesijos prezidento pareigas be pertraukos einąs jau dvylika metų ir kiekvieną kartą kapitula jo, kaip geriausiai kapitulos reikalus išmanančio, vienbalsiai prašydavusi ir toliau generalinėms sesijoms vadovauti. Patikino vykdantis 1853 m. gautą įpareigojimą deramai sutvarkyti ankstesnių metų kapitulos posėdžių protokolus ir turintis vilties be kliūčių darbą užbaigti⁶⁴. Kapitula neprieštaravo, tad Baukevičius liko vadovauti ir šiai, 1865 m. pavasario generalinei sesijai. Kadangi vadovavimas pavasario sesijoms buvo rezervuotas prelatams, tad kanauninkų/prelatų pakaitinio vadovavimo sesijoms tvarka tąkart nebuvo pažeista. Sesijos darbas baigtas tų pačių metų rugsėjo 23 d., taigi mažiau nei savaitei likus iki rudens sesijos atidarymo.

Pirmasis 1865 m. rudens generalinės sesijos posėdis įvyko rugsėjo 28 d. dalyvaujant tądien mieste buvusiems katedros kapitulos nariams, prelatams: Baukevičiui, Herbertui, Simonui Kozlovskiui (Szymon Kozłowski),

⁶² Katedros kapitulos 1853 m. rudens generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1853-09-28 / 1853-10-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 69v–70; sesija buvo atidaryta 1853-09-28, tačiau nedalyvaujant kanauninkams, iš kurių turėjo būti renkamas prezidentas, posėdis perkeltas į 1853-10-01.

⁶³ *Ibid.*, l. 69v–70.

⁶⁴ Katedros kapitulos 1865 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1865-04-06, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 267v–268v.

Aleksandrui Važinskiui (Alexander Ważyński) ir kanauninkui Zdanavičiui. Dalyvavo taip pat ir visi trys 1863 m. sukilimo laikotarpiu pasaulietinės valdžios į prelatus iškelti kapitulos nariai: Nemekša, Tupalskis ir Petras Žilinskis⁶⁵. Per šį Baukevičiaus vadovaujamą 1865 m. rudens sesijos posėdį dauguma balsų prezidentu išrinkus kanauninką Zdanavičių⁶⁶, iš pirmo žvilgsnio tarsi buvo grįžta prie 1799 m. nustatytos ir iki 1853 m. daugiau mažiau sėkmingai veikusios pakaitinės prelatų/kanauninkų vadovavimo generalinėms sesijoms praktikos. Neatmestina, kad Baukevičius dėl prezidento kandidatūros tąkart galėjo turėti kitą nuomonę, tačiau posėdžio protokole ji (jeigu tokia buvo) neužfiksuota. Kokie veiksniai lėmė, kad ilgiau nei dešimtmetį besitęsianti Baukevičiaus kadencija generalinės sesijos prezidento pareigose 1865 m. rudenį nutrūko, argumentuotai pagrįsti neįmanu. 1865 m. pavasario sesijos posėdžių protokoluose neatsispindi, ar jam pavyko užbaigti 1853 m. užsibrėžtus ankstesnių metų katedros kapitulos posėdžių tvarkybos darbus. Susigražinti dvylika metų iš eilės eitų prezidento pareigų 1866 m. pavasario generalinės sesijos metu Baukevičius nebandė. Neatmestina, kad tam įtakos galėjo turėti silpstanti sveikata.

Dauguma balsų 1866 m. kovo 4 d. atidarytoje pavasario generalinėje sesijoje prezidentu buvo išrinktas prieš metus Baukevičiaus kandidatūrą kvestionavęs prelatas Herburtas⁶⁷. Pastebėtina, kad Herburtui tai nebuvo pirmoji vadovaujama sesija. Prezidentu keletą kartų su pertraukomis kaip kanauninkų atstovas rinktas nuo 1841 m. rudens generalinės sesijos tapo po 14 metų pertraukos, šįkart jau kaip prelatas. Netruko paaiškėti jį turint ambicijų Baukevičiaus savaip įteisintą nenutrūkstamo pirmininkavimo sesijoms praktiką tęsti (žr. *Priedą*). Pradėjęs vadovauti 1866 m. pavasario sesijai, Herburtas prezidento pareigų neatsisakė iki paskutinių dienų. Mirė 1873 m. vasario 18 d., savaitę tesirgęs, tebevykstant 1872 m. rudens sesijai⁶⁸. Taigi kanauninko Zdanavičiaus išrinkimas 1865 m. rudens sesijos prezidentu nutraukė Baukevičiaus etatine tampančia prezidento tarnystę, tačiau neužtikrino 1799 m. įteisintos ir XIX a. pirmoje pusėje daugiau mažiau veikusios pakaitinio kanauninkų/prelatų vadovavimo sesijoms tvarkos tęstinumo.

⁶⁵ Katedros kapitulos 1865 m. rudens generalinės sesijos protokolas, 1865-09-28, in: LMAVB RS, f. 43, b. 268, l. 272v–273.

⁶⁶ *Ibid.*, l. 273.

⁶⁷ Katedros kapitulos 1866 m. pavasario generalinės sesijos protokolas, 1866-04-04, in: LMAVB RS, f. 43, b. 268, l. 274–274v.

⁶⁸ Katedros kapitulos 1872 m. rudens generalinės sesijos protokolas, 1873-02-18, in: LMAVB RS, f. 43, b. 268, l. 325v.

Po Herburto generalinių sesijų prezidento pareigas perėmė prelatas prepozitas Petras Žilinskis, pasaulietinės valdžios skyrimu nuo 1866 m. vidurio vadovavęs vyskupijai. Tad vyskupijos administravimas ir vadovavimas katedros kapitulos generalinėms sesijoms vėl, kaip ir Baukevičiaus laikais, tapo sutelktas vienose rankose. Tik šįkart atsidūrė bažnytinės vyresnybės įgaliojimų neturinčio ir konfratrų daugumos pasitikėjimą praradusio pasaulietinės valdžios statytinio⁶⁹. Galima argumentuotai pagrįsti, kad Žilinskis vadovavo tik 1873 m. rudens ir 1875 m. pavasario generalinių sesijų darbui (žr. *Priedą*), tačiau išlikę keliolikos to laiko sesijų posėdžių protokolų fragmentai perša prielaidą, kad jis be pertraukos galėjo pirmininkauti mažiausiai dešimtmetį (1873–1883). Dabartiniame temos tyrimo etape šią prielaidą argumentuoti neįmanu dėl šaltinių spragų.

Pastebėtina, kad generalinės sesijos prezidento pareigas po keletą kartų ėję kapitulos kanauninkai ir prelatai išsiskyrė administraciniais gebėjimais. Vienas tokių – iš Palenkės kilęs buvęs vyskupo Ignoto Masalskio (Ignacy Masalski) kapelionas prelatas Dluskis, bene viena spalvingiausių katedros kapitulos XIX a. pirmųjų dešimtmečių asmenybių (mirė 1821 m.). Veiklios pastoracijos dvasininkas ir kartu uolus Vilniuje veikusių masonų ložių narys⁷⁰ nuo 1805 m. su pertraukomis vadovavo penkioms pavasario generalinėms sesijoms (žr. *Priedą*). Kiekvienąkart prezidento pareigas derino su kitomis dvasinėmis tarnystėmis ir pasaulietiniais įsipareigojimais. Daugiau nei dešimtmetį ėjo vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio (nuo 1795 m., Jan Nepomucen Kossakowski) sekretoriaus pareigas. Padėjęs vyskupui įsteigti Labdarybės draugiją, pats nuo pirmos dienos tapo jos nariu⁷¹. Neapleido ir asmeninių reikalų, uoliai rūpinosi kapitulos jam kaip prelatui arkidiakonui administruoti pavesta Rukainių prestimonija⁷². Turimi duo-

⁶⁹ Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, p. 266–278, 280–282 ir kt.; *Krikščionybės istorija Lietuvoje*, p. 369–371.

⁷⁰ Czesław Falkowski, „Dłuski Michał“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1939–1946, p. 193–195; Stanisław Małachowski-Lempicki, *Wolnomularstwo na Ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1776–1822: Dzieje i materjały*, Wilno: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1930, p. 10–17, 37–40 ir kt.; Stanisław Małachowski-Lempicki, *Masonai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse: Istorija ir šaltiniai*, iš lenkų kalbos vertė Žilvinas Norkūnas, Vilnius: Mintis, 2009, p. 22–25 ir kt.

⁷¹ Czesław Falkowski, *op. cit.*, p. 193–195; Maria Korybut-Marciniak, *Vilniaus Labdarybės draugija XIX a. pirmoje pusėje*, iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė, Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2011, p. 45.

⁷² Czesław Falkowski, *op. cit.*, p. 193–195.

menys perša prielaidą, kad gebėjo savo laiką ir darbus planuoti, nevengė konfratrams kelti ultimatyvių reikalavimų. Antai prieš sutikdamas vadovauti 1809 m. pavasario sesijai jis pareiškė, kad dėl pradėtų eiti vyskupijos konsistorijos oficijolo pareigų per savaitę turi tik šeštadienio rytmetį, tad norėtų jį skirti savo ūkio reikalams, ir pageidavo, kad sesijos posėdžiai būtų rengiami po pietų, išskyrus penktadienio ir šeštadienio popiečius⁷³. Be to, kapitula, Dlusčio manymu, taip pat turėtų pasirūpinti išrinkti jį pavaduoti galėsiantį narį ligos ar kokio nors skubaus reikalo atveju. Tik tada, kai kapitula su visais jo keltais reikalavimais sutiko, prezidento teise nustatyta tvarka atidarė sesiją⁷⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad visi kapitulos nariai, daugiau nei vieną kartą įvairiu laiku vadovavę generalinių sesijų posėdžiams (žr. *Priedą*), buvo veiklios dvasinės tarnystės dvasininkai. Ne vienas jų vadovavimą posėdžiams derino su kitomis aukštomis bažnytinėmis pareigybėmis ar vėliau kilo bažnytinės karjeros laiptais (žr. *Priedą*). Tačiau nėra pagrindo teigti, kad generalinės sesijos prezidento pareigybė būtų turėjusi tam reikšmingos įtakos. Patys kanauninkai ir prelatai, nežiūrint vienos kitos išimties, paprastai prioritetą teikė kitoms tarnystėms ir pareigybėms.

Akcentuotina, kad su Baukevičiaus nenutrūkstamo vadovavimo generalinėms sesijoms pradžia nuo 1853 m. rudens sesijos ėmė aižėti katedros kapitulos 1799 m. generalinėje rudens sesijoje priimtas sprendimas, įteisinęs kanauninkų/prelatų vadovavimo sesijoms rotaciją. Su Baukevičiaus ilgame te kadencija tarp generalinės sesijos prezidentų išsivyravęs prelatų dominavimas yra sietinas su pasaulietinės valdžios inicijuota ir įvykdyta Katalikų Bažnyčios administracijos pertvarka XIX a. viduryje. Rusijos imperijos teritorijoje buvusias vyskupijas ir kapitus suskirsčius į tris klases, Vilniaus vyskupija ir jos katedros kapitula buvo priskirta antrajai klasei⁷⁵. Mogiliavo arkivyskupijai priklausiusių vyskupijų katedrų kapitulų struktūra buvo suvienodinta – paliktos 6 prelatūros ir 3 kanonijos⁷⁶. Tad Vilniaus katedros kapitulos tikrųjų narių skaičius dėl imperijos mastu įvykdytos pertvarkos sumažėjo perpus – vietoje 18 visateisių narių liko 9 (6 prelatai ir 3 kanauninkai)⁷⁷.

⁷³ Katedros kapitulos 1809 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1809-04-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 248, l. 113–113v.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Plačiau žr. Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos sandaros raidos bruožai XIX a.“, in: *Soter*, Kaunas, 2016, t. 60 (88), p. 41–54.

⁷⁶ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 306.

⁷⁷ Katedros kapitulos 1842 m. pavasario generalinės sesijos posėdžio protokolas, 1842-08-11, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 60v–65.

Drastiškas kanauninkų skaičiaus sumažinimas – nuo 12 iki 3 – prisidėjo prie generalinių sesijų prezidento rinkimų procedūros, grįstos kanauninkų/prelatų rotacija, modelio išbalansavimo.

Apibendrinimas. Vilniaus katedros kapitula po valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje ir juos lydėjusių radikalių vyskupijos administracinės priklausomybės pokyčių tęsė kolegialumo principu grįstą savo veiklos tradiciją. Akivaizdi to apraiška – kolegialus darbas sesijose. Nuosekliausiai tęsta generalinių sesijų tradicija. Iškilus skubiam kolegialaus sprendimo reikalingam klausimui, kaip ir LDK laikais, kapitula rinkdavosi į ekstraordinarinį posėdį.

Per visą analizei pasirinktą laikotarpį kapitula dirbo statutais nustatyta dviejų generalinių sesijų, rudens ir pavasario, ritmu. Sesijų trukmė nebuvo griežtai reglamentuota, tad neretai užsitęsėdavo iki prasidedant kitai. 1799 m. rudens sesijoje priimtu sprendimu įvestos ir iki XIX a. septinto dešimtmečio sesijų pradžios datų (kovo 28 d. ir rugsėjo 28 d.) nunykimas yra sietinas su Rusijos imperijos valdžios prelatu ir vyskupijos administratoriumi paskirto Petro Žilinskio valdymu (1866–1883). Tai vertintina kaip imperijos valdžios vykdytos konfesinės politikos padarinys.

Pareigą dalyvauti generalinės sesijos darbe turėjo visi visateisiai katedros kapitulos nariai, tačiau atlikta analizė perša prielaidą, kad dalyvavimas nebuvo šimtaprocentinis. Generalinių sesijų darbui, kaip ir LDK laikais, vadovavo iš kapitulos narių renkamas prezidentas. Identifikuotas generalinėms sesijoms vadovavusių asmenų skaičius (48) dėl šaltinių spragų yra preliminarus. Dominuoja asmenys, generalinėms sesijoms pirmininkavę vieną (17) ar du kartus (16). Nustatyti ilgamečio pirmininkavimo atvejai (Baukevičius, Herburtas) priskirtini prie išimčių. Pagrindo teigti generalinės sesijos prezidento pareigybę buvus prestižine nėra. Patys kapitulos nariai prioritetą teikė kitoms tuo metu savo turėtoms tarnystėms ir pareigybėms. Pasaulietinės valdžios inicijuoti kapitulos sandaros pokyčiai, ženklus kapitulos visateisių narių skaičiaus sumažinimas (nuo 18 iki 9) išbalansavo nustatytą ir kurį laiką sėkmingai veikusią generalinių sesijų prezidentų rotacijos (kanauninkas/prelatas) tvarką.

Imperijos valdžios vykdyta konfesinė politika atitinkamai pakoregavo ir generalinių sesijų posėdžių tematiką. XIX a. viduryje imperijos valdžia sekuliarizavus kapitulai priklausiusias žemės valdas, ekonominiai reikalai, per generalinių sesijų posėdžius užimdavę daugiausia laiko, ima apsiriboti Vilniaus mieste kapitulos administruotų namų valdymo klausimais.

Imperijos valdžia nuo pat XIX a. pradžios nuosekliai siekė katedros kapitulą paversti imperinės konfesinės politikos įrankiu. Dėl to kapitulos kolegialiai priimamų sprendimų spektras, lyginant su LDK laikotarpiu, tolydžio siaurėjo, aprėptys mažėjo. Kapitulos generalinių sesijų rengimo ir eigos analizė patvirtina tyrimo hipotezę apie Rusijos imperijos vykdytos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu įtaką jų raidai.

THE DEVELOPMENT OF THE SESSIONS OF THE VILNIUS DIOCESAN CATHEDRAL CHAPTER IN THE NINETEENTH CENTURY

Summary

Like the cathedral chapters of other dioceses, the Vilnius Diocesan Cathedral Chapter, a corporation of clergymen founded in the fourteenth century simultaneously with the diocese, was bound by the duty to reside at the cathedral and assist the bishop/administrator. During the period following the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, it continued its activities, which were based on the principles of collegiality. As in the times of the Grand Duchy of Lithuania, the decisions delegated to the cathedral chapter used to be passed collegially in joint meetings referred to as chapters or sessions. It was found that in the nineteenth century, the tradition of general sessions was upheld most consistently.

The discussion of the peculiarities of the development of sessions is based on the relevant literature and primary sources. The 48 clerics who chaired the general sessions were identified; the number and the years of the sessions they had chaired are presented in the tables. It should be stressed that the list of the chairmen is provisional due to gaps in the sources. The conclusion is that in the nineteenth century, the canons/prelates of the cathedral chapter who at various times served as presidents of the general session were skilled administrators and active in pastoral work. The confessional policy of the Russian imperial authorities, which was directed against the Catholic Church, was found to be one of the main factors influencing the development of the sessions of the cathedral chapter. Compared to the times of the Grand Duchy of Lithuania, in the nineteenth century the spectrum of issues to be decided collegially by the cathedral as a diocesan hierarchical corporation of the clergy was steadily narrowed and the scope was reduced.

Priedas

VILNIAUS KATEDROS KAPITULOS GENERALINIŲ SESIJŲ
PREZIDENTAI 1798–1914 M.

Eil. Nr.	Asmenvardis ir jo forma šaltiniuose	Pareigybė kapituloje vadovavimo generalinei sesijai metu	Generalinė pavasario/rudens sesija (metai)	Kan./prel. pirmininkautų sesijų skaičius	Pastabos
1	Avtuškevičius Mykolas (Awtuszkiewicz Michał/Michael)	Kan. 1817	1817 r., 1824 r.	2	
2	Baika Karolis (Bajko Karol/ Carolus)	Prel. 1898	1905 p.	1	Neatmestina, kad pirmininkavo 1910 r., 1912 p., 1912 r., 1913 p., 1913 r., 1914 p.
3	Baukevičius Juozapas (Bowkiewicz Józef)	Kan. 1835, prel. 1843	1835 r., 1845 p., 1848 p., 1852 p., 1853 r. – 1865 p.	27	Vilniaus vysk. administratorius 1863–1866
4	Boguslavskis Juozapas (Bogusławski Józef)	Kan. 1808	1808 p., 1816 r.	2	
5	Borovskis Ignotas (Borowski Ignacy/ Ignatius)	Kan. 1829 [?]	1834 r.	1	Prel. 1843
6	Bžostovskis Povilas (Brzostowski Paweł/Paules Ksawery)	Prel. 1824	1825 p.	1	Kan. 1811
7	Chodanis Jonas (Chodani Jan Kanty Kalikst)	Kan. 1820	1820 r., 1822 r.	2	
8	Cibovičius Petras (Cybowicz Piotr/ Petrus)	Kan. 1823	1823 r., 1828 r.	2	
9	Civinskis Jonas (Cywiński Jan Kajetan)	Prel. 1813 [?]	1819 p., 1827 r., 1833 p., 1839 p.	4	Kan. koad. 1811, kan. 1812; Vilniaus vysk. Trakų sufr. 1838, Dercos/ Dercus tit. vysk., vysk. administratorius 1841

10	Dluskis Mykolas (Dłuski Michał)	Prel. 1801	1805 p., 1807 p., 1809 p., 1816 p., 1820 p.	5	Kan. koad. 1788; prel. koad. 1799; vysk. Jono Nepomuko Kosa- kovskio sekretorius (1795–1807)
11	Dmochovskis Kazimieras (Dmochowski Kazimierz/ Casimirus Roch)	Kan. 1812, prel. 1823	1813 r., 1828 p.,	2	Kuršo sufr. 1838; Meloë in Licia tit. vysk. 1840; Mogiliavo arkivysk. 1848
12	Fijałkovskis Antanas (Fijałkowski/ Fiałkowski Antoniusz/ Antonius)	Kan. 1831, prel. 1843	1833 r., 1844 p.	2	Kameneco vysk. sufr. 1856; Kameneco vysk. 1860–1866; Mogiliavo arkivysk. 1872
13	Fronckevičius- Radziminskis Viktoras (Fronckiewicz- Radziwiński Wiktor/ Frąckiewicz- Radziwiński Wiktor)	Kan. 1901	1904 p., 1907 p., 1908 r.	3	Vysk. Adomo Stanislovo Krasinskio kapelionas (1863–1873); Vilniaus vysk. administratorius (1902–1904)
14	Giedraitis Antanas (Giedroyc Antoni)	Prel. 1803	1802 p., 1803 p., 1808 p.	3	1803 r., pavaduojantis prezidentas
15	Gonsovskis Jokūbas (Gąsowski Jakub)	Kan. 1833	1839 r.	1	
16	Grozmanis Juozapas (Grozmani Józef)	Prel. 1827	1835 p., 1842 p.	2	Kan. 1827
17	Harasimovičius Motiejus (Harasi- mowicz Maciej)	Prel. 1897	1903 p., 1903 r.	2	Kan. 1883
18	Herburtas Mamertas (Herburt Mamert)	Kan. 1828– 1853, prel. 1853–1873	1841 r., 1845 r., 1848 r., 1851 r., 1852 r., 1866 p., 1872 r.	19	Prel. dekanas, Vilniaus vysk. Konsistorijos vice- oficijolas
19	Hiteris Feliksas (Hitter Feliks)	Kan. 1889	1891 r.	1	Prel. 1898
20	Ichnatavičius Atanazas (Ihnatowicz Atanazy)	Kan. 1825	1826 r.	1	

21	Jurevičius Tadas (Jurewicz Tadeusz)	Kan. 1798	1799 p., 1801 r., 1803 r.	3	
22	Kelpša Pranciškus (Kiełpsz Franciszek)	Kan. koad.	1798 p.	1	Kan. 1809
23	Klongevičius Andrius Benediktas (Kłagiewicz Andrzej/Andreas Benedykt)	Kan. 1820	1821 r., 1827 r.	2	Vilniaus vysk. Vilniaus sufr. 1828, Vilniaus vysk. administratorius 1828–1841; Vilniaus vysk. 1841
24	Kontrimas Ignotas (Kontrym Ignacy/Ignatius)	Prel. 1798	1804 p., 1806 p., 1815 p., 1818 p., 1821 p., 1823 p. – 1824 p.	7	Kan. 1795
25	Kosakovskis Adomas (Kossakowski Adam)	Kan. 1814–1828	1814 r.	1	Kuršo sufr. 1793, Limiros tit. vysk. 1795
26	Kundzičius Tadas (Kundzicz Tadeusz/Thadeus)	Kan. 1810	1812 r., 1815 r.,	2	
27	Labunskis Vincentas (Łabuński Wincenty/Vincentius)	Kan. 1808–1831	1810 p., 1811 r., 1819 r.	3	pavadavo kapitulos prezidentą kan. Smolskį 1818 r.
28	Lachnickis Kostka Stanislovas (Łachnicki Kostka Stanisław)	Prel. 1811	1811 p.	1	
29	Linkinas Klementas (Linkin Klement)	Prel. 1872	1878 r.	1	Kan. 1869
30	Majevskis Konstantinas (Majewski Konstantyn)	Kan. 1905	1905 r., 1908 r.	2	
31	Markevičius Jonas (Markiewicz Jan)	Kan. 1833, prel. 1852	1838 r., 1847 r., 1850 r., 1853 p.	4	
32	Mikuckis Vincentas (Mikucki Wincenty)	Prel. 1825	1826 p., 1841 p., 1850 p.	3	
33	Mirskis Juozapas (Mirski Jozafat)	kan. 1812	1804 r., 1809 r.	2	Kan. koad. 1791 [?]

34	Osinskis Aloyzas (Osiński Alojzy/ Aloysius)	Kan. 1824	1825 r.	1	Prel. 1830, Olykos infulatas 1831
35	Pacevičius Dionizas (Pacewicz Dionyzy/ Dionysius)	Kan. 1838	1844 r.	1	
36	Pavlovskis Antanas (Pawłowski Antoniusz/ Antonius)	Kan. 1832	1846 r., 1849 r.	2	
37	Pilchovskis Dovydas Zigmantas (Pilchowski Dawid Zygmunt)	koad. pral. 1792–1803	1801 p.	1	Vilniaus vysk. sufr. 1793; Echino tit. vysk. 1798
38	Polubinskis Jurgis (Połubiński Jerzy)	Prel. 1785	1798 r., 1799 r.	2	
39	Puslovskis Steponas (Puśłowski Stefan/Stephanus)	Prel. 1811	1812 p., 1813 p., 1814 p., 1822 p.	4	
40	Skidelis Jonas (Skideł Jan/ Skidel Joannes)	Kan. 1829 [?]	1832 r.	1	
41	Smolskis Mykolas (Smolski Michał/ Michael)	Kan. 1815	1833 r.	1	
42	Stanevičius Jonas (Staniewicz Jan/ Joannes)	Kan. 1829 [?]	1840 r., 1842 r., 1843 r.	3	
43	Tiškevičius Motiejus (Tyszkiewicz Maciej)	Kan. 1796	1800 p.	1	
44	Volčackis Valentinas (Wołczacki Walenty)	Kan. 1803	1806 r., 1807 r.	2	
45	Zdanavičius Liudvikas (Zda- nowicz Ludwik/ Ludovicus)	Kan. 1859, prel. 1883	1865 r., 1877 r., 1885 r.	3	Vilniaus vysk. sufr. 1889, Dionisijos tit. vysk. 1890

46	Zenkovičius Ignatas (Zienkowicz Ignacy/Ignatius Bernard)	Kan. 1795 [?]	1802 r.	1	Kan. koad. 1790
47	Žilinskis Petras (Zyliński Piotr)	Prel. 1865	1873 r., 1875 p.	2	Vilniaus vysk. administratorius (1866–1883)
48	Žiškovskis Antanas (Żyszkowski Antoni)	Prel. 1832	1834 p., 1840 p., 1843 p., 1847 p., 1851 p.	5	Kan. 1827

Šaltiniai

Katedros kapitulos posėdžių protokolai: *LMAVB RS*, f. 43; katedros kapitulos prelato Jono Kurčevskio publikuotos katedros kapitulų posėdžių protokolų anotacijos: *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: *Strzeszczenie aktów kapituły wileńskiej*, opracował ks. Jan Kurczewski, Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1916; Vilniaus vyskupijos liturginiuose kalendoriuose-žinynuose 1800–1809, 1811–1812, 1814, 1816–1820, 1823, 1828–1867, 1869, 1871–1885, 1887–1914 metams: *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi AD* [1800–1809, 1811–1812, 1814, 1816–1820, 1823, 1828–1867, 1869, 1871–1885, 1887–1914] – publikuoti katedros kapitulos narių sąrašai; www.catholic-hierarchy.org.

Lentelės santrumpos

arkivysk.	–	arkivyskupas, arkivyskupija
kan.	–	kanauninkas
kan. koad.	–	kanauninkas koadjutorius
p. (po metų)	–	pavasario generalinė sesija, pvz., 1803 p.
prel.	–	prelatas
prel. koad.	–	prelatas koadjutorius
r. (po metų)	–	rudens generalinė sesija, pvz., 1803 r.
vysk.	–	vyskupas, vyskupija
sufr.	–	sufraganas
tit. vysk.	–	titulinis vyskupas

APIE ELGESĮ BAŽNYČIOJE IR KITAS LUOMO TAPATYBĖS IŠRAIŠKOS DETALES: 1891 M. SEREDŽIAUS ATVEJIS

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

Bažnyčia – parapijos centras ir erdvė, kurioje švenčiama liturgija, kur vyko kitas liturginis gyvenimas pagal liturginių metų ciklą. Konkrečiai jis buvo apibrėžiamas Žemaičių (Telšių) vyskupijos metiniame kalendoriuje, o XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais dar ir vyskupo bei pasaulietinės valdžios suderintame bažnyčios švenčių sąrašė su nurodytu atvykti galinčių „svetimų“ – besiribojančių parapijų – kunigų skaičiumi.

Tikinčiųjų elgesys bažnyčioje turėjo būti apspręstas vietos sakralumo, įvykio, kuriame dalyvaujama, ypatingumo, turėjo būti tikėjimo, pagarbos Dievui išraiška. Nors „[n]e individas yra liturginio veiksmo ir maldos nešėjas“, o dvasinė bendrija, – būtent šį liturgijos pobūdį pabrėžė XX a. pradžioje liturginę reformą reflektavęs teologas¹. XIX a. katekizmai, maldynai, kita religinė literatūra, atspindėjusi potridentinę dvasingumo tradiciją, rodo, kad ir individo buvimui bei veiksams bažnyčioje, jo dalyvavimui šv. Mišiose paaiškinti ir ugdyti buvo skiriamas dėmesys. Maldynuose, literatūroje buvo nurodoma, kaip elgtis tikintysis šv. Mišių dalių metu, kunigui atliekant liturginius veiksmus². Nuostatos ir veiksmai, kuriais garbinamas Dievas, turėjo labai konkrečias išraiškas³. Nurodoma, kur pasauliečiui eiti negalima, kada ir kaip klauptis, kurioje vietoje apeigų metu turėtų būti vyrai, moterys, vaikai ir seneliai, bažnytinių brolių nariai ir narės⁴. Tai pat buvo skiriamas dėmesys ir socialiniam tikinčiųjų elgesiui. Varnių kunigų seminarijos

¹ Romano Guardini, *Apie liturgijos dvasią*, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2015, p. 19.

² Jan Kurczewski, *Wykład przenajświętszej Ofiary Mszy Świętej w 30 naukach niedzielnych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1898.

³ Antoni Nowowiejski, *Ceremonjał parafjalny: Przewodnik liturgiczny dla duchowieństwa pasterstwem dusz zajętego*, t. 1, Płock: druk Kazimierza Miecznikowskiego, 1906, p. 9.

⁴ *Ibid.*, p. 80–81.

rektorius Motiejus Valančius 1848 m. išleistos *Žemaičių vyskupystės* skyriuje „Padorus elgimos bažnyčioje“ nurodė, kad „Vyskupai ir klebonai visados dabojo, kad žmonės priderančiai elgtųsi bažnyčiose“ ir vardijo tokio pobūdžio vyskupų nurodymus: subarė pypkes bažnyčioje rūkančius bajorus, nurodė, kur klūpoti vyrams ir moterims, ir kad mišias klausytų klūpodami, „įsteigė užveizėtoją (szwajcara), katras dботų, ar visi dailiai meldžias, šnekančius perspėtų, o neklausančius iš bažnyčios išvestų“⁵. Ir XIX a. pirmos pusės, ir XX a. pradžios tekstai rodo, kad bažnyčioje egzistavo teologiniu turiniu pagrįstos kultūrinės, socialinės elgesio taisyklės.

Kaip elgesio taisyklės funkcionavo XIX a. bažnyčioje, rodo parapijiečių skundai bažnytinei ir pasaulietinei valdžiai. Parapijiečiai skundė nederamą kunigų elgesį bažnyčioje – ir šv. Mišių, ir kitų religinių apeigų metu, ir klausantis išpažinčių, ir įvedant naujoves nusistovėjusio religinio gyvenimo tvarkoje. Dvasininkai gi skųsdavosi bažnyčioje triukšmaujančiais ir nesiklausančiais parapijiečiais, kitomis jų socialinio elgesio „nedorybėmis“. Visi skundų autoriai – valstiečiai, bajorai, miestiečiai, dvasininkai – savo rašiniuose nurodydavo luomą ir, tikėtina, kad tai buvo privaloma padaryti. Tačiau tai, kad po skundais (ir prašymais) pirmieji dažniausiai pasirašydavo privilegijuoto luomo asmenys, rodo socialinio statuso reikšmingumą. Pačioje minėtų raštų struktūroje atsispindėjo anuometinė luominė visuomenės sąranga, jos hierarchiškumas, tikinčiųjų socialinis statusas. Šiame tyrime analizuojama, kaip jis reiškėsi, ar ir kaip socialinis statusas atsispindėjo sprendžiant konfliktus – nagrinėjant skundus – Bažnyčioje.

Tarp keleto dešimčių parapijiečių skundų ir prašymų, adresuotų Žemaičių (Telšių) vyskupui 1891 m., saugomas ir Seredžiaus parapijiečio bajoro⁶ Stanislovo Valerijono⁷ Gaižausko skundas savo parapijos dvasininkų, vys-

⁵ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 575–576.

⁶ Skunde ir kituose rusų kalba rašytuose šaltiniuose luomui apibūdinti vartojamas terminas *dvorianin*. Jis reiškia Heroldijos pripažintą bajorą, kilminį bajorą, žemvaldį; žr. Tamara Bairašauskaitė, „Visuomenė: uždara ir laisvėjanti“, in: *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 1: *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, autoriai Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 308–314. Savo tyrime ir šaltinio vertime vartosiu terminą „bajoras“ – kaip bendrinį aukštojo privilegijuotojo luomo asmens įvardijimą, nes nesiekiu patikrinti „dvarininkais“ nurodomų asmenų genealogijos, turtinės padėties.

⁷ Antrasis vardas – Valerijonas – nurodomas krikšto įrašė, tačiau toliau šaltiniuose jis nevartotas; žr. Seredžiaus Romos Katalikų Bažnyčios gimimo metrikų knyga, 1858–1867, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, (toliau – LVIA), f. 1406, ap. 1, b. 2, l. 88.

kupo sufragano Antano Baranausko elgesiu ir kiti nenuosekliai sudėlioti šios „bylos“ eigą atspindintys dokumentai⁸.

Straipsnio tikslas – nagrinėjant 1891 m. pavasarį kilusį Gaižausko ir Seredžiaus parapijos (Veliunos dekanatas) dvasininkų konfliktą ir jo tyrimą, analizuoti ar/kaip jame atsispindi socialinė hierarchija ir santykiai parapijoje/Bažnyčioje, konflikto dalyvių luomo tapatybė. Aptarsiu skundo nagrinėjimo tvarką anuometinėje Bažnyčioje, skundėjo, skundžiamųjų dvasininkų, liudytojų pa(si)aiškinimų prasmes, jų tekstuose sutinkamų reiškinių platesnius kontekstus, konflikto baigtį. Šiuo tyrimu noriu vieno konflikto analizėje išvelgti Lietuvos Katalikų Bažnyčios gyvenimo socialinius aspektus XIX a. pabaigoje.

Kartu su straipsniu pateikiamas ir bažnytinio tyrimo metu suformuotos bylos vertimas iš rusų kalbos į lietuvių (žr. *Priedą*). Noriu parodyti šio šaltinio visumos vertingumą, jo daugiaprasmiškumą, iškalingumą Bažnyčios ir socialinei Lietuvos istorijai. Atkreipiu dėmesį, kad verčiant iš rusų kalbos į lietuvių, palikta didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba tokia, kokia buvo originale. Šioje byloje tai reikšminga, nes tekstai labiau atspindi ne anuometines rašybos taisykles, o rašiusiųjų kultūrines nuostatas. Dauguma tekstų autorių (ar jų raštininkų) sąvokas „dvasininkas“, „kunigas“, „klebonas“, „bažnyčia“ rašė didžiąja raide ir taip išreiškė savo subjektyvų santykį su minimu luomu, asmeniu, reiškiniu. Rodyta pagarba socialiniam statusui, dvasininkų luomui. Pasaulietinės valdžios atstovo – Kauno gubernatoriaus kanceliarijos rašte didžiąja raide kreipiamasi tik į vyskupą – ypatingo socialinio statuso asmenį.

Istoriografijoje, nagrinėjančioje XIX a. Lietuvos Katalikų Bažnyčios problemas, skundais/prašymais buvo remiamasi tiriant dvasininkų elgesį, Bažnyčios laikyseną visuomenėje⁹, tačiau skundas kaip socialinės tapa-

⁸ Reiktų pridurti, kad nustačiau dar vieną 1891 m. bajoro skundą dėl dvasininko (beje, surašytą lenkų kalba), tačiau jis detalesnio bažnytinio tyrimo formos neigavo ir šiame tyrime lieka kaip statistika ir kontekstas; žr. Aleksandro Jankovskio raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, [be datos, iki 1891-07-05], in: *LVIA*, 1671, ap. 4, b. 155, l. 1158; Žemaičių (Telšių) vyskupo raštas Gadūnavo klebonui, 1891-07-05, in: *Ibid.*, l. 1159.

⁹ Rimantas Vėbra, *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas*, Vilnius: Mintis, 1968; Михаил Долбилов, *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва: Новое литературное обозрение, 2010; Vilma Žaltauskaitė, „Socialiniai aspektai Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijos Romos katalikų dvasininko tarnystėje ir gyvensenoje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis* 2017/1, Vilnius, 2017, p. 77–118; Vilma Žaltauskaitė, „Vyskupo kontrolės laikas: Vilniaus vyskupijos vyskupas ir dvasininkai 1883–1885“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 40, Serija B: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 2018, p. 169–201.

tybės raiškos dalis ar Bažnyčios istorijos aspektas nagrinėtas nenuosekliai. Skundai/prašymai kaip valstiečių luomo savivoką reflektuojantis ar tik parodantis reiškinyms nagrinėti ne Bažnyčios istorijos kontekstuose¹⁰. Lenkų historiografijoje šie šaltiniai naudoti katalikų dvasininkų elgesiui tirti, nors taip pat fragmentiškai¹¹.

Skundas ir tyrimas. Žemaičių (Telšių) vyskupas sufraganas, tuo metu ejęs ir vyskupijos valdytojo pareigas, Antanas Baranauskas gavo l. e. Kauno gubernatoriaus pareigas raštą su persiunčiamu bajoro Stanislovo Gaižausko 1891 m. gegužės 15 d. skundu dėl Seredžiaus parapijos dvasininkų „grubaus su juo elgesio bažnyčioje“¹².

Skundo nagrinėjimo Bažnyčioje tvarka buvo įvairi. Bažnytinė valdžia sprendė tyrimo organizavimą. Skundžiamasis dvasininkas buvo supažindinamas su skundu ir turėjo pateikti savo pasiaiškinimą – raportą. Taigi žinojo skundo turinį, jį apskundusiuosius ir galėjo juos paveikti tolimesnio tyrimo atveju ar tiesiog keršyti, kurstyti kitus parapijiečius. Buvo atvejų, kai po anoniminio skundo skundžiamasis netgi pats atliko rašto ekspertizę ir konstatavo, kad rašiusiojo nenustatė¹³. Gavus skundžiamąjį pasiaiškini-

¹⁰ Vytautas Merkys, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.): politinės jos susikūrimo aplinkybės*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 136–197; Saulius Pivoras, „Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, redakcinė kolegija Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, p. 339–361; Leonas Mulevičius, „Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, p. 363–382; Antanas Kulakauskas, „Penki 1882–1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškoju raidynu leidimo“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4, p. 479–489.

¹¹ Krzysztof Lewalski, „Między sacrum a profanum, czyli jak to wśród braci kapłańskiej bywało: Duchowieństwo rzymskokatolickie w zaborze rosyjskim w II połowie XIX i na początku XX wieku (zarys problematyki)“, in: *Echa przeszłości*, Olsztyn: Wydawnictwo uniwersytetu Warmińskiego-Mazurskiego, 2006, t. 7, p. 53–68; Maria Krisań, *Chłopi wobec zmian cywilizacyjnych w Królestwie polskim w drugiej połowie XIX – początku XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2008; Maria Krisań, „Aktywność religijna chłopów Królestwa Polskiego przed wybuchem pierwszej wojny światowej: Ruch mariawicki i zaraniarski“, in: *Imperia, narody i społeczeństwa Europy Wschodniej i Środkowej na progu pierwszej wojny światowej*, pod redakcją Andrzeja Nowaka przy współpracy Miłoją Banaszkievicza, Warszawa: Wydawnictwo Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2016, p. 99–117.

¹² L.e. Kauno gubernatoriaus pareigas raštas Antanui Baranauskui dėl gauto Stanislovo Gaižausko skundo, 1891-05-21, in: *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1240.

¹³ Ugnionių filialisto Jono Ciparevičiaus raštas Veliuonos dekanui, 1891-02-21, in: *Ibid.*, l. 1287.

mą, bažnytinė valdžia arba priimdavo galutinį sprendimą ir jį nurodydavo tiesiogiai ar per dekaną (kartais nurodydavo tik kunigui, kartais – ir kitai pusei), arba tyrimą tęsdavo – nurodymą atlikti platesnį tyrimą su liudytojų apklausa siųsdavo dekanui. Jis pateikdavo visą apklausų medžiagą ir išvadą. Toliau sprendė bažnytinė valdžia. Gavus vyskupo rezoliuciją, tyrimo medžiagą galėjo tvirtinti konsistorijos posėdžiuose. Tiriamos bylos atveju tokio konsistorijos sprendimo nenustatyta¹⁴. Vyskupo rezoliucija, skirta Seredžiaus klebonui, buvo ant Gaižausko prašymo vyskupui¹⁵. Apie sprendimą dažniausiai informuodavo abi puses. Kunigui skiriant bausmes, susijusias su jo tarnystės vietos pakeitimu, ribojimu, t. y. uždarančią vienuolyną, šalinant iš parapijos, buvo reikalingas pasaulietinės valdžios sutikimas¹⁶. Taigi nors skundo nagrinėjimas Bažnyčioje – uždara sistema, tačiau pasaulietinės valdžios dalyvavimas buvo įmanomas ir sprendžiat tokio pobūdžio bylas. Tai buvo XIX amžiaus Bažnyčios ypatybė, kurią lėmė Rusijos imperijos valdžios politika Katalikų Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje, ypač taikyta po 1863–1864 m. sukilimo. Seredžiaus atveju vyskupijos valdytojas jau gegužės 24 d. raštu prašė Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono¹⁷ Dembskio pasiaiškinimo, o gegužės 28 d. jo raportas buvo išsiųstas vyskupui¹⁸. Birželį dėl Gaižausko skundo vyskupas sufraganas nurodė Veliuonos dekanui atlikti apklausą (*doznanije*) vietoje¹⁹. Tai ir buvo padaryta liepos 28–31 d.²⁰ Galbūt dėl to, kad Veliuonos dekanas ir Vilkijos klebonas (nuo 1865 m.), kanauninkas Adalbertas Novickis jau buvo garbaus amžiaus (78 m.), jis ne itin skubėjo oficialiai apklausti liudytojus.

¹⁴ Žemaičių (Telšių) vyskupijos Romos katalikų dvasinės konsistorijos protokolų knygos (1891 m. sausio – birželio mėn., 1891 m. liepos – gruodžio mėn., 1892 m. sausio–birželio mėn.), in: *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 96, 97, 98.

¹⁵ Stanislovo Gaižausko raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-11-30, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1203.

¹⁶ Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų tarnybos prasižengimų samprata ir praktika Šiaurės vakarų krašte (po 1863–1864 m. sukilimo – iki XX a. pradžios)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2021/1*, Vilnius, 2021, p. 68–71.

¹⁷ Istoriografijoje sutinkamas vienas šio dvasininko vardas – Vitalis. Jo rašytuose/pasirašytuose dokumentuose, kai kuriuose bažnyčios dokumentuose vartojami du vardai.

¹⁸ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raportas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-05-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1210–1211.

¹⁹ Žemaičių (Telšių) vyskupo sufragano Antano Baranausko raštas Veliuonos dekanui Adalbertui Novickiui, 1891-06-11, in: *Ibid.*, l. 1212.

²⁰ Liudijimai. Seredžiuje pradėtų liudininkų apklausų parodymai, 1891-07-28, in: *Ibid.*, l. 1222–1227; Liudijimai ir dekanas išvada, 1891-07-31, in: *Ibid.*, l. 1220–1221, 1238.

Galima daryti prielaidą, kad pasaulietinės valdžios – Kauno gubernatoriaus – įsikišimas turėjo įtakos priimant sprendimą dėl detalesnio tyrimo. Kita vertus, kitų 1891 m. skundų sprendimo kontekstas rodo, kad vyskupas sufraganas Baranauskas buvo gana atidus ir greitas reaguodamas į skundus ir priimdamas sprendimus²¹. Disciplina ir tvarka vyskupijoje jam rūpėjo. Seredžiaus atveju ir pats Baranauskas gana akivaizdžiai buvo apskūstas gubernatoriui²². Nustatyti, ar Baranauskas kam nors aiškinosi dėl tokio jo veiksmų įvertinimo skunde, nepavyko.

Skundo įvykiai pagal dalyvius. Įvykiai, dėl kurių Kauno gubernatoriui skundėsi bajoras Stanislovas Gaižauskas, klostėsi dvi savaites: nuo 1891 m. balandžio 22 d., antros šv. Velykų dienos, iki gegužės 12 d., sekmadienio, kai buvo iškilmingai švenčiama šv. Stanislovo šventė. Gaižauskas skunde prašė gubernatorių jį apsaugoti nuo parapijos dvasininkų. Esą, antrąją šv. Velykų dieną vikaras „Cichanovskis“²³ liepė bažnyčios tarnams pašalinti jį ir kitus su juo buvusių svečius iš bažnyčios. Iš skundo aiškėja, kad jie nesiklaupė, nors buvo giedama giesmė „Šventas Dieve“ prie išstatyto švč. Sakramento, ir nereagavo į vikaro nurodymą klauptis. Gaižauskas aiškino, kad pagal Katalikų Bažnyčios apeigas tai neprivaloma, nurodė, kad viskas vyko po šv. Mišių. Rašė ir apie gegužės 12 d., sekmadienį, ne tik bažnytinės, bet ir asmeninės Gaižausko šventės – vardo dienos – įvykius. Tada konfliktas kilo su klebonu Dembskiu. Gaižauskas rašė: „klebonas Dembskis, kaip galima įtarti, paprašytas Vikaro, pačiupo mane už parankės ir norėjo išvesti mane iš bažnyčios, tik už tai, kaip jis man tada sakė, kad aš atėjau į bažnyčią su lazdele, sakydamas, kad jauniems nedera į bažnyčią eiti su lazdomis ir tai leidžiama tik seniems. Tikrai nesuprantu, kaip tai gali būti susiję su religija“²⁴.

Atkreiptinas dėmesys, kad Gaižauskas abiem atvejais minėjo bažnyčią, o iš dvasininkų pasiaiškinimų, liudytojų apklausų aiškėja, kad veiks-

²¹ Antano Baranausko rezoliucija Utenos dekanui išsiaiškinti dėl 1891-05-18 Balninkų parapijiečių rašto, 1891-05-27, in: *Ibid.*, l. 1139; Antanas Baranauskas nurodo Rumšiškių klebonui Julijui Petraševskiui pasiaiškinti dėl 1891-03-01 Leopoldo Wegnerio rašto, 1891-03-15, in: *Ibid.*, l. 1189–1190; Antanas Baranauskas prašo pasiaiškinti Subačiaus kleboną dėl gauto 1891-03-07 parapijiečių rašto, 1891-03-12, in: *Ibid.*, l. 1183–1184.

²² Stanislovo Gaižausko skundas Kauno gubernatoriui, 1891-05-15, in: *Ibid.*, l. 1215.

²³ Gaižauskas skunde visur vartoja šią pavardės formą. Vyskupijos kalendoriuje, kituose bylos raštuose nurodomas vikaras Petras Cechanovskis.

²⁴ Stanislovo Gaižausko skundas Kauno gubernatoriui, 1891-05-15, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1214.

mas vyko zakristijoje – dviejų aukštų patalpoje, dešinėje pusėje nuo įėjimo į bažnyčią. Joje buvo medinės grindys, trys langai pirmame aukšte ir du suklupę – antrame, trys senos ir viena nauja skrynia liturginiams drabužiams laikyti²⁵. Zakristijoje dvasininkai rengdavosi pamaldoms. Seredžiaus bažnyčioje zakristija buvo dešinėje pusėje nuo įėjimo. Istoriografijoje yra užsimenama, kad bažnyčioje dešinėje pusėje vyru puse, o zakristijoje rinkdavosi turtingesni parapijiečiai²⁶. Turbūt Gaižauskas save tokiu ir laikė, jo veiksmai rodo, kad į bažnyčią nesiveržė, rinkosi tarsi mažiau įpareigojantį būvimą joje ir bevelijo stovėti stebėdamas apeigas. Tačiau tai, kad aplinkiniai ir zakristijoje klūpojo, rodo, kad bažnyčios tvarka ir tradicija jokioje erdvėje išlygų net ir aukštesniam parapijiečio statusui nedarė. Ypač kai buvo išstatytas Švč. Sakramentas. Tuomet buvo privaloma klūpoti. Gaižauskas galėjo neskaityti religinės literatūros, kurioje apie tai rašoma, bet ir XIX a. giesmynų giesmėse, o jos, didelė tikimybė, buvo giedamos ir Seredžiuje, tik toks Švč. Sakramento garbinimo būdas ir apgiedamas. Taigi jo žiniose apie Bažnyčios apeigas buvo spragu, nors pats, kaip rodo jo skundo tekstas, taip nemanė. Atkreiptinas dėmesys, kad Gaižauskas rašė minėdamas ir kitus asmenis, patyrusius nederamą vikaro elgesį, bet byloje jis liko vienas. Tikėtina, kad „kiti“ atsisakė oficialaus skundo, o kaip konflikto dalyviai – net nebuvo apklausiami.

Svarbu, kad Gaižauskas skunde rašė ne tik apie tuos du jį įžeidusius atvejus. Jis svarstė plačiau: rašė skundžiąs nekontroliuojamą jo parapijos kunigų elgesį, jų savivaldžiavimą, netgi vikaro smurtą prieš moterį, kuri atėjo priimti šv. Komunijos dėvėdama skrybėlę – esą vikaras numetė skrybėlę ir išmetė Komunikantą. Skundė ir vikaro pamokslus, kuriuose esą jis koneveikia „inteligentišką“ luomą. Netgi leido sau rašyti daugiskaita – parapijiečių, kuriems esą įkyrėjo toks elgesys, vardu – ir pridėjo, „kad pas mus, katalikus, kiekvienas pataikauja kunigui ir baiminasi, kad po to jo neapkės valstiečiai ir su skundais dėl kunigų nesikreipia“. Nors Gaižauskas ir nurodė savo konfesinę tapatybę („pas mus katalikus“), bet taip pat minėjo ir socialinę – atskyrė savo ir valstiečių požiūrį į tuos, kurie skundžia dvasininkus. Jis gubernatoriui netgi siūlė kaip reiktų bausti kunigus – „nuolan-

²⁵ Seredžiaus parapiinės bažnyčios vizitacijos aktas, 1845, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, (toliau – LLMA), f. 139, ap. 1, b. 404, l. 39; Seredžiaus parapiinės bažnyčios inventorių, sudarytas vizituojant bažnyčią, 1888-10-27, in: LLMA, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 12–13; Seredžiaus parapiinės bažnyčios inventorių, [1892 m.?], in: *Ibid.*, l. 19.

²⁶ Stasys Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, d. 1, (fotografuotinis leidimas), Vilnius: Litanus, 1990, p. 24.

kiai prašė“ gubernatoriaus iškelti juos kiton vieton. Dar pasiskundė atsainiu „šiandien“ sutikto „Kauno Vyskupo“ požiūriu ir nurodė vienuolikos liudytojų pavardes²⁷. Atrodo, kad Gaižauskas nežinojo, jog Žemaičių (Telšių) vyskupija neturi „Kauno Vyskupo“ ir kad tai yra Stačiatikų Bažnyčios vyskupo titulas. Apie pasaulietinės valdžios – gubernatoriaus kompetencijas – galią bausti dvasininkus, daryti įtaką vyskupui siūlant jų tarnystės vietas, Gaižauskas žinojo. O svarbiausia – jis kaltino kunigus savivaldžiavimu, nekontroliuojamu elgesiu. Tai buvo reikšmingas kaltinimas pasaulietinės valdžios akyse ir skundo adresatas – gubernatorius – buvo papildomas argumentas būtent tuo skūsti dvasininkus. Vis dėlto skunde labiau priekaištauta vikarui nei klebonui. Gali būti, kad žemesnis vikaro socialinis statusas Bažnyčioje atpalaidavo skundėją – bajorą, – ir vikarui kliuvo daugiau dėmesio. Galbūt vikaro elgesys – nurodymai bajoraičiams – antrąją šv. Velykų dieną jį labiau suerzino.

Kita vertus, tolesnė bylos eiga, tiksliau, jos aprašymai (klebono raportas vyskupui, vikaro raportas dekanui ir 21 liudytojo parodymai užfiksuoti Seredžiuje per apklausą liepos 28–31 d., nors ir praėjus beveik dviems su puse – trimis mėnesiams po įvykių) rodo, kad Gaižauskas neturėjo skrupulų ir prieš kleboną. Tiesa, pirmiausia su skundu dėl vikaro ir kreipėsi į kleboną, bet nesulaukė to, ko tikėjosi. O gegužės 12 d. kilo konfliktas ir su klebonu. Gaižauskas skunde nurodė dvasininkų veiksmus, žodžius, elgesį, o apie savo elgesį nerašė. Skundo tekste galima atpažinti autoriaus privilegijuotą aukštesnį socialinį statusą. Šave jis atskiria nuo „valstiečių“. Tačiau istoriografijoje minimo bajorų luomo ypatingo požiūrio į dvasininkų luomą, to luomo toleravimo Gaižausko tekste nėra²⁸. Taigi konkrečiomis aplinkybėmis dvasininkų ir aukštojo luomo santykiai nebuvo idiliški. Kita vertus, nederėtų ir absoliutinti, nes aukštasis luomas bažnyčioje turėjo jam rodokus pagarbos ženklus (pavyzdžiui, jiems skirtus suolus²⁹). Tai tradicijos pėdsakas, bet kai kur ji minima ir XX a. pradžioje.

Jau minėta, kad skunde Gaižauskas nurodė ir 11 liudytojų. Vėlesnė bylos eiga leidžia nustatyti ir jų luomą: 6 – privilegijuotojo luomo, 5 – valstiečiai. Liepos 29 d. liudytojais jis nurodė dar 7 asmenis – net 5 bajorų

²⁷ Stanislovo Gaižausko skundas Kauno gubernatoriui, 1891-05-15, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1214–1215.

²⁸ Tamara Bairašauskaitė, „Visuomenė: uždara ir laisvėjanti“, p. 321.

²⁹ Labanoro klebono Motiejaus Klevinskio raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1906-06-26, in: *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 346, l. 76; Stasys Raštikis, *op. cit.*, p. 24.

luomo ir 2 miestiečius³⁰. Vykstant liudytojų apklausai, jis labiau klioventi savo luomo asmenimis, galbūt tikėjosi jam palankių liudijimų. Aukštojo luomo asmenys galėjo būti jam asmeniškai artimesni, galbūt bičiuliai, pažįstami.

Savo įvykių aprašymus bažnytinei valdžiai pateikė ir Seredžiaus dvasininkai. Klebono Vitalio Kajetono Dembskio 1891 m. gegužės 28 d. pateiktame raporte vyskupui – taigi rašyta apie visai nesenus įvykius – Gaižauskas apibūdinamas kaip gana drąsus, ūmus parapijietis, nederamai elgęsis per šv. Mišias, trukdęs dvasininkams atlikti kitas religines pareigas.

Tiesa, apie balandžio 22 d. klebonas pasakojo vikaro Petro Cechanovskio versiją, kadangi pats tuo metu šventė šv. Mišias ir zakristijoje nebuvo. Iš klebono rašto aiškėja, kad vikaras „įsakė“ giedotojui Kazimierui Petraičiui išvesti Gaižauską iš zakristijos, bet šiam nurimus to nepadarė³¹. Gaižauskas iš karto po balandžio 22 d. konflikto skundė vikarą „Petrą“ klebonui, o neradęs jo palaikymo, vėl grąšino skųstis, nes esą „kunigas neturi teisės išvesti iš bažnyčios“. Klebonas tokį teiginį paneigė nurodydamas: „Jūs klystate – kunigas gali išvesi tą, kuris nederamai elgiasi bažnyčioje. Taip bekalbant, mano namuose buvo bajoras Benediktas Žotkevičius. Žodžių, kad „kunigo veiksmai nekontroliuojami ir jis bažnyčioje yra kaip lydeka vandenyje“ aš nesakiau“³². Taigi klebonas atpasakojo vykusį dialogą kaip gana pagarbų iš savo pusės – naudojo kreipinį „Jūs“ (kitai nei Gaižauskas, vikarą vadinęs gana familiariai – „Petru“), ir neigė ką nors sakęs apie nekontroliuojamus kunigo veiksmus bažnyčioje ir lydeką vandenyje. (Vertinant kultūrinį aspektu, įdomu pastebėti, kad panašią metaforą vartojo kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas – iš ilgesnės laiko perspektyvos savo perkėlimą į Mosėdį jis jau vertino pozityviai: „paskyrė vikaru į Mosėdį, vadinasi, lydį įmetė į vandenį“³³). Anot klebono, ir gegužės 12 d. jis pagarbiai kreipėsi ne tik į Gaižauską, bet ir į visus zakristijoje: „Gegužės 12-ą per šv. Stanislovo šventę 10 ½ aš įėjau į zakristiją per votyvines mišias (votiva), radau Stanislovą Gaižauską stovintį atsirėmusį į lazda nederama poza, pastebėjęs tai aš pasakiau: „Ponai, prašau deramai elgtis bažnyčioje, tai Dievo šventovė ir

³⁰ Stanislovo Gaižausko pareiškimas Veliuonos dekanui Adalbertui Novickiui, 1891-07-29, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1213.

³¹ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-05-28, in: *Ibid.*, l. 1210.

³² *Ibid.*, l. 1210–1211.

³³ Vilma Žaltauskaitė, „Kunigo Juozo Tumo tarnystė XIX a. pabaigos Žemaičių (Telšių) vyskupijoje“, in: *Colloquia*, Vilnius, 2020, t. 44, p. 37.

maldos namai, su lazdomis čia eiti nederą“, o tarnams pridūriau: „Neleiskite nieko į zakristiją su lazdomis, nebent tik senus ir neįgalius“³⁴. O cituojamuose Gaižausko žodžiuose nėra pagarbumo, vartojamas kreipinys „tu“, jis šaukė, užgauliojo kleboną, ginčijosi, kai klebono nurodymu bažnyčios tarnai tempė jį iš zakristijos: „Čia Gaižauskas mane puolė, bet jį sulaikė ir norėjo išvesti, tada Gaižauskas įėjo į bažnyčią besibardamas. Aš atsisėdau zakristijoje klausyti išpažinčių, o tai pastebėjęs Gaižauskas įėjo į zakristiją ir praeidamas pasakė: „Vagis, plėšikas, aš jį į grandines sukaustysiu“³⁵. Beje, klebonas taip pat nurodė, kad klausinėjo skunde minimą Antaniną Semaško (jos luomo klebonas nepaminėjo) ir kitus apie incidentą su skrybėle ir išmestu Komunikantu ir kad istorija nepasitvirtino.

Klebonas taip pat niekur neminėjo ir Gaižausko luomo. Jo rašte paminiamas tik bajoras Benediktas Žotkevičius, kuris lankėsi klebonijoje. Ir tai gali būti užuomina apie klebono socialinius kontaktus, ryšius. Jis pabrėžė nepagarbą Gaižausko elgesį bažnyčioje, neigiamai pakomentavo jo išsilavinimą ir katalikiškumą: esą jis nežino, kada privaloma klūpėti, „dar neatliko velykinės išpažinties“ ir skleidžia gandus parapijoje, kad žmogus neturi sielos³⁶. Tai tikrai reikšmingi trūkumai ar net kaltinimai asmeniui, kuris save laikė kataliku. Jūs buvo verta panaudoti, norint tokį asmenį diskredituoti. Kad tai rimti kaltinimai ir kad tokie buvo vartojami, matoma ir kitų skundų nagrinėjimo kontekste: juos vartojo dvasininkai, besiginantys nuo kaltinimų, o kartais ir patys tuo buvo kaltinami³⁷.

Vikaras Cechanovskis tai, kas įvyko tarp jo ir Gaižausko balandžio 22 d., Veliuonos dekanui aprašė tik liepos 28 d. Iki tol jo paaiškinimo nereikėjo. Bažnytinei valdžiai pakako to, ką perdavė klebonas. Ir tai taip pat socialinis aspektas byloje – žemiausios socialinės grupės dvasininkijoje asmuo – vikaras – apklausiamas vėliausiai, jau pradėjus kito lygio tyrimą. Jis raportuoja dekanui, o iki tol tik klebonas Dembskis pasakojo vikaro istoriją. O iš klebono raporto aiškėja, kad jis nepaisė vikaro prašymo kreiptis į policiją dėl Gaižausko veiksmų. Ar tikrai norėjo būti geru „ganytoju“, ar neįvertino vikaro ir Gaižausko istorijos kaip pavojingos.

³⁴ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-05-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1211.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Gadūnavo klebono Jurgio Rupkos pasiaiškinimas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-07-30, in: *LVIA*, 1671, ap. 4, b. 155, l. 1185–1186; Vilma Žaltauskaitė, „Vyskupo kontrolės laikas“, p. 197.

Taigi vikaras Cechanovskis Gaižausko elgesį zakristijoje vadino nepadoriu. Jis rašė, kad balandžio 22-ą pats buvo zakristijoje ir pastebėjo Gaižauską, jo brolių Otoną ir „kažkokį Ustinovičių iš Kauno miesto“, kurie kalbėjosi stovėdami. Vikaras rašė, kad „[t]ada aš pakėlęs balsą pasakiau: „Klaupkitės, Ponai, ant kelių, o priešingu atveju paprašysiu išvesti iš zakristijos“, po šių mano žodžių visi trys sulenkė kelius“³⁸. Tačiau tuo viskas nesibaigė ir po giesmės, vikarui rengiantis liturginius rūbus, Gaižauskas jam išūliai priekaištavo³⁹. Toliau vikaras paneigė Gaižausko kaltinimą dėl įžeidinėjimų per savo pamokslus. Beje, iškalbinga tai, kad numestos Semaško skrybėlės ir išmestų Komunikantų vikaras visai nekommentuoja. Nenori pasakyti per daug, nežino kaip liudys kiti? Taigi Cechanovskis gana lakoniškas, apie Šv. Stanislovo sekmadienį visai nerašo – tai palieka klebono kompetencijai, Gaižausko luomo ir religingumo vėlgi niekaip nevertina. Tačiau jo aprašymas aiškiai parodo dvasininko statusą bažnyčioje, jo reikšmingumą: vikaras nurodo „ponams“ klauptis, įsako tarnams Gaižauską išvesti, ir pastebi, kad tai vyko per šv. Mišias, o jis pats tuo metu rengėsi kitoms šv. Mišioms, dargi vilkosi liturginius rūbus. Vargu ar Gaižauskui besiginčijant buvo svarbu, kad kunigas velkasi liturginius rūbus, o Bažnyčios mokyme tai reikšmingas aspektas – kunigo ypatingos tarnystės prie altoriaus ženklas ir pabrėžimas – suprantamas kiekvienam dvasininkui. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupijos kunigas Mykolas Ordynskis aiškindamasis dėl savo elgesio pažymėjo, kad esą tuo metu jis buvo su liturginiais rūbais ir elgtis nemandagiai negalėjo, o paprašyti kitą asmenį palikti bažnyčią dėl jo užgaulaus elgesio galėjo⁴⁰. Taigi kitam dvasininkui – dekanui – vikaro pastaba apie liturginius rūbus turėjo būti iškalbinga ir svarbi.

Skundo autoriaus ir skundžiamųjų biografijų detalės

Bajoras Stanislovas Gaižauskas buvo senos, Seredžiaus apylinkėse žemes valdžiusios bajorų giminės (herbas gulbė – Łabędź) devintos žinomos kartos palikuonis. Tėvas Kiprijonas Jokūbas (g. 1819, prie jo vardo būta ir pastabos apie bajorų luomo praradimą) turėjo 6 sūnus: Aleksandrą Gracijoną (g. 1855), Joną Grigalių (g. 1858), Juozapą (g. 1860), Stanislovą (g. 1864),

³⁸ Seredžiaus vikaro Petro Cechanovskio raštas Veliuonos dekanui Adalbertui Novickiui, 1891-07-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1216.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Kabilninko administratoriaus Mykolo Ordynskio pasiaiškinimas, pateiktas ant 1884-10-06 Švenčionių apskrities 3 stano pristavo rašto, in: *LVIA*, f. 378, ap. 1884 ps, b. 126, l. 10–11.

Otoną Patricijų Benediktą (g. 1868) ir Antaną (g. 1869)⁴¹. Seredžiaus parapijos gimimo metrikų knygoje įrašyta, kad bajoras Stanislovas Valerijonas Gaižauskas gimė 1864 m. birželio 5 d. Seredžiaus parapijos Gaideliškių bajorkaimyje, pakrikštytas birželio 14 d. Seredžiaus vikaro Leono Romanovskio. Tėvai – Kiprijonas Gaižauskas ir Sabina Dobševičiūtė-Gaižauskienė⁴². Atkreiptinas dėmesys, kad motinos brolis bajoras Jonas Dobševičius buvo tarp tiriamos bylos liudytojų (liudijimas Nr. 3). Taigi skundo autoriui buvo beveik 27 metai ir jo luomas buvo žinomas parapijos dvasininkams. Rašte Žemaičių (Telšių) vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui jis save vadino „jaunu žmogumi“ ir tai laikė lengvinančia, jo poelgius paaiškinančia aplinkybe: „Aš, kaip jaunas žmogus, išdidžiai pasielgiau ir įpuolęs į pyktį, neatsimindamas daug ką savo prašyme perdaviau ne taip, kaip buvo“⁴³. Ar išdidumas yra jaunystės savybė, ar asmens charakterio bruožas – galima interpretuoti įvairiai, tačiau išdidumas anuometiniame kultūriniame naratyve sietas su aukštuoju luomu. Liudijimai rodo, kad bajoraitis Stanislovas buvo gana stilingas „jaunas žmogus“ – akivaizdu, kad dėl manierų, o ne iš reikalo, turėjo lazdelę ir ja ramstydamasis glostė barzdą, raitė ūsus ir bendravo su savo svečiais zakristijoje stovėdamas per šv. Mišias. Jo išvaizda, manieringumas šiuo atveju yra ir jo luomo ženklas. Beje, ir jo papasakotoje istorijoje apie vikaro numestą skrybėlę aiškėja, kad ją dėvėjo ne šiaip Daučionių bajorkaimyje gyvenanti siuvėja, o bajorų luomo moteris Antanina Semaško. Be to, iš liudytojų sužinome, kad su dvasininkais jis kalbėjo, tiksliau – juos plūdo, lenkų kalba. Turbūt tai buvo jo gimtoji kalba. Paminėtina, kad šioje byloje lenkų kalba dar kartą bus pavartota pasirašant po liudijimais. Pastarieji visi buvo užrašyti rusų kalba – kaip buvo privalu oficialioje raštvedyboje, tačiau 3 iš 9 apklaustų aukštojo luomo – bajoras Ignacijus Vitovskis (liudytojas Nr. 20), bajorų luomo Antanina Semaško (Nr. 4), miestietis Juozapas Limontas (Nr. 5) – pasirašė lenkiškai. Tą padarė ir vienas valstietis iš 10 šio luomo apklaustųjų – Mykolas Dubinskis (Nr. 6) (ilustracija Nr. 1). Tad raštininkas turėjo dar kartą užrašyti vardus ir

⁴¹ Gregorz Błaszczyk, *Herbarz szlachty Żmudzkiej*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, p. 226–227. Dėkoju kolegai dr. Jonui Drungilui, padėjusiam nustatant Gaižausko giminės genealogiją.

⁴² Seredžiaus Romos katalikų bažnyčios gimimo metrikų knyga, 1858–1867, in: *LVIA*, f. 1406, ap. 1, b. 2, l. 88.

⁴³ Stanislovo Gaižausko raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui, 1891-11-30, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1203; klebono Vitalio Kajetono Dembskio ir vikaro Petro Cechanovskio raštas, 1891-11-30, in: *Ibid.*, l. 1194.

[illegible][illegible]

Крестовый Разининъ Фруевъ и
вер. Крестовый Сосновск. Показали
намъ, что во второй день Пасхи
нико не знаетъ направления вост.
сваспортъ мст. Кр. Цукановский

1 iliustracija. Valstiečio Mykolo Dubinskio liudijimas Nr. 6 ir parašas lenkų kalba. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1224v

pavardės kirilika. Beje, bajorai Jonas Skirgaila (Nr. 1) ir Boleslovas Petrauskas (Nr. 17) pasirašydami nurodė ir luomą „bajoras“, o pasirašė rusų kalba kaip ir dauguma.

Šiuo atveju lenkų kalba buvo ir luomo ženklas, bet akivaizdu, kad ji funkcionavo ir už bajorų luomo ribos, ją suprato dauguma konflikte dalyvavusių parapijiečių – bajorų ir valstiečių. Lenkų kalba buvo vartojama ir klebonijoje, ir špitolėje. Būtent taip atsiminė Pranas Virakas, kurio tėvas buvo pasamdytas „pramatoriauti“ – būti giesmių užvedėju bažnyčioje, o šeima gyveno Seredžiaus špitolėje. Taip pat prisimenama, kad su „kaimiečiais“ klebonijoje kalbėta lietuviškai⁴⁴.

Petras Cechanovskis Seredžiuje vikaru tarnavo nuo 1889 m.⁴⁵, gaudavo 150 rublių atlyginimą⁴⁶. Klebonijoje jis tikrai galėjo bendrauti ir lietuviškai. Būdamas Panevėžio apskrities Rozalimo valsčiaus valstietis į Žemaičių (Telšių) seminariją įstojo 1881 m.⁴⁷ Kunigu iššventintas 1885 m. Taigi jis buvo vyskupo Paliuliono laiko dvasininkas. Vikaro socialinė kultūrinė laikysena rodo, kad jis buvo klusnus vyskupui, kuris priešinosi tikybos dėstymui rusų kalba, dvasininkas. Cechanovskis su pasaulietine valdžia susidūrė 1885–1886 m. dėl tikybos dėstymo lietuvių kalba Veiviržėnų liaudies mokykloje, dėl to jis konfliktavo su Veiviržėnų klebonu Fortunatu Bilevičiumi⁴⁸. Dėl konflikto buvo iš parapijos iškeltas, negavo leidimo dėstyti tikybos kitoje liaudies mokykloje. Taigi jis turėjo aiškią nuostatą, kaip turi elgtis dvasininkas, ir ją rodė. Buvo beveik Gaižausko bendraamžis (g. 1862 m.), bet dėvėdamas dvasininko rūbą nejautė skrupulų dėl amžiaus.

⁴⁴ Pranas Virakas, „Seredžius, jo apielinkės, papročiai pabaigoje devynioliktojo šimtmečio“, in: *Seredžius*, vyriausioji redaktorė Vida Girininkienė, Vilnius: Versmė, 2003, p. 701–703, 754.

⁴⁵ Seredžiaus parapinės bažnyčios inventorių, sudarytas vizituojant bažnyčią, 1888-10-27, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 14, 16.

⁴⁶ Kad tokios didelės vikaro pajamos būtų nurodomos bažnyčios dokumentuose – itin reta. Vikarai atlyginimų Žemaičių (Telšių) vyskupijoje negaudavo, o dvasininkų formuliariniai sąrašai rodo, kad iš klebono gaudavo 20–30 rublių; žr. Vilma Žaltauskaitė, „Socialiniai aspektai Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijos Romos katalikų dvasininko tarnystėje ir gyvensenoje“, p. 97–98.

⁴⁷ Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1881-06-14, in: *LVIA*, f. 378, ap. 1881 bs, b. 296, l. 1.

⁴⁸ Raštas apie Kauno gubernijos liaudies mokyklų tikybos mokytojų kunigų itin normalų požiūrį į savo pareigas, 1888, in: *LVIA*, f. 567, ap. 26, b. 537, l. 181–193; Edvardas Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Katalikų akademija, 1995, p. 260–272.

Klebonas Vitalis Kajetonas Dembskis, Benedikto sūnus, bajoraitis iš Telšių apskrities, Seredžiaus Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje tarnavo nuo 1888 m. birželio⁴⁹. Bažnyčia buvo varganos išorės: kai 1829 m. kovo 19 d. potvynis nunešė senąją bažnyčią, tai 1830 m. nauja buvo pastatyta kitoje vietoje – parapijos kapinėse, ir vis buvo remontuojama⁵⁰, nekonsekruota, nes tikėtasi pastatyti naują mūrinę bažnyčią⁵¹, tačiau 1890 m. Kauno gubernatorius tokį parapijiečių prašymą atmetė⁵². Seredžiaus parapija buvo žemiausios 5 klasės⁵³, su beveik 5000 tikinčiųjų⁵⁴, tad tarnystės veiklos dviems dvasininkams joje pakako. Klebonas gal ir nespėdavo visų parapijiečių aplankyti kalėdodamas, bet bajorus Gaižauskus, greičiausiai, žinojo.

Kunigas Dembskis – margos biografijos dvasininkas, žinomas ir dėl savo pusbrolio sukilėlio kunigo Vladislovo Dembskio, su kuriuo palaikė ryšius⁵⁵. Varnių seminarijoje mokėsi nuo 1863 m., mokslus baigė Kaune 1868 m.⁵⁶ Taigi jau seminarijoje patyrė pasaulietinės valdžios politikos priemones, taikytas Katalikų Bažnyčiai (pavyzdžiui, seminarijos perkėlimą iš Varnių į Kauną). Dvasininko šventimus gavo iš vyskupo Motiejaus

⁴⁹ Seredžiaus parapiinės bažnyčios inventorių, perimant bažnyčią iš kunigo Aleksandro Likevičiaus kunigui Vitaliui Kajetonui Dembskiui pagal vyskupo 1888-06-21 nurodymą, in: LLMA, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 7–8.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 8; Vladislovas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Bizauskas, Vilnius: Mintis, 1991, p. 41; Povilas Spurgevičius, „Seredžiaus bažnyčios istorija“, in: *Seredžius*, p. 144–145; Vincentas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, parengė ir iš lenkų kalbos vertė Mindaugas Paknys, Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013, p. 983, 985.

⁵¹ Vincentas Juzumas, *op. cit.*, p. 985.

⁵² Parapijiečių prašymas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1890-10-17; Žemaičių (Telšių) vyskupo raštas, 1890-10-29, in: LLMA, f. 139, ap. 1, b. 410, l. 38, 40; Povilas Spurgevičius, *op. cit.*, p. 145.

⁵³ XIX a. penktame dešimtmetyje po Bažnyčios turto sekuliarizavimo parapijos buvo suskirstytos į klases. Nuo klasės priklausė parapijos dvasininko etatinis atlyginimas (I-os klasės – 600, II-os – 500, III-ios – 400, IV-os – 275, V-os – 230 rublių, vikarai etatinio atlyginimo Žemaičių (Telšių) vyskupijoje negaudavo); žr. Aldona Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 47–49.

⁵⁴ 1888 m. inventoriuje nurodyti 5032 parapijiečiai; žr. Seredžiaus parapiinės bažnyčios inventorių, sudarytas vizituojant bažnyčią, 1888-10-27, in: LLMA, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 14. Tų pačių metų parapijos sąrašuose nurodyta 4050 sielų; žr. Seredžiaus parapiinės bažnyčios parapijiečių sąrašas, 1888-05-04, in: LLMA, f. 139, ap. 1, b. 409, l. 104–163.

⁵⁵ „Dembskis Vladislovas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003, p. 602.

⁵⁶ Ieva Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuviybė: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 292–293.

Valančiaus 1868 m.⁵⁷ Dalyvavo vyskupo organizuotame nelegalių knygų gabenime ir platinime, šią struktūrą atskleidus buvo suimtas, su kitais kunigais kalintas Vilniaus citadelėje ir, tardymo komisijos teigimu, liudijo prieš vyskupą. Trys šios bylos dvasininkai gavo lengvesnes bausmes – buvo perkelti į Vilniaus vyskupiją⁵⁸. Toliau biografija miglota. Enciklopedijoje ji gana hagiografinė: „perkeltas į Vilniaus vyskupiją, atiduotas dvasinės vyresnybės bei policijos priežiūrai, vėliau ištremtas į Rusiją. 1878–1887 m. buvo Kazanės klebonas ir karo kapelionas“⁵⁹. Niekur nenurodoma, kad kaip Vilniaus vyskupijos dvasininkas (buvęs Šv. Rapolo bažnyčios vikaras) nuo 1872 m. rudens mokėsi ir Imperatoriškojoje Romos katalikų dvasinėje akademijoje Sankt Peterburge⁶⁰ (pavyzdžiui, iš ten 1873 m. vasarą vyko atostogų pas motiną į Tryškių⁶¹), ją baigė 1876 m. teologijos kandidato laipsniu⁶². Darytina prielaida, kad dar akademijoje Sankt Peterburge pradėjo artimiau bendrauti ir su Kazimieru Jauniumi, kurį globojo šiam sugrįžus iš Kazanės 1895 m.⁶³ Iš akademijos Dembskis sugrįžo į Vilniaus vyskupiją: 1876 m. liepą tarnybos priesaiką davė Švenčionių dekanui Mozei Jusevičiui⁶⁴, vadinasi, turėjo tarnauti šiame dekanate. Vėliau tarnavo Kazanėje, vadinasi – Mogiliavo arkivyskupijoje. Grįžęs į Žemaičių (Telšių) vyskupiją, tarnavo Lapių filijoje⁶⁵ (Karmėlavos 4 klasės parapijoje), o 1888 m. buvo pa-

⁵⁷ Duomenys apie klierikus, gavusius žemuosius šventimus ir tonzūrą (1864-09-11), subdiakono (1867-04-08) ir diakono šventimus (1867-06-10), kunigo šventimus (1868-10-05), in: *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas*, (toliau – KAKA), Liber, b. 182, l. 37, 41, 44.

⁵⁸ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 736–753.

⁵⁹ „Dembskis Vladislovas“, p. 602.

⁶⁰ Byla apie kunigo Vitalio Dembskio išsiuntimą į Romos katalikų dvasinę akademiją, 1872, in: *LVIA*, f. 378, 1872 bs, b. 1297, l. 1–5.

⁶¹ Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui su atostogų iš akademijos vykstančiųjų sąrašu, 1873-06-09, in: *LVIA*, f. 378, ap. 1873 bs, b. 1396, l. 2.

⁶² Akademijos studentų sąrašas, in: *Sankt Peterburgo Centrinis valstybinis istorijos archyvas*, f. 46, ap. 1, 950, l. 42; Seredžiaus parapinės bažnyčios inventorius, sudarytas vizituojant bažnyčią, 1888-10-27, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 14.

⁶³ Vaižgantas, *Raštai*, t. 16: *Literatūros istorija 1896–1933*, parengė Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 356.

⁶⁴ Priesaikos lapas, 1876-07-29, in: *LVIA*, f. 694, ap. 41, b. 2393, l. 349.

⁶⁵ „Dembskis Vladislovas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, p. 435; „Dembskis Vladislovas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4, p. 602.

skirtas į Seredžių. Pastebėtina, kad Kazanėje iki mirties gyveno broliai Juškos: kunigas Antanas 1879–1880 m. ir Jonas 1879–1886 m. Tikėtina, kad jie visi galėjo bendrauti. Ar tai, kad Kazanėje 1880 m. miręs kunigas Antanas Juška buvo tarnavęs Veliuonos dekanate, kur yra ir Seredžiaus parapija, yra tik sutapimas Dembskio biografijoje, sunku nustatyti. Vargu ar jis galėjo rinktis tarnybos vietą sugrįžęs iš Kazanės, tačiau visi jo socialiniai ryšiai nežinomi. 1892 m. iš Seredžiaus Dembskis buvo iškeltas į Palėvenės (5 klasės) parapijos Gelažių (Geležių) filiją Utenos dekanate vietoj kunigo Felikso Rudoko, kuris buvo perkeltas klebonu į Seredžių⁶⁶. Rudokas šią tarnystę pradėjo 1892 m. kovą⁶⁷, o Dembskiui, beveik 50 metų amžiaus kunigui (gimęs 1845 m.), filialisto tarnystė 5 klasės parapijoje nebuvo paaukštinimas. Tačiau vargu ar iš Seredžiaus jis buvo iškeltas dėl konflikto. Galbūt ieškota kito veiklesnio dvasininko, kuris rūpintųsi naujos bažnyčios statyba.

Klebonas Dembskis 1888–1891 m. Seredžiaus bažnyčios vizitacijų dokumentuose Veliuonos dekanato buvo vertintas palankiai, nors ne geriau kaip iki jo buvęs klebonas Aleksandras Likevičius. Dembskis nebuvo kaip nors ypatingai išskirtas – nebuvo nei tarp peikiamųjų, nei tarp giriamųjų dvasininkų. Jis „patenkinamai“ tenkino tikinčiųjų poreikius, „kažkaip“ prižiūrėjo ir saugojo metrikų knygas, kaip nurodyta 1891 m. vizitacijoje⁶⁸. Kartais jas saugojo bažnyčioje „po spyna“, kaip nurodyta 1889 m. vizitacijoje⁶⁹, kartais – klebonijos miegamajame, kaip nurodyta 1890 m. vizitacijoje⁷⁰. Reikmenų bažnyčiai įgydavo nuolatos (pavyzdžiui, 1890 m., be kita ko, nupirko penkių laiptų katafalką už 5 rublius, baltą šilkinį arnotą už 35 rublius, liturginę knygą už 48 rublius⁷¹; 1891 m. nupirko naują spintą bažnytiniams rūbams saugoti už 25 rublius, taburetę už 6 rublius⁷²). Liturginį vyną, kaip įprasta Veliuonos dekanate, Dembskis pirko iš Skirmunto rūsių⁷³. Iš ambonos katekizavo parapijiečius, o vaikus katekizmo mokė

⁶⁶ Žemaičių (Telšių) vyskupo raštas Kauno gubernatoriui (kopija), 1891-10-31, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1017.

⁶⁷ Seredžiaus bažnyčios inventorius Veliuonos dekanui kanauninkui Adalbertui Novickiui perduodant bažnyčią iš kunigo Vitalio Kajetono Dembskio kunigui Feliksui Rudokui, 1892-03-31, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 18–22.

⁶⁸ Veliuonos dekanato vizitacija, 1891, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 2336, l. 341.

⁶⁹ Veliuonos dekanato vizitacija, 1889, in: *Ibid.*, l. 42.

⁷⁰ Veliuonos dekanato vizitacija, 1890, in: *Ibid.*, l. 131.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Veliuonos dekanato vizitacija, 1891, l. 341.

⁷³ Veliuonos dekanato vizitacija, 1889, l. 43; Veliuonos dekanato vizitacija, 1890, l. 131.

nepastoviai (per šv. Martyną, Kristaus Kūno šventę, procesijų dienomis)⁷⁴. Taigi šio klebono tarnystė ypatingai neišsiskyrė, bet savo luomui deramų priedermių jis paisė. Ir lempelė prieš Švč. Sakramentą jo bažnyčioje degė nuolatos. Šio itin svarbaus bažnyčios tvarkos rodiklio jis laikėsi.

Įdomu, kad rašydamas apie Seredžiaus bažnyčią Juzumas nurodė, jog „bažnyčia [yra] medinė, nedidelė, skurdžiai tapyta, joje tėra trys neišskirtinio darbo altoriai. Nėra joje jokių papuošimų ir brangaus inventoriaus. Tačiau zakristijoje yra keturi puošnūs pačios ponios Burbienės siuvinėti arnotai“⁷⁵. Šiame aprašyme į akis krenta nevertinami vietinių meistrų dirbinti altoriai, kuriuose buvo parapijai brangūs paveikslai, skulptūros, bet svarbu buvo paminėti, kad zakristijoje saugoti „pačios Burbienės siuvinėti arnotai“. Privilegiuoto luomo asmens – žemvaldės Teodoros Burbienės – dėmesys bažnyčiai čia svarbus ir minimas. Beje, 1892 m. inventoriuje nurodyta, kad Burbienė 1890 m. paaukojo baltą šilkinį, o 1891 m. – violetinį arnotą⁷⁶. 1891 m. gruodžio mėn. ji mirė, klebonas Dembskis rūpinosi leidimais išskilmingoms laidotuvėms, ir liturgija vyko ne bažnyčioje, o Belvederio koplyčioje⁷⁷.

Liudytojų istorijos. Vikaras Petras Cechanovskis liudytoju nenurodė nė vieno bajorų luomo asmens, o jo nurodytieji – tai 5 valstiečiai, zakristijoje buvę balandžio 22 d. ir apie įvykį pasakoję detaliau už vikarą. Taigi liudijo: Adomas Bartoševičius (liudijimuose įrašytas Nr. 10, beraštis, už jį pasirašė Juozapas Mačiulis); Stanislovas Armanovičius (Nr. 11, beraštis, už jį pasirašė Juozapas Mačiulis); Juozapas Mačiulis (Nr. 12); Stanislovas Šimkevičius (Nr. 13, beraštis, už jį pasirašė Jonas Daniliauskas); Jurgis Mazurkevičius (Nr. 15, beraštis, už jį pasirašė Kazimieras Butkevičius, t. y. Nr. 9 liudijęs zakristijonas). Bartoševičius ir Mačiulis beveik identišškai citavo vikarą: anot Bartoševičiaus, „Gaižauskas priėjo prie jo ir garsiai įžūliu balsu paklausė: „Kokią teisę turi man įsakinėti, kad aš klaupčiausi ant kelių?“ Į tai Kun. Cechanovskis atsakė: „Aš kaip Kunigas privalau Jus įtikinėti ir mokyti, kad Jūs deramai būtumėte Dievo šventovėje ir neduotumėte kitiems blogo liturgijos metu“⁷⁸. Mačiulis prisiminė, kad Gaižauskas „keletą kartų įžūliai ir gar-

⁷⁴ Veliuonos dekanato vizitacija, 1890, l. 132.

⁷⁵ Vincentas Juzumas, *op. cit.*, p. 985.

⁷⁶ Seredžiaus bažnyčios inventorius, 1892 [?], in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 33.

⁷⁷ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raportas vyskupui, 1891-12-14, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 787.

⁷⁸ Liudijimai, 1891-07-28, l. 1226.

siai klausė: „Ko nori iš manęs, kodėl mane žemini ir darai gėdą esant mano žmonėms?“ Kun. Cechanovskis jam atsakė, kad jis kaip Kunigas turi teisę ir privalo, kad Bažnyčioje tik vienas Kunigas turi teisę mokyti parapijiečius⁷⁹. Jie taip pat nurodė, kad veiksmas vyko kunigui velkantis liturginius rūbus. Tik Mazurkevičius nurodė, kad „matė, kaip Gaižauskas per mišias – votiva – stovėjo užpakaliu atsiremęs į lazda ir išžergęs kojas“⁸⁰, t. y. tik jis pastebėjo ir lazdelę, ir įvertino stovėjimo manierą, o kiti liudytojai konstatavo, kad Gaižauskas „stovėjo“. Galima daryti prielaidą, kad jų akyse tai buvo pakankamas nederamo elgesio bažnyčioje nurodymas. Beje, Mazurkevičius vienintelis iš visų liudytojų nurodė, kad Gaižauskas plūdosi lenkų kalba, o jis esą šios kalbos nesupranta (nors ir suprato, kad Gaižauskas plūdosi) ir daugiau paaiškinti negali. Vadinasi, visi kiti lenkų kalbą suprato.

Dera paminėti, kad liudijo dar 2 valstiečiai, kurie buvo artimai susiję su Seredžiaus parapijos dvasininkais, nors nebuvo nurodyti kaip Cechanovskio liudytojai (galbūt dėl to, kad antrą šv. Velykų dieną jų zakristijoje nebuvo). Juos nurodė Gaižauskas. Taigi liudijo zakristijonas Kazimieras Butkevičius (Nr. 9)⁸¹ ir klebono gegužės 12 d. bažnyčios „tvarkos prižiūrėtoju“ paskirtas Juozapas Bartoševičius (Nr. 2)⁸². Bartoševičius pastebėjo ir Gaižausko stovėjimo manierą, ir liturginius rūbus besirengiantį kleboną. Be to, jie abu Gaižauską įvertino detaliau: anot Bartoševičiaus, „Gaižauskas, įėjęs į Bažnyčią, niekaip nepagarbino Švč. Sakramento ne tik tą dieną, bet ir niekada ne tik nepriklaupia, bet ir nepalenkia galvos pagerbdamas“⁸³, o Butkevičius teigė, kad „niekada nematė jo besimeldžiančio, kaip turėtų elgtis tikras krikščionis“⁸⁴. Ilgametis bažnyčios zakristijonas ir špitolės gyventojas⁸⁵ žinojo „tikrojo“ krikščionio savybes ir tokiu Gaižausko nelaikė. Apibendrinant pastebėtina, kad visi vikaro nurodyti liudytojai buvo valstiečiai,

⁷⁹ *Ibid.*, l. 1227.

⁸⁰ *Ibid.*, l. 1219.

⁸¹ *Ibid.*, l. 1225–1226.

⁸² *Ibid.*, l. 1222–1223.

⁸³ *Ibid.*, l. 1222.

⁸⁴ *Ibid.*, l. 1226.

⁸⁵ Pranas Virakas, „Seredžius, jo apielinkės“, p. 702. Bažnyčios vizitacijos aktuose kartais būdavo nurodomi ir „bažnyčios tarnai“, buvo nurodytas ir zakristijonas Kazimieras Butkevičius; žr. Seredžiaus papapinės bažnyčios inventorių, sudarytas vizituojant bažnyčią, 1888-10-27, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 12. Įdomu, kad 1845 ir 1850 m. dekanų vizitacijose nurodomas vargonininkas Kazimieras Butkevičius; žr. 1845 m. vizitacija; 1850 m. vizitacija, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 404, l. 41, 47.

o keturi iš jų buvo neraštingi. Už du pasirašė taip pat vikaro liudytojas Mačiulis. Taip pat pasirašė jau minėtas zakristijonas Butkevičius. Tai gali rodyti artimus jų bendravimo ryšius, galimybę derinti, aptarti liudijimą. Ir turbūt ne vien tik per zakristijoną vikaras galėjo turėti įtakos liudytojams.

Tačiau svarbu, kad minėtieji zakristijonas ir bažnyčios tvarkos sergėtojas buvo ir tarp Gaižausko gegužės 15 d. skunde nurodytų liudytojų. Tiesa, vėliau paaiškėjo, kad kai kurių vardus jis nurodė klaidingai, ir jie buvo pataisyti (Nr. 10 – vietoje Adomo klaidingai nurodė Kazimierą, Nr. 16 – vietoje Tomo klaidingai nurodė Motiejų, Nr. 17 – vietoje Boleslovo klaidingai nurodė Kazimierą)⁸⁶. Taigi be jau minėtų 2 valstiečių dar buvo nurodyti⁸⁷: miestietis Juozapas Limontas (Nr. 5), bajoras Jonas Dobševičius (Nr. 3), bajoras Jonas Skirgaila (Nr. 1), bajoras Kazimieras Petrauskas (Nr. 17, nurodytas ir liepos 29 d. Gaižausko rašte), valstietis Kazimieras Bartoševičius (Nr. 10), valstietis Motiejus Urbanavičius (Nr. 16), bajoras Adolfas Obulevičius (Nr. 8), valstietis Kazimieras Firevičius (Nr. 7) ir bajorų luomo Antanina Semaško (Nr. 4) – vienintelė moteris šioje byloje, kurią Gaižauskas nurodė paskutiniąją. Ar atsitiktinai, ar tai iškalbingas moters statuso vertinimo ženklas?

Liepos 29 d. Gaižauskas dekanui padavė pareiškimą prašydamas papildomai apklausti ir kitus 7 liudytojus: bajorą Boleslovą Petrauską (Nr. 17, nurodytas ir gegužės 15 d.), bajorą Joną Danichovskį (Nr. 14), bajorą Ignaciją Veržbovičių (Nr. 19), bajorą Juozapą Žotkevičių (Nr. 21), bajorą Ignaciją Vitovskį (Nr. 20), miestietį Zenoną Lukoševičių (Nr. 18). Dar nurodė Kaune gyvenantį Klementijų Ustinovičių⁸⁸. Tačiau pastarasis apklaustas nebuvo, nes to prašė vikaras, kaltindamas jį nederamu elgesiu⁸⁹.

Ką apie įvykį liudijo kiti Veliunos dekanas Adalberto Novickio liepos 28–31 d. apklausti asmenys? Jau minėta, kad buvo apklaustas 21 asmuo. Buvo apklausta 17 Gaižausko nurodytų asmenų ir 5 vikaro Cechanovskio nurodyti valstiečiai, o kas nurodė valstiečius Mykolą Dubinskį (Nr. 6) ir Tomą Urbanavičių (Nr. 16) – nėra aišku. Nors iš pastarojo liudijimo aiškėja, kad jis buvo tarp klebono užfiksuotų liudytojų, nors tiesiogiai klebono nurodyto liudytojo nebuvo įvardyta nė vieno. Visi bajorų luomo liudytojai buvo nurodyti tik Gaižausko. Nenuostabu, kad Gaižauskas liudytojais

⁸⁶ Dekano pastaba apklausiant liudytojus, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1221.

⁸⁷ Visų liudytojų luomas nustatytas iš apklausų, nes Gaižauskas skunde jo nenurodė.

⁸⁸ Stanislovo Gaižausko pareiškimas Veliunos dekanui Adalbertui Novickiui, 1891-07-29, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1213.

⁸⁹ Seredžiaus vikaro Petro Cechanovskio raštas Veliunos dekanui Adalbertui Novickiui, 1891-07-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1217.

nurodė daugiausia aukštojo luomo asmenis – tai buvo jo sociokultūrinė aplinka. Tikėtina, kad iš jų Gaižauskas laukė savo poziciją, skundą patvirntinančių teiginių. Vis dėlto į akis krenta tai, kad liepos 29 d. nurodyti liudytojai (apklausti liepos 31 d.⁹⁰) – Zenonas Lukaševičius (Nr. 18), Veržbovičius (Nr. 19), Vitovskis (Nr. 20), Žotkevičius (Nr. 21) – nedaug teprisiminė, buvo lakoniški, nes nebuvo zakristijoje (Lukaševičius⁹¹), nesuprato, dėl ko klebonas varo Gaižauską iš zakristijos (Vitovskis⁹²). Veržbovičius ir Žotkevičius girdėjo ir matė, kaip vikaras ragino Gaižauską klauptis, o tas esą po keleto tokių raginimų pakluso⁹³. Veiksmo ir citatų jų liudijimuose nedaug – Gaižausko jie visai necituoja.

Gaižausko dėdė (motinos brolis) Jonas Dobševičius (Nr. 3) daugiau prisiminė apie gegužės 12 d.: esą per šv. Mišias Gaižauskas tik stovėjo zakristijoje netoli įėjimo į bažnyčią, o kodėl klebonas jį „pačiupo už dešiniojo peties“, nežinojo⁹⁴. Anot dėdės, Gaižauskas triukšmo ir ginčų nekėlė, tačiau klebonas pagrasino „šitą laidoką“, t. y. Gaižauską, pamokyti⁹⁵.

„Laidokas“ (*lajdak*) – lenkų ir lietuvių kalbos žodis liudijime užfiksuotas rusų kalba⁹⁶. Tai dar kartą rodo, kokiomis kalbomis zakristijoje galėjo vykti dialogai. Klebonas šį žodį galėjo vartoti, nors daugiau nė vienas liudytojas jo nepacitavo. Pamiršta ar ne itin mandagiu žodžiu nenorėta sukompromituoti klebono? Taigi Gaižausko dėdė Dobševičius daugiau dėmesio skyrė klebono veiksams ir žodžiams atpasakoti, o giminaičio veiksmai nutylėti, cituojama kalba mandagi: „Ko Klebone iš manęs norite?“⁹⁷ Šis liudijimas, nors ir išsiskiria išsamumu, vis dėlto lakoniškai charakterizuoja Gaižausko veiksmus ir panašėja į vėliau liudijusių neiškalbiųjų bajorų parodymus.

Kitų liudytojų bajorų parodymai buvo neišsamūs, tačiau juose pateikta ir Gaižauskui ne itin palankių detalių: matė jį stovintį zakristijoje su lazdele (bajoro Obulevičiaus (Nr. 8)⁹⁸, bajoro Skirgailos (Nr. 1)⁹⁹ liudijimai), matė,

⁹⁰ Liudijimai, 1891-07-28, l. 1220–1221.

⁹¹ *Ibid.*, l. 1220.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, l. 1220–1221.

⁹⁴ *Ibid.*, l. 1223.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 7, Vilnius: Mintis, 1966, p. 24; *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 352.

⁹⁷ Liudijimai, 1891-07-28, l. 1223.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 1225.

⁹⁹ *Ibid.*, l. 1222.

kaip su klebonu kalbėjo „daužydamas lazda į grindis“ (Skirgailos liudijimas¹⁰⁰). Daugumos bajorų lakoniški liudijimai rodo, kad pakenkti Gaižauskiui jie nenorėjo, labiau buvo linkę nutylėti detales, nors ir ne visi.

Gaižausko nurodytas liudytojas valstietis Firevičius (Nr. 7) nurodė ir pakeltą lazda kalbant su klebonu, ir įvykio laiką bei aplinkybes – šv. Mišių su išstatytu Švč. Sakramentu metu, o dvasininkas buvo su liturginiais rūbais¹⁰¹. Dar nurodė, kad „Gaižauskas visada Bažnyčioje buvo nepadoriai, o būtent: kai visa liaudis klūpojo, jis vienas kaip stulpas stovėjo, ir niekada jokio nusilenkimo prieš Švč. Sakramentą nedarė“¹⁰². Valstietis Urbanavičius (Nr. 16) nurodė, kad „kiek matydavo Gaižauską, tai jis niekada nebūdavo padoriai Bažnyčioje, kaip ir per mišias, taip ir kitų maldų metu“¹⁰³.

Atkreiptinas dėmesys, kad valstiečiai gana detalai prisiminė įvykius, o kas būdinga tik jų liudijimams – tai apibūdino ir įvertino Gaižausko elgesį ne tik konkretaus incidento metu, bet ir plačiau. Panašiai liudijo valstiečiai Bartoševičius ir Butkevičius (Nr. 2 ir 9). Tokie liudijimai gali rodyti, kad dekanas Novickis manė, jog ir su įvykiu tiesiogiai nesusiję pastebėjimai gali būti reikšmingi. Galbūt kai kurių liudytojų valstiečių to buvo klausiama. Atsakymai aiškiai formavo neigiamą nuomonę apie Gaižauską.

Svarbu pastebėti, kad visiems liudytojams buvo būdingas pozityvus vikaro Cechanovskio pamokslų turinio įvertinimas – niekas jokių įžeidimų per pamokslus negirdėjo. Kita vertus, atsakymų apie pamokslus fiksavimo forma leidžia manyti, kad liudijimai galėjo būti redaguojami. Ar tikrai dauguma apklaustųjų nurodė, kad pamokslai buvo sakomi „Šv. Evangelijos dvasia“? Manytina, kad tai buvo formalus, dvasininkų luomui suprantamas ir jam skirtas atsakymas. Reikia pastebėti, kad visų liudytojų parodymus užrašė Veliuonos dekanas. Šio asmens veiksnys byloje taip pat yra svarbus, nors jo įtaka gali būti labiau numanoma, nei įrodoma faktais.

Įvykiai ir bylos baigtis. Antrąją šv. Velykų dieną – balandžio 22 d. – Stanislovas Gaižauskas su jaunesniu broliu Otonu ir bičiuliu iš Kauno Ustinovičiumi atvyko į bažnyčią: jau vyko šv. Mišios su išstatytu Švč. Sakramentu ir buvo giedama „Šventas Dieve“. Į bažnyčios vidų jie nėjo, liko zakristijoje. Tą dieną bažnyčioje buvo gausu žmonių, jie užpildė zakristiją – ir bajorai, ir valstiečiai. Gaižauskas stovėjo pasirėmęs lazdele, jie kalbė-

¹⁰⁰ *Ibid.*, l. 1222.

¹⁰¹ *Ibid.*, l. 1225.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Ibid.*, l. 1219.

josi. Vikaras Petras Cechanovskis nurodė šiai grupei klauptis. Gaižauskas pakluso ne iš karto, vėliau įžūliai kalbėjo su šv. Mišioms besirengiančiu vikaru, kuris nurodė bažnyčios tarnams (vienas jų – giedotojas Kazimieras Petraitis) jį išvesti iš zakristijos. Gaižauskas aprimo ir liko zakristijoje. Tą pačią dieną jis skundė vikarą klebonui. Kadangi kitą sekmadienį – balandžio 28 d. – kleboną aplankė policijos pareigūnas ir klausinėjo apie įvykį bažnyčioje¹⁰⁴, tai galima manyti, kad Gaižauskas skundėsi pasaulietei valdžiai. Beje, ir vikaras prašė klebono apie Gaižausko poelgį pranešti policijai, kad jis būtų nubaustas, tačiau klebonas to nepadarė¹⁰⁵.

Sekmadienį, gegužės 12 d., vyko Šv. Stanislovo votyvinės šv. Mišios, kaip ir dera šios šventės metu – buvo išstatytas Švč. Sakramentas¹⁰⁶. Svarbu paminėti, kad Seredžiuje Šv. Stanislovas – ypatinga šventė, bažnyčioje netgi vienas iš trijų altorių buvo skirtas šv. Stanislovui ir šv. Kazimierui¹⁰⁷. Tai atleidų diena, kuri iš gegužės 8 d. buvo atkeliamama į pirmąjį sekmadienį po jos, kur galėjo dalyvauti net šeši aplinkinių parapijų dvasininkai¹⁰⁸. Beje, visoje byloje apie kitų parapijų dvasininkų dalyvavimą išskilmėje niekas neužsimena, tad tikėtina, kad jie nedalyvavo. Be to, šią dieną miestelyje turėjo vykti viena iš šešių per metus vykstančių vienos dienos mugių¹⁰⁹. Taigi žmonių bažnyčioje turėjo būti gausu. Gaižauskas atsirėmęs lazdele stovėjo zakristijoje. Klebonas Dembskis į zakristiją įėjo apie pusę vienuolikos, nes turėjo ruošti 10.30 val. vyksiančioms šv. Mišioms¹¹⁰. Davė pastabą Gaižauskui, kad į bažnyčią/zakristiją su lazdomis jauniems žmonėms eiti negalima, pasiūlė eiti į bažnyčią ar šventorių. Tarp jų kilo ginčas, per kurį Gaižauskas lazda daužė į medines zakristijos grindis. Miestietis Juozapas Limontas jį prilaikė už pečių ir ramino¹¹¹. Klebonas kreipėsi į bažnyčios tarnus (valstietį

¹⁰⁴ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raportas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-05-28, in: *Ibid.*, l. 1211.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Šventės, per kurias išstatomas Švč. Sakramentas, nurodytos XIX a. pirmos pusės dekanato vizitacijų aktuose; žr. 1845 m. vizitacija; 1850 m. vizitacija, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 404, l. 42, 49.

¹⁰⁷ Seredžiaus parapiinės bažnyčios inventorių, perimant bažnyčią iš kunigo Aleksandro Likevičiaus kunigui Vitaliui Kajetonui Dembskiui pagal vyskupo 1888-06-21 nurodymą, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 8.

¹⁰⁸ Duomenys apie bažnytines šventes, in: *KAKA*, b. 159, l. 3.

¹⁰⁹ Vincentas Juzumas, *op. cit.*, p. 983.

¹¹⁰ Kunigo Aleksandro Likevičiaus priimtas Seredžiaus parapiinės bažnyčios inventorių, 1875-11-21, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 1, 4.

¹¹¹ Liudijimai, 1891-07-28, l. 1224.

Juozapą Bartoševičių, galbūt valstietį Tomą Urbanavičių), kurie tą dieną bažnyčioje prižiūrėjo tvarką, kad Gaižauską nuvestų į bažnyčią, bet ir išvestas jis sugrįžo į zakristiją iki šv. Mišių pabaigos. Zakristijoje klausykoje klebonas klausė išpažinčių, o pro šalį eidamas Gaižauskas jam grąsino. Atkreiptinas dėmesys, kad klebonas išpažinčių klausė zakristijoje. Bažnyčios inventoriai nemini, kad zakristijoje būtų buvęs konfesionalas, tačiau klebonas savo nekanoninio elgesio neslėpė – gal tai nebuvo išskirtinis dvasininko elgesys. Po dešimties metų kunigui Juozui Tumui-Vaižgantui tai buvo pateikta kaip kaltinimas skunde dėl jo elgesio, nors Tumo reakcija rodo, kad toks elgesys buvęs gana dažnas¹¹². Po šv. Mišių Gaižauskas išėjo į šventorių, vėliau kapinėse sutiko miestietį Zenoną Lukaševičių, kuriam gyrėsi konfliktu su klebonu. Dembskis tą pačią dieną apie konfliktą informavo Kauno apskrities 1 stano pristavą¹¹³. Gaižauskas 1891 m. gegužės 15 d. išsiuntė skundą Kauno gubernatoriui (gautas gegužės 16 d.). O jau gegužės 18 d. dėl klebono pareiškimo Gaižauską ir liudytojus apklausė pristavas ir bylą perdavė Kauno apygardos 5-osios nuovados taikos teisėjui¹¹⁴. Tačiau pasaulietiniame teisme ši byla nebuvo nagrinėjama, įvyko bažnytinis tyrimas.

Skundą Kauno gubernatorius gegužės 21 d. persiuntė vyskupijos valdytojui Antanui Baranauskui. Gavęs klebono raportą dėl skundo, Baranauskas pradėjo tyrimą ir birželio 11 d. nurodė Veliuonos dekanui Seredžiuje atlikti liudytojų apklausą. Dekanas neskubėjo. Apklausa vyko liepos 28–31 d. Dekanas konstatavo, kad Seredžiaus dvasininkai nekalti ir rugpjūčio 6 d. vyskupui sufraganui išsiuntė 20 lapų sunumeruotą, susiūtą ir antspauduotą bylą¹¹⁵. Po to Seredžiaus dvasininkai turėjo būti informuoti apie bažnytinės valdžios sprendimą, nes buvo skųstas jų elgesys, o išteisinti dvasininkai galėjo reikalauti teisėtos bausmės skundėjui. Turėjo būti informuotas ir Gaižauskas, ir Kauno gubernatorius, tačiau tokios informacijos byloje neidentifikuota.

Kas vyko nuo rugpjūčio iki lapkričio 30 d., nėra aišku. Galbūt buvo laukiama vyskupo ordinaro sprendimo. Tik iš Gaižausko lapkričio 30 d. rašto –

¹¹² Juozo Tumo-Vaižganto laiškas Aleksandrui Dambrauskui, 1901-11-09, in: *Vilniaus Universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. E118, laiškas Nr. 26. Žinoma, kad Motiejus Valančius neleido zakristijoje klausyti moterų išpažinčių, išimtis buvo taikoma ligoniams ir invalidams; žr. Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 247. Bet akivaizdu, kad nutikdavo visaip.

¹¹³ Pristavas – aukštesnis policijos pareigūnas, stanas – policijos teritorinis vienetas.

¹¹⁴ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raportas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-05-28, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1211.

¹¹⁵ Veliuonos dekanas raštas Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojui vyskupui sufraganui Antanui Baranauskui, 1891-08-06, in: *Ibid.*, l. 1193.

„nuolankaus prašymo“ vyskupui – aiškėja, kad skundo autorius susitaikė su Seredžiaus dvasininkais¹¹⁶. Jie atleido skundėjui, ką paliudijo raštu, o klebonas paliudijo, kad atsisako „kelti teisminį tyrimą už grąšinimus, šmeižtą ir melagingą pranešimą Pasaulietinei Valdžiai“¹¹⁷ (ilustracija Nr. 2). Vadinasi, skundo autorius ar jo tarpininkai su dvasininkais turėjo bendrauti ir tartis. Galbūt tuo metu toliau vyko ir pasaulietinis tyrimas. Vyskupui Mečislovui Leonardui Paliulioniui Gaižauskas pripažino savo kaltę ir atsiprašė, kad dvasininkus skundė pasaulietinei valdžiai, kad nederamai elgėsi bažnyčioje, kad supykęs skunde prirašė netiesos. Vyskupui jis rašė: „Jeigu Jūsų Ekscelencija už mano poelgius skirsite man dvasinę atgailą kaip Ganytojas, tai aš, kaip krikščionis, ištikimas savo Bažnyčiai, visada pasirošęs ją atlikti. Be to, aš iš savo pusės Seredžiaus Bažnyčiai aukoju kryžių didžiajam Altoriui, kuriame saugomas Švč. Sakramentas“¹¹⁸. Klebono ir vikaro pasirašytame rašte buvo nurodyta, kad Gaižauskas „sutiko už bausmę Seredžiaus bažnyčiai paaukoti kryžių ant didžiojo Altoriaus, kuriame saugomas Švč. Sakramentas“¹¹⁹. Dvasininkų raštas rodo, kad tai jie inicijavo atsiprašymo ženklą – dovaną bažnyčiai, bet Gaižausko rašte vyskupui nurodyta jo iniciatyva. Vyskupas ant Gaižausko rašto uždėjo tokią rezoliuciją: „Parašyti Seredžiaus Klebonui, kad P. Gaižauskas susitaikęs su žmonėmis ieškotų atleidimo pas Viešpatį Dievą ir atliktų Šv. Išpažintį“ (ilustracija Nr. 3). Turbūt taip ir nutiko, artėjo adventas ir šv. Kalėdos.

1892 m. Seredžiaus bažnyčios inventoriuje įrašyta: „trys maži kryžiai ant Altoriaus ir trys zakristijoje, visi pasidabruoti, susidėvėję (*vetchije*)“¹²⁰. Kitame inventoriaus egzemplioriuje, kuriame nurodytos dovanos bažnyčiai ir dovanotojai, joks Gaižausko dovanotas kryžius neminimas¹²¹.

Gaižausko ir Seredžiaus dvasininkų byloje sudalyvavo apie 30 įvairių luomų asmenų, neskaiciuojant tiesiog buvusiųjų bažnyčioje ir zakristijoje

¹¹⁶ Stanislovo Gaižausko raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-11-30, in: *Ibid.* l. 1203; Klebono Vitalio Kajetono Dembskio ir vikaro Petro Cechanovskio raštas, 1891-11-30, in: *Ibid.*, l. 1194.

¹¹⁷ Klebono Vitalio Kajetono Dembskio ir vikaro Petro Cechanovskio raštas, 1891-11-30, in: *Ibid.*, l. 1194.

¹¹⁸ Stanislovo Gaižausko raštas Žemaičių (Telšių) vyskupui, 1891-11-30, in: *Ibid.* l. 1203.

¹¹⁹ Klebono Vitalio Kajetono Dembskio ir vikaro Petro Cechanovskio raštas, 1891-11-30, in: *Ibid.*, l. 1194.

¹²⁰ Seredžiaus bažnyčios inventorių Veliuonos dekanui kanauninkui Adalbertui Novickiui perduodant bažnyčią iš kunigo Vitalio Kajetono Dembskio kunigui Feliksui Rudokui, 1892-03-31, in: *LLMA*, f. 139, ap. 1, b. 407, l. 19.

¹²¹ Seredžiaus bažnyčios inventorių, 1892 [?], in: *Ibid.*, l. 32–35.

1194

Мы, нижеподписавшіеся епархиаль-
но сего мѣся, даемъ сего росписку дво-
рянину Станиславу Гайневскому въ
томъ, что ему, Гайневскому, прощались
все наши канцелярскія оскорбленія сло-
вами, а равно, и, вѣроятно, отра-
зивающаго отъ возбудившаго среднано-
преследованій за угрозы, клеветы
и пошлаго даною Градоначальника
Властелина, таинъ канц. Гайнев-
скаго, признавая себя виновными,
передъ нами извинившись и при-
нявъ на себя въ видъ наказа-
нія помертвовать въ Среднано-
прескостехъ крестъ на доброй
меморіи, въ Градоначальникъ Св. Даръ
въ томъ епархиальномъ подли-
стѣ съ трикометрею востан-
ковъ печати. М.ко Грегорию. На
рѣз 30 мая 1894 года.

Грегорию Властелину *В. Жолтос*
К. М. Павловскій

2 iliustracija. Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio ir vikaro Petro Cechanovskio 1891 m. lapkričio 30 d. raštas, paliudijantis atleidimą Stanislovui Gaizauskui. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1194r

per šv. Mišias. Taigi skundėsi bajoras, dėl skundo aiškinosi 2 dvasininkai – tai privilegijuotųjų luomų asmenys. Liudijo 21 asmuo – 9 bajorai, 2 miestiečiai ir 10 valstiečių. Buvo paminėti ir kiti įvykių dalyviai: Gaižausko jaunesnysis brolis Otonas, jų svečias iš Kauno Ustinovičius. Klebonas dar minėjo bajorą Benediktą Žotkevičių. Buvo minimas ir giedotojas Kazimieras Petraitis, gavęs vikaro nurodymą išvesti Gaižauską iš zakristijos, tačiau apklaustas jis nebuvo. Kai kurių asmenų neapklausimas gali rodyti bylos dalyvių požiūrį į vadinamuosius „bažnyčios tarnus“, patarnaujančius bažnyčioje – parapijos socialinę grupę, kurių užsiėmimas galėjo būti svarbesnis už jų nuomonę, kartais net vardą ir pavardę.

Visi šie skirtingų luomų asmenys susitiko vienoje erdvėje – bažnyčioje, liturginių švenčių metu. Jie paisė religinio gyvenimo praktikų, apklausoje liudiję valstiečiai dalyvavo šv. Mišiose ir antrą šv. Velykų dieną, ir per Šv. Stanislovą, bajorai buvo aktyvesni švęsdami votyvines Šv. Stanislovo mišias, antrą šv. Velykų dieną šventė namuose. Dėl zakristijoje įvykusių konfliktų tarp bajoro Gaižausko ir Seredžiaus dvasininkų, kurie bažnyčioje nesibaigė, bajorai, valstiečiai ir kiti bažnytinio tyrimo metu turėjo liudyti. Liudytojų luomas buvo atpažįstamas ne tik dėl to, kad jis buvo nurodomas fiksuojant liudijimus, bet ir pačiame liudijimo turinyje. Bajorai dažniau buvo atlaidesni to paties luomo skundo autoriui, o valstiečiai detaliau apibūdino Gaižausko elgesį ir pateikė daugiau jam nepalankių charakteristikų. Veliuonos dekanas Novickio bylos tyrimo išvadoje pažymima apie nedievbaimingą Gaižausko elgesį per šv. Mišias „ir giedant „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento“¹²² (ilustracijos Nr. 4 ir 5). Dekanas nurodė dvasininkų pareigą parapijiečius mokyti dievbaimingumo ir saugoti nuo pagundų, kad dvasininkai taip su Gaižausku elgėsi mokydami jį nuolankumo ir Švč. Sakramento gerbimo, todėl dėl savo elgesio jie liko nekalti. Esą jie „užsistojo už Dievo garbę ir garbinimą klūpančios liaudies akivaizdoje, kai vienintelis S. Gaižauskas to nedarė“¹²³. Svarbu, kaip šioje dekanų išvadoje zakristijoje vykęs veiksmas įgauna teologinę formą ir prasmę – buvo pabrėžtas Gaižausko nenuolankumas ir neklusnumas dvasininkams – galios autoritetui bažnyčioje. Nuolankumas, kaip tikinčiojo teologinė nuostata, buvo esminis reikalavimas ir dalyvaujantiems liturgijoje¹²⁴. O paklusnumas buvo svarbus socialiniame parapijos gyvenime. Dekano išvada ir bylos

¹²² Liudijimai ir dekanų išvada, in: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1221.

¹²³ Dekano išvada, in: *Ibid.*, l. 1238.

¹²⁴ Romano Guardini, *op. cit.*, p. 37–38.

baigtis parodė dvasininkų luomo socialinę galią parapijoje. Byloje pasiektas susitaikymas rodo pastangas konflikto neeskaluoti, neperkelti jo į pasaulietinės valdžios lauką, kuriame sprendimai priklausytų jau ne nuo Bažnyčios.

Seredžiaus bylos analizė parodo, kad klebono Dembskio ir vikaro Cechanovskio laikysenoje reikšmingiausia buvo jų luomo tapatybė. O buvusioji (t. y. ta, su kuria ateinama į dvasininkų luomą) nėra sąmoningai pabrėžiama, bet gali būti atpažįstama. Bajoro Gaižausko socialinė tapatybė buvo reikšminga ir pabrėžta, tačiau konflikto su dvasininkais metu ji pastariesiems užleido vietą luomų hierarchijoje. Bažnytinis tyrimas buvo reikšmingas faktorius būtent tokią hierarchiją sudėliojant.

Post scriptum. Seredžiaus dvasininkų byla leidžia analizuoti minėtus bažnyčios tarnus kaip dar vieną parapijos socialinę grupę. Bylos dalyviai ir liudytojai juos ne kartą minėjo ir įvairiai vadino. Vizituojant bažnyčią kartais buvo atskirai nurodomos bažnyčios tarnų – vargonininko, zakristijono, giedotojo, raštininko, skalbėjo, siuvėjo, varpininko vardas ir pavardė. Špitolės kartais buvo nurodomos kaip „bažnyčios tarnų namai“¹²⁵. Šie asmenys turėjo aiškias funkcijas bažnyčioje, gaudavo sutartą atlygį, o priėmimas į tokią tarnybą visiškai priklausė nuo klebono¹²⁶, kuris jiems galėjo demonstruoti savo galią. Tai yra fiksuojama ir Seredžiaus byloje: vikaras nurodė giedoriui Petraičiui išvesti Gaižauską iš zakristijos antrą šv. Velykų dieną¹²⁷. Byloje taip pat minėtas šveicorius, tvarkos prižiūrėtojas (liudytojas Nr. 2), iš klebono nurodymus gavę bažnyčios tarnai. Šiuo atveju tai nebuvo zakristijonas ir vargonininkas, nes jie buvo užimti liturgijos metu. Tad bažnyčioje buvo ir kiti dvasininkams pavaldūs asmenys. Jie palaikė tvarką bažnyčioje. Dvasininkų nurodymu jie bažnyčioje galėjo panaudoti jėgą kitų atžvilgiu.

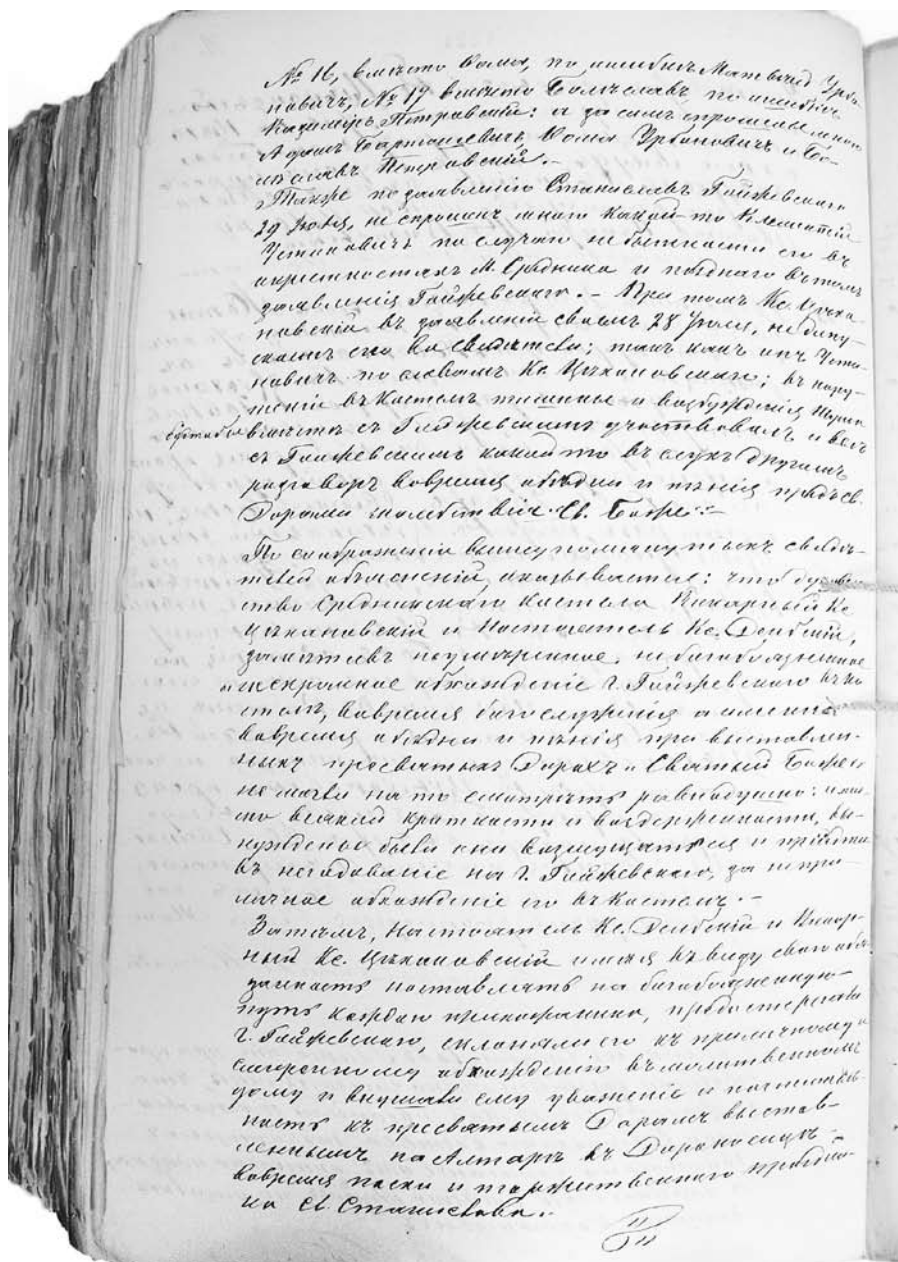
Atsiminimuose yra nuorodų apie bažnyčios maršalkas, jėga darydavusius kelią kunigui einant per bažnyčią, ar gaudavusius šias pareigas už tam tikrus nuopelnus bažnyčiai¹²⁸. Maršalkos, šveicoriai, dešimtininkai, *dziady*, broliukai, bažnyčios tarnai buvo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Žemaičių

¹²⁵ Seredžiaus bažnyčios inventorius Veliuonos dekanui kanauninkui Novickiui perduodant bažnyčią iš kunigo Vitalio Kajetono Dembskio kunigui Feliksui Rudokui, 1892-03-31, l. 20.

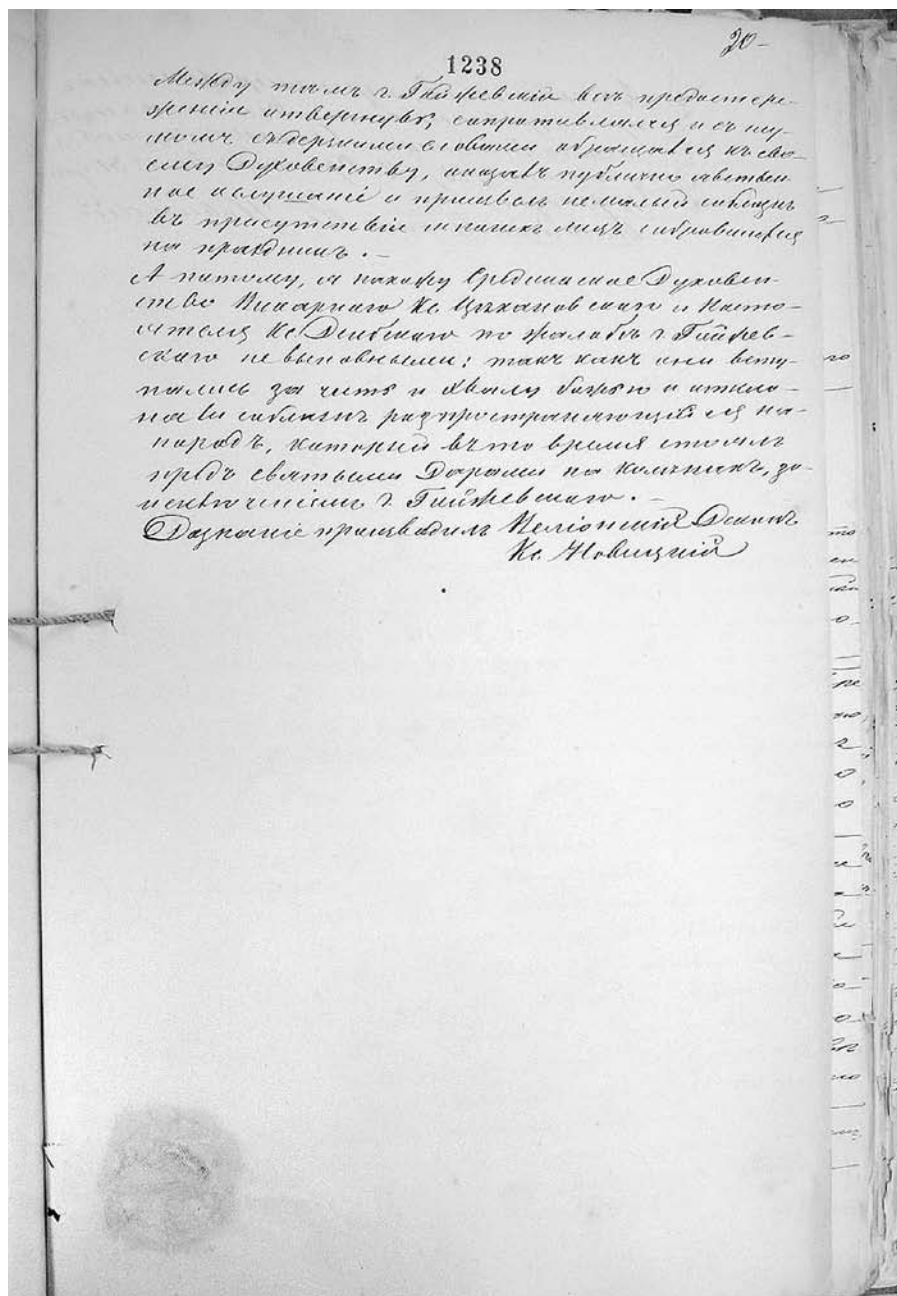
¹²⁶ Žemaičių (Telšių) vyskupijos konsistorijos raštas Ukmergės dekanui, 1891-09-03, in: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1322.

¹²⁷ Seredžiaus klebono Vitalio Kajetono Dembskio raportas Telšių (Žemaičių) vyskupui, 1891-05-28, in: *Ibid.*, l. 1210.

¹²⁸ Stasys Raštikis, *op. cit.*, p. 24–25; Pranas Virakas, „Seredžius, jo apielinkės“, p. 702, 747.

4 iliustracija. Veliuonos dekanas Adalberto Novickio 1891 m. liepos 31 d. išvada byloje. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1221v

5 *ilustracija*. Veliuonos dekanas Adalberto Novickio 1891 m. liepos 31 d. išvada byloje. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1238r

(Telšių) vyskupijos parapijų bažnyčių kasdienybės reiškinys. Jų ryšį su vyskupijoje buvusiomis bažnytinėmis brolijomis reikėtų išnagrinėti atskiru tyrimu, tačiau pastebėtina, kad ir 1891 m. yra išlikęs skundas dėl „bažnyčios brolių“, kaip aiškos organizacinės struktūros, ir klebono nesutarimo¹²⁹. Vadinasi, tokių sąsajų visiškai atmesti negalima.

Seredžiaus byloje minimi tik bažnyčios tarnai. Veliuonos dekanas Novickis dar 1887 m. buvo informavęs vyskupą, kad jo dekanate jokių „bažnyčios brolių“ nėra, o per bažnytines šventes padeda tik bažnyčios tarnai (*prisluga*)¹³⁰. Jis buvo labai lakoniškas, palyginus su kitais dekanais, paaiškinusiais, kad maršalkos arba broliukai (Obelių dekanas paminėjo bažnyčios seniūnus arba dešimtininkus¹³¹) – tai išrinkti ar klebono paskirti asmenys, sekmadieniais, per šventes padedantys liturgijos metu, prižiūrintys tvarką bažnyčioje, procesijų metu giedantys ir nešantys kryžių, vėliavas, žibintus, baldakimus¹³². Vis dėlto dekanas Novickis maršalkos, brolių sąvokos nevartojo, kaip ir parapijiečiai per apklausą.

Tačiau svarbu nurodyti, kad 1898 m. Vilniaus generalgubernatorius atkreipė dėmesį į prie bažnyčių esančius „broliukus“ – jų nelaike brolių nariais, tačiau vertino kaip kliūtį, siekiant jam patikėtą administruoti kraštą paversti „teisingu“, gyvenančiu „rusiška dvasia“. Jis nurodė surinkti duomenis apie bažnyčiose patarnaujančius „broliukus“, jų turtą ir visuomeninę padėtį, įtaką, kad būtų galima greitai reaguoti į bet kokią dvasininkų priešiskumą valdžiai¹³³. Gavus tokį valdžios nurodymą, brolių veiklą 1899 m. plačiai apibūdino Kauno apskrities ispravnikas. Galima įtarti, kad jis buvo subjektyvus, tačiau svarbu, jog jo pateiktas apibūdinimas mažai skyrėsi nuo minėtų 1887 m. klebonų ir dekanų pateikto brolių veiklos aprašymo ar atsiminimuose nurodomos jų veiklos¹³⁴. Ispravnikas rašė: „Visi nurodytieji broliukai tarp valstiečių palaiko Romos katalikų religiją, per iškilmingas

¹²⁹ Subačiaus klebono raportas Telšių vyskupijos valdytojui vyskupui sufraganui Antanui Baranauskui, 1891-04-26, in: *L VIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155, l. 1181.

¹³⁰ Veliuonos dekanas Adalberto Novickio raportas Žemaičių (Telšių) vyskupijos konsistorijai, 1887-02-18, in: *L VIA*, f. 669, ap. 3, b. 2287, l. 47.

¹³¹ Obelių dekanas raportas konsistorijai, 1887-02-27, in: *Ibid.*, l. 52.

¹³² Batakių dekanas raportas konsistorijai, 1887-01-07; Panevėžio dekanas raportas konsistorijai, 1887-01-10; Šeduvos dekanas raportas konsistorijai, 1887-01-28; Novoaleksandrovsko dekanas raportas konsistorijai, 1887-02-23, in: *Ibid.*, l. 15, 18, 19, 48; Kurklių parapijos klebonas raportas dekanui, 1887-01-06; Alizavos filialisto raportas dekanui, 1887-01-31, in: *Ibid.*, l. 41, 44.

¹³³ Vilniaus generalgubernatoriaus Vitalio Trockio aplinkraštis Kauno gubernatoriui, 1898-10-26, in: *Kauno regioninis valstybės archyvas*, (toliau – K RVA), f. I-50, ap. 1, b. 23570, l. 1–2.

¹³⁴ Pranas Virakas, „Seredžius, jo apilinkės“, p. 703.

šventes („festas“) atlieka bažnyčios tarnų pareigas, vykdo kunigų nurodymus, pavyzdžiui: pateikia duomenis apie išpažinties nebuvusius asmenis, apie amoralų valstiečių gyvenimą, bažnyčių statybai ir kunigų išlaikymui renka slaptas aukas. Prieš Kalėdas kunigui apsilankant kaimuose su šventintu vandeniu („Kalenda“), broliukai praneša, kad kunigui atvykus pagal galimybes valstiečiai jam duotų produktų iš savo ūkio (avižių, miežių, rugių, žirnių ir kt.). Liturgijos metu atlikdami bažnyčios tarnų pareigas, broliukai gyventojų akyse tampa lyg vyresniaisiais, aukštesniais už kitus, pelno pagarbą ir pasitikėjimą, valstiečiai jų klausia patarimų šeimyniniais ir visuomeniniais reikalais, taip jie turi įtakos aplinkiniams. Visi sąraše nurodyti broliukai kitu smerktinu elgesiu pastebėti nebuvo¹³⁵.

1899 m. broliukų sąraše buvo 204 pavardės. Iš Seredžiaus parapijos buvo net trylika asmenų¹³⁶. Dviejų broliukų vardai ir pavardės sutampa su 1891 m. liudijusiųjų Seredžiaus byloje. Tikėtina, kad 1899 m. nurodytas bajoras Danichovskis¹³⁷ Seredžiaus byloje buvo liudytojas Nr. 14, o valstietis Bartoševičius¹³⁸ – liudytojas Nr. 10. Jau minėta, kad byloje apklaustas zakristijonas Butkevičius buvo ilgametis bažnyčios tarnas, todėl tikėtina, kad galėjo būti ir daugiau nuolatinį aktyvių parapijiečių. Gali būti, kad 1891 ir 1899 m. pasikartojančios pavardės rodo formas keitusią, tačiau nenutrūkusią bažnytinės brolijos parapijoje veikimo tradiciją, nes Seredžiuje ji egzistavo – XIX a. septinto dešimtmečio šaltiniuose brolija minima kaip tebeveikianti nuo 1746 m., turto neturinti¹³⁹. Galbūt XIX a. pabaigoje iš bažnytinės brolijos narių teliko „bažnyčios broliukai“. Dėl pasaulietinės valdžios taikytų priemonių, pasikeitus katalikų religingumo praktikų raiškos galimybėms (apribotos bažnytinės procesijos, reglamentuotos iškilmingos laidotuvės, giedojimas jų metu), bažnytinės brolijos patyrė transformacijas. Brolijos bendruomenėje prarado teatrališkos raiškos galimybes, tačiau savo veikimą orientavo į socialinę praktiką – padėjo dvasininkams liturginėje, sielovadinėje veikloje.

¹³⁵ Kauno apskrities ispravniko slaptas raportas Kauno gubernatoriui su bažnyčios broliukų sąrašu, 1899-03-23, in: KRVA, f. I-50, ap. 1, b. 23570, l. 97–98.

¹³⁶ Sąraše jie nurodomi: Nr. 27–36, Nr. 52–54 (iš jų – 2 bajorai, kiti – valstiečiai) (*ibid.*, l. 98–101).

¹³⁷ Nr. 28 sąraše nurodomas 48 metų amžiaus bajoras Jonas Danichovskis, Benedikto sūnus, iš Vitkūnų bajorkaimio, turintis 10 dešimtinių žemės (*ibid.*, l. 98).

¹³⁸ Nr. 30 sąraše nurodomas 69 metų amžiaus valstietis Adomas Bartoševičius, Stanislavo sūnus, iš Rusteikonių kaimo, turintis 4 dešimtines žemės (*ibid.* l. 98).

¹³⁹ Seredžiaus klebono Juozapo Jurgelevičiaus raštas, 1865-10-19 patvirtintas Veliuonos dekanu, in: LVIA, f. 669, ap. 3, b. 890, l. 61–62; Veliuonos dekanu Adalberto Novickio raportas, 1868-06-23, in: LVIA, f. 669, ap. 3, b. 1136, l. 23.

Išvados. 1891 m. bajoro Stanislovo Gaižausko ir Seredžiaus parapijos dvasininkų – klebono Vitalio Kajetono Dembskio ir vikaro Petro Cechanovskio – konflikto analizė parodė, kad luomo tapatybė buvo reikšmingas ir atpažįstamas dėmuo parapijos erdvėje XIX a. pabaigos Lietuvoje. Ji buvo privaloma deklaruoti oficialioje raštvedyboje, taip pat atpažįstama ir skirtingų luomų – skundėjo, skundžiamųjų ir liudytojų – tekstuose. Bažnyčia kaip institucija turėjo skundų sprendimo sistemą, kuri buvo hierarchinė, uždara ir leido daryti įtaką bylos tyrimui bei baigčiai. Pasaulietinės valdžios dalyvavimas tam tikrais atvejais buvo galimas, tačiau Bažnyčia jo vengė. Seredžiaus bylos tyrimas ir baigtis rodo, kad dvasininkų luomas savo socialinį statusą, kuris anuometinėje visuomenėje buvo aukštas, saugojo. Katalikų Bažnyčia XIX a. Lietuvoje tebegyveno potridentine ekleziologine tradicija, kurioje Bažnyčios valdžios ir hierarchiškumo akcentavimas buvo svarbus. Tikėtina, kad bajoro Gaižausko parklūpdymo ir išvesdinimo iš zakristijos istorija nebuvo vien jauno įžeisto asmens konfliktas. Nuorodos apie dvasininkų elgesį gali būti patikimos, tačiau šiuo tyrimu nesiekėme nustatyti kaltųjų ar nekaltųjų. Ši istorija leidžia pamatyti luomų statusą visuomenėje ir Bažnyčioje, iškalbingai rodo galimą socialinį elgesį, kultūrinės laikysenos. Tyrime taip pat buvo parodyta, kad XIX a. pabaigoje Seredžiaus parapijos socialiniame gyvenime funkcionavo bažnyčios tarnų socialinė grupė, jos atstovų statusas buvo panašus į bažnytinių brolių narių. Bažnyčios tarnų egzistavimas galėtų rodyti, kaip XIX a. pabaigoje transformavosi bažnytinių brolių veikla.

ON THE BEHAVIOUR IN CHURCH AND OTHER
DETAILS OF THE EXPRESSION OF STATUS IDENTITY:
THE CASE OF SEREDŽIUS IN 1891

Summary

The article analyses the conflict between Stanislovas Gaižauskas, a noble, and the clergy of the parish of Seredžius (Veliuona deanery), which occurred in the spring of 1891. It is focused on the complaint of noble Gaižauskas and its investigation. It examines whether or how it reflects social relations in the parish/church and the status identity of the participants in the conflict. It considers the way social status was reflected in conflict resolution and complaint handling in the church, as well as the relationship between the clergy and other believers. The paper analyses the procedure of complaint handling in the Church of that time, the meanings of the explanations and apologies of the complainant, the

clergy complained about, and the witnesses, and the broader context of the phenomena found in their texts.

The article concludes that the 1891 conflict between the clergy and Gaižauskas in the parish of Seredžius and its investigation show that status identity was a significant and recognisable constituent in the parish/church space in late-nineteenth-century Lithuania. The status identity (nobles, clergy, and peasants) is recognised in the texts of the plaintiff, the defendants, the witnesses, and in court rulings. The examination of the conflict shows that the Church as an institution had a conflict/complaint resolution system, which was closed and hierarchical. On the other hand, the involvement of the secular authorities was possible in some cases, but the Church avoided it. The outcome of the case shows that the clergy was defending their social status and power and achieved success.

This story of the young noble forced to kneel down and led out of the sacristy is probably not just his fantasy, and the reference to the behaviour of the clerics is not a fantasy either. The article shows that although the author used biased testimonies, this 'story' is important and telling as an indication of the possible behaviour of all estates and points to the status of the priest in the Church and the society of the time.

Religious literature paid considerable attention to the behaviour of believers in the church and did not emphasize their status, but social reality was shaping patterns of behaviour in which the status was important and recognisable. The status of the cleric remained supreme.

In addition, the analysis of the conflict revealed that at the end of the nineteenth century, there was a social group in the public life of the parish of Seredžius whose status was similar to that of the members of church fraternities: it included servants of the church and other people who maintained order in it. Their existence may be indicative of the transformation of the activities of church fraternities in the late nineteenth century.

The appendix contains the translation of the file compiled during the years of ecclesiastical research into Lithuanian.

Priedas

STANISLOVO GAIŽAUSKO IR SEREDŽIAUS PARAPIJOS DVASININKŲ BYLA 1891 M.

Stanislovo Gaižausko ir Seredžiaus dvasininkų byla saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (*LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 155). Ją sudaro 20 numeruotų lapų, archyvinėje byloje jie įrišti nenuosekliai, o jų seka nustatoma pagal tų pačių lapų atskirą numeraciją, kurią, tikėtina, atliko Veliuonos dekanas kunigas Adalbertas Novickis, 1891 m. liepos 31 d. baigęs apklausą Seredžiuje ir rugpjūčio 6 d. tyrimo medžiagą siųsdamas vyskupui sufraganui Antanui Baranauskui į Kauną. Šioje publikacijoje lietuvių kalba dokumentai teikiami laikantis dekanu suformuotos bylos logikos ir numeracijos. Verčiant dokumentus iš rusų kalbos į lietuvių kalbą didžiųjų raidžių rašybą palikta tokia, kokia buvo šaltinyje (išskyrus rašant datas). Manytina, kad tai atspindi ne tik įvairuojančias skirtingų institucijų raštvedybos taisykles, bet ir kultūrinę rašančiojo laikyseną – reiškinių, luomo, asmens vertinimą, kuris šiame tyrime yra svarbus. Publikacijoje kursyvu išskirti skundo autoriaus, skundžiamųjų ir liudytojų parašai – vardai ir pavardės. Laužtiniuose skliaustuose teikiami įterpti skaičiai ir žodžiai. Archyvinės bylos lapų numeracija irgi teikiama laužtiniuose skliaustuose – pirmuoju skaičiumi nurodomi dekanas Novickio numeruoti bylos lapai, antruoju – archyvinė numeracija.

[l. 1218r]

Pono Gaižausko byla su Seredžiaus Bažnyčios Dvasininkais

[l. 1 / l. 1212r]

Veliuonos Dekanui Kanauninkui Novickiui Nr. 1061

Siunčiu Jums bajoro Stanislovo Gaižausko, Kiprijono, skundą ir Seredžiaus bažnyčios Klebono pasiaiškinimą, nurodydamas Jums atlikti apklausą vietoje ir apie rezultatus pranešti man, sugrąžinant pridedamus dokumentus.

Kaunas, 1891 m. birželio 11 d.

Vyskupijos Valdytojas Sufraganas Vyskupas A. Baranauskas

[l. 2 vacat¹]

[l. 3 / l. 1214r]

Jūsų Prakilnybei Ponui Kauno Gubernatoriui²Bajoro Stanislovo Gaižausko, Kiprijono, gyvenančio nuosavame dvare
Daučionyse, Seredžiaus parapijoje, Kauno apskrityje

Skundas

Žemiau aprašomi Seredžiaus Romos Katalikų Bažnyčios Kunigo poelgiai verčia mane kreiptis į Jūsų Prakilnybę su šiuo prašymu ir prašyti Jus kaip Gubernijos Viršininką suteikti man apsaugą.

Reikalas toks: Antrąją praėjusių Velykų dieną, kai aš su savo giminaičiais atvažiavau į bažnyčią, Kunigas Vikaras Cichanovskis³, visiškai be jokios priežasties įsakė pašalinti mane ir kitus su manimi buvusius iš bažnyčios už tai, kad neva aš ir kiti su manimi buvusieji neatsiklaupė ant kelių tuo metu, kai po mišių giedojo „Šventas Dieve“. Kunigo Cichanovskio pašaukti broliukai⁴, kad pašalintų mus iš bažnyčios, matydami Kunigo Cichanovskio reikalavimų nepagrįstumą, jo nurodymų vykdyti nesiėmė. Kiek [l. 1214v] aš išmanau Romos Katalikų Bažnyčios apeigas, klūpoti tuo metu, kai giedamas „Šventas Dieve“ po mišių, neprivaloma. Kai aš kreipiausi į Bažnyčios kleboną Dembskį, kad liautųsi toks Vikaro Cichanovskio elgesys, kunigas Dembskis man atsakė, kad kunigo veikimas bažnyčioje yra nekontroliuojamas, ir jis bažnyčioje – taip kaip lydeka vandenyje, todėl Kunigas Dembskis nerado reikalo padaryti kokią nors pastabą kunigui Cichanovskiui.

Praeitą sekmadienį aš taip pat atvažiavau į bažnyčią, tada klebonas Dembskis, kaip galima įtarti, paprašytas Vikaro, pačiupo mane už parankės ir norėjo išvesti iš bažnyčios, tik už tai, kaip jis man tada sakė, kad aš atėjau į bažnyčią su lazdele, sakydamas, kad jauniems nedera į bažnyčią eiti su lazdomis, nes tai leidžiama tik seniams.

Tikrai nesuprantu, kaip tai gali būti susiję su religija. Kad labiau apšviesčiau Seredžiaus kunigų savivaldžiavimą ir valdžios plėtimą parapijie-

¹ Lapas tuščias, archyvo nenumeruotas, įrištas prieš l. 1228.

² Lapo viršuje dešinėje yra Kauno gubernatoriaus kanceliarijos antspaudas su data: 1891 m. gegužės 16 d. Skunde kai kurie žodžiai pabraukti pieštuku, kairėje pusėje užrašyta: *Nusiųsti Vyskupui dėl [sprendimo]*.

³ Gaižauskas rašė tokią vikaro pavardę, nors vikaras – Cechanovskis.

⁴ Gaižauskas vartojo terminą *poslušniki*.

čiams, manau, nebus perdėta pateikti kitą pavyzdį: Daučionių bajorkaimyje gyvenanti siuvejė Antanina Semaško po išpažinties per gavėnią ėjo šventos Komunijos. Kunigas Cichanovskis dalindamas šv. Komuniją ir pastebėjęs, kad Semaško su skrybėle, numetė jos skrybėlę ir tuo metu išmetė komunikantą.

Ir be to kunigas Cichanovskis [l. 4 / l. 1215r] kiekvieną savaitę bara savo parapijiečius, visus labiau inteligentiškus, visiškai be jokios priežasties.

Tai pranešdamas Jūsų Prakilnybei nuolankiai prašau, kad rastumėte galimybę nurodyti, kad baigtųsi toks Seredžiaus kunigų elgesys arba pervesti juos kiton vieton, nes jie savo elgesiu parapijiečiams įkyrėjo.

Prašymas šis Jūsų Prakilnybei gali pasirodyti keistas, nes jis pateikiamas vieno asmens vardu, bet aš turiu paaiškinti, kad pas mus, katalikus, kiekvienas pataikauja kunigui ir baiminasi, kad po to jo neapkės valstiečiai, ir su skundais dėl kunigų nesikreipia.

Be to, turiu garbės pridėti, kad aš šiuo reikalu šiandien skundžiausi Kauno Vyskupui, bet jis į tai labai mažai kreipė dėmesio. Tai gali paliudyti šie asmenys: Juozapas Limontas Belvederio dvare, Jonas Dobševičius Daučionių dvare, Jonas Skirgailo Juškevičių dvare, Kazimieras Petrauskas Padubysio dvare, Juozapas ir Kazimieras Bartoševičiai iš Rūsteikonių kaimo, Motiejus Urbanavičius iš Pikčiūnų kaimo, Kazimieras Butkevičius iš Seredžiaus, Adolfas Obulevičius iš Seredžiaus ir Kazimieras Firevičius – visi 1-ojo stano Seredžiaus parapijos, taip pat ir Antanina Semaško iš Daučionių dvaro.

Apie rezoliuciją prašau man pranešti.

1891 m. gegužės 15 d.

Bajoras S. Gaižauskas

[l. 5 / l. 1210r]

Jūsų Ekscelencijai Ponui Telšių arba Žemaičių Vyskupui Seredžiaus Romos Katalikų parapinės bažnyčios Klebono

Raportas

Dėl Jūsų Ekscelencijos š. m. gegužės 24-os nurodymo Nr. 963 turiu garbės paaiškinti šiuos dalykus: Antrą šv. Velykų dieną, šiais metais balandžio 22-ą, kai aš švenčiau votyvines mišias, begiedant „Šventas Dieve“ su iškil-

mingai išstatytu Švč. Sakramentu, kai visa liaudis bažnyčioje ir zakristijoje klūpėjo, į zakristiją įėjo Seredžiaus parapijietis Stanislovas Gaižauskas su savo broliu Otonu ir su kažkokiu iš Kauno atvykusių jų pažįstamu. Įeidamas į zakristiją, net nepersišegnojęs, dirstelėjo į bažnyčią, atsistojo ir užvedė šneką. Kunigas Petras Cechanovskis, kuris tuo metu buvo zakristijoje ir besimelsdamas rengėsi iškilmingoms mišioms, tai pastebėjęs pasakė: „Ponai, klaupkitės, nepiktinkite“, bet jie ir toliau kalbėjo stovėdami. Tada kun. Cechanovskis pakėlęs balsą pasakė: „Klaupkitės, o tai parodysiu duris“, jie nurimo ir atsiklaupė. [l. 1210v] Baigus giedoti „Šventas Dieve“, kai kun. Cechanovskis rengėsi mišioms liturginius rūbus, prie jo priėjo Stanislovas Gaižauskas ir pasakė: „Kunige, Jūs užsimirštate. Aš Jums negaliu to atleisti, aš skųsiuos“. Šiuos žodžius Gaižauskas kartodamas keletą kartų trukdė rengtis. Kun. Cechanovskis į tai jam nieko neatsakinėjo, bet kai jį išvedė iš kantrybės nurodytų žodžių kartojimu, tai priėjęs prie durų, vedančių iš zakristijos į šventorių, jas atidarė ir pasakė: „Išeikite, ten vieta ginčams“. Tuo metu iš bažnyčios į zakristijąėjo giedotojas Kazimieras Petraitis, kuriam Cechanovskis įsakė išvesti persekiojantį, trukdantį ir zakristijoje nereikalingą Gaižauską. Tik tada Gaižauskas nurimo ir atsistojo prie bažnyčios durų ir todėl kun. Cechanovskis nerado reikalo jo iš zakristijos šalinti, o ir laiko nebuvo, nes turėjo pradėti iškilmingas mišias.

Aš, sugrįžęs nuo altoriaus į zakristiją, nieko nepastebėjau. Kun. Cechanovskis pradėjo mišias, o aš pasimeldęs grįžinėjau namo. Pakeliui namo iš zakristijos mane pasivijo Gaižauskas ir pasakė: „Ką kunigas Petras išdarinėja, mane, brolių ir mūsų svečių įsakė išvesti iš zakristijos už tai, kad mes nesiklaupėme ant kelių“. Aš Gaižauskui pasakiau: „Aš dar nieko nežinau, kas tarp Jūsų įvyko, turbūt Jūs nederamai buvimu zakristijoje privertėte kunigą su Jumis taip pasielgti“. Gaižauskas atsakė: „Aš skųsiuos, todėl kad kunigas neturi teisės išvesti iš bažnyčios“. Į tai aš jam pasakiau: „Jūs klystate – kunigas gali išvesi tą, kuris nederamai elgiasi bažnyčioje“. Taip bekalbant mano namuose buvo bajoras Benediktas Žotkevičius. Žodžių, kad „kunigo veiksmai nekontroliuojami ir jis bažnyčioje yra kaip lydeka vandenyje“ aš nesakiau. Apie įvykį tarp kun. Cechanovskio [l. 6 / l. 1211r] ir Gaižausko, sugrįžęs iš bažnyčios po mišių, kun. Cechanovskis man taip perdavė, kaip aukščiau išdėščiau. Po to, Tomo sekmadienį, Balandžio 28 [dieną], pas mane atėjo žandarų unter karininkas Volikas, gyvenantis Ariogaloje, ir klausinėjo apie įvykį bažnyčioje tarp kun. Cechanovskio ir Gaižausko. Kun. Cechanovskis manęs prašė, kad aš apie Gaižausko poelgį praneščiau Policijai, kad jis būtų patrauktas atsakomybėn už tylos trikdymą ir nederą-

mą buvimą bažnyčioje, bet aš kaip Ganytojas maniau, kad geriau neprašyti teisinės Gaižausko atsakomybės.

Gegužės 12-ą per šv. Stanislovo šventę 10 ½ aš įėjau į zakristiją per votyvines mišias (votiva), radau Stanislovą Gaižauską stovintį atsirėmusį į lazda nederama poza, tai pastebėjęs pasakiau: „Ponai, prašau deramai elgtis bažnyčioje, tai Dievo šventovė ir maldos namai, su lazdomis čia eiti nederą“, ir tarnams pridūriau: „Neleiskite nieko į zakristiją su lazdomis, nebent tik senus ir neįgalius“. Čia Gaižauskas garsiai kreipėsi žodžiais: „Ko aš prie jo kimbu, ir ko iš jo reikalauju?“ Aš pasakiau: „Reikalauju iš Jūsų ir iš visų deramai elgtis bažnyčioje, čia maldos, o ne ginčų namai, kitaip – įsakyčiau išvesti“. Bet Gaižauskas tuojau pat pakėlė balsą, priėjo ir ėmė ginčytis. Aš pakviečiau šveicorių ir tarnus, besirengdamas klausyti išpažinties bepasnikaujančiųjų, tada pasakiau tarnams: „Šitą poną išveskite iš bažnyčios, o jei nori, tai tegu eina į bažnyčią“. Gaižauskui pasakiau: „Eikite į bažnyčią arba iš zakristijos, nes Jus išves“. Kai Gaižauskas nesiliovė ginčytis ir nemanė eiti į bažnyčią, pasakiau: „Imkite, ko žiūrėte“. Čia Gaižauskas mane puolė, bet jį sulaukė ir norėjo išvesti, tada Gaižauskas įėjo į bažnyčią besibardamas. Aš atsisėdau zakristijoje klausyti išpažinčių, o tai pastebėjęs Gaižauskas įėjo į zakristiją [l. 1211v] ir praeidamas pasakė: „Vagis, plėšikas, aš jį į grandines sukaustysiu“.

Tai girdėjo keletas arčiau buvusiųjų. Apie visa tai gegužės 12 dieną Nr. 90 aš informavau Kauno apskrities 1 stano P[oną] Pristavą, nes pamačiau, kad nenubaustas pirmas blogas Gaižausko poelgis su kun. Cechanovskiu duoda jam drąsos kelti didesnę netvarką ir gundyti liaudį. Ponas Kauno apskrities 1 stano Pristavas atliko apklausą gegužės 18-ą. Apklausė liudytojus ir Gaižauską, ir bylą, kaip girdėjau, išsiuntė Ponui 5-osios nuovados Kauno apygardos Taikos Teisėjui. Koks bus Teismo Valdžios sprendimas, aš Jūsų Ekscelencijai nedelsiu perduoti.

O dėl to, kad kun. Cechanovskis numetė skrybėlę nuo Antaninos Semaško galvos dalindamas šv. Komuniją ir išmetė šv. Komunikantą, tai aš klausiau Semaško ir kitų, kurie visa tai neigia. Tai tik Gaižausko išsigalvojimas. Apie kun. Cechanovskio pamokslus galiu pasakyti, kad jie sakomi pagal homiletikos ir poezijos taisykles ir jeigu juose, anot Gaižausko, kun. Cechanovskis bara (tiksliau, įspėja) savo parapijiečius, visus „labiau inteligentiškus“, už jų trūkumus, tai S. Gaižauskas net negali savęs laikyti „labiau inteligentišku“, nes pats jo skundas įrodo jį esant neraštingu žmogumi. O koks jis krikščionis taip pat parodo jo skundas, nes pasakė, kad giedant „Šventas Dieve“ neprivailoma klūpėti; jis dar neatliko velykinės išpažinties,

kaip priklauso krikščioniui, ir po parapiją skleidžia savo svarstymus apie tai, kad žmogus neturi sielos.

Visus faktus, išdėstytus paneigiant Gaižausko skundą, patvirtins ne tik mano, bet ir jo liudytojai.

Seredžiaus Klebonas

Kunigas Vitalis Kajetonas Dembskis

Nr. 106

1891 m. gegužės 28 d.

[l. 7 / l. 1216r]

Didžiai gerbiamam dvasiškam tėvui Ponui Veliuonos dekanui

Pareiškimas

Dėl Ponui Kauno Gubernatoriui pateikto Pono Stanislovo Gaižausko šių metų gegužės 15-os skundo, turiu garbės paaiškinti, kad aš antrą Velykų dieną, t. y. balandžio 22-ą, buvau zakristijoje tuo metu, kai iškilingai giedojo „Šventas Dieve“ ir buvo išstatytas Švč. Sakramentas. Pastebėjau Stanislovą Gaižauską, jo brolių Otoną ir kažkokį Ustinovičių iš Kauno miesto nepadoriai stovintį per minėtas apeigas ir paprašiau juos, kad nutrauktų savo pokalbį ir atsiklauptų ant kelių prieš Švč. Sakramentą, bet jie stovėdami tęsė pokalbį. Tada aš pakėlęs balsą pasakiau: „Klaupkitės, Ponai, ant kelių, o priešingu atveju paprašysiu išvesti iš zakristijos“. Po šių mano žodžių visi trys sulenkė kelius. [l. 1216v] Pasibaigus iškilingam giedojimui, kai aš rengiausi liturginius rūbus mišių šventimui, Stanislovas Gaižauskas priėjo prie manęs ir įžeidžiančiais žodžiais pradėjo man priekaištauti: „Ko kunige nori iš manęs“, „Kunige, užsimiršti“, „Aš to negaliu atleisti“, „Aš privalėsiu skųstis“, ir kartojo tuos priekaištus po keletą kartų mane sekiodamas. Tada aš, kreipdamasis į tarnus, įsakiau jį išvesti iš zakristijos pridūręs, kad jei ir nori su manimi ginčytis, tai čia ne vieta, išeik iš bažnyčios ir netrukdyk besimeldžiantiems. Su tais žodžiais Gaižauskas liovėsi man priekaištavęs ir niekas jo iš zakristijos neišvedinėjo.

Apie mano pamokslus, per kuriuos, Gaižausko žodžiais, aš kiekvieną savaitę baru kiekvieną iš labiau inteligentiškų be jokių priežasčių, tai paaiškinsiu, kad pamoksluose aš niekada nevartuju įžeidžiančių žodžių. Priešingai, visada kalbu pagal Šv. Evangeliją, o jei kada pasakojau apie ydas, tai ne

tik savo [l. 8 / l. 1217r] parapijiečių, bet visų klausytojų, be jokios išimties pagal išsilavinimo laipsnį ar luomą.

Prie to dar prašau Didžiai gerbiamą dvasišką tėvą, kad P[ono] Ustinovičiaus, kaip kartu su Ponu Gaižausku savo kalbėjimu ardžiusius tylą, šiame reikale liudytoju nekviesti.

Kunigas Petras Cechanovskis
Seredžius, 1891 m. liepos 28 d.

[l. 9 / l. 1213r]

Didžiai gerbiamam dvasiškam tėvui Ponui Veliuonos Dekanui Kunigui Novickiui bajoro Stanislovo Gaižausko, Kiprijono [sūnaus]

Pareiškimas

Papildant mano prašymą, paduotą Jo Prakilnybei Ponui Kauno Gubernatoriui pasibaigusį birželį⁵, apie Seredžiaus kunigų man padarytas skriaudas, turiu garbės nuolankiai prašyti Didžiai gerbiamą dvasišką tėvą pakviesti ir apklausti šiuos liudytojus: bajorus Boleslovą Petrauską iš Padubysio palivarko, Joną Danichovskį, Konstantino, iš Vitkūnų bajorkaimio, Ignacijų Veržbovičių, Juozapą Žotkevičių, Julijono, ir Ignacijų Vitovskį iš Gaideliškių bajorkaimio, Zenoną Lukoševičių iš Rukšionių bajorkaimio. Jie visi iš 1-ojo Stano [l. 1213v] Kauno apskrities Seredžiaus valsčiaus. Taip pat ir gyvenantį daktaro Feinbergo name Klementijų Ustinovičių, kuris užsiima raštvedyba pas pirmosios nuovados Taikos Tarpininką Kauno mieste.

Bajoras Stanislovas Gaižauskas
Daučionių dvaras
1891 m. liepos 29 d.

⁵ Skundas buvo paduotas gegužės 15 d.

[l. 10 vacat⁶]

[l. 11 / l. 1222r]

Liudijimai

1891 m. liepos 28 d., Seredžius. Dėl Jo Ekscelencijos Telšių-Žemaičių Vyskupijos Valdytojo Pono Vyskupo-Sufragano šių 1891 m. birželio 11 d. nurodymo Nr. 1061 Veliuonos Dekanas atvyko į Seredžių, vykdė apklausą vietoje dėl bajoro Stanislovo Gaižausko, Kiprijono, skundo Seredžiaus Bažnyčios Dvasininkais – Vikaru Kun. Cechanovskiu ir Klebonu Kun. Dembskiu. Apklausė skunde nurodytus Liudytojus ir nurodytus patikimus Kun. Cechanovskio asmenis. Apklausa parodė:

1. Bajoras Jonas Skirgailo, Deziderijaus, iš Juškevičių dvaro paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis Bažnyčioje nebuvo ir apie vykusį ginčą tarp Vikaro Kunigo Cechanovskio ir bajoro Stanislovo Gaižausko nieko paaiškinti negali. O gegužės 12-ą, šv. Stanislovo iškilmingos šventės dieną, Skirgaila buvo Bažnyčios zakristijoje ir pastebėjo Gaižauską, kuris stovėjo priešais save laikydamas lazda. Staiga pro jį einantis Klebonas Kun. Dembskis pasakė: „Ponai! Prašau neiti į Bažnyčią su lazdomis“. Į tai Gaižauskas atsakė: „Ko iš manęs nori? Kur aš turiu dėti lazda?“ Klebonas į tai Gaižauskui atsakė: „Prašau Jus įeiti į Bažnyčią ar išeiti į šventorių“, bet Gaižauskas kartojo tą patį, esą kur jis turėtų dėti lazda. Netekęs kantrybės klebonas nurodė Bažnyčios tarnams [l. 1222v] išvesti Gaižauską iš zakristijos į šventorių, bet Gaižauskas priešinosi. Tada Klebonas tarė: „Pone Gaižauskai, teikitės eiti į Bažnyčią“, o Gaižauskas Klebonui daužydamas lazda į grindis atsakė: „Ko iš manęs nori?“ Klebonas kreipėsi į dalyvavusius ten asmenis: „Girdite ir matote, Ponai, esant reikalui, būsite liudytojais“. Visa tai vyko per mišias (votiva) su išstatytu Švč. Sakramentu monstrancijoje. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negaliu ir savo ranka pasirašau *Bajoras Jonas Skirgailo*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

2. Valstietis Juozapas Bartoševičius iš Rūsteikonių kaimo paaiškino, kad jis gegužės 12-ą buvo Bažnyčioje ir Klebono buvo paskirtas tvarkos prižiūrėtoju, kad Gaižauskas įjėęs į Bažnyčią niekaip nepagarbino Švč. Sakramento ne tik tą dieną, bet ir niekada ne tik kad nepriklaupia, bet ir nepalenkia galvos pagerbdamas. Minėtą dieną Bartoševičius matė, kaip Gaižauskas

⁶ Lapas tuščias, archyvo nenumeruotas, įrištas po l. 1227.

įėjęs į zakristiją stovėjo nepadoriai pražergęs kojas ir atsirėmęs užpakaliu į lazda, ir tai pastebėjęs Klebonas pasakė Gaižauskui: „Prašau Jus eiti į Bažnyčią arba išeiti į šventorių“. Gaižauskas garsiai belsdamas lazda į grindis keletą kartų tarė: „Ko nori iš manęs?“, paskui [l. 12 / l. 1223r] pakėlęs į viršų lazda grąsino kartodamas tą patį: „Ko nori iš manęs?“ Tada jis su kitais tarnais įvedė jį per slenkstį į Bažnyčią. Bet Gaižauskas sugrįžęs iš Bažnyčios į zakristiją, praeidamas pro Kleboną, kuris klausė išpažinties klausykoje, jam pasakė tokius žodžius: „Aš šitą plėšiką ir vagį apkaustysiu grandinėmis ir pasodinsiu kalėjiman“. Visa tai nuo pradžios iki pabaigos vyko tuo metu, kai Klebonas buvo apsilvilkęs liturginius rūbus ir atliko dvasinę tarnystę. Daugiau šiuo reikalu nieko negaliu pasakyti. Be to, antrą Velykų dieną jis Bažnyčioje nebuvo ir apie vykusį ginčą tarp Kun. Cechanovskio ir Gaižausko nieko paaiškinti negali. Po tuo savo ranka pasirašau. *Juozapas Bartoševičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

3. Bajoras Kolegijos Asesorius Jonas Dobševičius, Benedikto sūnus, tikras Stanislovo Gaižausko dėdė, paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis zakristijoje nebuvo ir apie visus įvykius nieko paaiškinti negali. Gegužės 12-ą, iškilmingą šv. Stanislovo šventės dieną, jis zakristijoje buvo per mišias (votiva), o jo giminaitis Stanislovas Gaižauskas stovėjo netoli įėjimo iš zakristijos į Bažnyčią. Bet kodėl Klebonas Dembskis prie jo priėjo ir pačiupęs už dešiniojo peties pasakė, kad su lazda negalima būti zakristijoje, kad arba eitų į Bažnyčią, arba į šventorių, tai to jis nežino. Į tai Gaižauskas ataskė: „Ko [l. 1223v] Klebone iš manęs norite?“ Staiga Klebonas Dembskis įsakė šveicoriui išvesti Gaižauską lauk iš zakristijos, ir dėl to šveicorius sučiupo Gaižauską už parankių ir tempė laukan, bet kai to vienas padaryti negalėjo, Klebonas nurodė ir kitam patarnautojui padėti, taip dviese tempė Gaižauską po zakristiją, bet Gaižauskas liko zakristijoje ir pats atsistojo ant slenkščio iš zakristijos į Bažnyčią ir stovėjo iki mišių pabaigos. Gaižauskas jokio triukšmo ir ginčų nekėlė. Be to, jis girdėjo, kaip Klebonas Dembskis nurodė nieko į zakristiją su lazdomis neleisti, išskyrus senius ir neigalius, ir čia pat pasakė vienam iš patarnautojų: „Surašyk visus, kurie buvo šio įvykio liudytojai, aš šitą laidoką pamokysiu“. Daugiau apie šį reikalą nieko pasakyti negaliu ir savo ranka pasirašau. *Kolegijos Asesorius Jonas Dobševičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

4. Bajorė Antanina Semaško, Povilo, iš Daučionių dvaro paaiškino, kad ji atliko velykinę išpažintį ir eidama šventos Komunijos pastebėjo, kad kažkaip Komunikantas iškrito iš kun. Cechanovskio rankos ant grindų, bet ne tada, kai jai teikė. Ji iš Kun. Cechanovskio rankų sėkmingai priėmusi Šv. Komuniją, po to pajuto, kad kažkas, esant daugybei žmonių, [l. 13 / l. 1224r] ją pastūmė už skrybėlės, bet kad tai padarė Kun. Cechanovskis, ji nepripažįsta. Gegužės 12-ą ji nors ir buvo Bažnyčioje, bet zakristijoje nebuvo. Nieko dėl Kun. Klebono Dembskio ir Stanislovo Gaižausko bylos paaiškinti negali. Savo ranka pasirašau *Antonijna Semasko*.

(Reiškia Antanina Semaško).

Apklausė Veliuonos Dekanas Novickis.

5. Kauno Miestietis Juozapas Limontas iš Belvederio dvaro paaiškino, kad jis nors ir buvo Bažnyčioje, bet nebuvo zakristijoje, ir nieko negali pasakyti apie ginčą tarp Kun. Cechanovskio ir Stanislovo Gaižausko antrą Velykų dieną. O dėl Kun. Cechanovskio pamokslų, tai jis niekada negirdėjo užgaulių žodžių nei apie Seredžiaus parapijos bajorus, nei apie žemvaldžius, o tik pamokymus Šv. Evangelijos dvasia. Gegužės 12-ą jis buvo zakristijoje ir girdėjo kaip Klebonas pasakė Gaižauskui, kad į Bažnyčią su lazda eiti negalima, o leidžiama tik seniams ir neįgaliems. Tada Gaižauskas keletą kartų Klebonui atsakė: „Ko Klebonas iš manęs nori?“ Klebonas pasiūlė jam įeiti į Bažnyčią arba išeiti į šventorių, bet Gaižauskas nepakluso, tada Klebonas liepė Bažnyčios tarnams jį išvesti, bet Gaižauskas priėjo prie durų iš zakristijos į Bažnyčią ir ten prastovėjo iki mišių (votivy) pabaigos. Be to, kai Gaižauskas kalbėjo Klebonui: „Ko iš manęs nori?“, aš jį raminau sakdamas: „Nurimk, nurimk, nesipriešink“, [l. 1224v] o po mišių pabaigos jis su Gaižausku išėjo į šventorių. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo. *Juzef Limont* (reiškia Juozapas Limontas).

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

6. Valstietis Mykolas Dubinskis iš Burbiškių kaimo, Seredžiaus valsčiaus paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis buvo Bažnyčioje ir girdėjo zakristijoje pakeltu balsu vykusį pokalbį, panašų į ginčą. Pažino Kun. Cechanovskio balsą, o kieno buvo kitas, nepažino ir sakomų žodžių nesuprato. Kiek kartų girdėjo Kun. Cechanovskio pamokslus, tai jokių užgaulių žodžių žemvaldžiams, bajorams ir apskritai liaudžiai negirdėjo, o visi pamokslai buvo sakyti Šv. Evangelijos dvasioje. Gegužės 12-ą jis taip pat buvo Bažnyčioje ir girdėjo garsią kalbą, bet jos esmės visai nesuprato. Daugiau apie šį reikalą

nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo. *Michał Dubinski* (reiškia Mykolas Dubinskis).

Apklausė Veliuonos Dekanas Novickis.

7. Valstietis Kazimieras Firevičius iš Pieštvenų kaimo, Seredžiaus valsčiaus paaiškino, kad jis nieko nežino apie antrą Velykų dieną vykusį ginčą tarp Kun. Cechanovskio [l. 14 / l. 1225r] ir Stanislovo Gaižausko. Paaiškino, kad gegužės 12-ą buvo zakristijoje ir matė Gaižauską pasirėmusį į lazda. Klebonas tai pastebėjęs pasakė: „Čia ne vieta įeiti su lazda“, ir prašė Gaižausko eiti į Bažnyčią, bet Gaižauskas nepakludamas atsakinėjo Klebonui: „Ko nori iš manęs?“, tai kartoją keletą kartų. Išvestas iš kantrybės klebonas liepė Bažnyčios tarnams įvesti Gaižauską į Bažnyčią, bet Gaižauskas priešinosi ir beldė lazda į grindis, pakėlė ją į viršų ir garsiai paklausė: „Ko nori iš manęs?“, vėlgi kartodamas tai keletą kartų. Visa tai vyko mišių (votivy) metu su išstatytu Švč. Sakramentu, ir Klebonas tada buvo su liturginiais rūbais. Be to, jis paaiškino, kad Gaižauskas visada Bažnyčioje būdavo nepadoriai – kai visa liaudis klūpojo, jis vienas kaip stulpas stovėjo, ir niekada jokio nusilenkimo prieš Švč. Sakramentą nedarė. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo. *Kazimieras Firevičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

8. Bajoras Adolfas Obulevičius⁷ paaiškino, kad antrą Velykų dieną, nors ir buvo Bažnyčioje, bet kas vyko zakristijoje tarp Kun. Cechanovskio ir Stanislovo Gaižausko, nieko nežino ir nieko negali paaiškinti. O apie [l. 1225v] gegužės 12-ą, šv. Stanislovo iškilmingą šventę, paaiškino, kad jis po Gaižausko įeidinėjo į zakristiją ir matė, kaip Gaižauskas užpakaliu pasirėmęs į lazda ir išsižergęs glostė savo ranka barzdą ir raitė ūsus. Staiga atėjo į zakristiją Klebonas ir pamatęs liaudies minią, prašė visų išeiti iš zakristijos, o tuo metu Gaižauskas belsdamas lazda į grindis garsiu balsu kreipėsi į Kleboną sakydamas: „Ko iš manęs nori?“ Klebonas tuo metu buvo liturginiais rūbais. Be to, dar pridėjo, kad Juozapas Limontas prilaikė Gaižauską už pečių sakydamas: „Nurimk, nurimk ir nesipriešink Klebonui, o geriau eik į Bažnyčią arba išeik iš zakristijos į šventorių“. Praėjus kiek laiko, Gaižauskas jam sakė: „Gaila, kad aš tada Klebonui netrenčiau lazda ar ranka į veidą, ir būtų baigęsis reikalas“. Daugiau apie šį reikalą paaiškinti negali ir savo ranka pasirašo *Adolfas Obulevičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

⁷ Pasirašė *Obulevičius*.

9. Vieکشnių valsčiaus valstietis Kazimieras Butkevičius iš Seredžiaus paaiškino, kad apie antros Velykų dienos įvykius tarp Kun. Cechanovskio ir Stanislovo Gaižausko nieko paaiškinti negali, nes tuo metu nebuvo zakristijoje. O apie Kun. Cechanovskio sakomus pamokslus, kurių jis kiekvieną [l. 15 / l. 1226r] Sekmadienį klauso, ir kad Kun. Cechanovskis sakytų kokius nors užgaulius žodžius, niekada negirdėjo, o visada Kun. Cechanovskis sakė pamokslus, mokė liaudį Šv. Evangelijos dvasioje. Gegužės 12-ą jis taip pat nebuvo zakristijoje, o buvo prie pagrindinio altoriaus per mišias (votiva), todėl nieko negali paaiškinti apie Gaižausko elgesį su Klebonu Kun. Dembskiu. Be to, kadangi jis yra zakristijonas, tai visada pastebėdavo Gaižauską zakristijoje, bet niekada nematė jo besimeldžiančio, kaip turėtų elgtis tikras krikščionis. Daugiau apie šį reikalą paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo *Kazimieras Butkevičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

10. Seredžiaus valsčiaus valstietis Adomas Bartoševičius, Tado, iš Rūsteikonių kaimo, Kun. Cechanovskio liudininkas, paaiškino, kad jis antrą Velykų dieną buvo zakristijoje, kai buvo giedama „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento. Tada į zakristiją įėjo Stanislovas Gaižauskas, kuris stovėjo, o ne klūpėjo. Tai pastebėjęs Kun. Cechanovskis paprašė jį klauptis ant kelių. Gaižauskas tai atliko, bet baigus giedoti, kai Kun. Cechanovskis jau buvo apsirengęs liturginiais rūbais, Gaižauskas priėjo prie jo ir garsiai įžūliu balsu paklausė: „Kokią teisę turi man įsakinėti, kad aš klaupčiausi ant kelių?“ Į tai Kun. Cechanovskis atsakė: „Aš kaip Kunigas privalau Jus įtikinėti ir mokyti, kad Jūs deramai būtumėte Dievo šventovėje ir neduotumėte kitiems blogo pavyzdžio [l. 1226v] liturgijos metu. Bet kai Gaižauskas nedavė ramybės Kun. Cechanovskiui įžūliu savo elgesiu, Kun. Cechanovskis paprašė jį išeiti iš zakristijos. O apie pamokslus, sakomus Kun. Cechanovskio, tai jis niekada negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis sakytų per pamokslą kokius nors užgaulius žodžius, o visada iš ambonos mokė liaudį Šv. Evangelijos dvasia. Gegužės 12-ą jis taip pat buvo zakristijoje ir girdėjo, kaip Klebonas sakė, kad su lazdomis jauniems žmonėms nedera eiti į Bažnyčią, ir šiuos žodžius Klebonas skyrė Gaižauskui. Jis elgėsi nepadoriai, t. y. stovėjo užpakaliu atsiremęs į lazda ir išsižergęs. Tada Gaižauskas priėjo prie Klebono ir įžūliai pasakė: „O koks tavo reikalas ir ko iš manęs nori?“ Klebonas vėl pasakė: „Kadangi Jūs esate dar jaunas, tai nėra būtinybės su lazda vaikščioti“. Būdamas įpykęs Gaižauskas keletą kartų daužė su lazda grindis ir net pakėlęs lazda į viršų klausė: „Ko iš manęs nori?“ Visa tai vyko per mišias –

votiva – su išstatytu Švč. Sakramentu. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir už beraštį jo paties prašymu pasirašo *Juozapas Mačiulis*.

Liudijimą priėmė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

11. Valstietis Stanislovas Armanovičius, Stanislovo, iš Pieštvenų kaimo, Kun. Cechanovskio liudininkas, paaiškino, kad antrą velykų dieną buvo zakristijoje ir matė Gaižauską stovintį per mišias (votiva), bet kai [l. 16 / l. 1227r] pradėjo giedoti „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento, tai Kun. Cechanovskis pasakė Gaižauskui, kad turi sulenkti kelius. Gaižauskas truputį susilenkė, bet po mišių, kai Kun. Cechanovskis vilkosi liturginius rūbus, Gaižauskas prie jo priėjo ir įžūliai ėmė klausinėti: „Kokią teisę turi man įsakinėti, kad aš klaupčiausi ant kelių?“ Kun. Cechanovskis atsakė: „Jeigu Jūs Katalikas, tai privalote garbinti Švč. Sakramentą“, ir tai pasakęs Kun. Cechanovskis išėjo į iškilmingas mišias. O apie Kun. Cechanovskio pamokslus – tai jis visada lanko bažnyčią ir klauso pamokslų ir niekada negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis sakytų įžeidžiančius žodžius, o visada sakė pamokslus Šv. Evangelijos dvasioje. Daugiau apie šį reikalą jis paaiškinti negali ir pasirašo Stanislovas (Bartoševičius)⁸ Armanovičius, o už beraštį jo prašymu *Juozapas Mačiulis*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

12. Valstietis Juozapas Mačiulis, Kun. Cechanovskio liudininkas, paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis buvo zakristijoje ir matė, kaip Gaižauskas atėjo į zakristiją per mišias – votiva, giedant „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento ir stovėjo. Dėl to Kun. Cechanovskis jam pasakė pastabą, „kad dabar reikia ir privaloma klauptis“, bet Gaižauskas nepakluso, o pasiėmęs mišioms, kai Kun. Cechanovskis vilkosi liturginius rūbus, jis priėjo prie kunigo Cechanovskio ir keletą kartų įžūliai ir garsiai klausė: „Ko nori [l. 1227v] iš manęs, kodėl mane žemini ir darai gėdą esant mano žmonėms?“ Kun. Cechanovskis jam atsakė, kad jis kaip Kunigas turi teisę ir privalo, kad Bažnyčioje tik vienas Kunigas turi teisę parapijiečius mokyti. O apie pamokslus: tai Kun. Cechanovskis visada sakė juos Šv. Evangelijos dvasioje ir niekada jis negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis sakytų kokius nors įžeidžiančius žodžius parapijiečiams. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir savo ranka pasirašo *Juozapas Mačiulis*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

⁸ Tekste apskliausta klaida.

13. Valstietis Stanislovas Šimkevičius iš Grivančių kaimo, Kun. Cechanovskio liudytojas, paaiškino, kad jis antrą Velykų dieną buvo zakristijoje ir girdėjo, kaip Kun. Cechanovskis liepė klauptis, bet negalėjo atpažinti, kam tai buvo sakoma – visiems ar tik vienam Gaižauskui, bet pastebėjo, kad visi atsiklaupe, o tik Gaižauskas stovi. O apie pamokslus: tai jis niekada negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis ką nors bartų iš ambonos, o visada visus moko Šv. Evangelijos dvasioje. Prie to pridėjo, kad gegužės 12-ą jis nebuvo zakristijoje ir nieko pasakyti negali. Daugiau apie šį reikalą paaiškinti negali. Stanislovas Šimkevičius. O už beraštį ir jo prašymu pasirašė *Jonas Daniliauskas*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

[l. 17 / l. 1219r]

14. Bajoras Jonas Danichovskis, liudininkas, kurį nurodė Gaižauskas, asmeniškai atėjęs, paaiškino, kad jis gegužės 12-ą buvo zakristijoje ir girdėjo, kaip Klebonas Kun. Dembskis įeidamas į zakristiją ir pamatęs Gaižauską su lazda, padarė pastabą, „kad su lazda jauniems žmonėms nereikia ir nemandagu eiti į Bažnyčią, o leidžiama tik seniems ir neįgaliems“. Gaižauskas priejo prie Klebono ir įžūliais žodžiais paklausė: „Ko nori, ko kimbi prie manęs?“, kartodamas tuos žodžius keletą kartų. Apie Kun. Cechanovskio pamokslus: negirdėjo, kad Kunigas Cechanovskis kada nors tartų įžeidžiančius žodžius, o visada mokė liaudį Šv. Evangelijos dvasia. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir savo ranka pasirašo *Jonas Danichovskis*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

15. Valstietis Jurgis Mazurkevičius, Kun. Cechanovskio liudytojas, iš Mateikų kaimo paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis buvo zakristijoje ir matė, kaip Gaižauskas per mišias – votiva – stovėjo užpakaliu atsirėmęs į lazda ir išžergęs kojas. Tada Kun. Cechanovskis Gaižauskui keletą kartų pasakė pastabą, kad jis klauptųsi, bet Gaižauskas nepakluso ir priėjęs prie Kun. Cechanovskio pasakė: „Ko iš manęs nori, kodėl kimbi?“, girdėjau ir paskui nederamus žodžius, Gaižausko sakomus Kun. Cechanovskiui, bet kadangi Gaižauskas juos sakė lenkų kalba, o jis [l. 1219v] nesupranta lenkų kalbos, tai daugiau apie tai negali nieko paaiškinti. O apie pamokslus: tai Kun. Cechanovskis visada sakė Šv. Evangelijos dvasioje ir jokių užgaulių žodžių niekada nesakė. Šv. Stanislovo dieną, t. y. gegužės 12-ą, jis Bažnyčioje nebuvo ir todėl nieko daugiau apie šį reikalą paaiškinti negali ir pa-

sirašo Jurgis Mazurkevičius, o dėl neraštingumo ir jo prašymu *Kazimieras Butkevičius*⁹.

16. Valstietis Tomas Urbanavičius iš Pikčiūnų kaimo paaiškino, kad antrą Velykų dieną Bažnyčioje nebuvo ir Kun. Cechanovskio ir Gaižausko reikalu nieko paaiškinti negali. Kad lankydamas Bažnyčią jis Kun. Cechanovskio pamoksluose niekada negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis sakytų kokius nors užgaulius žodžius, o visada liaudį mokė Šv. Evangelijos dvasia. O gegužės 12-ą, šv. Stanislovo dienos šventę, tai jis buvo netoli zakristijos durų, išgirdo triukšmą, kilusį zakristijoje, ir paprašytas Klebono Kun. Dembskio būti liudininku dėl kilusio triukšmo, matė ir girdėjo, kaip Ponas Gaižauskas, veidu prisilenkęs prie Klebono, kalbėjo įžūliai: „Ko iš manęs nori, ko iš manęs nori?“ Kiek matydavo Gaižauską, tai jis niekada padoriai nebūdavo Bažnyčioje, kaip ir per mišias, taip ir kitų maldų metu. Daugiau nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo *Tomas Urbanavičius*.

Liudijimą priėmė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

[l. 18 / l. 1220r]

17. Bajoras Boleslovas Petrauskas iš Padubysio dvaro paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis Bažnyčioje nebuvo ir Kun. Cechanovskio ir Gaižausko reikalu nieko negali paaiškinti. (Gegužės 12-ą jis buvo.) Apie Kun. Cechanovskio pamokslus: tai jis niekada negirdėjo užgaulių žodžių. Šv. Stanislovo dieną, t. y. gegužės 12-ą, jis buvo zakristijoje ir į ją įeidamas pastebėjo ir girdėjo, kaip Klebonas Kun. Dembskis laikydamas už rankos Gaižauską prašė jo eiti į Bažnyčią arba išeiti į šventorių dėl sukkelto triukšmo, bet Gaižauskas kartodamas klausė Kleboną: „Ko iš manęs nori, ko iš manęs nori?“ Be to, Juozapas Limontas ramino Gaižauską sakydamas: „Nurimk, nurimk“. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo *Bajoras Boleslovas Petrauskas*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

Be to, pagal Pono Gaižausko liepos 29-os prašymą jo pradėtoje byloje su Seredžiaus Bažnyčios dvasininkais, liepos 31-ą buvo apklausiami liudytojai. Jie apklausiami paaiškino:

⁹ Kas apklausė nenurodyta.

18. Kauno miestietis Zenonas Lukaševičius iš Daučionių dvaro paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis visai nebuvo bažnyčioje ir nieko šioje byloje paaiškinti negali. Apie Kun. Cechanovskio pamokslus: tai niekada negirdėjo užgaulių žodžių. Gegužės 12-ą nors ir buvo Bažnyčioje, bet per tą triukšmą nebuvo zakristijoje ir nieko negali paaiškinti, bet paskui Gaižauskas sutikęs jį kapinėse gyrėsi, kad jis [l. 1220v] kovojo su Klebonu Kun. Dembskiu. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo *Zenonas Lukaševičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

19. Bajoras Ignacijus Veržbovičius iš Gaideliškių bajorkaimio paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis buvo zakristijoje ir matė, kaip Gaižauskas įėjo į zakristiją iškilingai giedant prie išstatyto Švč. Sakramento ir neatsiklaupė. Tai pastebėjęs Kun. Cechanovskis jam pasakė: „Prašau klauptis ant kelių, dabar išstatytas Švč. Sakramentas“. Tai kartojo du kartus, po trečiojo Gaižauskas atsiklaupė, bet baigus iškilingą giesmę, Gaižauskas priėjo prie Kun. Cechanovskio, kuris tuo metu rengėsi liturginiais rūbais sumos mišioms. Ką kalbėjo Gaižauskas Kun. Cechanovskiui, jis negirdėjo. O gegužės 12-ą tai jis visai nebuvo Bažnyčioje ir nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo *Ignacijus Veržbovičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

20. Bajoras Ignacijus Vitovskis iš Gaideliškių bajorkaimio paaiškino, kad antrą Velykų dieną jis nebuvo Bažnyčioje. Gegužės 12-ą jis buvo zakristijoje ir girdėjo, kaip Klebonas prašė Gaižausko išeiti iš zakristijos, bet kadangi buvo daug liaudies, jis negalėjo suprasti, dėl kokios priežasties Klebonas prašo Gaižauską išeiti iš zakristijos. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali. [l. 19 / l. 1221r] Apie Kun. Cechanovskio pamokslus: tai jis niekada negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis kalbėtų kam nors užgaulius žodžius, o visada liaudį moko Šv. Evangelijos dvasia. Sava ranka pasirašo *Ignacy Witosky* (reiškia Ignacas Vitovskis).

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

21. Bajoras Juozapas Žotkevičius, Julijono, iš Gaideliškių bajorkaimio paaiškino, kad jis antrą Velykų dieną buvo zakristijoje ir girdėjo, kaip Kun. Cechanovskis keletą kartų padarė pastabą Ponui Gaižauskui nurodydamas, kad jis klauptųsi, nes tuo metu buvo iškilingai giedama „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento. Po trečio karto, kai Kun. Cecha-

novskis pasakė klauptis, kad negundytų liaudies, tada Gaižauskas pakluso. Giedojimui pasibaigus jis priėjo prie Kun. Cechanovskio, kuris rengėsi liturginiais rūbais, bet ką Gaižauskas kalbėjo, jis negirdėjo. Gegužės 12-ą jis Bažnyčioje nebuvo. Apie Kun. Cechanovskio pamokslus: tai jis niekada negirdėjo, kad Kun. Cechanovskis kalbėtų užgaulius žodžius, o visada liaudį moko Šv. Evangelijos dvasia. Daugiau apie šį reikalą nieko paaiškinti negali ir sava ranka pasirašo *Juozapas Žotkevičius*.

Apklausė Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

22. Vykdamas apklausą bajoras Stanislovas Gaižauskas asmeniškai man pareiškė, kad gegužės 15-os skunde dėl Seredžiaus Bažnyčios Dvasininkų kai kurių liudininkų vardus užrašė klaidingai: Nr. 10 vietoje Adomo klaidingai užrašė Kazimieras Bartoševičius, [l. 1221v] Nr. 16 vietoje Tomo per klaidą – Motiejus Urbanavičius, Nr. 17 vietoje Boleslovo per klaidą nurodė Kazimierą Petrauską. Todėl aš apklausiau: Adomą Bartoševičių, Tomą Urbanavičių ir Boleslovą Petrauską. Taip pat pagal liepos 29-os Stanislovo Gaižausko pareiškimą neapklausiau Klementijaus Ustinovičiaus, nes jo nebuvo Seredžiaus apylinkėse. Be to, Kun. Cechanovskis savo liepos 28-os pareiškimė prašė neleisti jam liudyti, nes jis esą kartu su Gaižausku Bažnyčioje ardė tylą, triukšmavo ir su Gaižausku garsiai kalbėjosi per mišias giedant „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento.

Baigus liudininkų paaiškinimų apklausą pasirodė, kad Seredžiaus Bažnyčios dvasininkai Vikaras Kun. Cechanovskis ir Klebonas Kun. Dembskis pastebėję nenuolankų, nedievbaimingą ir nenuoširdų Pono Gaižausko elgesį per pamaldas, būtent per mišias ir giedant „Šventas Dieve“ prie išstatyto Švč. Sakramento, negalėjo į tai žiūrėti abejingai ir be jokio susilaikymo buvo priversti piktintis ir rūstauti dėl Pono Gaižausko nederamo elgesio Bažnyčioje.

Todėl Klebonas Kun. Dembskis ir Vikaras Kun. Cechanovskis, turėdami galvoje savo pareigą kiekvieną parapijietį kreipti dievbaimingu keliu, įspėjo Poną Gaižauską, lenkė jį prie deramo ir nuolankaus elgesio maldos namuose ir mokė jį pagarbos bei garbinimo Švč. Sakramento, išstatyto ant Altoriaus Monstrancijoje Velykų metu ir per šv. Stanislovo iškilmingą šventę.

[l. 20 / l. 1238r]

Tuo tarpu Ponas Gaižauskas, visus įspėjimus atmetęs, priešinosi ir su triukšmu, užgauliais žodžiais kreipėsi į savo Dvasininkus, viešai rodydamas akivaizdų nepaklusimą ir sukūrė nemažą pagundą, dalyvaujant į šventę susirinkusiems kitiems asmenims.

Todėl Seredžiaus Dvasininkai Kun. Vikaras Cechanovskis ir Kun. Klebonas Dembskis P[ono] Gaižausko skunde yra nekalti, nes užsistojo už Dievo garbę bei garbinimą ir atmetė tuo metu klūpėjusioje liaudyje, išskyrus Poną Gaižauską, beplintantį gundymą.

Apklausą atliko Veliuonos Dekanas Kun. Novickis.

[l. 1238v]

Nr. 456. Šioje byloje yra dvidešimt (20) sunumeruotų ir susiūtų su Veliuonos Dekano parašu ir antspaudu lapų. Seredžius, 1891 m. liepos 31 d.

Veliuonos Dekanas Kun. Novickis

[Dekano antspaudas]

MYKOLAS HOMOLICKIS APIE VYTAUTO KAPĄ, ANTKAPĮ IR ALTORIŲ SENOJOJE VILNIAUS KATEDROJE

BIRUTĖ RŪTA VITKAUSKIENĖ

Šis straipsnis¹ skirtas savotiškai sukakčiai: 2016 m. sukako 155 metai, kai paslaptingas profesoriaus Mykolo Homolickio rankraštis *Vilniaus katedros istorijos fragmentai* buvo perduotas Vilniaus laikinajai archeologijos komisijai (toliau – Vilniaus archeologijos komisija), ir lygiai tiek pat metų ji galime laikyti buvus dingusiu. Mykolas Homolickis (Michał Homolicki, 1791-11-22–1861-01-21), Vilniaus archeologijos komisijos ir Medicinos draugijos narys, XIX a. ir XX a. pradžioje laikytas vienu didžiausių Vilniaus eruditų. Sovietų valdžios dešimtmečiais jis buvo nepelnytai nustumiamas į paraštes ir gana retai cituojamas. Ypač reikšmingi Homolickio darbai yra skirti Vilniaus katedrai². Rengiantis pritaikyti šventyklą paveikslų galerijai, 1955–1956 m. buvo pradėti archeologiniai ir architektūriniai pastato tyrimai. Katedros kriptos metodiškai imtos tyrinėti dar tarpukariu, po karo daug dešimtmečių šie tyrimai buvo tęsiami. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kapo paieškos buvo tapusios didžiausia intriga, kėlusia daug

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Abiejų tautų sostinių katedros. Krokuvos ir Vilniaus vyskupiškos bažnyčios“ (Vilnius, 2016-10-12–14, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai), pagrindu.

² Plačiau žr. Rūta Janonienė, „Mykolo Homolickio indėlis į Lietuvos meno istoriją“, in: *Meno istorija ir kritika*, t. 7: *Menotyros ištakos Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011, p. 55–62. Autorė neįtraukė vienos svarbios Homolickio publikacijos „Katedra wileńska“ (in: *Wizerunki i roztrząsania naukowe: Poczet nowy drugi*, Wilno, 1840, t. 13, p. 110–123). Tekste paminėta informacija apie Homolickio testamentu Vilniaus Senienų muziejui atitekusį Vilniaus katedros istorijai skirtą rankraštį, tačiau tolesni autorės svarstymai šiuo klausimu yra klaidingi. Pilną Homolickio publikacijų, išspausdintų leidinyje *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, sąrašą žr. Virgilijus Pugačiauskas, „Lietuvos istorija „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“ (1834–1843)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2001–2*, Vilnius, 2002, p. 229–234. Homolickis, kaip nurodo Pugačiauskas, buvo vienas aktyviausių žurnalo autorių.

diskusijų ir hipotezių. Apie dingusią ir šaltinių stokos rūko gaubiamą Vytauto palaidojimo vietą Vilniaus katedroje susikauptė nemažas pluoštas istoriografijos³. Homolickio rankraštyje aptinkama šaltinių analizė greta įsitvirtinusių ir tebeklaidžiojančių įvairiausių spėliojimų išsiskiria nuoseklumu ir stebina mokslinė kompetencija. Vilniaus katedros statybos periodų datavimo ir pastato architektūros kaitos problematikai skirtuose tekstuose stigo pagrindinio, mano nuomone, šiems klausimams išspręsti reikalingo šaltinio – Vilniaus katedros kapitulos posėdžių protokolų (toliau – Kapitulos aktai) tyrimo. To nebuvo imamasi, o remiamasi dar XIX a. pirmoje pusėje paskelbtais žinomais Homolickio tekstais ir kapitulos archyve išlikusiais šių tekstų parengiamaisiais rankraščiais⁴.

Paslaptingą ir iki šiol niekieno neaptartą Mykolo Homolickio rankraštį aptikau 2003 m. dirbdama Krokvos archyvuose. Šis straipsnis yra bandymas bent iš dalies atstatyti teisingumą ir pirmenybės palmę didžiojo kunigaikščio Vytauto kapavietės tyrimuose atiduoti šiam daugelį svarbių atradimų ir įžvalgų padariusiam Vilniaus istorinių paminklų ir šaltinių tyrinėtojui. Straipsnyje pristatoma Homolickio rankraščio, skirto Vilniaus katedrai, dalis, kurioje autorius pristato autentiškus šaltinius, susijusius su didžiojo kunigaikščio Vytauto kapaviete.

³ Pateiksime svarbiausias istoriografijos pozicijas: Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno: Od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno: Wydawnictwo Adama Zawadzkiego, 1840, p. 228–230; *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, opracował ks. Jan Kurczewski, t. 1, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1908, p. 14, 74; Władysław Zahorski, *Katedra wileńska*, Wilno: Nakład księgarni Józefa Zawadzkiego, 1904, passim; Stanisław Lorentz, „Groby królewskie w Wilnie”, in: *Kurjer wileński*, Wilno, 1933, Nr. 231, p. 2; Stanisław Lorentz, „Katedra wileńska”, in: *Kurjer wileński*, Wilno, 1934, Nr. 88, p. 3; Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys: Statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslo, 1989, p. 21, 134–135; Napalys Kitkauskas, *Vilniaus arkikatedros požemiai*, Vilnius: Kultūra, 1994, passim; Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys: Istorija, statyba, architektūra*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, passim; Vilniaus Arkikatedros Bazilikos gelbėjimo komiteto medžiagą žr. Algė Andriulytė, „Karališkųjų palaikų atradimas Vilniaus arkikatedroje 1931 m.: atvaizdų kolekcija“, in: *Acta Academia Artium Vilnensis*, t. 65–66: *Lietuvos kultūros karališkasis dėmuo: įvaizdžiai, simboliai, reliktai*, Vilnius, 2012, p. 327–360 (čia visa kriptų tyrimų istoriografija ir ikonografija); naujausia šaltinių ir istoriografijos analizę žr. Marek Janicki, „Grób i komemoracja wielkiego księcia Aleksandra Witolda w katedrze wileńskiej w kontekście upamiętnienia Władysława Jagiełły w katedrze krakowskiej propagandy jagiellońskiej XIV–XVI w.“, in: *Przegląd Historyczny*, 2020, t. 111, sąs. 4, p. 769–814. Adomo Honorijaus Kirkoro darbai aptariami toliau.

⁴ Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys*, passim.

Rankraščio dingimo aplinkybės. Vykdydamas Mykolo Homolickio valią jo rankraštį Vilniaus archeologijos komisijai 1861 m. kovo 10 d. perdavė gydytojas, Vilniaus medikų draugijos bibliotekininkas Anicetas Renjė (Anicety Renier *vel* Regnier, Reniger, 1804–1877)⁵. 1861 m. gruodžio 11 d. vykusiame Vilniaus archeologijos komisijos posėdyje Adomas Honoris Kirkoras (Adam Honory Kirkor, 1818–1886) pristatė rankraščio apžvalgą⁶. Iš jos sužinome, kad rankraštis nebuvo įrištas, o įdėtas į popierinį aplanką, ant kurio Homolickio ranka buvo titulas *Fragment z historyi kościoła Katedralnego (Vilniaus katedros istorijos fragmentas)* ir prierašas *Rękopism Zbiór rozmaitych wyciągów i notat do życia wielkiego księcia litewskiego Witolda pod tytułem „Fragmenta Witoldowskie”, fol.* („Rankraštis. Įvairių ištraukų ir pastabų iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto gyvenimo, pavadintų „Vitoldianos fragmentai“, rinkinys“), o keliuose vietose pavadinimas *Fragmenta Witoldowskie* pakartotas. Esą Homolickiui dar gyvam esant Kirkoras girdėjęs jį savo darbą taip vadindavus. Kirkoras nurodė, kad rankraščio apimtis – 211 didelių lapų ir keli šimtai lapelių su pastabomis ir išrašais, daugelis puslapių perbraukti, perrašyti naujai. Pateikęs detalų rankraščio turinį ir aukštai jį įvertinęs, Kirkoras kreipėsi į komisijos pirmininką grafą Eustachijų Tiškevičių siūlydamas, kad mielai imtųsi rankraščio parengimo spaudai ir jį išleisiąs 1862 m., beje, kartu su dar vienu Homolickio darbu – *Atsiminimai apie Jozefą Franką*, kurio yra 227 lapai, o visą pilną skirsiąs Draugijai⁷. Jo nuomone, prasminga būtų paskelbti ir didžiojo kunigaikščio Vytauto kapavietės atminimui 1853 m. Vilniaus katedroje įrengtos lentos dokumentus. Skaitant išsamų Kirkoro pranešimą, susidaro įspūdis, kad pranešėjas kalbėjo su dideliu įkvėpimu, justi didelės mokslinės Homolickio tyrinėjimų vertės suvokimas.

⁵ Wolą ś. p. Profesora b. Uniwersytetu Wileńskiego Michała Homolickiego składa się do Muzeum następne dzieła i rękopisma [...], in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 46, b. 19, l. 54v–55r.

⁶ W liczbie rękopisów pozostałych po ś. p. prof. Homolickim [...] „Fragment z historyi kościoła Katedralnego Wileńskiego“, treść tego dzieła ‘Grób, nagrobek i ołtarz Witolda w starej katedrze Wileńskiej. Inne jego wspomnienia i nadania w tym kościele. Ustępy i dodatki w związku z niemi, albo w zbliżeniu zostaiące. Na okładce i w kilku innych miejscach rękopism ten nosi ogólny tytuł „Fragmenta Witoldowskie“ [...], in: VUB RS, f. 46, b. 20, l. 181–227.

⁷ Šio rankraščio dalį Kirkoras perdavė išspausdinti Krokuvėje leistoje trijų tomų tekstų rinktinėje; žr. „Pamiętniki Dra Józefa Franka, profesora uniw. wil. Streszczone i uzupełnione przez Dra Michała Homolickiego“, in: *Na dziś: Pismo zbiorowe, poświęcone literaturze, naukom, sztuce, gospodarstwu krajowemu, handlowi i przemysłowi*, t. 1, 1872, p. 9–60; t. 2, p. 5–35; t. 3, p. 20–43.

Nuo to laiko Homolickio rankraštis dingo. Jau pusantro šimto metų istoriografijoje klaidžioja žinios apie mistinį Homolickio rankraštį⁸. Vilniaus archeologijos komisijos archyve jo nėra. Pralaimėjus 1863–1864 m. sukilimui, Vilniaus archeologijos komisijos veikla buvo sustabdyta, Vilniaus senienų muziejus reorganizuotas, eliminuojant iš jo rinkinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumui aktualius daiktus, o Kirkoras iš pradžių išvyko į Peterburgą, po 1870 m. – į Krokuva.

1877 m. Varšuvoje išleistame leidinyje Kirkoras paskelbė straipsnį apie Vilniaus katedros lobyną, panaudodamas 1598 m. katedros kanauninko, Vilniaus dekaną Mikalojaus Decijaus sudarytą zakristijos inventorių⁹. Svarbu pažymėti, kad kartu su kitais rankraščiais Homolickio patikėtinis Renjė Vilniaus archeologijos komisijai perdavė ir Decijaus inventorių¹⁰. Decijaus

⁸ Pirmąją paskelbė Samuelio Orgelbrando enciklopedijoje išspausdinto straipsnio apie Homolickį autorius, pasirašęs inicialais F. M. S.; žr. *Encyklopedyja powszechna S. Orgelbranda*, t. 12, Warszawa: S. Orgelbranda Synowie, 1863, p. 103–105. Jis nurodė, kad Homolickio rankraštis *Fragmenta Witoldowe* yra Kirkoro nuosavybėje ir turėtų būti netrukus paskelbtas. Atkreiptinas dėmesys, kad šias žinias straipsnio autorius, matyt, turėjo iš Vilniaus archeologijos komisijos. Krokuvos moksliniuose kuluaruose rankraščiu domėtasi ir vėliau: kaip rodo Piotro Jamskio straipsnyje apie Vilniaus Šv. Kazimiero koplyčią pateikta žinutė, 1888 m. rengiamame spaudai Vilniaus kapitulos prelado Augustino Lipnickio (žr. *Ksiądz LIPNICKI AUGUSTYN – Prałat Kapituły Wileńskiej, Magister Św. Teologii, przeżywszy lat 91*, <http://rossa.lt/index.php/component/content/article/2-uncategorised/98-wsparcie1>) rankraštyje *Historija wileńskiego katedralnego kościoła* užsiminta apie nebaigtą Homolickio rankraštį *Dawne bogactwa kaplicy Św. Kazimierza*; žr. Piotr Jamski, „Ołtarz relikwiarzowy w wileńskiej kaplicy św. Kazimierza w pierwszej połowie XVII wieku“, in: *Barok. Historia. Literatura. Sztuka*, Warszawa, 2005, t. 12, Nr. 2 (24), p. 42, išn. 5. Liudvikas Zoštautas (Ludwik Zasztowt) 1910 m. išspausdintame straipsnyje paminėjo turįs 1858 m. lapkričio 15 d. rašytą Homolickio tekstą apie Karališkąją koplyčią, kurį gavo iš Kirkoro; žr. [Ludwik Zasztowt], „Homolicki o grobach królewskich w Katedrze Wileńskiej“, in: *Kwartalnik Litewski: Wydawnictwo poświęcone zabytkom przeszłości, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu Litwy, Białorusi i Inflant*, Petersburg, 1910, t. 1, marzec, p. 41–47. Šis tekstas esą buvo skirtas Eustachijui Tiškevičiui. Zoštauto straipsnis atsirado dėl Władysława Zahorskiego 1909 m. aptiktų palaikų prie rytinės katedros sienos, kurie buvo priskirti vyskupui Valerijonui Protasevičiui. Į šį neeilinį įvykį gilinosi Janas Kurczewskis; žr. *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, opracował ks. Jan Kurczewski, t. 2: *Źródła historyczne na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, Wilno, 1910, p. 348.

⁹ Adam Honory Kirkor, „Skarbiec Katedralny w Wilnie“, in: *Kwartalnik Kłósów: Pismo naukowe i literackie*, Warszawa, 1877, t. 2, p. 161–197.

¹⁰ Aniceto Renjė buvo nurodyta: *Rękopism Regestr Apparatów i inszego sprzętu złota i srebra w kościele Sgo Stanisława Katedralnym na zamku Wileńskim spisany i rewidowany przez księdza Mikołaja Decjusza Prałata Dziekana w R. 1598, fol. Šio dokumento originalo, išlikusio VUB RS (f. 4-35808 (A-2472)), pavadinimas šiek tiek skiriasi: *Regestr Apparatów y inszego**

inventoriaus originalas ir dabar saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, bet argi Homolickis galėjo turėti originalą? Ar buvo jį kruopščiai nusirašęs? Inventorių Homolickis ne kartą naudojo savo tyrinėjimuose ir jį citavo. Kol kas šią mįslę įminti sunku. Yra žinoma, kad kitas katedros zakristijos 1598 m. inventoriaus egzempliorius, daug labiau naudotas XVI a. pabaigoje ir XVII a., susidėvėjęs ir su daugeliu įvairių pastabų, yra patekęs į Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rinkinius¹¹. O Vilniaus universiteto egzempliorius – švarutėlis. Iš tiesų, atidžiau ištyrus pačių inventorių originalus ir Kirkoro publikaciją, matyti, kad pastarojoje apstu klaidų¹². Savo straipsnio įžangoje Kirkoras nurodė, kad pasinaudojo Homolickio rankraščiu *Vitoldianos fragmentai*, šitaip dar kartą informuodamas visuomenę apie tokio darbo egzistavimą. Bet prieraše jis pabrėžė, kad nežinąs, kas tam rankraščiui nutikę, o esą dar Homolickiui gyvam esant, gavęs iš jo kelias svarbias pastabas¹³. Ši pacituota Kirkoro pastaba yra netiesa, nes Homolickio rankraštyje katedros lobyno aprašymui ir analizei skirta 92 lapai teksto. Bet labiausiai glumina tai, kad vien pirmu žvilgsniu palyginus Vilniaus archeologijos komisijai perduotame Homolickio rankraštyje analizuojamą katedros lobyną ir Kirkoro publikaciją, matyti, jog pastarasis Homolickio tyrimą panaudojo pilnutinai, daugelyje vietų nepakeisdamas nė žodžio, pateikdamas net tokias detales kaip, pavyzdžiui, Vytauto laikų lietuviškų kapų kursą XIX a. vidurio lenkiškais auksiniais. Kirkoras melavo, kad nežino, kas nutiko Homolickio rankraščiui, o savo publikaciją rengė turėdamas jį po ranka.

Homolickio rankraštis apėmė daugelį Vilniaus katedros istorijos aspektų, ne vien lobyno istoriją. Jis nusprendė ir toliau juo naudotis. 1882 m.

Sprzętu, złota y srebra; w kościele S. Stanisława Cathedralnym na Zamku Wileńskim: spisany y reuidowany w Roku Pańskim 1598.

¹¹ Šių inventorių analizę ir palyginimą žr. Birutė Rūta Vitkauskienė, „Inwentarz katedry wileńskiej z roku 1598“, in: *Skarbiec katedry wileńskiej. Zamek królewski w Warszawie 2 lipca – 28 września 2008 / Zamek Królewski na Wawelu 15 października 2008 – 15 stycznia 2009*, Warszawa: Zamek królewski w Warszawie, 2008, p. 71–101.

¹² Antai minėtame Kirkoro straipsnyje „Skarbiec Katedralny w Wilnie“ p. 168, nr. 15 aprašytas auksinis pacifikalas nei viename inventoriaus egzemplioriuje, nei 19 išnašoje minimame Homolickio straipsnyje apie 10 000 kankinių altorių Vilniaus katedroje (žr. *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, 1840, t. 13, p. 111) nefigūruoja.

¹³ W rękopiśmie pozostałym po ś. p. Michale Homolickim pd. t. „Fragmenta Witoldowskie“, przekazanym byłej kommissyi archeologicznej w Wilnie, zawierało się niemało szczegółów i o skarbcu katedralnym, chociaż wiadomości te, jako dodatkowe, nie stanowiły całości. Nie wiemy co się stało z tym rękopisem, ale jeszcze za życia ś. p. Homolickiego mieliśmy udzielonych przez niego kilka ważnych spostrzeżeń (Adam Honory Kirkor, „Skarbiec katedralny w Wilnie“, p. 161).

Varšuvoje Józefo Ungero spaustuvėje buvo išleista Kirkoro knygelė *Groby wielkoksiażęce i królewskie w Wilnie*, perteikianti didžiausią Vilniaus katedros intrigą – didžiojo kunigaikščio Vytauto kapavietės istoriją¹⁴. Įžangoje Kirkoras su didele pagarba paminėjo Homolickio darbą, bet toliau jo knygos tekste randame nuo Homolickio nurašytus ištisus sakinius¹⁵. Maža to, dėsydamas Vytauto kapo ir altoriaus istoriją Kirkoras panaudojo pastraipas iš Homolickio rankraščio, o išnašose pateikė nuorodas į fiktyvius Homolickio straipsnius leidinyje *Wizerunki i roztrząsania naukowe* (tomų numeriai ir puslapiai taip pat buvo fiktyvūs). Kirkoro darbe, kuriuo rėmėsi visi vėlesni katedros tyrinėtojai, nėra pakankamos argumentacijos ir nuorodų į šaltinius.

Lygiai tą patį apie Vytauto kapą Kirkoras pakartojo 1886 m. išleistoje monografijoje *Bazylika litewska*¹⁶. Tai paskutinis Kirkoro veikalas. Įžangoje, kaip ir anksčiau, yra pakartota, esą Homolickis skolinęs jam savo užrašus.

Ateitis įvertins Kirkoro, neprisipažinusio, kad turėjo Homolickio rankraštį ir juo tiesiogiai naudojosi, poelgį ir jo publikacijas. Kirkoras išsaugojo šį vertingą darbą savo archyve. Kaip matyti iš 1933 m. paskelbto Krokuvos Jogailaičių bibliotekos įsigijimų 1881–1901 m. katalogo, Homolickio rankraštis, kartu su visu Kirkoro archyvu, buvo perduotas greičiausiai neužilgo po jo mirties – 1886 m.¹⁷ Katalogo sudarytojas bibliotekininkas Władysławas Wiślockis (m. 1900), matyt, atidžiai peržiūrėjo perimamus dokumentus ir atkreipė dėmesį į aukščiau išvardintus Kirkoro veikalus. Jis ranka parašytose pastabose prie Homolickio rankraščio su nuostaba konstatavo, kad Kirkoras neprisipažino laikęs Homolickio darbą pas save (*co uderza nieprzyjemnie w zestawieniu z tekstem...*).

Homolickio rankraštis *Vitoldianos fragmentai*. Homolickio rankraštis, kurio tikslus pavadinimas yra *Fragment z historii kościoła Katedralnego Wi-*

¹⁴ Adam Honory Kirkor, *Groby wielkoksiażęce i królewskie w Wilnie*, Warszawa: druk Józefa Ungra, 1882.

¹⁵ Kirkoras lenkia galvą prieš Homolickio talentą: *Najpracowitszy z badaczów wileńskich, prof. Michał Homolicki, który najstaranniej wszystkie akta kapituły przejrzał i wypisy stosowne porobił, a z których, jak również z uczynności ks. prałata M. Herburta z udzielonych nam przez niego aktów w przekładzie i my porobiliśmy obszernie wypisy [...]*. Iš tikrųjų Homolickis darė išsamius išrašus iš lotyniškų Kapitulos aktų, juos analizavo ir jais grindė savo tyrimą, o Kirkoras tais išrašais pasinaudojo.

¹⁶ Adam Honory Kirkor, *Bazylika litewska*, Kraków: druk Wł. L. Anczyca i Spółki, 1886.

¹⁷ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, nr. 4175–5182*, Kraków: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Jagiellońskiej, 1933. Kirkoro fondo aprašymas įklijuotas tarp p. 114–115.

leńskiego. Grób, nagrobek i ołtarz Witolda w starej katedrze wileńskiej. Inne jego wspomnienia i nadania w tym kościele. Ustępy i dodatki w związku z niemi albo w zbliżeniu zostające (Vilniaus katedros istorijos fragmentas. Vytauto kapas, antkapis ir altorius senojoje Vilniaus katedroje. Kiti jo paskyrimai ir fundacijos šiai bažnyčiai. Ekskursai ir priedai, susiję su šiomis fundacijomis arba joms artimi; rankraščio signatūra: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rps 4497/IV, t. 17), rašytas ant didelių ir mažesnių 220 lapų, tekstas užpildo abi lapo puses. Rankraštis prasideda vienu žodžiu *Najważniejsze* („Svarbiausia“), atrodo, kad tai galėjo būti paties autoriaus paliktas įrašas, norint parodyti, koks svarbus jam buvo šis darbas. Rankraštis nėra tvarkingas ir skaityti jį nelengva. Paginacija gana paini ir trūkinėjanti, autoriaus mintys dėstomos klampiai, nuolat braukant parašytus puslapius, perrašant juos iš naujo, su daugybe pasikartojimų ir ilgų ekskursų. L. 37r Homolickis surašė bendrą savo rengiamo teksto apie Vytauto kapavietę turinį *Poczet rzeczy*. Verta čia jį pateikti, nes atskleidžia, kokį gigantišką darbą iš Vilniaus katedros istorijos ir jos šaltinių tyrimų istorikas buvo sumanęs:

- I. Miejsce grobu Witolda i ołtarz
 - II. Ołtarz i nagrobek Witolda
 - III. Ołtarz Witoldowski Bożego Ciała. Położenie jego nie w kaplicy, lecz w głównym kościelnym gmachu
 - IV. Zniknienie nagrobku i ołtarza Witolda. Dwie uchwały kapitulne o jego wznowieniu. Co się stało ze szczątkami bohatera?
 - V. Uposażenie Witoldowskiego ołtarza
 - VI. Ustęp. Ołtarz Św. Krzyża albo Dziesięciu Tysięcy Rycerzy Męczenników (Rycerzy) w pośród kościoła, wzskrzyszony przez Waleryana biskupa, i kaznodzieja katedralny biskupi
 - VII. Ołtarz Witoldowski Bożego Ciała i kaznodzieja katedralny wileński
 - VIII. Ołtarz Witoldowski był tylko jeden i pierwiastkowe jedna była altarya. Przyczyna zmieszania go z ołtarzem Św. Krzyża pośród kościoła. Kaznodzieje kapitulny
-
- [I. Vytauto kapo vieta ir altorius
 - II. Altorius ir Vytauto antkapis
 - III. Vytautinis Dievo Kūno altorius. Jo vieta ne koplyčioje, o pagrindinėje bažnyčios erdvėje
 - IV. Vytauto antkapio ir altoriaus dingimas. Dvi kapitulų nutartys dėl jo atnaujinimo. Kas nutiko didvyrio palaikams?
 - V. Vytauto altoriaus aprūpinimas
 - VI. Ekskursas. Šv. Kryžiaus arba Dešimties tūkstančių riterių kankinių altorius katedros viduryje, atnaujintas vyskupo Valerijono Protasevičiaus, ir katedros vyskupo pamokslininkas

- VII. Vytautinis Dievo Kūno altorius ir katedros Vilniaus pamokslininkas
VIII. Vienintelis Vytauto altorius, nes iš pradžių tik viena buvo altarija. Jo ir Šv. Kryžiaus altoriaus katedros viduryje supainiojimo priežastis. Kapitulos pamokslininkai]

Ir tai tik viena aptariamo rankraščio dalis. Tolesnės yra skirtos katedroje rastai herbinei plokštei, trofėjinėms vėliavoms, 1598 m. katedros inventoriui, Šv. Kazimiero koplyčios dokumentams, esantiems Prūsijos bibliotekoje Berlyne, apie kuriuos Homolickis sužinojo iš Ambroży Grabowskio (1782–1868) Eustachijui Tiškevičiui 1858 m. kovo 20 d. rašyto laiško¹⁸.

Šiame straipsnyje bus aptarta viena šio rankraščio dalis – Homolickio išdėstytos mintys apie dingusią Vytauto kapavietę. Tai pirmoji rankraščio dalis, apimanti apie 64 lapus teksto, turinti atskirą pavadinimą *O grobie, nagrobku, ołtarzu i obrazie Witolda w dawnej katedrze wileńskiej* („Apie Vytauto kapą, antkapį, altorių ir paveikslą senojoje Vilniaus katedroje“). Prieš pradėdant jį nagrinėti, verta paminėti, kad Homolickis buvo lankęsis katedros kriptose ir, kaip matyti iš jo straipsnių, išspausdintų leidinyje *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, ieškojo katedros perstatymus menančių žymių ir šaltinių. Jis genialiai numanė, kad iki 1530 m. gaisro katedra buvo likusi tokio pat dydžio, kokią ją buvo pastatęs Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila. Homolickis įrodė, kad tik po Vilniaus vyskupo Jono iš didžiųjų kunigaikščių 1534 m. liepos 22 d. sudaryto kontrakto su architektu Bernardino Zanobi de Giannotis (?–1541) dėl katedros statybos ir vėliau įvykdytos rekonstrukcijos katedra paplatėjo į pietinę pusę, buvo naujai pastatyta Manvydų koplyčia (*kaplica Montwidowska*, kaip jis manė, dabartinio pietinio įėjimo vietoje), o katedros presbiterija ir kanauninkų choras smarkiai padidėjo į rytų pusę. Homolickiui rūpėjo nustatyti, kur katedroje iki 1530 m. buvo zakristija ir iždinė (*skarbiec*). XVI a. pirmo trečdalis kapitulos aktuose jis aptiko tik tris apie tai bylojančius įrašus, iš kurių tik vienas – 1529 m. gegužės 17 d. įrašas įvesdinant Joną iš Domanovo katedros klebonu – tiksliai apibrėžia, kad dešinėsios choro stalės buvo pietinėje pusėje¹⁹.

¹⁸ Pastarieji dokumentai Antrojo pasaulinio karo metais pateko į Krokuvą; publikuota: Birutė Rūta Vitkauskienė, „Šv. Kazimiero koplyčios fundacija, statybos ir dekoravimas XVII a. šaltinių duomenimis“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme: įvaizdis ir refleksija*, sudarytojas Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, p. 31–56 (paskelbti originalūs tekstai ir vertimai).

¹⁹ *Że tu ławka choru kanoniczego bierze się od południa, dowodzi odbyta w r. 1529 intallacya Jana z Domanowa kanclerza diecezjalnego na pralata proboszcza katedry wileńskiej, któremu wyznaczono pierwsze stallum w prawej stronie chóru ku pałacowi biskupemu*. Homolickio rankraščio

Šis įrašas pateikiamas Jano Kurczewskio išrašuose²⁰, o tik jis, Homolickio nuomone, įrodo, kad 1524 m. suteikiant vietą kanauninkų stalėse kunigui Vaclovui Čirkai (Wacław Czyrka), nurodoma, kad dešinioji arba pietinė choro pusė buvusi priešais zakristiją (*przy instalacji na kanonię ks. Wacława Czyrki w r. 1524 dano mu stallum szóste na prawej stronie chóru kapitulnego przy zakrystyi* – „*stallum sextum in dextra parte chori penes sacristiam versus altare maius*“, cit. *Akta kapituły*, t. 1, r. 1524 VIII 4, nr. 243)²¹. Kaip matome iš originalo teksto, Čirka gavo buvusią Andriejaus Nadboro vietą. Tais pačiais metais, kiek anksčiau, vasario mėnesį, į kapitulos sudėtį buvo įrašytas Nadboras, tuo metu tik žemųjų šventimų klierikas. Jam paskirta šeštoji vieta kairėje choro pusėje, prie durų į iždinę (*stallum sextum penes thesaurum in chori parte sinistra*, cit. *Akta kapituły*, t. 1, 1524 II 12, l. 67, nr. 219)²². Taip pirmoji ir didžiausia Vytauto kapo problema buvo išspręsta. Homolickio tyrimas

paginacija šioje teksto vietoje yra neaiški. Todėl čia ir kitose citatose lapai nenurodomi. Autorius pateikė tikslią nuorodą į Kapitulos aktus: *Akta kapitulne*, r. 1529 V 17, k. 132–133, nr. 475. Originalo tekstą žr. *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII*, t. 1: 1502–1533, parengė Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 252–253: *Domini Ioannis de Domanowo prepositi receptio. [...] post maturam missam infra decantacionem per vicarios horarum canonicarum predictum Ioannem Domanowski in ecclesiam predictam cathedralem Vilnensem intromiserunt ac realem et actualem possessionem, eidem stallum in choro videlicet primum in dextra parte versus palatium episcopi* (pabraukta mano, – B. R. V.), *vocem et locum in capitulo assignaverunt et in prepositum suum receperunt [...]*.

²⁰ Jan z Domanowa zostaje prepozytem; dano mu pierwszą stalę po prawej ręce, naprzeciw pałacu biskupiego (132–133) (cit. iš: *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, opracował ks. Jan Kurczewski, t. 3: *Streszczenie aktów kapituły wileńskiej*, Wilno: druk Józefa Zawadzkiego, 1916, p. 31).

²¹ Kurczewskis šią protokolo pastraipą pateikė labai apibendrintai, praleidęs mums rūpimas detales: 4 sierpnia. Po długich protestach i reprotach nareszcie Wacław Czyrka przyjęty do gremium kanoników; žr. *Kościół zamkowy*, t. 3, p. 18; originalo tekstą žr. *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis*, t. 1, p. 130–132: *Receptio d. Venceslai Czyrka vigore literarum exequutorialium ad canonicatum et prebendam Vilnensem. [...] deinde exiens de capitulari loco duxit superpilitiatum dominum archipresbyterum exinde ad chorum, demum sibi in personam sui principalis sextum stallum in dextra parte chori penes sacristiam versus altare mayus, in quo protunc dominus Andreas Nadbor stabat, assignavit*.

²² Kurczewskio išrašuose informacija apie Nadboro priėmimą yra, bet mums rūpima svarbi detalė apie katedros presbiterijos struktūrą nepateikiama; žr. *ibid.*, p. 18; originalo tekstą žr. *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis*, t. 1, p. 130–132: *Receptio d. Andree Nadbor. [...] et in minibus mei, notarii capitularis, ad sancta Dei evangelia prestito stallum sibi sextum penes thesaurum versus in chori parte sinistra et locum similiter extremum in capitulo versus ostium cum [...] plenitudine [...] iuris canonici vel um?] assignaverunt presentibus testibus quibus supra*. Tenka sutikti, kad ši teksto vieta paini, galbūt dėl to Kurczewskis pasistengė originalą sutrumpinti.

patvirtino, kad Teodoras Narbutas, publikavęs Bychovco metraščio liudijimą, esą 1430 m. Vytautas buvo palaidotas „bažnyčios chore kairėje pusėje prie zakristijos durų“ (*w chórze na lewoj stronie wedle drzwi zakrystii*), buvo teisus teigdamas, kad tuometinėje katedroje zakristija buvusi pietuose. Nes žvelgiant į Didįjį altorių, dešinė arba pietinė pusė kanoniškai yra vadinama kairiąja arba Epistola, o kairė arba šiaurinė – Evangelija. Iki 1530 m. gaisro, kaip matyti iš Kapitulos aktų, katedros choras, kur stovėjo kanauninkų suolai, nebuvo atskirtas navomis nuo zakristijos ir išdinės. Tuometinės katedros presbiterijos ir altorių sistemą Homolickis įsivaizdavo buvus panašią į Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios, kai iš abiejų choro pusių yra durys į šonines patalpas.

Homolickis negalėjo atlikti tokių tyrinėjimų katedros rūsiuose, kokie buvo padaryti XX a., tačiau iš jo aiškinimų matyti jį manius, kad Vytauto 1430 m. spalio 21 d. katedrai duotoje privilegijoje minimas Šv. Mykolo Arkangelo altorius, prie kurio jis pasirinko savo palaidojimo vietą, iki 1530 m. gaisro turėjęs stovėti senosios, dar Jogailos statytos katedros chore, pietinėje pusėje, prie durų į zakristiją. Jis visiškai teisingai numanė, kad tuometinės katedros presbiterija siekė antrąją piliorių porą, žvelgiant nuo Didžiojo altoriaus pusės naujojoje, padidintoje bažnyčioje. Taip nebeliko vietos teiginiams, esą Vytautas po 1399 m. gaisro pastatė daug didesnę, trinavę halės konstrukcijos katedrą. Homolickio atrasti šaltiniai patvirtina neseniai muziejininko ir žymaus numizmatikos tyrinėtojo Eduardo Remeco iškeltą hipotezę, kad dabartinė stačiakampė katedros presbiterija su šoninėmis navomis, siekiančiomis rytinę sieną, buvo suformuota po 1530 m. gaisro²³.

Šioje vietoje dar galėčiau nuo savęs pridurti, kad nelabai aišku, kodėl istoriografijoje kartojama žinia apie šiaurinėje senosios katedros pusėje buvusią pirmojo Vilniaus vyskupo Andriaus Vasilos (Andrzej Wasilo, ?–1398) koplyčią. Koplyčios fundaciniame dokumente vyskupas rašė: *construimus construereque fecimus unam capellam in honorem beatorum Andreae apostoli et Francisci Conf. Gloriosi circa sacristiam et chorum cathedralis Vilnen. ecclesiae [...]*, šioje koplyčioje jis steigia altariją Dievo Motinos ir Dievo Kūno garbei (*In qua quidem capella erigimus et fundamus altare ad laudem Dei omnipotentis et honorem eius almae genitricis virginis Mariae, et specialiter in laudem et honorem Corporis Christi [...]*), kas aiškiai nurodo, kad tai turėjusi būti patalpa greta zakristijos, kurioje veikiausiai buvo saugomas Švč. Sakra-

²³ Eduardas Remecas, „Vilniaus gaisro datavimo problematika: ar tikrai Vilniaus pilis sunaikino 1419 m. gaisras?“, in: *Lietuvos pilys*. 2010, Vilnius, 2011, Nr. 6, p. 76–91.

mentas²⁴. Greičiausiai nuomonė apie šiaurinėje pusėje buvusią vyskupo Andriaus koplyčią įsitvirtino XX a. aštuntame-devintame dešimtmetyje vykusių archeologinių tyrimu metu atradus pirmosios, arba mažosios, katedros pamatų likučius ir manant buvus dvi patalpas prie šiaurinės presbiterijos sienos²⁵. Bet dabar išaiškintų šaltinių šviesoje atrodo, kad tai galėjo būti pirmoji katedros išdinė (*skarbiec*).

Taigi savo darbe Homolickis pirmąjį Vytauto kapo ir Šv. Mykolo Arkangelo altoriaus egzistavimo etapą apibrėžia 1430–1530 m., lygiai šimtmečiu. Po 1530 m. gaisro beveik tris dešimtmečius tęsėsi naujos katedros statybos darbai. Katedra konsekruota tik 1557 m.²⁶ Iki šios datos jokių žinių apie Vytauto altorių Homolickis nerado. Jis sukritikavo Narbutą, esą iš piršto išlaužusį žinią, kad karalienė Bona 1553 m. Vytautui antkapį pastatė šiaurinėje navoje. Analizuodamas XVI a. Kapitulos aktus ir pateikdamas į juos nuorodas Homolickis pastebėjo, kad XV a. didžiojo kunigaikščio Vytauto Šv. Mykolo Arkangelo altoriui užrašytos pajamos po 1530 m. pastatytoje katedroje perėjo vadinamajai Vytauto altarijai (*altaria Witoldowska*)²⁷. Ir štai 1557 m. Vytauto altoriaus altarista italas Aleksandras de Pessenti skundėsi dėl jam neišmokamų beneficijų, o 1558 m. Žygimantas Augustas išdavė privilegiją kapitulai pačiai parinkti vadinamąjį karališkąjį pamokslininką ir skirti jam Vytauto altarijos pajamas (*prawo podawania Witoldowskiego ołtarza*). Dievo Kūno altorius dar niekur neminimas. Homolickis rašo, kad Švč. Sakramentas

²⁴ „Wyciąg dosłowny z dokumentu fundacyjnego tegoż biskupa Andrzeja Wasilły wzgledem zbudowanej przezeń kaplicy“, in: *Kościół zamkowy*, t. 2, p. 17.

²⁵ Daug painiavos pirmojo Vytauto kapo paieškose atsirado dėl Kitkausko tekstų, kuris laikėsi nuomonės, kad pirmykštis Vytauto kapas buvo katedros choro šiaurinėje pusėje; žr. Napalys Kitkauskas, *Vilniaus katedros požemiai*, p. 60. Dar kartą skrupulingai šaltinius analizavo Marekas Janickis, paminėjęs mažiau žinomas diskusijas šiuo klausimu; žr. Marek Janicki, *Grób i komemoracja*, p. 781, išn. 47; p. 800–802. Tačiau galiausiai jis konstatavo, kad vieningos nuomonės neprieita.

²⁶ Kurczewskis šią žinią perteikia taip: [1557 paździenik] ... o wygrodzenie cmentarza dookoła katedry przed jej konsekracją (*Kościół zamkowy*, t. 3, p. 44).

²⁷ Verta atkreipti dėmesį į neseniai paskelbtą žinutę, kad paskutinioji Vytauto duotis katedrai – Ihumenio valdos užrašymas 1430 m. spalio 21 d. ir visi su tuo susiję įpareigojimai buvo tokie svarbūs, kad 1511–1513 m. perrašyti į Kapitulos aktų knygą, o tarp 1522 ir 1559 m. suformuluotas specialus nutarimas, tapęs Kapitulos statuto 64 paragrafu: *De exequiis Vitoudi singulis quartalibus anni complendis*, nurodantis kanauninkams kas ketvirtį melstis už donatoriaus sielą; žr. Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, p. 66, 166–167, 329. Apie didžiojo kunigaikščio Vytauto kulto stiprėjimą žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 787–788. Vytauto minėjimų tradicija Vilniaus katedroje Homolickiui buvo žinoma.

naujojoje katedroje iš pradžių buvo laikomas Karališkąja vadinamoje koplyčioje, kurioje buvo palaidoti Žygimanto Senojo broliai – Kazimieras ir Aleksandras Jogailaičiai ir kuri jau 1534 m. buvo atstatyta. Homolickis nurodė Motiejaus Strykovskio įveltą klaidą, vėliau daugelio pakartotą, teigusią, kad 1506 m. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras buvęs palaidotas toje pačioje koplyčioje, kur ir jo brolis Kazimieras, o prieš tai – Vytautas gulėjo. Esą tai buvusi visų Lietuvos didžiųjų kunigaikščių – ir Žygimanto Kęstutaičio, ir Mykolo Žygimantaičio, Švitrigailos, arba valdančiosios dinastijos – krypta. Tačiau šiame Strykovskio teiginyje nėra logikos, nes Kazimieras Jogailaitis sūnui Kazimierui mirus 1484 m., pastatė atskirą Švč. Mergelės Marijos vardo koplyčią. Nesama jokių žinių, rašo Homolickis, kad į ją būtų perkelti seniau mirusių didžiųjų kunigaikščių palaikai. Žygimantas Senasis šią koplyčią atstatė po 1530 m. gaisro, kaip rodo 1534 m. gegužės 29 d. duota privilegija, tik savo dviejų brolių Kazimiero ir Aleksandro palaikams pagerbti²⁸. Argi būtų nutylėjęs, stebisi Homolickis, jeigu ten pat būtų buvęs palaidotas Vytautas ir kiti šeimos nariai?

Reikia pasakyti, kad skaitant šią Homolickio rankraščio dalį matyti, kaip ilgai jis blaškėsi ir kankinosi, kol pagaliau priėjo prie savo galutinių išvadų. Jis nuolat perrašinėjo tas pačias įrodinėjimų pastraipas, daug kartų tikrindamas šaltinių patikimumą ir logiką.

Vytauto altorius imtas vadinti Dievo Kūno (*Bożego Ciała*), mažuoju arba Ciborijos altoriumi (*Altare minus seu Ciborii*) po 1573 m., kai vyskupas Valerijonas Protasevičius užbaigė katedros vidaus pertvarkymą, pastatė ir ap rūpino Šv. Kryžiaus altorių katedros viduryje, prie kurio ir sau kapavietę pasirinko²⁹, o į šiaurinės navos gale pastatytą altorių perkėlė Švč. Sakramentą ir prie jo padėjo karalienės Bonos Sforzos užsakytą Vytauto antkapį. Homolickis pabrėžia, kad šiam altoriui pridėtas Vytautinio pavadinimas įsitvirtino ne dėl antkapio, o dėl altarijos ir Vytauto užrašytų pajamų, nes

²⁸ Apie šią privilegiją iš Homolickio rankraščio: *Capellam Beatae Mariae Virginis, sub qua Serenissimi olim Alexandri Regis et Casimiri fratrum nostrorum germanorum corpora noscuntur deposita, ad pristinum statum et nitorum restituimus* (*Przywilej ponowny w r. 1534 dnia 29 Maia*). Janickis atkreipė dėmesį, kad Kirkoras 1882 m. išleistoje savo knygoje apie Vilniaus katedrą paneigė Strykovskio paskleistą mitą apie Karališkojoje koplyčioje palaidotus Lietuvos kunigaikščius (Adam Honory Kirkor, *Groby wielkksiążęce*, p. 14, išn. 8); žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 793. Dabar mes žinome, iš kur Kirkoras paėmė šią mintį.

²⁹ Iš vyskupo Protasevičiaus užrašymo Šv. Kryžiaus altarijai dokumento: *apud altare vero nostram praedictum, a nobis nunc in ecclesia praefata fundatum, ante quod et sepulturam corpori nostro, cum defunctum fuerit [...]* (cit. iš: „Zapis dóbr Borodzicze na Altarję Św. Krzyża i kaznodzieję katedralnego przez biskupa Protasewicza“, in: *Kościół zamkowy*, t. 2, p. 63).

tokia buvusi ir kitų su žymiais asmenimis siejamų altorių pavadinimų tradicija: Pilypavičiaus (*Filipowiczowski*), Rumbolto (*Rumbołtowski*), Valerijono (*Waleriański*), Vainos (*Wojniński*) ir panašiai. XVI a. antroje pusėje Vytauto arba Dievo Kūno altorius buvo antrasis pagal svarbą po Didžiojo ir nepaprastai gausiai aprūpintas. Šio altoriaus vietą gerai atspindi 1607 m. įrašas Kapitulos aktuose, kai kanauninkui Steponui Vilčopolskiui (Stefan Wilczopolski) už nusižengimą pašalintam iš kanauninkų stalių, buvusi paskirta bausmė kanonines valandas melstis prie Vytauto altoriaus, kuriame buvo laikomas Švč. Sakramentas, stovėjusio už kapitulos choro, šiaurinės navos gale³⁰. Tuo metu kanauninkų choras nebuves taip aukštai pakeltas, kaip dabar, o tik atitvertas tvorele. Pietinės navos gale buvo durys į katedrą karališkajai šeimai, kurias dėl palydos dvariškių keliamo triukšmo liepta rakinti. Vėliau šioje vietoje buvo pastatyta naujoji Šv. Kazimiero koplyčia, o katedros rytinėje sienoje atsirado su rūmais sujungta galerija.

Homolickis savaip interpretavo Szymono Starowskio (1588–1656) publikuotą Vytauto epitafijos įrašą. Jis atskyrė du dalykus: antkapį ir epitafiją. Esą, iš teksto matyti, kad karalienė Bona užsakė tik antkapį, kurio instaliacija užtruko. Vyskupas Protasevičius Vytauto antkapį pastatė pridėdamas įrašą, kurio formuluotė, kad paminklas skirtas šios šventovės geradariui (*Monumentum hoc Benefactori templi huius*), rodo antkapį buvus ne katedros statytojui, o geradariui³¹. Homolickis apgynė Protasevičių, daugelio kaltintą kone Vytauto palaikų išniekinimu. O iš tikrųjų Vytauto kaulai specialioje skrynelėje (kaip tais laikais buvo įprasta perlaidoti), kartu su antkapium ir epitafija buvo sudėti garbingiausioje vietoje, greičiausiai į dešinę nuo Dievo Kūno altoriaus, t. y. į Didžiojo altoriaus pusę, o visas altorius buvęs atitvertas tvorele, už kurios buvo vieta atsisėsti. Todėl Dievo Kūno altorius buvo panašus į koplyčią, bet tais laikais, kaip rašo Homolickis, net ir prie piliorių stovėję altoriai būdavo atitveriami.

Katedra vėl degė 1610 m. Ją atstačius, Švč. Sakramentas buvo perkeltas į naują Didįjį arba Vikarų altorių prie rytinės presbiterijos sienos, o Vytauto

³⁰ *Posadę Witoldowskiego ołtarza lepiej jeszcze objaśnia wyrok kapitulny na ks. Stanisława Wilczopolskiego w r. 1607. Bo za to, że ks. Wilczopolski przez swe ustawiczne w kościele gadanie czynił przeszkodę w nabożeństwie obok siedzącym kapituła odsądziła go na 2 miesiące od stallum kanoniczego, wyznaczając mu miejsce do modlitwy za chorem kapitulnym przed ołtarzem Witolda, w którym się sakrament Najświętszy przechowuje.* Nuoroda į *Acta Capituli, 1607 die 17 Junii, fol. 307*. Šioje pastraipoje Homolickis priduria, kad už tokį menką nusižengimą bausmė melstis uždaroje koplyčioje būtų buvusi per griežta.

³¹ Janickio, aptikusio karalienės Bonos Sforzos 1535 m. pateikto teksto Vytauto antkapii originalą, svarstymus šiuo klausimu žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 789–794.

arba Dievo Kūno altoriaus pavadinimas iš dokumentų dingio. 1628 m. gegužės 16 d. kapitula priėmė nutarimą Vytauto altorių ir antkapį atstatyti, bet tai nebuvo padaryta³². Albertas Vijūkas-Kojalavičius 1669 m., jau po karo su maskvėnais, Antverpene išleistoje Lietuvos istorijoje paminėjo, kad Bona Sforza dešinėje Didžiojo altoriaus pusėje pastatė marmurinį antkapį³³. Galima numanyti, rašo Homolickis, kad iki 1655 m. vasaros Vytauto antkapio dalys dar buvo išlikusios. Taigi antruoju Vytauto altoriaus, vadinto Dievo Kūno arba Švč. Sakramento altoriumi, egzistavimo etapu Homolickis laikė 1557/1559–1610 m., arba nuo pirmojo šio pavadinimo paminėjimo iki altoriaus ir antkapio sunaikinimo. Jis rašė, kad po 1610 m. Vytauto arba Dievo Kūno altoriaus pavadinimai dingsta iš kapitulos dokumentų, o mišios laikomos prie kito altoriaus (bet nenurodė, kurio).

Homolickis parodė daug atidumo ir sąžiningumo, kai gilindamasis į Kapitulos aktus suprato, kad kadaise pats suklydo leidinyje *Wizerunki i roztrząsania naukowe* rašydamas, jog Šv. Kryžiaus altorius katedros viduryje taip pat buvęs Vytauto fundacija³⁴. Šiai savo paties žinia paneigti Homolickis rankraštyje paskyrė atskirą tyrimą, kurį perteikti dabar neturime galimybių; paminėsiu tik, kad šią klaidą įvėlė patys kapitulos nariai, kaitaliodami atskirų altarijų pajamas ir kanauninkų beneficijas. Homolickis tvirtai teigia, kad Vytauto altorius katedroje visą laiką buvęs tik vienas, o ne du³⁵.

Tuo Vytauto kapavietės paieškas galima būtų baigti. Nes tik dar vieną kartą – 1697 m. spalio 8 d. – generalinė kapitula priėmė nutarimą katedroje pastatyti Vytautui paminklą³⁶. Tačiau prasidėjęs tarpuvaldis ir Šiaurės karo metai, marmetis užkirto kelią šiems ketinimams. Apie 1710 m. šiauri-

³² Rankraštyje Homolickis pateikė šio dokumento tekstą originalo kalba ir jo vertimą. Kurczewskis šio teksto nepateikė, apsiribojo tik paminėjęs, kad kapitula nusprendė pastatyti Vytauto atminimui epitafiją: *9 października. Postanowiono dla uczczenia pamięci Witolda wznieść splendidum epitaphium, nie żałując kosztów* (l. 598) (*Kościół zamkowy*, t. 2, p. 267).

³³ Albert Wiliuk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars altera, seu de Rebus Litvanorum*, Antverpiae: Iacobum Meursium, 1669, p. 138: *Memoriam eius [Vitoldi] ad postuos renovavit Bona Sforcia Regina Poloniae marmoreo tumulo ad dextrum arae maioris latus excitabo*.

³⁴ Michał Homolicki, „Katedra Wileńska“, p. 110–123.

³⁵ Klausimą apie du Vytauto altorius atkakliai kėlė Kitkauskas, bet galutinės išvados nepateikė; žr. Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus arkikatedros požemiai*, p. 60–63. Į komplikuotas dviejų Vytauto altorių Vilniaus katedroje pinkles pateko ir Janickis, be abejonės, pasiremdamas minėtu Homolickio straipsniu; žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 795–798.

³⁶ Homolickio rankraštyje pateikiamas lotyniškas dokumento tekstas ir jo vertimas.

nės navos gale buvo pastatytas Šv. Roko altorius, o jame – mirtinomis maro strėlėmis baudžiančio Kristaus paveikslas. Kapitulos nutarimas per visą vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio vyskupijos valdymo 35-metį net nė karto neprisimintas, nesama net menkiausių užuominų apie kokias nors išlaidas Vytauto atminimui pagerbti. Šioje rankraščio vietoje Homolickis padėjo peržiūrėti Kapitulos aktus jam daug padėjusiam tuometiniam archyvarui Ignatui Pileckiui (Ignacy Pilecki).

1763 m. kanauninkas Adomas Tadas Kolontajus (Adam Tadeusz Kołłątaj) netoliese, prie zakristijos durų pastatė Šv. apaštalo Tado altorių³⁷. Jis stovėjo tikriausiai ten, kur dabar yra generolo Tomo Antano Vavžeckio (Tomasz Antoni Wawrzecki, 1759–1816) antkapis, prie durų į zakristiją. Po Lauryno Gucevičiaus rekonstrukcijos katedra ištuštėjo. Bet ne Gucevičius buvo kaltas, rašo Homolickis, kad Vytauto kapavietės neberandame, nors daugelis pirmiausia kaltino paskutinės rekonstrukcijos architektą. Šią nuomonę, anot jo, išplatino 1828 m. katedros vizitatoriai³⁸. Jis nenurodė, kas buvo šios minties autorius, tik paminėjo, kad tai kapitulos narys, Bonos Sforzos užsakyto antkapio praradimu apkaltinęs ir kapitulą, ir Gucevičių³⁹.

Homolickis jautė širdgėlą dėl pasklidusių ir išsisknijusių klaidingų Vytauto kapavietės interpretacijų. Jam atrodė, kad jo darbas turėtų pasitarnauti teisingumo atstatymui. Tačiau taip neatsitiko. Ne tik jo rankraštis neišvydo dienos šviesos, bet ir analitinis darbas, kuriam, kaip matyti

³⁷ Šios informacijos nėra Kurczewskio publikuotuose išrašuose.

³⁸ Diecezijos vizitaciją 1828 m. vasario mėnesį įsakė atlikti naujai paskirtas administratorius arkivyskupas Kasparas Kazimieras Cieciovskis (Kasper Kazimierz Cieciszowski, 1745–1831), ją atliko prelatas Jonas Civinskis (Jan Cywiński, 1772–1846). Dokumento signatūra: VUB RS, f. 57–B 53–1, katedros vizitacijos tekstą (l. 3–43v) pasirašė Kazimieras Dmochovskis (Kazimierz Dmochowski, 1780–1851) ir Aloyzas Osinskis (Alojzy Osinski, 1770–1842). Vizitacijoje (l. 20) pateiktas katedros rekonstrukcijos metu sunaikintų 34 antkapių sąrašas (*Nagrobki zniszczone w Katedrze pod czas iej przerwiania, odnowia się w pamięci w życiu Biskupów Wileńskich układanych od X. Aloizego Osieńskiego*). 31 pozicijoje aprašytas Vytauto antkapis: Witolda Alexandra W: X: Lit. Postawiony od Bony Królowej; a od Waleryana Szuszkowskiego Biskupa w ołtarz Witoldowski włożony, i kości jego w nim umieścić 1573.

³⁹ Homolickis karštai prieštariauja Gucevičiaus kaltintojams: *Azali teraz już przynajmniej zaprzestaną obwiniać Gucewicza o zburzenie nagrobka Witolda przez Boną jeszcze Królową umieszczonego?!! Azali przestaną pisać, że ten pomnik zniknął dopiero w ostatniej restauracji kościoła? Tak to trudno jest wykorzenieć błąd przez opisującego wizytę katedry wileńskiej w r. 1828 z niesłusznym oskarżeniem v. kapituły, której był członkiem, i Wawrzynca Gucewicza nieostroźnie posiany*. Reikia pasakyti, kad turimame 1828 m. katedros vizitacijos tekste tokių kaltinimų aptikti nepavyko. Vis dėlto norint geriau išsiaiškinti šią istoriją, reikėtų atlikti papildomą istoriografinį tyrimą ir palyginti Starowolskio 1655 m. paskelbtą ir vėlesnius katedros antkapių sąrašus.

iš daugybės pribraukymų, atidavė daug laiko ir jėgų, Kirkoro publikacijų dėka perteiktas gerokai supaprastintas, daugiau kaip šimtmetį klaidino tyrinėtojus⁴⁰.

Baigdamas šią katedros tyrimų dalį Homolickis spėjo: ne tiek svarbus būtų antkapio likimas, kiek Vytauto kaulų, kurie po 1610 m. gaisro turėjo būti įleisti giliai į sieną, prie kurios stovėjo Dievo Kūno altorius. Homolickis buvo įsitikinęs, kad buvusią Vytauto arba Dievo Kūno altoriaus vietą užėmė skulptoriaus Thomasso Righi (1727–1802) sukurta Dievo Meilės statula. Ji stovi gilioje nišoje. Homolickis klausė: ar kartais kalant šią nišą nebuvo sunaikintas Vytauto kapas, jeigu jo palaikai buvo įmūryti rytinėje sienoje tiesiai už altoriaus? Ir pats atsakė: tikiu, kad ne, nes jeigu ten Vytauto marmurinis antkapis buvęs pastatytas, jis turėjo stovėti ne pačiame altoriuje, nes Vytautas nebuvo šventasis, o šone, greta, galbūt, arčiau Didžiojo altoriaus⁴¹. Homolickis rašo tikįs, kad Vytauto kaulai tebeslypi dabartiniame Didžiajame altoriuje. Jis sielojosi, kad jeigu perkeltant Vytauto altariją ir po 1610 m. gaisro remontuojant katedrą didžiojo kunigaikščio, vienos iškiliausių Lietuvos istorinių asmenybių palaikai ten nebuvo perkelti, mes jų niekada nebeatrasime (!)⁴².

Kelios išvados. Mykolo Homolickio spausdinti ir rankraščiuose išlikę tekstai moko, kad prieš imantis spręsti kokią nors istorinę problemą, būtina ištirti ir kritiškai įvertinti rašytinius šaltinius. Tokio darbo, kokį paliko Homolickis, pristigo atliekant natūrinius Vilniaus katedros tyrimus. Homolickio tekstas *Vitoldianos fragmentai* – tai tarsi mokslininko testamentas,

⁴⁰ Apie kritinio požiūrio stygių daugelyje šiuolaikinių publikacijų plačiau žr. Marek Janicki, *op. cit.*, passim.

⁴¹ Kaip tik čia 1853–1859 m. buvo sukurta didžiojo kunigaikščio Vytauto atminimo vieta: Eustachijaus Tiškevičiaus lėšomis įtaisyta epitafija su antkapio tekstu, kurią sukūrė skulptorius Juzefas Kozlovskis (Józef Jerzy Kozłowski, 1814–1863), virš jos pakabintas Vytauto portretas, dovanotas arkivyskupo Vaclovo Žilinskio (Wacław Żyliński, 1803–1863), o po juo – Mogiliaus arkivyskupo Antano Fijałkovskio (Antoni Fiałkowski, 1797–1883) dovanotas Dievo Motinos su kūdikiu paveikslas iš Senujų Trakų benediktinų bažnyčios, vadintas Vytautiniu. Neatsitiktinai šio įpaminklinimo vieta buvo parinkta remiantis Homolickio konsultacijomis. Plačiau žr. Marek Janicki, *op. cit.*, p. 794.

⁴² Šį tyrimą Homolickis užbaigia emociškai: *Pomnik ten i nagrobek koniecznie musiał być osadzony na boku Epistoły ołtarza Bożego Ciała, i bliżej pomknęty ku Wielkiemu ołtarzowi. [...] Jeżeli więc trumienka była pod nim głęboko wmurowana, nie traćmy wielkiej otuchy, że kości wielkiego Witolda jeszczeby i dotąd w ścianie kościelnej trwać mogły. Pocieszajmy się myślą, że olbrzym Ríghego stoi tylko na straży szczędów i olbrzymiej sławy bohatera i nigdy już nie dopuści, żeby je świętokradzka ręka znieważać miała.*

kuriame jis ne tik paliko gaires, ką reikėtų perskaityti, kaip suprasti ir panaudoti dar tebeprieinamus archyvinius Vilniaus kapitulos dokumentus, bet ir parodė savo tyrimo virtuvę, ieškojimų kryptis, paklydimus ir taiklius pastebėjimus. Turime pripažinti, kad nedaug tėra taip atidžiai ir kritiškai perteiktų šaltinių, susijusių su Vilniaus katedros istorija. Todėl šis nepaskelbtas Homolickio darbas ir po pusantro šimto metų nenustoja mokslinės vertės. Rankraščio dalyje, skirtoje Vytauto kapavietei, autorius, remdamasis Vilniaus kapitulos aktais, atskleidė katedros pastato ir jo vidaus įrangos pokyčių chronologiją. Jo nuomone, Jogailos funduota bažnyčia, sudegusi 1399 m., buvo atstatyta tokio pat dydžio ir išstovėjo iki 1530 m. gaisro. Atidžiai skaitydamas dokumentus Homolickis pateikė svarbių įžvalgų apie didžiųjų kunigaikščių šeimos narių kapus. Labiausiai jį domino Vytauto kapavietės, antkapio ir altoriaus vietų kaita. Tai itin painus klausimas, nes šie objektai buvo prarasti dar XVII a., o šaltinių tekstai nepakankami ir dažnai nepatikimi. Tikra yra tai, kad Vytauto antkapį vyskupas Valerijonas Protasevičius 1573 m. perkėlė į šiaurinės navos galą, prie Dievo Kūno altoriaus. Homolickis blaiviai įvertino padėtį konstatuodamas, kad atrasti kokius nors Vytauto kapavietės likučius dabartinėje katedroje nebeįmanoma. Bet kaip tikras romantikas jis tikėjosi, kad didžiojo kunigaikščio kaulai tebeguli užmūryti giliai po katedros Didžiuoju altoriumi.

Adomas Honoris Kirkoras buvo itin veiklus, produktyvus ir plačiai žinomas kultūros veikėjas bei publicistas, gyvenimo pabaigoje palaikęs aktyvius ryšius su lietuviais⁴³. Didžiojo kunigaikščio Vytauto tautinės ir politinės figūros reikšmė tautinio atbudimo metais lietuviams buvo labai svarbi, jo įtaka nemenkiau domino ir lenkus. Kodėl Kirkoras taip pasielgė su į jo rankas patekusi Homolickio rankraščiu *Vitoldianos fragmentai* – juo pilnai pasinaudojo savo tekstuose, bet nutylėjo, kad šį rankraštį turėjo pas save (o Homolickio parengtus atsiminimus apie Jozefą Franką juk perdavė spaudai), – atsakymas, žinoma, gali būti tik hipotetinis. Ar tai

⁴³ Domas Kaunas, „Adamo Honory’io Kirkoro knygų leidyba lietuvių kalba Rusijos imperijos įvesto lietuviškosios spaudos draudimo laikais“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2018, t. 71, p. 71–102; Reda Griškaitė, „Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro išsargos“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2018-2*, Vilnius, 2018, p. 111–143. Vytautas Urbanavičius kaip teigiamą reiškinį įvertino Kirkoro veikalo *Groby wielkoksiażęce i królewskie w Wilnie* (1882) vertimą į lietuvių kalbą *Kapai didzių kunigaikščių ir karalių Vilniuje* ([iš lenkų kalbos vertė Petras Vileišis], Tilžė: Otto v. Mauderode’s spaustuovė, 1898) ir jį persispausdino savo knygoje; žr. Vytautas Urbanavičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų panteonas Vilniuje*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018, p. 170–182.

atsitiktinumas, kad paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje Kirkoras aktyviai naudojos Homolickio rankraščiu ir vieną po kito skelbė tekstus, skirtus Vilniaus katedrai ir Vytauto kapavietei? Už gimstančios *Auszros* metais Kirkoro puoselėta rašinių tematika, dėmesys jo publikacijoms ir jų vertimai į lietuvių kalbą (pirmieji pasirodė 1884 m.) negalėjo nekelti emocijų lietuviškumo idėja susirūpinusiems inteligentams. XIX a. pabaigoje Kirkoro darbai galėjo teigiamai pasitarnauti žadindami lietuvių inteligentų savi-
monę ir vaizduotę.

Bet šiems Kirkoro asmenybės ir elgesio su Homolickio rankraščiu niu-
ansams bei klausimui, kokią poveikį tokiam jo elgesiui turėjo ryšiai su lietu-
viškuoju sąjūdžiu spaudos draudimo periodu, turėtų būti skirtas atskiras
tyrimas.

2017–2022

MICHAŁ HOMOLICKI'S MANUSCRIPT ON
VYTAUTAS'S TOMB, HIS TOMBSTONE,
AND THE ALTAR IN THE OLD CATHEDRAL OF VILNIUS

Summary

This article looks at 'Fragmenta Witoldowskie', a previously unknown manuscript by the cultural historian Michał Homolicki (1791–1861), which was found in the personal archive of Adam Honory Kirkor (Cracow, Jagiellonian Library, rps 4497/IV, vol. 17). The work examines a section of the manuscript where, while researching the documents of the Vilnius Cathedral Chapter, Homolicki discovered the chronological development of the cathedral building as well as the tomb, the tombstone, and the altar of Vytautas, Grand Duke of Lithuania. According to him, after burning down in 1399, the cathedral, which was funded by King Jogaila, was rebuilt in exactly the same size and survived until the fire of 1530. During the reconstruction, the cathedral was extended eastwards and became wider, acquiring three naves. The question of the reconstruction is a complicated one due to all ancient tombs being lost in the seventeenth century and the insufficiency as well as unreliability of the archival sources. We can confirm that in 1573, Bishop Walerian Protasewicz moved the tombstone of Vytautas to the eastern part of the cathedral's northern nave, near the Corpus Christi altar. Homolicki ascertained that it was impossible to discover any remains of Vytautas's tomb in the contemporary cathedral. He expected the remains of the grand duke to be walled up deeply under the High Altar.

The Archaeological Commission of Vilnius handed Homolicki's manuscript over to Adam Honory Kirkor (1818–1886), who promised to publish it. However, he failed to do that, moved to Cracow, and from 1877 began publishing his own writings on Vilnius Cathedral, in which he used Homolicki's research without acknowledging that he still had the latter's manuscript in his possession. His publications coincided with the rise of the Lithuanian national movement and in 1884 their translation into Lithuanian began (first published in 1898, the latest publication in 2018). However, all these years the public has been unaware that Kirkor used Homolicki's manuscript.

ŠV. SOSTO IR LIETUVOS RESPUBLIKOS „DOVANŲ KONFLIKTAS“ IŠ DAILĖS ISTORIJOS PERSPEKTYVOS

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ, VAIVA MIKELIONYTĖ

Straipsnio užuomazga gimė prieš daugelį metų Giedrei Jankevičiūtei susidomėjus fotografija iš Vaclovo Dargužo (Andreas Hofer) archyvo, atkeliavusio į Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrių¹. Fotografija vaizduoja Petro Rimšos statulėlės *Diena ir naktis* (1922) visafigūrę ir pusiaufigūrę versijas su greta pastatytomis atitinkamo formato dėžutėmis ir adresu odiniame aplanke². Pradėjus gilintis, kokia proga ir kam šis reprezentatyvus komplektas buvo skirtas, išaiškėjo, kad tai – valstybės prezidento Antano Smetonos dovana popiežiui Pijui XI Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos dvišalės sutarties – konkordato – proga. Platesnių žinių apie šį garsaus dailininko kūrinių tuo metu trūko net Rimšos palikimą Kaune saugančio Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus darbuotojoms ir darbuotojams.

Iki šiol išsamiausiame publikuotame Rimšos biografijos šaltinyje – Juozo Rimanto knygoje *Petras Rimša pasakoja* (1964) – statulėlės pristatytos kaip reikšmingas dailininko brandžiojo laikotarpio kūrinys, lietuvių tradiciniam menui artimomis priemonėmis įvaizdinęs universalią gyvenimo ciklo simboliką³. Prisimindamas pažintį su Italijos ir Vatikano meno turtais, dailininkas

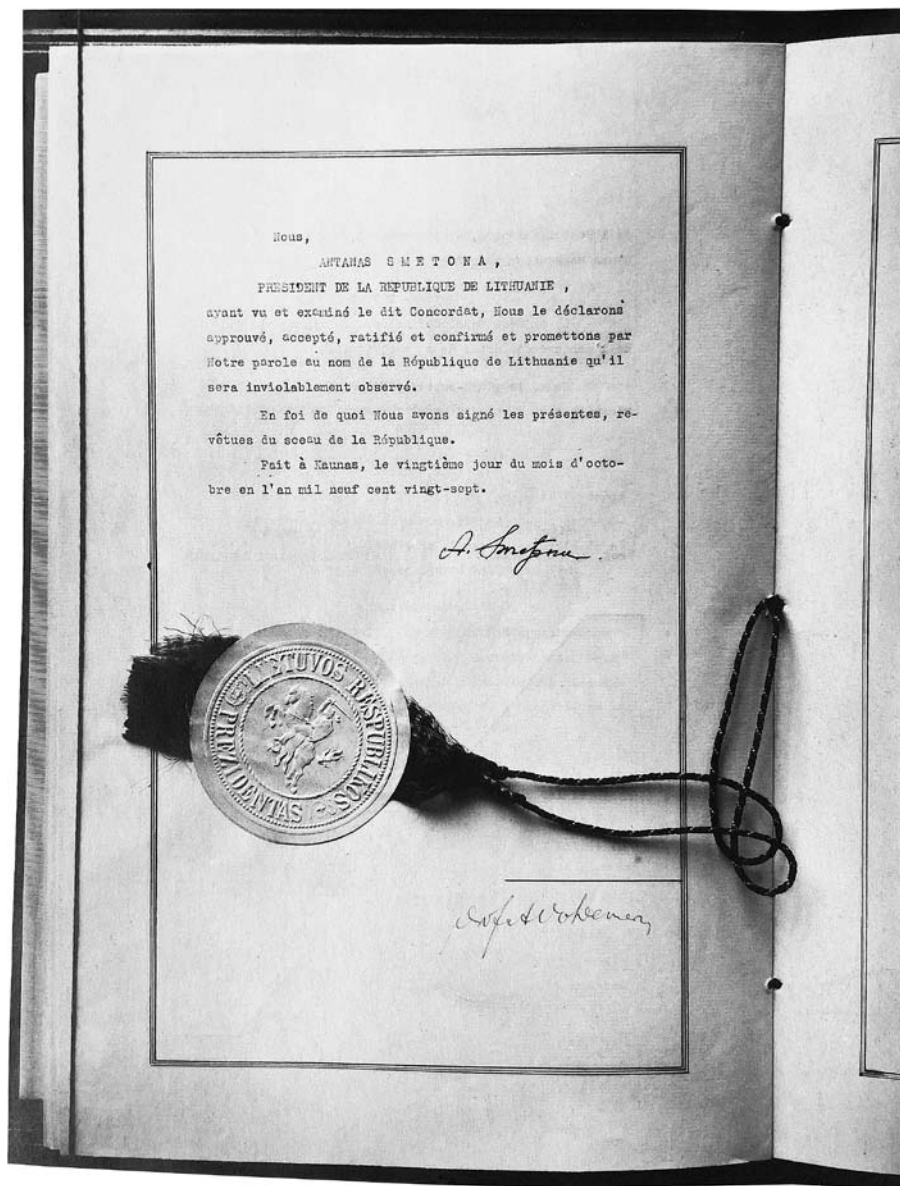
¹ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 249, b. 51.

² Reprodukiją žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Apie Petro Rimšos medalius“, in: *Krantai*, Vilnius, 1993, sausis-kovas, p. 62; Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Vilnius-Kaunas: Kultūros ir meno institutas, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, p. 56, il. 43; kūrinio pavadinimas įvairuoja, nuoseklumo jį taikant trūksta net pačiam autoriui.

³ Juozas Rimantas, *Petras Rimša pasakoja*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 253, t. p. vieno iš variantų reprodukcija su pavadinimu „Pavasario ir rudens pasaka“. Rimša sukūrė keletą šios kompozicijos versijų: ČDM saugomos 5: žalvarinė su siauru pagrindu (13 × 9 × 3; Ms-871); Berlyno įmonėje „Braun & Sons“ 1926 m. išlieti žalvarinis (h 26,6 cm; Rm-187, Rm-188) ir paaukuotas variantai (praba „945“; 57 × 16,7 × 7,3 cm,

Lietuvos valstybės prezidento Antano Smetonos dovana popiežiui Pijui XI konkordato proga – dvi Petro Rimšos skulptūrėlės *Diena ir naktis* versijos ir jų pakuotės. Giuseppe Felici nuotrauka. VUB RS, Vaclovo Dargužo fondas, f. 249, b. 51

Lietuvos ir Šv. Sosto konkordato ratifikacinis raštas su valstybės prezidento Antano Smetonos parašu ir antspaudu. Giuseppe Felici nuotrauka. VUB RS, Vaclovo Dargužo fondas, f. 249, b. 48

Lietuvos valstybės prezidento Antano Smetonos dovanos popiežiui Pijui XI konkordato proga dalis – Petro Rimšos skulptūrėlės *Diena ir naktis* biustinė versija atidarytoje dėžutėje. Giuseppe Felici nuotrauka. VUB RS, Vaidlovo Dargužo fondas, f. 249, b. 49

Lietuvos valstybės prezidento Antano Smetonos dovanos popiežiui Pijui XI konkordato proga dalis – Petro Rimšos skulptūrėlės *Diena ir naktis* visafigūrė versija atidarytoje dėžutėje. Giuseppe Felici nuotrauka. VUB RS, Vaidlovo Dargužo fondas, f. 249, b. 50

prasitarė: „Beje, Vatikano muziejuje tuo metu ant atskiro pjedestalo po stiklo gaubtu stovėjo ir mano statulėlė „Diena“ ir „Naktis“ su Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medaliu“⁴.

Kaip ir kokiomis aplinkybėmis ši jo kompozicija atsidūrė Vatikane, dailininkas nepasakojo. Juo labiau nesileido į detales aiškindamas, kad visafigūrės statulėlės postamente įmontavo Katalikų veikimo centro užsakymu sukurtą medalį Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui atminti, tokiu būdu pritaikęs skulptūrą valstybės dovanai Šventajam Tėvui konkordato proga⁵. Knygoje apskritai stengiamasi nutylėti, kad ne tik šis, bet ir keli kiti dailininko kūriniai buvo skirti nepriklausomos Lietuvos Respublikos reprezentacijai, o pasakodamas, kaip minėtasis jo medalis Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui atsidūrė Niujorko Metropolitenio muziejuje, Rimša visai mėtė pėdas⁶. Paminėjęs muziejaus ir lietuvių atstovų derybas, išvardijo keletą kūrinių, kurie buvo siūlomi, o galiausiai nurodė, kad muziejus pasirinko statulėlę *Diena ir naktis*, kai tuo tarpu muziejaus archyve saugomos derybų bylos dokumentai liudija, kad į Metropolitenio rinkinius pateko tik Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalis⁷. Tai neabejotinai svarus ir reikšmingas tiek šio kūrinio vertės, tiek jo autoriaus gebėjimų pripažinimo tarptautiniu mastu faktas, tačiau sovietų cenzūra jo skelbti, be abejo, nebūtų leidusi. Knygoje šis faktas užmaskuotas aptakiu komentaru: „Ir taip mano medaliai išklydo į pasaulį. Daug kur jų pateko. Šiandien ir pats gerai nežinau, kur jie prisiglaudė“⁸.

Ne vieną 1964 m. publikuotame pasakojime cenzūros paliktą spragą anuomet nutylėtai ar net slėptais faktais bei istorijomis po nepriklausomybės atkūrimo jau užpildė Rimšos kūrybos tyrinėtojai; šis straipsnis – nedidelio, tačiau svarbaus Lietuvos istorijos epizodo rekonstrukcija, papildanti

Rm-185; 51 × 12,5 × 0,5 cm, Rm-186). Šv. Tėvui dovanotos kryžiaus formos galvos aptaisą turinčios statulėlės – ČDM jų variantų numeriai yra: Rm-185, Rm-186 ir Rm-188.

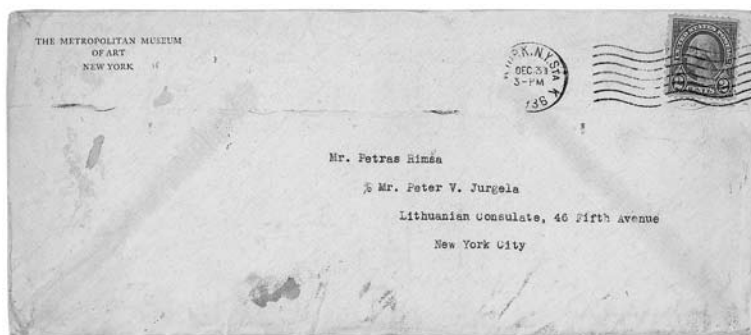
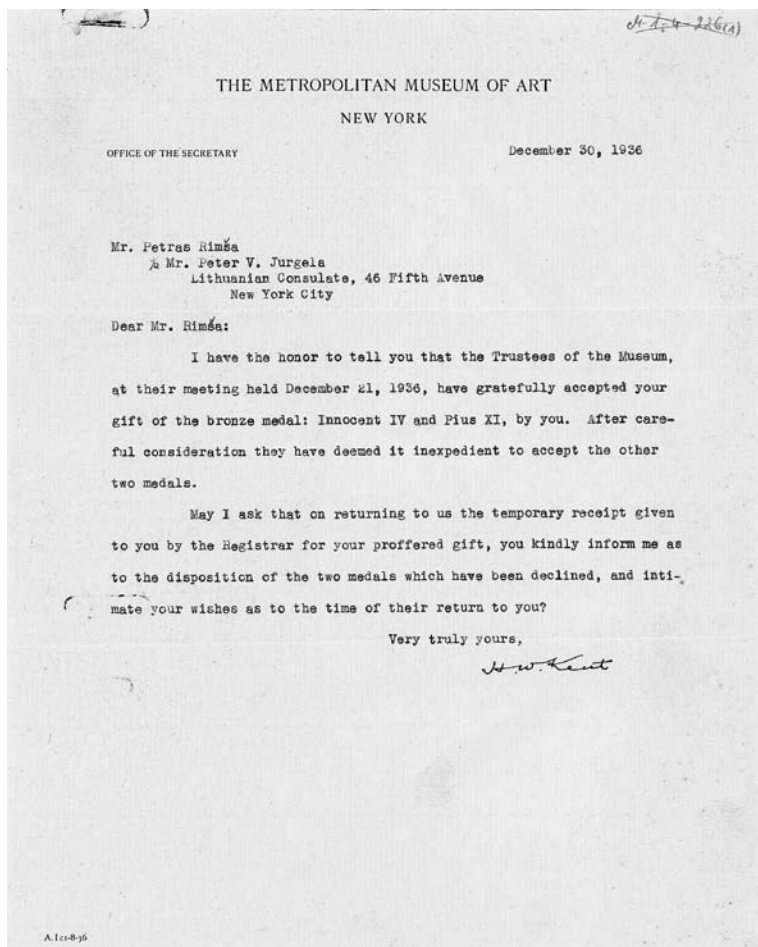
⁴ Juozas Rimantas, *op. cit.*, p. 270. Tokio visafigūrės statulos varianto ČDM nėra; muziejuje saugoma versija be jokio įrašo (Rm-186; su vietomis medaliui postamente) ir su įrašu „Pax“ postamente (Rm-185).

⁵ Sovietų režimo sąlygomis neskelbtina informacija užfiksuota Rimanto užrašuose, kurie saugomi jo archyve Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne; informacija apie Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalį pateikiama prie medalio fotografijos f. 47, b. 464.

⁶ Juozas Rimantas, *op. cit.*, p. 305.

⁷ Rimša, Petras, 1936–1937, Office of the Secretary Records, The Metropolitan Museum of Art Archives.

⁸ Juozas Rimantas, *op. cit.*, p. 262.

Metropoliteno muziejaus atstovo 1936 m. gruodžio 30 d. laiškas Petruim Rimšai, persiųstas per Lietuvos konsulatą Niujorke ir Petrą Jurgelą, informuojantis menininką, kad muziejaus rėmėjų taryba iš jo pasiūlytų medalių pasirinko tik vieną – Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalį. ČDM, MR 665a, MR 665b

"The Plumed," which won for Petrus Elms the London International Society of Art's \$10,000 second prize back in 1903.

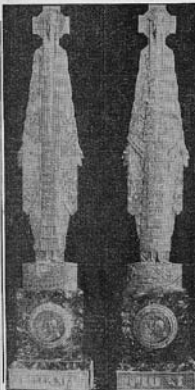

The noted Lithuanian sculptor in his studio in Kaunas, Lithuania, where he makes his permanent home. He is surrounded by hundreds of his most famous works. Greatest drawing of the world famous sculptor, Petras Klimas, who has brought his works to Boston to present them with Lithuanian art.

Petrus Rimba, Exhibiting Here, Whose Works Adorn Vatican and American Museums, Fears We'll All Become Nervous Wrecks

[illegible]

"The Victor of the Knight." This photo shows the reverse side of Knight after victory in battle. The blood-stained spear, pointing downward, now tends to

The front and reverse sides of the statue "Day and Night," which the President of Lithuania purchased from Petrus Ritten and presented to Pope Pius XI. It now resides in the Vatican Museum.

"Good." A very impressive figure tells the touching personal story of Father Lissner. During the days of the World war, the sculptor, living in fear of what might befall him, transferred from place to place, but carried with him, as if for assassination, a figure which he was giving the very life he was living.

Page A of the medallion at the base of the statue "Day and Night," in commemoration of the establishment of the first Industrial Pavilion of Lithuania. It bears the image of Pope Innocent III, and Pope Pius II, who founded, respectively, the first

"The Litterateur School" which was famed for Pierre Winna. The place of sculpture stands out as the author's masterpiece. It was with some that he performed this work as it was in this very style.

Will Walter Gropius, World Famous Architect Who Is Coming to Boston, Change Our Manner of Living?

(Continued from Page A-3)

ally advised because one of the best of modern architects. He is the Director of the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans. He is also the President of the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans. He is also the President of the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans.

Back in 1936, there was a famous letter from the American Institute of Architects to the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans. He is also the President of the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans.

The last architectural firm to be mentioned in the list is the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans. He is also the President of the American Institute of Architects, the architectural organization of Americans.

Products of New Architecture

This section is devoted to the products of the new architecture and the new architecture. It is a section of the new architecture and the new architecture. It is a section of the new architecture and the new architecture.

Project by Walter Gropius for a group of modern Horthy apartment houses. Wide intervals between the blocks allow for maximum sunlight.

He has a profound, scholarly knowledge of the world's religions, and he has written several books on the subject. He is also a member of the American Academy of Religion and the American Society for the History of Religion.

...because, he agreed to the mission.

"We went to southern China (and to Shanghai). We (and I) were there as far as the end of an era of a certain culture, even to give a piece of a personal mission to the world."

But ultimately, he had to live with it.

Professor Langdon's own house in China has been widely used.

Ocean, reached in 1915. This
plied in the United States.

and **AND ALBION** has been working in connection. The two are going to make a big haul in the near future, and now they are looking for their chance.

Then, there is another pair who are working in the same line. They are also looking for their chance. They are also looking for their chance.

Three

at of Mr. Baldwin

for salary—our President or the

salary. His annual salary is as much as Mr. Dewey has given to his family.

significant presidential evidence, even to servants and grandeur in addition, he has the use of a private chauffeur. The government and doctor and a private butler.

His service, free of charge. His food is eaten on board. And he travels without expense.

President's Salary Three Times That of Mr. Baldwin

Which involves the bigger salary—our President or the English prime minister?

Which President, I demand earnestly. His annual salary is \$75,000—a year's time less as much as Mr. Stanley Baldwin receives, but it doesn't stop there.

The White House demands presidential residences, is maintained meticulously, owes duty to servants' and gardeners' wages, by the government. In addition, he has the use of a fleet of motor cars with a driver chauffeur. The government supplies him with a private secretary and a private harbor. There, naturally is done more.

There is also a yacht at his disposal, free of charge. His only expense is for the actual food he eats on board. And he receives \$30,000 a year for traveling expenses.

Petras Rimša. Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalis (dvipusis). 1927.
Bronza, ø 10 cm. ČDM, Rm 67, Rm 68

mūsų žinias apie Rimšos kūrinių sklaidą, amžininkų požiūrį į šio dailininko kūrybą ir apskritai – dailės taikymą visuomenės ir valstybės reikmėms tarpukariu.

Aptariamam atveju išskirtinai svarbi vieta teko būtent Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medaliui, kuris, nors buvo sukurtas kita proga ir funkcionavo savarankiškai, yra dovanos Šventajam Tėvui konkordato proga simbolinis akcentas. Būtent medalis ir įprasmino universalios simbolikos dekoratyvių statulėlių porą: įmontuotas į visafigūrės statulėlės postamentą jis nurodė ir įamžino Pijaus XI išskirtinius nuopelnus Lietuvos Katalikų Bažnyčiai ir valstybei, suteikdamas dovanai aiškų turinį ir simbolinį svorį.

1927 m. pradžioje sukurtas medalis tais pačiais metais Lietuvos Katalikų veikimo centro užsakymu buvo tiražuotas Le Locle miestelyje įsikūrusios šveicarų firmos „Huguenin frères & Co“. Medalio averse pavaizduoti popiežių Inocento IV (įsteigė pirmąją dieceziją Lietuvos teritorijoje) ir Pijaus XI (įsteigė bažnytinę provinciją ir paskyrė pirmąjį arkivyskupą) profiliai Vatikano Šv. Petro bazilikos fone. Viršuje – Pijaus XI herbas, o legendoje – abiejų popiežių vardai ir po jais išrašytas moto *Servite Domino in laetitia*. Reverse Kauno katedros didžiojo altoriaus fone profiliu vaizduojami pirmasis Lietuvos vyskupas Kristijonas ir naujos provincijos metropolitas Juozapas Skvireckas. Atitinkamai kompozicijos viršuje – Skvirecko herbas. Zakarijo giesmės iš Šv. Luko evangelijos žodžius perfrazuojantis įrašas „Iš prieš rankų išsiliuosavę, drąsiau tarnausime Jam“ reverso legendoje po pavaizduotų asmenų vardais tuometinėmis sąlygomis turėjo akivaizdų politinį

pobūdį. Iš viso turėjo būti pagaminta 1500 bronzinių, 100 sidabrinių 925° prabos, 90 gramų svorio ir 5 auksiniai 14 karatų, 60 mm skersmens medaliai⁹. Dalies tiražo kokybė dailininko netenkinio ir jis pareikalavo išskusti jo signatūrą, žadėdamas šveicarams padengti šio darbo kaštus iš asmeninių lėšų¹⁰. Pagal sutartį su užsakovu dailininkas turėjo teisę pasigaminti savo reikmėms po 15 sidabro ir po vieną aukso kiekvieno tiražuojamo dydžio medalių¹¹. Tačiau įvairiuose rinkiniuose yra ir 100 mm skersmens medalio variantų; tikėtina, kad tai buvo kiek vėliau išleistas Rimšos autorinis tiražas – pasak Skirmantės Smilingytės-Žeimienės, 20 egzempliorių¹². Rengiantis medalio tiražavimui su Rimša jau anksčiau bendradarbiavusioje Berlyno liejykloje „Werner und Söhne“ (kitais duomenimis – Ernsto Schulzės liejykloje) iš bronzos buvo išliedintos keturios 345 mm formato medalio modelio kopijos – aversas ir reversas atskirai. Viena šių išliejų kaip memorialinis reljefas, pažymint Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą, įmūryta Marijampolės Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčioje¹³.

Visa ši informacija tapo viešai prieinama ir galėjo skliti tik nuo XX a. pabaigos. Katalikų Bažnyčią persekiojusio sovietų režimo laikais plėtoti bažnytinio kūrinio temą, pasakoti apie jo sukūrimo aplinkybes ir panaudojimą, buvo lygiai taip pat neįmanoma kaip ir tyrinėti dailės taikymą Lietuvos Respublikos valstybinei reprezentacijai užsienyje. Kita vertus, neprieinami buvo ir šaltiniai – ne tik dokumentai, bet ir spaudiniai, – pavyzdžiui, Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui atminti skirto medalio istorijai svarbus įmonės „Huguenin frères & Co“ medalių katalogas arba šio kūrinio kritiniam diskursui reikšmingas kolekcininko Franko Passico

⁹ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, „Dvasininkija – tarpukario memorialinių dailės kūrinių iniciatorė“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2002, Nr. 2 (23), p. 48; t. p. žr. šiame straipsnyje pateiktą nuorodą į Katalikų veikimo centro sutartį su įmone „Huguenin frères & Co“, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – LCVA), f. 566, ap. 1, b. 7, l. 1–2.

¹⁰ Petro Rimšos raštas Katalikų veikimo centrui, 1927-11-24, in: ČDM Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyrius, MR 1176; Petras Rimša, „Keletas žodžių apie Kauno metropolijos įsteigimui paminėti medali“, in: *Lietuvis*, Kaunas, 1928-01-20; Petras Rimša, „Apie autorių teises“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1928-02-20; Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *op. cit.*, p. 48.

¹¹ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *op. cit.*, p. 47; t. p. žr. šiame straipsnyje pateiktą nuorodą į Rimšos sutartį su Katalikų veikimo centru, in: LCVA, f. 566, ap. 1, b. 7, l. 114.

¹² Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *op. cit.*, p. 48.

¹³ Giedrė Jankevičiūtė, „Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo atminimo medalis (aversas ir reversas)“, in: *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1, d. 1: *Vilkaviškio vyskupija, Marijampolės dekanatas*, sudarė Gražina Marija Martinaitienė, Vilnius: Gervėlė, 1996, p. 195–198.

straipsnis „The medals of Petras Rimša“ JAV numizmatų žurnale *The Numismatist*¹⁴.

Lietuvos viešojoje erdvėje informacija apie Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalį pasirodė 1993 m., kai žurnalas *Krantai* paskelbė Giedrės Jankevičiūtės tekstą apie Petro Rimšos medalius, kuriame trumpai aptartas ir mus dominantis kūrinys, minimas jo pritaikymas Lietuvos valstybės oficialiai dovanai Šventajam Sostui¹⁵.

Jolita Mulevičiūtė 2001 m. savo monografijoje apie Lietuvos dailės ir dailės gyvenimo modernizaciją pristatė medalio funkcionavimo kontekstą išplečiančią mikroistoriją apie nekorektišką Katalikų veikimo centro elgesį su šiuo kūriniu ir Rimšos reakciją, ginant savo autorines teises¹⁶. Ši atvejo studija paskatino mokslininkę kelti klausimą apie dailininko autorių teisių sampratą ir jos genezę tarpukario Lietuvoje. Rimšos konfliktą su Katalikų veikimo centru Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimo medalio istorijos rekonstrukcijoje 2001 m. trumpai paminėjo ir komentavo bažnytinės dailės tyrinėtoja Skirmantė Smilingytė-Žeimienė¹⁷. Deja, įdomi ir aktuali problema liko neišplėtotą: sisteminis tyrimas šia tema iki šiol nėra atliktas.

Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalis sudomino ir kitų šalių medalių tyrėjus. Dėmesį į jį atkreipė popiežinių medalių specialistai italai Vincenzo Cusumano ir Adolfo Modesti, aprašę Rimšos kūrinių studijoje apie popiežiui Pijui XI skirtus medalius¹⁸. Šis paminėjimas reikšmingas ne tik rekonstruojant Rimšos kūrybos sklaidos panoramą, bet ir telkiant Lietuvos dovanos popiežiui pėdsakus. Italų tyrinėtojai rėmėsi žinomos Milano įmonės – Stefano Johnsonso kalyklos – kolekcijoje esančiu egzemplioriumi.

Tai, kad su Vatikano rinkiniais išsamiai susipažinę tyrinėtojai rėmėsi Johnsonso įmonės kolekcijos eksponatu, skatintų spėti, jog Vatikano rinki-

¹⁴ *Catalogue des principales médailles et plaquettes de circonstances gravées et frappées par Huguenin frères & co, Le Locle, Suisse* = *Verzeichniss der Wichtigsten von Huguenin frères & co, gravierten und geprägten Ereigniss-Medaillen und Plaketten*, [Le Locle]: Huguenin frères, [193?]; Frank Passic, „The medals of Petras Rimša“, in: *The Numismatist*, 1983, May, in: http://www.albionmich.com/history/histor_notebook/S_Rimsa.shtml, (2021-07-31).

¹⁵ Giedrė Jankevičiūtė, „Apie Petro Rimšos medalius“, p. 58–64.

¹⁶ Jolita Mulevičiūtė, *Modernizmo link: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Vilnius-Kaunas: Kultūros ir meno institutas, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001, p. 69–70.

¹⁷ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *op. cit.*, p. 48–49.

¹⁸ Vincenzo Cusumano, Adolfo Modesti, *Pio XI nella medaglia (1922–1939)*, Roma: [s. l.], 1987, p. 210

niuose šis medalis jiems nepasitaikė¹⁹. Iš tiesų surasti statulėlės postamente įklijuotą medalį Vatikane buvo beveik neįmanoma, nes Lietuvos valstybės dovana popiežiui – Rimšos skulptūros *Diena ir naktis* visafigūris variantas – iki XX a. pabaigos, kaip išaiškėjo, saugotas ne artefaktų rinkinyje, o Vatikano bibliotekoje. Kol nebuvo pradėtas nuoseklus bibliotekoje buvusio dovanų rinkinio inventorinimo ir katalogavimo darbas, atskiriant labiau muziejui tinkamas vertybes nuo bibliotekos priklausinių, atitinkančių būtent šios kolekcijos pobūdį bei paskirtį, užduotis aptikti ir identifikuoti Rimšos kūrinį net gerai su Vatikano turtais susipažinusiems specialistams būtų buvusi sunkiai įveikiama. Skulptūra į Vatikano muziejų Dekoratyvinės dailės skyrių iš bibliotekos buvo perkelta tik 1999 m. Tuomet kūrinys buvo įtrauktas į muziejų inventorių ir gavo identifikacinį numerį – MV.70794.0.0.

Lietuvos akademinėje bendruomenėje per tą laiką paplito ir įsitvirtino legenda, gimusi ir puoselėta atstovo prie Šv. Sosto Stasio Girdvainio ir Lozoraičių šeimos aplinkoje. Pasak šio pasakojimo, popiežius, reaguodamas į nuncijaus Riccardo Bartoloni paskelbimą *persona non grata* ir išvaymą iš Kauno 1931 m. vasaros pradžioje, grąžino Lietuvos atstovui prie Šv. Sosto prezidento Smetonos dovaną, t. y. abi Rimšos statulėles. Daug metų jos, esą, stovėjusios atstovybėje, o po 1970 m., mirus Girdvainiui, – Lozoraičių bute, kol vieno iš priėmimų metu kažkas statulėles pasisavino, palikdamas tik dėžutes. Tačiau kai jauna Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus skulptūros rinkinių kuratorė Vaiva Mikelionytė, nepaisydama įsitvirtinuso įsitikinimo, kad Lietuvos dovaną Vatikanas grąžino dovanotojams, o po to ji buvo pavogta ir dingo, 2021 m. lapkričio 24 d. kreipėsi į Vatikano muziejus su paklausimu, ar kuriame nors rinkinyje yra lietuvių skulptoriaus Petro Rimšos kūrinių, ji sulaukė teigiamo atsakymo²⁰. Išaiškėjo, kad Lietuvai buvo grąžinta ir iš Lozoraičių buto dingo tik pusė dovanos – mažesnioji pusfigūrė statulėlės versija, kurią Vatikanas iš tiesų atidavė tuometiniam Lietuvos atstovui. Kita pusė – visafigūrė statulėlė su medaliu liko popiežiaus dovanų kolekcijoje ir net buvo perkelta į muziejų.

¹⁹ Cusumano ir Modesti nuoseklų domėjimąsi popiežių medalių istorija liudija šie bendrųjų veikalai: *Pio X e Benedetto XV nella medaglia* (1903–1922), Roma: [s. l.], 1986; *Pio XII nella medaglia* (1939–1958), Roma: [s. l.], 1989; taip pat Modesti studija *Corpus numismatum omnium romanorum Pontificum*, t. 1: *Da San Pietro (42–67) a Adriano VI (1522–1523)*, Roma: [s. l.], 2002.

²⁰ Vatikano muziejų katalogavimo skyriaus vadovės Alessandros Uncini 2021-11-24 elektroninis laiškas Vaivai Mikelionytei ir laiško priedas – eksponato lapo kopija; abu dokumentai saugomi adresatės asmeniniame archyve.

Tautiniais drabužiais pasipuošusi Lietuvos diplomatinės išeivijoje šefo Stasio Lozoraičio žmona Vincenta Lozoraitienė pozuoja Lietuvos atstovybės rezidencijoje Romoje prie staliuko su Petro Rimšos skulptūrėlės dėžute, ant sienos – Kazimiero Žoromskio tapytas jos portretas. XX a. šeštas dešimtmetis. Fotografija iš Dainos Lozoraitės asmeninio archyvo

Ši painoka istorija ir jos atomazga paskatino sugrįžti prie istorikams gerai žinomo Vatikano ir Lietuvos „dovanų konflikto“ ir aptarti jį labiau iš dailės istorijos perspektyvos. Iš politinės pusės, remdamasis spaudos informacija ir Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto archyve išlikusia dokumentacija, pirmasis išsamiau jį nušvietė Algimantas Kasparavičius monografijoje *Tarp politikos ir diplomatinės: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika* (2008). Monografijos autorių domino pasikeitimo dovanomis ritualas, jo aplinkybės ir simbolinė reikšmė. Priežastys, paskatinusios Lietuvos pusę dovanai parinkti būtent Rimšos kūrinius, tų kūrinių pobūdį, tolesnis Vatikanui dovanotų meninių vertybių likimas liko Kasparavičiaus interesų užribyje. Deja, dėl nepakankamo atidumo dovanotam objektui, t. y. skulptūroms, jų turiniui ir formai, istoriko interpretacijoje įsivėlė keletas gan apmaudžių klaidų. Paprastu neapsižiūrėjimu laikytinas to paties Rimšos

Petro Rimšos Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo medalio (1927, bronzos, $\varnothing$ 10 cm) aversas ir reversas, įmontuoti į medinį $18,5 \times 31,5$ cm pagrindą. ČDM, Rm 65, 66

kūrinio vadinimas ir dovana popiežiui konkordato proga (p. 334–335, 375), ir dovana Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui atminti (p. 236), supla-kant į vieną du skirtingus įvykius, tačiau Kasparavičiaus teiginys, kad visa-figūrėje kompozicijos *Diena ir naktis* versijoje „skulptūros postamentą puošė du (kursyvas mūsų – G. J., V. M.) proginiai atminimo medaliai: vienoje pu-sėje buvo medalis su Lietuvos krikštą XIII a. pradžioje įteisinusio popie-žiaus Inocento IV ir Pijaus XI bareljefais bei užrašu *Inocentius IV – Pius XI. Servite Domino in laetitia*, kitoje – medalis su Mindaugo laikų pirmojo Lietu-vos vyskupo Kristijono ir Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirec-ko bareljefais bei užrašu *Vyskupas Kristijonas – arkivyskupas Juozapas. Iš priešo rankų išsiliuosavę drąsiau tarnausime Jam*²¹ – liudija apie nepakankamą dėmesį ne tik aptariamai skulptūrai, bet ir apskritai Rimšos kūrybai. O juk istorikui būtų užtekę atsiversti bet kurį iš anksčiau mūsų nurodytų straipsnių, skir-tų Rimšos medalininkystei ir publikuotų iki jo monografijos pasirodymo, t. y. iki 2008 m.²², kad įsitikintų, jog statulėlės postamente buvo įmontuoti

²¹ Algimantas Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008, p. 236.

²² Plg. Frank Passic, *op. cit.*; Giedrė Jankevičiūtė, „Apie Petro Rimšos medalius“, p. 59–65; Giedrė Jankevičiūtė, „Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo atminimo medalis (aversas ir reversas)“, p. 195–198; Stanislovas Sajauskas, „Petras Rimša ir Šveicarijos firma „Huguenin freres et Co“, in: *Lietuvos muziejų rinkiniai*, Vilnius, 2003, Nr. 2, p. 60–62.

ne du medaliai, o dvi *to paties* (kursyvas mūsų, – G. J., V. M.) medalio Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui atminti pusės – aversas ir reversas. Tokia praktika labai paplitusi, papildant medaliu didesnio formato memorialinės paskirties kūrinių: antkapį, memorialinę lentą, pastatą arba, kaip šiuo atveju, dekoratyvinei skulptūrai suteikiant istorinio paminklo funkciją. Beje, 100 mm skersmens medalio versiją Rimša turėjo pasigaminęs kaip atskiras plaketes, kurias dažniausiai poromis montavo į įvairių medžiagų (akmens, medžio) pagrindus.

Tačiau grįžkime prie Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos pasikeitimo dovanomis konkordato proga ir paieškokime atsakymų į klausimus, kokie kūriniai pasirinkti vežti į Vatikaną, kaip juos įvertino dovanos gavėjas, kiek Rimšos darbai prisidėjo prie Lietuvos „matomumo“ ne tik politiniu, bet ir kultūriniu požiūriu, kaip klostėsi dovanotųjų kūrinių likimas. Atsakymams į šiuos klausimus medžiagos dabar jau pakanka. Rimšos kūrinio istoriją tiesiogiai nušviečiantys šaltiniai prieinami Vatikano apaštališkojo archyvo (*Archivio Apostolico Vaticano*, toliau – AAV) Valstybės sekretoriato (*Segreteria di Stato*) ir Apaštalinės nunciatūros Lietuvoje (*Archivio Nunziatura Apostolica in Lituania*, toliau – *Arch. Nunz. Lituania*) dokumentų rinkiniuose, Lietuvos valstybės centriniam archyvui (toliau – LCVA) Kazio Lozoraičio perduotuose Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto dokumentuose (f. 673), kurių dalis pateko ir į Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio fondą (f. 668)²³. Kūrinio kontekstui svarbios papildomos medžiagos yra skulptoriaus asmens fonde Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (toliau – ČDM) rankraštyne, taip pat kai kuriuose kituose jo fonduose, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS), Juozo Rimanto fonde Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje.

Pasikeitimas dovanomis tarp Šv. Sosto ir Lietuvos konkordato proga. Lietuvos ir Vatikano konkordatą 1927 m. rugsėjo 27 d. pasirašė Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas Pietro Gasparri ir Lietuvos premjeras ir užsienio reikalų ministras Augustinas Voldemaras. Konkordato ratifikavimo dokumentais Lietuvos atstovas prie Šv. Sosto Jurgis Šaulys su Gasparri pasikeitė 1927 m. gruodžio 10 d. Po oficialiosios dalies Šaulių priėmė popiežius Pijus XI. Lietuvos diplomatas pasinaudodamas proga įteikė Šventajam Tėvui Lietuvos Respublikos prezidento Antano Smetonos laišką ir dovaną –

²³ Su šiais dokumentais viena straipsnio autorių Giedrė Jankevičiūtė susipažino dar jiems tebesant Kazio Lozoraičio rankose.

Petro Rimšos dviejų dalių skulptūrinę kompoziciją *Quies Vita*²⁴, kuri Lietuvoje supaprastintai dažniausiai vadinama *Diena ir naktis*. Tačiau Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto dokumentuose kompozicija įvardijama lotyniškai; taip pat ji paminėta ir Smetonos laiške popiežiui, prašant konkordato patvirtinimo proga priimti žinomo lietuvių dailininko kūrinių²⁵.

Pasak Šaulio, Pijus XI per audienciją paprašė naujojo Lietuvos atstovo Vatikane padėkoti už dovanas prezidentui Smetonai ir mandagiai „teiravosi apie statulų autorių“²⁶, matyt, ieškodamas parankios temos pokalbiui, o gal ir iš tiesų pasigedęs išsamesnės informacijos apie dailininką. 1927 m. gruodžio 14 d. kardinolas Gasparri raštu oficialiai padėkojo Smetonai už dovanas nurodydamas, kad popiežius džiaugiasi dviem meniškam paauksuotos bronzos dailininko Petro Rimšos skulptūrėlėmis, vaizduojančiomis „Dieną“ ir „Naktį“²⁷. Tai, kad skulptūrėlės apibūdinamos kiek išsamiau nei Smetonos laiške ir vadinamos kitu vardu, leistų spėti, kad rengdamas padėkos raštą Valstybės sekretoriatas atsižvelgė į Šaulio komentarus. Tačiau šiuo atveju svarbu ne tiek papildomos informacijos šaltinis, o Vatikano pastangos tiksliau įvardinti dovanotų dailės kūrinių savybes. Norėtusi tikėti, kad tokį dėmesį nulėmė skulptūrėlių meninis lygis ir jų stiliaus savalaikiškumas, kitaip tariant, – panašumas į Vatikano žmonėms gerai pažįstamus *art nouveau* ir *art deco* kryptių italų ir kitų šalių dailininkų kūrinius, nuo XIX a. pabaigos pradėtus vis plačiau taikyti bažnyčių dekoravimui. Manytina, kad popiežiaus aplinka pastebėjo ir įvertino Rimšos darbų kokybę, nes vargu ar tokio atsako būtų sulaukusi estetiniu požiūriu menkavertė dovana, nepaisant viso jos simbolinio svorio. Šaulys buvo naujokas Vatikano dvare ir dar tik mokėsi ceremonialo abėcėlės (skiriamuosius raštus Pijui XI jis įteikė 1927 m. birželio 22 d. – prieš pat vasaros atostogas, kurių metu gyvenimas Vatikane ir Romoje visiškai apmirdavo iki rugsėjo pradžios ar net vidurio), tačiau dėka Rimšos talento jam pavyko tinkamai pasirodyti.

²⁴ Žodžiai *Ques* ir *Vita* buvo įrašyti mažosios skulptūrėlės postamente – plg. su ČDM saugomais variantais Rm-187 ir Rm-188. Atitinkamai *Vita* pusėje postamento apačioje yra eilutė: „Pavasario ryto pasaka“, o *Ques* pusėje – eilutė su įrašu: „Rudens vakaro pasaka“. Pavadinimą *Diena ir naktis* kompozicijai davė pusfigūrė versija su siauru bronziniu pagrindu – pagal ČDM saugomus pavyzdžius, variantas Ms-871.

²⁵ Prezidento Antano Smetonos laiškas Šv. Tėvui, 1927-11-18, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1928, rubr. 173, fasc. 1, prot. 66674.

²⁶ Jurgio Šaulio pranešimas Nr. 101 užsienio reikalų ministrui Augustinui Voldemarui, 1927-12-10, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 10–11.

²⁷ Kard. Pietro Gasparri laiško Lietuvos Respublikos prezidentui juodraštis, 1927-12-14, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1928, rubr. 173, fasc. 1, prot. 66893.

Paties pasikeitimo dovanomis ritualo reikšmė Šaulys įsitikino jau per pirmąjį susitikimą su Šventuoju Tėvu. Pasak Šaulio, per privatų pokalbį po oficialaus kredencialų įteikimo Pijus XI „prisiminė lietuvių kunigų dar jo pirmtakui popiežiui Leonui XIII padovanotą atlasą su lietuviškomis fotografijomis“²⁸. Omenyje turėtas Vatikano bibliotekos popiežių dovanų fonde su kitais fotografijos albumais saugomas Juozapo Čechavičiaus Vilniaus vaizdų rinkinys – Vilniaus lietuvių moterų dovana susidomėjimu fotografija garsėjusiam Leonui XIII jo pontifikato dešimtmečio proga²⁹. Pasiuntinys suprato ir įsidėmėjo užuominą, tačiau vidury atostogų jį užgriuvo rūpesčių lavina, susijusi su premjero ir užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro vizitu Italijoje bei Vatikane ir ketinimais pasirašyti konkordatą³⁰. Pasirūpinti popiežiui tinkama dovana laiko buvo labai mažai, nors popiežius per savo atstovą, tiesa, jau 1927 m. pradžioje priminė Lietuvos valdžiai apie laukiantį diplomatinį gestą – apsikeitimą dovanomis. Vasario pabaigoje apaštalinio delegato sekretorius monsinjoras Luigi Faidutti prezidentui Smetonai įteikė Šventojo Tėvo palankumą patvirtinantį ženklą – auksinį Pijaus XI atminimo medalį, išreiškusį jo pasitenkinimą sėkmingai besiklostančiais Šv. Sosto ir Lietuvos santykiais³¹: 1927 m. sausio 20 d. Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerija oficialiai informavo apaštalinį delegatą apie Ministrų tarybos sprendimą atnaujinti 1925 m. nutrūkusius santykius su Vatikanu, o vasario 11 d. Faidutti gavo oficialų patvirtinimą, kad Lietuvos vyriausybė sutinka priimti popiežiaus internuncijų arkivyskupą Lorenzo Schioppa³². Internuncijus atvyko į Kauną 1927 m. balandžio 6 d., o tų pačių metų gegužės 5 d. Lietuvos atstovu prie Šv. Sosto buvo paskirtas Jurgis Šaulys.

²⁸ Plg. Algimantas Kasparavičius, *op. cit.*, p. 297.

²⁹ Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Foto, Obl. 91. Apie šį albumą žr. Janusz St. Pasierb, Michał Janocha, *Polonica artystyczne w zbiorach watykańskich*, Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1999, p. 333–335; Dainius Junevičius, *Juozapo Čechavičiaus Vilnius*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015, p. 20; Jūratė Gudaitė, *Juozapas Čechavičius, 1818–1888. Fotografijos / Photographs*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 28.

³⁰ Algimantas Kasparavičius, *op. cit.*, p. 320–322.

³¹ Kard. Pietro Gasparri telegrama ir jo laiškas Nr. 60624 apaštaliniam delegatui Lietuvoje Luigi Faidutti, 1927-03-16, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 1, fasc. 3, p. 296, 302; Luigi Faidutti pranešimas Vatikano valstybės sekretoriui kard. Pietro Gasparri, 1927-02-25, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1927, rubr. 131 D, fasc. 1, prot. 60624.

³² Ministrų tarybos pirmininko ir užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro 1927-01-20 nota Nr. 1077 ir 1927-02-11 nota Nr. 2426 apaštaliniam delegatui Luigi Faidutti, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 5, fasc. 15, p. 21, 30.

Petro Rimšos portretas.
1925. Antano Ingelevičiaus
nuotrauka. ČDM, MR 1786

Kodėl ieškant dovanos dvišalės Vatikano ir Lietuvos Respublikos sutarties pasirašymo proga kreiptasi į Petrą Rimšą? Trečiame dešimtmetyje jis buvo vienas žymiausių šalies menininkų, žinomas kaip pirmosios lietuvių dailės parodos iniciatorius, Lietuvių dailės draugijos vienas kūrėjų, simbolinę reikšmę įgijusių kūrinių *Lietuvos mokykla 1864–1904* (1906) ir *Artojas* (1907) autorius, įtaigių politinio turinio plakatų dizaineris. Nuo 1923 m. Rimša garsėjo ir kaip „mažųjų paminklų“ funkciją atlikusių istorinių atminimo medalių kūrėjas. Užsienio reikalų ministerija jau turėjo bendradarbiavimo su šiuo dailininku patirties: 1923 m. užsakė jam pagaminti Vilniaus jubiliejinio medalio tiražą ministerijos reprezentacinėms reikmėms. Tais pačiais metais šiuo medaliu apdalinti Lietuvoje apsilankę britų parlamentarai, taip jiems delikačiai primenant opų istorinės sostinės netekties klausimą. Tiesa, jei tikėsime dailininku, po to ministerija kuriam laikui pamiršo medalio propagandinio poveikio galimybes ir tiražo likučiai liko gulėti sandėlyje net neišpakuoti³³. Tačiau skubiai prireikęs oficialios dovanos popiežiui,

³³ Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė*, p. 53.

Užsienio reikalų ministerijoje vėl prisimintas būtent Rimša. Skųsdamasis užsakymo skubotumu, dailininkas pritaikė išskirtinei progai kelerių metų senumo kūrinį – dvi kompozicijos *Diena ir naktis* (1922) versijas: biustą ir figūrą. Visafigūrės skulptūrėlės postamento abejose pusėse jis įkomponavo Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui atminti sukurto medalio aversą ir reversą, taip suteikdamas dekoratyviai kompozicijai konkretų istorinį įvykį simbolizuojančią prasmę. Savo ruožtu skulptūra papildomai sureikšmino medalį, praplėtė jo simboliką, suteikė Pijui XI dedikuotam kūriniiui šiuo atveju pageidautino tirštumo ir svorio.

Konkordato ratifikavimo išvakarėse dovaną į Romą atgabeno Smetonos asmeninis sekretorius Pijus Bielskus. Pagal Romoje architektūrą studijavusio Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto tarnautojo Juozo Macevičiaus (nuo 1924 m. pabaigos iki 1925 m. gegužės Macevičius net ėjo Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto laikinojo reikalų patikėtinio pareigas) projektą skubiai užsakytos ir pagamintos specialios dėžutės dovanai įpakuoti³⁴. Lietuviai dar tik mokėsi oficialaus bendravimo su kitų šalių vadovais etiketo, tad Kauno valdininkams pakuotė nepasirodė tokia svarbi, kad ja būtų pasirūpinta Lietuvoje. Kita vertus, tuomet Kaune būtų buvę keblu surasti specialistą tokiam užsakymui atlikti, nes dailusis odos apdorojimas kaip tik buvo tarp amatų, kurių meistrų šalyje trūko ir kurių rengimą užsienyje Švietimo ministerija pradėjo finansuoti nuo XX a. trečio dešimtmečio pabaigos. Macevičių diplomatams galėjo pasiūlyti ir pats Rimša, mat artimai su juo bendravo, rėmė finansiškai šiam sunkiai verčiantis Romoje³⁵. Kita vertus, prireikus apipavidalinti vėlesnę dovaną popiežiui – iš Maskvos atgautą Mikalojaus Daukšos *Postilės* egzempliorių, dovanotą Pijui XI šiojo kunigystės 50-mečio proga 1929 m. gruodį, – Šaulys kreipėsi nebe į Macevičių, o į Stasį Kudoką – kruopštesnį ir talentingesnį iš Kauno į Romą atvykusį architektūros studentą, kuris ir suprojektavo reprezentacinį viršelį dovanojamam leidiniui³⁶.

³⁴ Algimantas Kasparavičius, *op. cit.*, p. 335; *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*, sudarė Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010, p. 86, 111, 116.

³⁵ Ši informacija ryškėja ČDM Fototekos, dokumentacijos ir leidinių skyriuje saugomoje Macevičiaus ir Rimšos 1924–1935 m. korespondencijoje, perteikiančioje gana artimųjų tarpusavio ryšį: bičiuliai aptardavo Lietuvos kultūros aktualijas, Rimša siųsdavo lauktuves Macevičiaus dukrai, dažnokai paskolindavo jam pinigų (Macevičiaus laišakai Rimšai: MR 395, MR 396, MR 397, MR 398, MR 399, MR 400, MR 401, MR 402, MR 404; Rimšos laišakai Macevičiui: MR 405, MR 406).

³⁶ Genovaitė Gustaitė, „Apie vatikanišką M. Daukšos „Postilę“ ir A. Smetonos laišką joje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2001, t. 19, p. 520, 523.

Popiežiaus dvare įsišaknijęs dovanų ritualas lietuviams sukėlė ir kitokių sunkumų. Nesusipratimai lydėjo po dvišalės sutarties pasirašymo įprastą pasikeitimą dekoracijomis. Konkordato proga Lietuvos valstybės prezidentas buvo apdovanotas Pijaus IX ordino Didžiuoju kryžiumi, užsienio reikalų ministras Augustinas Voldemaras ir Lietuvos atstovas prie Šv. Sosto Jurgis Šaulys gavo Šv. Grigaliaus Didžiojo ordino Didžiuosius kryžius, o pasiuntinybės sekretorius Stanislovas Girdvainis – popiežiaus Silvestro ordino komandoro žvaigždę³⁷. Tuo tarpu lietuviai paskelbė apdovanosiantys tik tris Vatikano atstovus: į sąrašą kažkodėl neįtrauktas derybose aktyviai dalyvavęs Vatikano valstybės sekretoriato pasekretoris ypatingiems reikalams monsinjoras Pietro Ciriaci³⁸. Galiausiai insignijos, laikantis parite-to, vis dėlto buvo paskirtos keturiems Vatikano atstovams: Vatikano valstybės sekretorius kardinolas Pietro Gasparri apdovanotas naujausiu Lietuvos valstybės garbės ženklu – aukščiausio laipsnio Gedimino ordinu, o Bažnyčios nepaprastųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Francesco Borgongini Duca, jo pavaduotojas užsienio reikalams Giuseppe Pizzardo ir pasekretoris Pietro Ciriaci – žemesnio laipsnio to paties ordino ženklais. Apdovanojimus Vatikano žemesniesiems pareigūnams lietuviai, tiesa, atsi-prašinėdami atsiuntė kiek vėliau nei kardinolui Gasparri skirtą ordiną, nes buvo išbaigę apdovanojimo ženklų atsargas³⁹.

Skulptūrinė kompozicija *Diena ir naktis: du požiūriai*. Statulėlė *Diena ir naktis* Rimšos amžininkams Lietuvoje pirmiausia asocijavosi su moderna tautinio stiliaus kūrimo siekiais. Tautiškumo išraiška buvo siejama su dekoratyviai traktuotu figūrėlių paviršiumi, primenančiu kaimo meistrų tradicinių medžio dirbinių (prieversčių, kultuvių ir kt.) ornamentinį dekorą. Atsigręžti į tradicinės kaimo kultūros paveldą Lietuvos menininkus skatino tiek XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje po visą Europą iš Anglijos pasklidusios Meno ir amatų (*Arts & Crafts*) sąjūdžio idėjos, susijusios su vieningos aplinkos kūrimo siekiu, tiek poreikis ieškoti išskirtinai tautinį charakterį išreiškančių modernių formų. Lietuvoje, kaip ir kitose savitumo raiška susirūpinusiose šalyse, o tuo rūpinosi visos be išimties jaunos nacionalinės valstybės, meno kūrėjai tradicinius amatus suvokė kaip pamatą,

³⁷ Monsignor Cancelliere dei Brevi apostolici raštas Nr. 66547, 1927-12-11, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1928, rubr. 173, fasc. 1, prot. 66547.

³⁸ Algimantas Kasparavičius, *op. cit.*, p. 336.

³⁹ Antano Smetonos 1928-03-23 laiškas ir Jurgio Šaulio 1927-12-10 laiškas kard. Pietro Gasparri, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1928, rubr. 173, fasc. 1, prot. 69450, 66590.

Petras Rimša. Diena ir naktis. 1927 (?).
Žalvaris, marmuras,
13 × 9 × 3 cm. ČDM,
Ms 871

Petras Rimša.
Diena ir naktis.
III variantas („Vita“,
„Quies“). 1922.
Žalvaris, marmuras,
h 26,6 cm. ČDM,
Rm 187

Petras Rimša.
Diena ir naktis.
III variantas („Vita“,
„Quies“). 1922.
Žalvaris, marmuras,
h 26,6 cm. ČDM,
Rm 188

Petras Rimša kūrybos muziejumi paverstame ir lietuviškais tradiciniais kaimo audiniais dekoruotame savo kambaryje – meninėje instaliacijoje. Apie 1934. ČDM, MR 2555

kuris padės sukurti modernų tautišką stilių. Visose Lietuvos dailės draugijos parodose greta profesionalių dailės kūrinių buvo eksponuojami liaudies meno dirbiniai, skatinta juos kolekcionuoti⁴⁰. Tradicinių kaimo meistrų dirbinių rinkimu ir išsaugojimu tiek pavieniai menininkai, tiek visuomeninės organizacijos (Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių dailės draugija) rūpinosi nuo XIX a. pabaigos. Nacionalinio muziejaus koncepcija nuo pat jos gimimo numatė, kad greta profesionalios dailės rinkinyje ne mažiau svarbi vieta teks kaimo meistrų dirbiniams. Kaimo paveldo rinkimo, tyrimų ir suaktualinimo pastangos dar labiau sustiprėjo Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

Petras Rimša, kaip ir daugelis jo amžininkų – dailininkų, politikų, teisininkų ir kt., kaupė įvairius kaimo meistrų dirbinius nuo baldų iki tekstilės⁴¹. Jis taip pat mėgino ir pats įvaldyti tradicines amatininkų technikas: ne tik

⁴⁰ Plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Meno ir amatų sąjūdžio aidai XX a. pradžios lietuvių dailininkų kūryboje bei veikloje“, in: *Dailės istorijos studijos*, t. 1: *XX amžiaus pradžios Vilnius: Modernėjančios kultūros židinys*, sudarė Laima Laučkaitė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 113–118, 123–129.

⁴¹ ČDM liaudies meno fonduose saugomi Rimšos surinkti liaudies meno pavyzdžiai: kėdė, prijuostės, margučiai.

Atvirukas su Petro Rimšos skulptūra *Skausmas*. Apie 1924. ČDM, MR 2155

Vladimiro Dubeneckio
M. K. Čiurlionio galerijos projektas,
pagal kurį muziejaus aikštėje turėjo
stovėti padidinta Petro Rimšos
skulptūros *Skausmas* versija. 1924.
ČDM, M-5-1-4(4)

drožybą, bet ir audimą, savo rankomis nuaudė juostų⁴². Susidomėjimas ir susižavėjimasis liaudies menu stipriai paveikė Rimšos grafiką ir skulptūrą. Itin ryškiai šią įtaką perteikia jo sukurtos inicialinės raidės⁴³ ir plokščiosios skulptūros – *Karžygys* (*Riteris*, 1931), *Skausmas* (1916–1925, 1934). Pastarajai grupei priklauso ir Pijui XI dovanotos statulėlės.

Kompozicijoje *Diena ir naktis* matoma figūra, pasipuošusi drabužiu, suklostytu iš ornamentuotų juostų. Analogišką apdarą matome taip pat kompozicijos *Skausmas* versijose. Amžininkai palankiai priėmė Rimšos viziją, įvertino *Skausmą* kaip modernaus lietuviškumo idėjos ikūnijimą ir kartu lietuvių tautos kančių istorinę alegoriją. Kūrinio poveikį ir reikšmę perteikia architekto Vladimiro Dubeneckio pasiūlymas padidinus skulptūrą užkelti ją ant postamento priešais nacionalinę dailės galeriją – M. K. Čiurlionio muziejų, paverčiant ją naujosios tautinės kultūros simboliu. Šį sumanymą architektas užfiksavo 1924 m. sukurtame galerijos projekte⁴⁴. Antroji *Skausmo* versija gimė kaip paminklo 1933 m. tragiškai žuvusių lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno atminimui projektas. Paminklo konkurso žiuri, tiesa, pasirinko Broniaus Pundziaus pasiūlytą projektą, tačiau šiuo atveju svarbus pats Rimšos bandymas dar kartą suteikti iš esmės kamerinių formų kompozicijai monumentalų mastą. Abu šie bandymai patvirtintų, kad amžininkai sekė ir vertino Rimšos kūrybą, manė, kad ji nusipelno vietos viešumoje⁴⁵, tinka reprezentuoti valstybei svarbias idėjas ir išreiškia lietuviško modernaus tautinio stiliaus sampratą.

Amžininkų požiūrį į Rimšos kompoziciją *Diena ir naktis* perteikia kunigo ir dailės istoriko Kazimiero Jasėno įžvalgos. Savo *Visuotinėje meno istorijoje* (1938) šią skulptūrą įtraukęs į moderniosios nacionalinės dailės kanoną, Jasėnas akcentavo lietuviškąsias politines jos konotacijas: „Konkordato sudarymo proga su šv. Sostu, Lietuvos valstybė padovanojo popiežiui Pijui

⁴² ČDM liaudies meno fonduose saugoma 1913 m. Rimšos austa juosta, skirta prisiminti lietuviškos spaudos draudimo laikotarpį 1864–1904 m. Juostoje išaustas tekstas: „1864 m. rusų valdžia uždraudė mums spaudą. Knygas, laikraščius spausdinome užribyje, slapčia gabenome ir skaitėme. Valdžia už tai mus persekiojo ir labai baudė; pagalios nusileido ir spaudą pavelino 1904 m.“

⁴³ Rimša sukūrė tris skirtingus raidžių komplektus (1912, 1918–1919 ir 1921–1923); visi – ČDM grafikos rinkinyje.

⁴⁴ Plg. Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė*, p. 92.

⁴⁵ Prie Vytauto Didžiojo muziejaus įrengtame Knygnešių sodelyje buvo numatyta pastatyti padidintą legendinės Rimšos skulptūros *Lietuvos mokykla* versiją, tačiau 1940 m. išlietą skulptūrą nacių okupacijos metais, vykstant spalvotųjų metalų rinkimo vajui, teko atiduoti į metalo laužą; sumanymas įgyvendintas tik 1994 m. vėl atkūrus Nepriklausomybę.

XI skulptūrą *Diena ir naktis*. Šventasis Tėvas padėjo ją Vatikano muziejuje. Dieną vaizduoja mistinė mergaitė tautiškais rūbais, nešanti saulę ant krūtinės, bet naktį mieganti mergaitė mėnulio šviesoje. Reiškia valstybės būklę prieš ir po konkordato sudarymo⁴⁶.

Tarptautiniame dailės kontekste Rimša taip pat buvo pastebėtas, susiejant su ilgojo XIX a. pabaigos dailės modernizacija. Jis patyrė akivaizdžią lenkų ir vokiečių simbolizmo, vokiečių, anglų ir italų *art nouveau* įtaką. Tai komosios dailės istorikė Lijana Šatavičiūtė pagrįstai sieja jo kūrybą su Zakopanės stiliumi⁴⁷. Artimą sąlytį su vokiškuoju simbolizmu ir neabejotiną dailininko Fidus (Hugo Höppener) įtaką liudija Rimšos iliustracinė grafika. Abu menininkus suvedė Vydūnas, įtraukęs Rimšą į knygos dailininkų gretas: Fidus iliustravo Vydūno draminę trilogiją *Probočių šešėliai* (1908), o Rimša, stipriai paveiktas anglų *art nouveau* grafikos genijaus Aubrey Beardsley, sukūrė viršelius ir iliustracijas kiek vėliau išleistai Vydūno draminei trilogijai *Amžina ugnis* (1912). Rimšos bibliotekoje išliko Vydūno jam dovanota Fiduso monografija, o tuometinį Rimšos susižavėjimą Beardsley kūryba patvirtina net keli šaltiniai. Atvirlaiškyje Pauliui Galaunei jis, pavyzdžiui, džiaugiasi išgijęs gerą šio autoriaus kūrybos albumą, atskleisdamas, kad neblogai išmanė knygų apie anglų genijų leidinių pasiūlą: „Berdslejaus veikalus išsitaisiau angliškame išleidime dvejuose tomuose (abu tomai 20 rb). Butkovskienės išleidimą mačiau, man nepatiko, negalima sulygininti su anuomi išleidimu. Neblogą leidinį mačiau vokišką: Aubrey Beardsley von Hermann Esstein, Muenchen, R. Piper et Co Verlage. Kaina 3 markės (160 kop.)“⁴⁸.

Dar platesnis stilistinių įtakų kontekstas atsiskleidžia palyginus Rimšos kūrinius su Beurono benediktinų naujojo krikščioniško meno mokyklos kūriniiais. Mokyklą apie 1868 m. suformavo architektas ir skulptorius Peteris Lenzas, siekęs įveikti XIX a. natūralizmą ir jausmingumą. Jis ir jo sekėjai rėmėsi senovės Egipto estetika, mėgino sukurti matematiškai pagrįstą meninio vaizdavimo kanoną. 1898 m. jau tapęs benediktinų ordino nariu ir gavęs vienuolišką Deziderijaus vardą, Lenzas paskelbė veikalą *Zur Ästhetik der Beuroner Schule*. Su bendraminčiais dirbo Beurone, Prahoje, įrėngė naujas šventoves ir jų dalis Italijos benediktinų Subijako ir Monte Kasino vienuoly-

⁴⁶ Kazimieras Jasėnas, *Visuotinė meno istorija*, t. 3, Mintauja: [s. l.], 1938, p. 604.

⁴⁷ Lijana Šatavičiūtė, „Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas“, in: *Meno istorija ir kritika*, Kaunas, 2008, t. 4, p. 97.

⁴⁸ Petro Rimšos atvirlaiškis Pauliui Galaunei iš Pilviškių į Sankt Peterburgą, 1912-04-10, in: GNL 2858; G-85920, Adelės ir Pauliaus Galaunių namų archyvas.

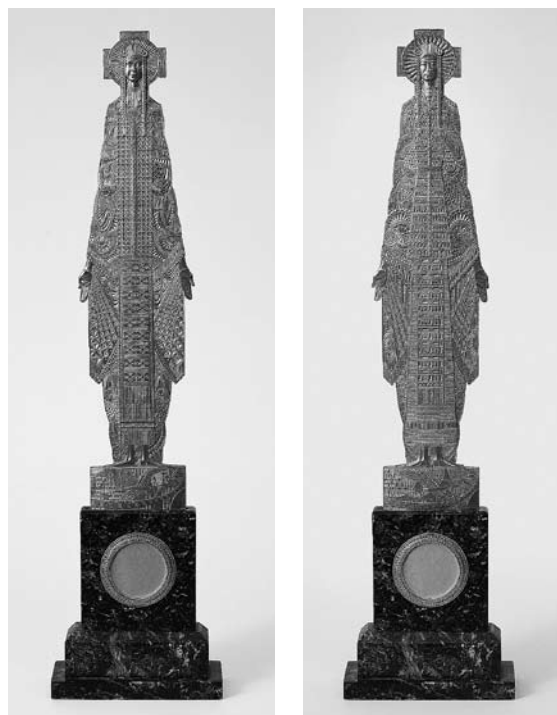
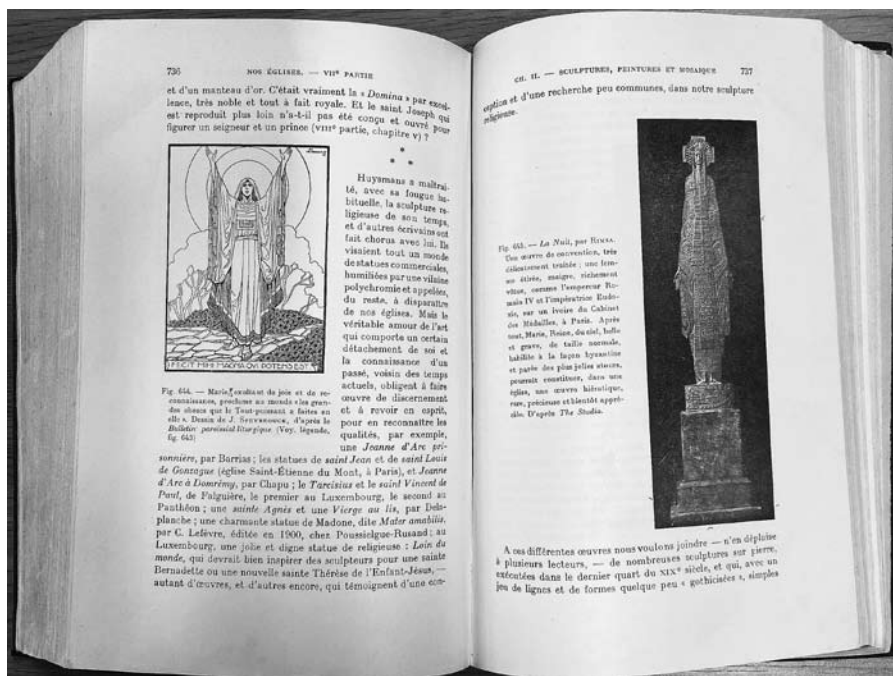
nuose. Lenzo meninė doktrina rėmėsi senovės Egipto, Graikijos, Bizantijos ir ankstyvosios krikščionybės meninio paveldo studijomis, o pagrindiniai estetiniai principai – tokiomis idėjomis, kaip meno tarnavimas maldingumo skatinimui, kūrybos anonimiškumas, architektūros, vaizduojamosios ir taidomosios dailės vienovė bei liturginis įprasminimas. Mokyklos atstovų meninė kūryba taip pat siejama su anglų prerafaelitų, prancūzų nabistų ir *art nouveau* stilistika. Vienas žymių pastarosios pakraipos atstovų – Janas Verkade – Beurono idėjomis sudomino tapytojus Maurice'ą Denis, Aleksiejų Javlenskį, Alphonse'ą Muchą, Paulį Sérusier. Progą susipažinti su boironiečių teorija ir jos praktiniu taikymu Rimša turėjo trečio dešimtmečio pirmoje pusėje periodiškai lankydamasis ir kartas nuo karto tai ilgiau, tai trumpiau pagyvendamas Vokietijoje. Rimša buvo itin pamėgęs statiką, simetriją, ornamentškumą, kuriais pasižymi Beurono mokyklos atstovų kūriniai, tačiau pagrindą lyginimui suteikia ne tik šie akivaizdūs bendri bruožai, bet ir pačių benediktinų dėmesys Rimšos kūrybai. Kompozicijos *Diena ir naktis* visafigūrės versijos reprodukciją randame 1938 m. Paryžiuje išleistoje benediktinų vienuolio kunigo Eugéno Roulino studijoje apie modernią bažnytinę dailę. Tėvas Roulinas, priskyres Rimšos kūrinio frontalumą ir gausią ornamentiką skulptoriaus gebėjimui kūrybiškai perimti bizantišką tradiciją, įvertino religinės prasmės iš tiesų neturinčią lietuvių dailininko skulptūrėlę kaip elegantišką ir šiuolaikišką Švč. Mergelės Marijos atvaizdą, tinkamą modernios šventovės interjerui⁴⁹.

Trumpai aptarus Rimšos kūrybos tarptautinius kontekstus ir įtakų šaltinius, atsiranda papildomas pagrindas spėti, kad galbūt ir Šaulio paminėtasis Pijaus XI susidomėjimas Smetonos dovana nebuvo vien Vatikano dvare įprasta kurtuazija. Lietuvių dovana tarp kitų, gautų Pijaus XI, išskyrė ir to laiko bažnytinio meno žinovas, Vatikano istorikas kun. Guido Anichini. Pasak jo, tarp Vatikano bibliotekoje saugomų dovanų Pijui XI į akis ypač krenta „originali subtilaus darbo metalo figūra, vaizduojanti naujam gyvenimui prisikėlusią ir dukteriškus ryšius su Šv. Sostu užmezgusią Lietuvą“⁵⁰. Savo sudarytame Pijaus XI epochos kūrinių kataloge Anichini pateikė ir šios, jo akimis įsidėmėtinios, alegorijos reprodukciją⁵¹. Tikėtina, kad Anichini dėmesį galėjo patraukti būtent Rimšos kūrinių panašumas į neblogai

⁴⁹ Eugéne Roulin, *Nos églises: Liturgie, architecture moderne et contemporaine, mobilier, peinture et sculpture*, Paris: P. Lethielleux, 1938, p. 737.

⁵⁰ Guido Anichini, *Pio XI. Monumenti ed opere*, Città del Vaticano: [s. l.], 1936, p. 567.

⁵¹ *Ibid.*, p. 571.

Eugène'o Roulino knygos
*Nos églises: Liturgie,
 architecture moderne et
 contemporaine, mobilier,
 peinture et sculpture*
 (Paris: P. Lethielleux, 1938)
 atvartas su Petro Rimšos
 skulptūrėlės *Diena ir
 naktis* visafigūrio varianto
 reprodukcija ir aprašymu

Petras Rimša. *Diena ir naktis*.
 II variantas („Pax“). 1922.
 Bronza, auksavimas,
 51 × 12,5 × 0,5 cm. ČDM,
 Rm 186

Italijoje žinomos Beurono mokyklos daile: šios mokyklos dailininkai ne tik dekoravo Monte Kasino benediktinų abatiją, bet jų darbus taip pat plačiai garsino italų bažnytinio meno leidiniai. Bent kiek daile besidomintiems Vatikano žmonėms Rimšos dailė turėjo kelti susidomėjimą, nes buvo atpažįstama ir siejosi su naujo bažnytinio meno stiliaus paieškomis. Modernumas ir meniniai privalumai neabejotinai sustiprino popiežiui dovanotų Rimšos skulptūrėlių politinę reikšmę.

„Dovanų konfliktas“. Ryžtis simboliniam gestui ir grąžinti Lietuvos atstovui šalies prezidento dovaną, įteiktą konkordato ratifikavimo proga, popiežių privertė 1929–1931 m. Lietuvos įvykiai, sukėlę rimtą grėsmę dvišaliams santykiams su Vatikanu. Įtampą kurstė antibažnytinė, antiklerikalinė vyriausybės politika, katalikų švietimo trukdžiai. Iškilo ir visa eilė kitų problemų – nuo užsienio reikalų ministru tapusio protestantų tikėjimo ir su antra žmona gyvenančio Dovo Zauniaus, su kuriuo nuncijui buvo sudėtinga bendrauti, iki tokių smulkių dalykų, kaip Vytauto Didžiojo metų leidiniai, tendencingai nušviečiantys Vatikano veiklą kaip prolenkišką, priešišką lietuvių siekiams⁵². 1931 m. sausio 14 d. notoje Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui Eugenio Pacelli nuncijus Kaune akcentavo prezidento Smetonos „demonstratyvų šaltumą ir beveik šiurkštumą“ (*l'ostentante freddezza e quasi lo sgarbo*) jo atžvilgiu, aiškindamas tokį elgesį popiežiaus griežtumu, parodytu Lietuvos atstovui Šauliui per priėmimą Kalėdų proga⁵³. Po kelių savaičių priėmęs nuncijų Smetona patikino jį siekias normalizuoti santykius su Vatikanu, tačiau negalįs nereaguoti į krikdėmų ir kunigų antivyriausybinių veiklų bei išpuolių asmeniškai prieš prezidentą⁵⁴. Įtampa augo, apie komplikuotus Vatikano ir Lietuvos vyriausybės santykius pradėjo rašyti ir užsienio, pirmiausia Italijos, spauda⁵⁵. 1931 m. balandžio 13 d. iš Vatikano į Kauną sugrįžęs nuncijus Riccardo Bartoloni paprašė prezidento

⁵² Plg. notos kopiją: Sacra congregazione degli affari ecclesiastici straordinari mons. Giuseppe Pizzardo, 1930-09-21, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 9, fasc. 41, p. 366.

⁵³ Nuncijaus notos Nr. 1582 apie LR prezidento priėmimą Naujųjų metų proga kopija, 1931-01-14, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 9, fasc. 41, p. 393.

⁵⁴ Nuncijaus raporto Nr. 1609 apie pokalbį su prezidentu Antanu Smetona juodraštis, 1931-02-09, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 9, fasc. 41, p. 409–410.

⁵⁵ Pvz., Chiesa e Stato in Lituania. Una protesta dell'Episcopato – La Santa Sede intervienne con una Nota diplomatica, in: *Gazzetta del Popolo della Sera*, Torino, 1931-02-09; Aldo de Barberis, „Dalla Città del Vaticano. Lituania e Santa Sede“, in: *Giornale di Sicilia*, Palermo, 1931-02-25.

audiencijos, norėdamas įteikti jam Šventojo Tėvo dovaną⁵⁶, tačiau tą pačią dieną užsienio reikalų ministras jį telefonu informavo, kad prezidentas vyriausybės sprendimu nepriimsiąs nei nuncijaus, nei per jį siunčiamo popiežiaus palankumo ženklą – Vatikano naujų auksinių monetų rinkinio⁵⁷. Smetonos bičiulis jėzuitas Johannas Kippas mėgino įtikinti prezidentą pakeisti sprendimą, po kelių dienų tuo pačiu klausimu į Kauną atvyko Vilkaiviškio vyskupas Antanas Karosas. Vis dėlto balandžio 17 d. Užsienio reikalų ministerija atsiuntė nuncijui verbalinę notą primindama, kad dar vasarį Lietuvos vyriausybė informavo Šv. Sostą, skelbianti nuncijų *persona non grata*⁵⁸. Valstybės sekretoriato nurodymu arkivyskupas Bartoloni dar pamėgino ieškoti Vatikanui palankaus Lietuvos vyriausybės sprendimo, tačiau jam dar kartą buvo atsakyta, kad Lietuvos pusė reikalauja, kad jis išvyktų, juolab kad jau yra gavusi Šv. Sosto patvirtinimą apie nuncijaus atšaukimą⁵⁹, nors oficialiai Vatikanas tai padarė tik 1931 m. birželio 5 d.⁶⁰ Atsakydamas į Lietuvos veiksmus Vatikanas pradėjo boikotuoti Lietuvos diplomatus, o 1931 m. birželio 20 d. grąžino, kaip dabar tiksliai žinome, vieną iš Pijui XI Lietuvos Respublikos prezidento padovanotų Rimšos statulėlių⁶¹. Apie šį gestą nunciatūra informavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją⁶². Dovanų grąžinimo aktas iš Vatikano pusės buvo traktuojamas labai rimtai. 1931 m. rugpjūčio 16 d. Valstybės sekretorius kard. Eugenio Pacelli paragino nunciatūros reikalų patikėtinį mons. Luigi Faidutti skubiai paneigti jo notoje ministrui pirmininkui įrašytą prašymą grąžinti Vatikanui vieną Jo Šventenybės dovanų prezidentui. Pacelli akcentavo:

⁵⁶ Nuncijaus Bartoloni notos Nr. 1694 apie atvykimą į Kauną ir Respublikos prezidento audiencijos atsisakymą kopija, 1931-04-25, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 9, fasc. 41, p. 488–490.

⁵⁷ Algimantas Kasparavičius, *op. cit.*, p. 374–375.

⁵⁸ LR URM nota Nr. 328, 1931-04-17, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 10, fasc. 50, p. 79; Nuncijaus Bartoloni notos Nr. 1694 apie atvykimą į Kauną ir Respublikos prezidento atsisakymą suteikti audienciją kopija, 1931-04-25, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 9, fasc. 41, p. 488–490.

⁵⁹ Nuncijaus Bartoloni telegrama kard. Eugenio Pacelli, 1931-04-22, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1931, rubr. 111, fasc. 1, prot. 101063.

⁶⁰ „A proposito del Nunzio Apostolico in Lituania“, in: *L'Osservatore Romano*, Città del Vaticano, 1931-06-08–09.

⁶¹ Šv. Sosto notos Lietuvos Respublikai juodraščiai, 1931-06-20, in: AAV, *Segreteria di Stato*, an. 1931, rubr. 151, fasc. 1, prot. 102701–102967.

⁶² Notos Nr. 13243 kopija, 1931-07-10, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 10, fasc. 50, p. 84–85.

Dovanos, apie kurią čia kalbama, gražinimu Šv. Tėvas nenorėjo atgauti jokios savo dovanos; labai nenoromis jis turėjo pasielgti taip, kaip pasielgė po to, kai jo atstovui nebuvo suteikta audiencija, nors Respublikos prezidentas J. E. Ponas Smetona per kunigą Kippą tą patį vakarą, žinoma, neoficialiai, bet konfidencialiai sužinojo, kad J. E. arkivyskupas Bartoloni buvo įgaliotas jam įteikti Šv. Tėvo dovaną, kaip Tamsta man pranešėte birželio 21 d. šifruotu pranešimu nr. 50.⁶³

Ir nurodoma:

Tamsta esi prašomas išsklaidyti visus nesusipratimus šiuo klausimu ten kur reikia, taip pat pabrėždamas, kaip Šv. Tėvui buvo skaudu grąžinti jam taip patikusią dovaną, kuri buvo Prezidento Smetonos sūniškos pagarbos popiežiui liudijimas, tačiau dėl elgesio su jo atstovu jis turėjo tai padaryti.⁶⁴

Nunciatūros patikėtinis Lietuvos pusei pateikė nurodytą išaiškinimą⁶⁵, ir pagaliau pirmą kartą po nuncijaus išvykimo buvo priimtas užsienio reikalų ministro⁶⁶. 1931 m. gruodį padėtis buvo normalizuota: perrinktam prezidentu Smetonai gruodžio 4 d. kredencialus įteikė naujas Vatikano atstovas arkivyskupas Antonino Arata. Tačiau dovanų klausimas liko atviras. 1933 m. gruodį Smetona išlydėdamas arkivyskupą Juozapą Skvireką į vizitą *ad limina* Vatikane užsiminė, kad būtų patenkintas, jei kaip ir kitų valstybių vadovai gautų Šventųjų Metų proga Vatikano jubiliejinių monetų rinkinį iš popiežiaus rankų⁶⁷. Nuncijaus manymu: „Tuo būdu Šventųjų apaštališkųjų rūmų valdytojui atsirastų proga atsiimti Lietuvos prezidento padovanotą statulėlę, kuri iki šiol yra Lietuvos atstovybėje prie Vatikano“⁶⁸.

Tačiau mažoji statulėlė ir Macevičiaus jai suprojektuotas dėklas taip ir liko atstovybėje. Lietuvos misijai kraustantis iš vieno nuomojamo buto į kitą, šios vertybės buvo pergabenamos kartu su kitu valstybės ir asmeniniu Girdvainio bei Lozoraičių turtu – meno kūrinių, dokumentais, knygomis. Galiausiai maždaug XX a. aštunto dešimtmečio pabaigoje statulėlė dingo iš

⁶³ Vatikano valstybės sekretoriato atstovo kard. Eugenio Pacelli nota Nr. 2160/31 nunciatūros Lietuvoje reikalų patikėtiniui mons. Luigi Faidutti, 1931-08-16, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 10, fasc. 50, p. 87–88.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Notos Nr. 1806 juodraštis, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 10, fasc. 50, p. 89.

⁶⁶ Reikalų patikėtinio Luigi Faidutti raportas Nr. 1810 Vatikano valstybės sekretoriato atstovui kard. Eugenio Pacelli, 1931-08-28, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 10, fasc. 50, p. 90–91.

⁶⁷ Raporto Nr. 976 kardinolui Giuseppe Pizzardo kopija, 1933-12-23, in: AAV, *Arch. Nunz. Lituania*, busta 19, fasc. 64, p. 24–25.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 25.

Stasio ir Vincentos Lozoraičių nuomoto buto Via Po 40. Pasak Kazio Lozoraičio, greičiausiai ją kažkas pasisavino vieno iš priėmimų Nepriklausomybės dienos proga metu, į atstovybės patalpas suėjus dideliame būriui svečių, tarp kurių nesunkiai galėjo įsimaišyti ir koks nors Rimšos kūrinio vertę supratęs ilgapirštis⁶⁹. Macevičiaus projektuota dėžutė po Stasio Lozoraičio jr. našlės Danielės, gyvenusios Po gatvės bute, mirties su kitomis Lozoraičių išsaugotomis atstovybės vertybėmis buvo išgabenta į Vilnių ir atsidūrė Užsienio reikalų ministerijoje.

Dovanų grąžinimo praktika Vatikane buvo retas dalykas, ji taikyta tik išimtiniais atvejais, tad Vatikano ir Lietuvos „dovanų konfliktą“ būtų įdomu aptarti platesniame kontekste. Tačiau toks tyrimas reikalautų vėl nutolti nuo dailės istorijos, persikeliant į tarptautinių santykių pertipetijas. Autorės tikisi, kad šiame straipsnyje paskelbti nauji duomenys ir įžvalgos paskatins prie šio įdomaus epizodo sugrįžti diplomatijos istorikus ir vaticanistus.

‘THE GIFT CONFLICT’ BETWEEN THE HOLY SEE AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA FROM THE PERSPECTIVE OF THE HISTORY OF ART

Summary

The article examines a significant but not fully explored episode in the history of Lithuanian diplomacy: the gift of Antanas Smetona, President of the Republic of Lithuania, to Pope Pius XI on the occasion of the Concordat, a bilateral treaty between the Holy See and the Republic of Lithuania signed on 27 September 1927. A look at this event from the perspective of the history of art raises new questions that reveal new circumstances. The gift, which consisted of two versions of the allegorical statuette *Day and Night* by the famous artist Petras Rimša (1881–1961), with the obverse and reverse of the commemorative medal of the founding of the ecclesiastical province of Lithuania (1927) on the pedestal of the full-figure version, was handed over to the Pope by Jurgis Šaulys, the representative of Lithuania to the Holy See, when presenting his credentials on 22 June 1927. However, reacting to the declaration of Nuncio Riccardo Bartoloni *persona non grata* and his expulsion from Kaunas early in the summer of 1931, the pope returned the half-figure version of the statuette, which was part of the gift of Antanas Smetona to the Holy See, to the Lithuanian representative to the Holy See. For a long time it

⁶⁹ Giedrės Jankevičiūtės pokalbis su Kaziu Lozoraičiu, 2001-06-19.

was believed that both statuettes had been returned, but the article disproves this belief and reveals the fate of both statuettes. The study substantiates the possible motives for the choice of Rimša's work for the representation of Lithuania in the Vatican, its reflection in Lithuania and beyond, associates Rimša's work with the movement of renewal of ecclesiastical art, and reveals the influences experienced by this artist.

SLAPYVARDŽIAIS PASIRAŠYTI BALIO SRUOGOS STRAIPSNIAI DIENRAŠTYJE *KLAIPĖDOS ŽINIOS*

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Lietuvių literatūros klasiko Balio Sruogos kūryba, o ypač poezija, dramaturgija ir proza, tyrinėjama dažnai, kiek rečiau analizuojama ne mažiau svarbi, įvairi ir vertinga rašytojo publicistika. Sruoga, baigęs studijas Miuncheno universitete, grįžęs į Lietuvą, nuo 1924 m. balandžio 1 d. iki rugsėjo 3 d. dirbo dienraštyje *Klaipėdos žinios*. Jo gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas Algis Samulionis nurodė priežastis, kodėl po sėkmingų studijų Miunchene Sruoga pasirinko žurnalisto darbą Klaipėdoje, aprašė penkis ten praleistus mėnesius, apibūdino darbą dienraščio redakcijoje. Tačiau tuo metu parašyti Sruogos straipsniai liko tik trumpai aptarti¹. Rašytojo publicistika literatūros, teatro kritikos tematika, pirmą kartą pasirodžiusi *Klaipėdos žiniose*, jau išspausdinta Sruogos *Raštų* tomuose². Todėl šiame straipsnyje siekiama plačiau aptarti *Raštuose* dar nepublikuotus, *Klaipėdos žiniose* paskelbtus Sruogos straipsnius.

Ne visi *Klaipėdos žiniose* publikuoti Sruogos straipsniai įtraukti į rašytojo darbų bibliografiją ir jam priskirti. Samulionis pastebėjo, kad šis rašytojo gyvenimo ir kūrybos laikotarpis yra vienas mįslingiausių: „Ypač daug neaiškumų iš tų metų, kai jis dirbo laikraščių („Lietuvos“, „Klaipėdos žinių“ ir kt.) redakcijose ir savo ranka užpildydavo ne vieną šių leidinių puslapį.

¹ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986, p. 176–180.

² [Balys Sruoga (toliau – BS)] B. Sirakūzinas, „Anatole France“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, (toliau – BSR), t. 7: *Literatūros kritika, 1924–1929*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 22–25; [BS] Mucius, „Romanas Striupas. Žmogus žmogui“, in: *Ibid.*, p. 26–27; [BS] Padegėlis Kasmatė, „E. T. A. Hoffmannas ir velnio eleksyras“, in: *Ibid.*, p. 30–34; [BS] S. Pakamanis, „Čechovui paminėti“, in: *Ibid.*, p. 45–49; [BS] Mucius, „[Apie seriją „Panteonas“]“, in: *Ibid.*, p. 40–41; [BS] Ramojus, „Teatro reikalai Klaipėdos krašte“, in: BSR, t. 10: *Teatro kritika, 1911–1929*, sudarė Algis Samulionis, parengė Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 127–129.

Visa tai sužiūrėti, išaiškinti B. Sruogos autorystę kai kuriais atvejais turbūt ir visai neįmanoma"³. Šiam Samulionio pastabėjimui pritarė ir rašytojo žmona Vanda Daugirdaitė-Sruogienė. Ji, kaip ir Samulionis, ilgus metus rinko Sruogos straipsnius, rengė jų bibliografiją: „Stebiuosi, iš kur Jūs ir suradot tiek straipsnių, dargi su tokia daugybe slapyvardžių. Tikrai, tai toli gražu ne visi! Balys Sruoga rašydavo juk paprašytas ir žemės ūkio klausimais, ir mokyklų reikalu, ir – sunku net įsivaizduoti, kur ir po koku pseudonimu ieškoti! O gausybė vedamųjų „Lietuvoje“, „Klaipėdos žiniuose“ – kas dabar gali atskirti, kurie rašyti jo, kurie Kiršos ar kitų...“⁴ Daugirdaitė-Sruogienė ir Samulionis bendradarbiavo Sruogos straipsnių bibliografijos klausimu. Sruogos raštų bibliografiją⁵ Samulionis suprato kaip atvirą papildymams, todėl laikui bėgant siūlė įtraukti vis naujų pozicijų⁶.

Sruoga, dirbdamas *Klaipėdos žiniuose*, 1924 m. pasirašinėjo ne savo vardu ir pavarde, o įvairiais slapyvardžiais ir slapyraidėmis ar jų kombinacijomis: B. Sirakūzinas, Mucius, Padegėlis Kasmatė, S. Pakamanis, Ramojus, Pad. Kasm., M., S. P. Tikru asmenvardžiu nepublikuotas nė vienas straipsnis. Galima manyti, kad slapyvardžiais dangstytasi dėl to, kad „nebūtų pasirašinėjama vis ta pačia pavarde“⁷. Dienraštyje *Klaipėdos žinios*, be vadovo Jurgio Šaulio, dirbo tik vienas redaktorius, apžvalgininkas ir korektorius⁸. Neatsitiktinai Sruoga teigė: „Medžiagos laikrašty absoliutiškai nėra“⁹. Kuriant didesnio korespondentų rato įspūdį, „pasirenkama ta pati slapyvardžio rūšis – pavardinis fiktonimas, t. y. parašas su niekuo neišsiskiriančia pavarde ir vardu. Tai labiausiai maskuoja autorių: skaitytojai net nepagal-

³ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 11.

⁴ Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, iš Čikagos – į Vilnių, 1970-06-20, [pasirašytas mašinraštis], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyrius*, (toliau – LLTI TS), l. 1r.

⁵ Algis Samulionis, *Balio Sruogos Raštų bibliografija*, (toliau – BSRB), Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1970.

⁶ Samulionis į BSRB įtraukė 38 rašytojo straipsnius, kurie publikuoti dienraštyje *Klaipėdos žinios*; žr. Algis Samulionis, BSRB, p. 56, 81, 103–105. Papildytas Sruogos publicistinių tekstų sąrašas yra straipsnio autorės archyve.

⁷ Jonas Mačiulis, „Slapyvardžių aiškinimas“, in: Jonas Mačiulis, *Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir knygotyros centras, 2011, p. 48.

⁸ „Klaipėdos krašto spaudos išlaidų sąmata“, Klaipėda, 1925-03-14, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – LCVA), f. 1268, ap. 2, b. 23, l. 8r.

⁹ Balio Sruogos laiškas Vytautui Bičiūnui, iš Klaipėdos – į Kauną, 1924-04-28, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. 262, l. 1r.

voja, kad ši pavardė fiktyvi¹⁰. Išgalvotais slapyvardžiais pasirašinėjančius autorius („laikraščių iksus“), kurių straipsnių buvo gausu *Klaipėdos žiniose*, ypač kritiškai vertino Sruogos bičiulis Faustas Kirša, bendradarbiavęs kuriant dienraščio priedą¹¹. Kirša nepakankamai įvertino slapyvardžių vartojimo poreikį. Slapyvardžiais siekta atkreipti skaitytojų dėmesį – „netikėtu parašu sudominti visuomenę – tuo būdu suaktualinti temą, kuri jam tikrai rūpėjo“¹².

Sruoga laikraštyje *Klaipėdos žinios* pasirašinėjo ne tik jau žinomais, bet ir dar iki šiol nenustatytais slapyvardžiais. Pavyzdžiui, teigta, kad, be kitų, slapyvardžius C., T. Pridotkas, -x. „tiktų priskirti“¹³ Sruogai. Šis teiginys tuo metu nebuvo pagrįstas, o „neturint svaresnių argumentų, jais pasirašyti straipsniai į bibliografiją netraukiami“¹⁴. Kriptonimai M. Sw., M. Sv., X. P., Ex., Dr. E. M., literonimas R., grafonimas &, inkognitonimas X, ironimai A. Taškelis, Mato, Pridotkas, frenonimas Brolis, geonimas Svečias korespondentas, pseudotitlonimas Žuvies sargas, pseudonimai Puidokas, Tertius, Cimbolats., K. Šepušėšta nepaminėti nei Sruogos raštų bibliografijoje¹⁵, nei lietuviškų slapyvardžių sąvade¹⁶. Šiais slapyvardžiais ir slapyraidėmis pasirašyti tekstai liko Sruogos *Raštų* bibliografijos užribyje dar ir todėl, kad neišliko jų rankraščių¹⁷, o laiškuose ir atsiminimuose nėra paliudijimų apie jų rašymo aplinkybes¹⁸. Autorių, prisidengusių įvairiausiais sla-

¹⁰ Jonas Mačiulis, *op. cit.*, p. 48.

¹¹ Faustas Kirša, „Pavojingi užrašai“, in: *Klaipėdos žinios*, Klaipėda, (toliau – KŽ), 1924-08-03, Nr. 151, p. 3–4.

¹² Vanda Sruogienė, „Iš mūsų bendro gyvenimo“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 118.

¹³ Algis Samulionis, *BSRB*, p. 217.

¹⁴ *Ibid.* Nors slapyvardžiai C., T. Pridotkas, -x. į *BSRB* neįtraukti, bet jie įrašyti į lietuviškų slapyvardžių sąvadą; žr. *Lietuviškieji slapyvardžiai: Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*, t. 1: *Autoriai*, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004, p. 252.

¹⁵ Algis Samulionis, „B. Sruogos slapyvardžių sąrašas“, in: *BSRB*, p. 208–217.

¹⁶ *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 1, p. 252.

¹⁷ Neišliko visas dienraščio *Klaipėdos žinios* redakcijos archyvas, tik kelių pretendentų į darbuotojus laišakai redaktoriui Jurgiui Šauliui, vokiečių radijo pranešimai, Klaipėdos krašto spaudos sąmatos, finansų dokumentai (žr. *Klaipėdos žinios*, in: *LCVA*, f. 1268, ap. 2, b. 22, 23).

¹⁸ Laiškuose rašyta tik apie darbo krūvį, atmosferą dienraščio *Klaipėdos žinios* redakcijoje; žr. Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laišakai įvairiems asmenims: „Sursum Corda!“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2020, t. 43, p. 243–245.

pyvardžiais, labiausiai atskleidavo jo rašymo maniera: „B. Sruogos stilius buvo per daug individualus ir lengvai iššifruojamas, kad ir kokių pseudonimų jis sugalvotų“¹⁹.

Kai kuriais slapyvardžiais pasirašinėjo ne vien Sruoga, bet ir kiti asmenys. Kriptonimu C. straipsnius įvairiais laikotarpiais pasirašinėjo Petras Cvirka, Pranas Mašiotas, Juozas Mulevičius ir kt.²⁰, bet nė vienas iš jų nebendradarbiavo *Klaipėdos žiniose*. Todėl lietuviškų slapyvardžių sąvade slapyvardis C. prie Sruogos pavardės parašytas su klaustuku („C.?“) ²¹. Atitinkamai užrašytas ir kitas abejonių Sruogos *Raštų* bibliografijoje sukėlęs slapyvardis T. Pridotkas („Pridotkas T.?“) ²², nors kitų asmenų, kurie taip būtų galėję pasirašyti, nenurodyta. Slapyvardžiu -x- pasirašinėjo Matas Šalčius²³. Sruogai priskiriamas vėlesnis, laikraštyje *Lietuvos aidas* naudotas slapyvardis („-x.?“) ²⁴. Slapyvardžiais X. (bet ne X) panašiu metu pasirašinėjo taip pat nemažai asmenų (Juozas Adamonis, Matas Bagdonas, Matas Šalčius, Kazys Binkis, Petras Cvirka, Juozas Pajaujis, Jonas Basanavičius ir kt.)²⁵, tačiau jie šiam dienraščiui straipsnių arba visai nerašė, arba juos pasirašė kitaip. Slapyvardžiu R. *Klaipėdos žiniose* dangstėsi Jurgis Savickis²⁶, siūlęs dienraščiui grožinę kūrybą, straipsnį apie Suomiją²⁷, ir Šalčius, bendradarbiavęs publikacijomis iš Kauno gyvenimo²⁸. Neatsitiktinai „į [Sruogos] bibliografiją neįtraukti kai kurie aukščiau išvardytai slapyvardžiais pasirašyti straipsniai, jeigu žinoma, kad juos (paprastai visai kitu laiku ir kituose leidiniuose) rašė kuris nors kitas žurnalistas ar rašytojas“²⁹. Vis dėl-

¹⁹ [Juozo Keliuočio prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 255.

²⁰ *Lietuviškieji slapyvardžiai: Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas*, t. 2: *Slapyvardžių žodynas*, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004, p. 165.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, p. 753.

²³ *Ibid.*, p. 1052.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, p. 1052–1054. Slapyvardžių sąvade nenurodytas inkognitonimas X be po jo sekančių grafinių ženklų.

²⁶ *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 2, p. 766.

²⁷ Jurgio Savickio laiškas Jurgiui Šauliui, iš Helsinkio – į Klaipėdą, 1924-10-08, in: Jurgis Savickis, *Raštai*, t. 5: *Laiškai*, parengė Janina Žekaitė, Vilnius: Vaga, 1998, p. 112–113.

²⁸ *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 2, p. 766.

²⁹ Algis Samulionis, *BSRB*, p. 217.

to tokį sprendimą dabar reikėtų persvarstyti, pasitelkiant keletą netiesioginių argumentų.

Kad paaiškėtų iki šiol neidentifikuoti Sruogos slapyvardžiai, reikia: 1) išsiaiškinti dienraščio *Klaipėdos žinios* bendradarbių ratą; 2) įvardyti šiame laikraštyje publikuotų Sruogos straipsnių tematiką; 3) panagrinėti jų kontekstą; 4) apibūdinti tekstų stiliaus ypatumus ir kalbinę raišką; 5) aprašyti straipsnių sąsajas su kitais Sruogos publicistiniais tekstais, grožine kūryba.

„Nepavykus surinkti tvirtų atribucijos įrodymų, tačiau turint apčiuopiamų argumentų, dažniausiai pastebėjus kalbinių, stilistinių, teminių sutapimų, veikalai pakliūna į abejotinos autorystės grupę – *dubia*. Būtina, kad tekstologas komentaruose aiškiai išdėstytų savo spėlionės dėl jų“³⁰. Atsiradę nauji samprotavimai gali turėti svarbių pasekmių: „Mat tokių veikalų įtraukimas į solidžius *Raštus* yra tam tikra įtarimų dėl autorystės legitimacija“³¹. Svarbu ir tai, kad, atskleidus slapyvardį, „tampa įmanoma ne kurio vieno, o visų taip pasirašytų veikalų atribucija“³².

Sruogos publicistikos tyrimai. Sruogos publicistika tyrinėta įvairiais aspektais. Samulionis pristatė Sruogos literatūros ir teatro kritikos straipsnių tematiką, aptarė jų estetinę programą, reikšmę, vertę³³. XX a. devintame dešimtmetyje Samulionis pradėjo nuosekliai rinkti rašytojo straipsnius iš įvairių archyvų ir jau publikuotų šaltinių – planavo išleisti du Sruogos publicistikai skirtus *Raštų* tomus³⁴. Samulionio sukaupta medžiaga, kurią padėjo surinkti jo tėvas Pranas Samulionis, dabar saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriuje.

³⁰ Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 223.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, p. 229.

³³ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 44–54, 80–91, 111–115, 129–130, 204–208, 243–249.

³⁴ Samulionis planavo mišrios sanklodos publicistikai skirtus tomus: BSR t. 11 ketino paskelbti aktualiausius rašytojo straipsnius kultūros klausimais (1911–1947), o BSR t. 12 planavo išspausdinti informacinei publicistikai priskirtinus svarbiausius straipsnius apie visuomenės gyvenimą ir kelionių įspūdžius (1911–1947). Publicistikos tomų preliminarus planas parašytas dar neatlikus viso korpuso rekonstrukcijos, todėl tuo metu negalvota apie visų Sruogos straipsnių publikavimą. Dabar atrodytų, kad geriau būtų pasirinkti chronologinę BSR publicistikos tomų sanklodą. Būtų išvengta subjektyvaus tomų sudarytojo požiūrio dėl medžiagos paskirstymo, išlaikyta autentiška tekstų seka, kuri parodytų rašytojo interesų įvairovę.

Sruogos straipsniai labiausiai ištirti slapyvardžių analizės aspektu³⁵. Jie išsamiai nagrinėti klasikos ir modernumo jungties atžvilgiu³⁶. Bet naujesnių tyrinėjimų mažai. Apžvelgtos rašytojo straipsniuose iškeltos tarpukario teatro problemos³⁷. Sruogos publicistika aptarta žanro raidos ir kultūros istorijos atžvilgiu³⁸. Analizuota skirtingų žanrų sinkretizmo problematika³⁹. Pagrįstai įvardyta dėmesio Sruogos publicistikai stoka: „Apskritai daugelis Sruogos trečiojo dešimtmečio straipsnių dar nėra pelnę deramo dėmesio. [...] Dauguma straipsnių buvo publikuoti tarpukario spaudoje, tačiau po 1945 m. perspausdinti nebuvo, nors ir buvo žinomi iš Samulionio sudarytos Sruogos raštų bibliografijos“⁴⁰. Sruogos *Raštuose* ilgainiui autentiškai ir nuosekliai pateikta straipsnių visuma suteiktų impulsą naujai permąstyti rašytojo „idėjų sklaidą ir reikšmę“⁴¹ – neabejotina ir „palaipsniui atgyja[nti] jų vertė“⁴². Matyti, kad Sruogos publicistikos korpuso rekonstrukcijos poreikis tebėra aktualus, nes „atskiros sporadiškos perpublikacijos laikraščiuose ir žurnaluose toli gražu neduoda B. Sruogos kritikos pilnesnio vaizdo, neatskleidžia jos esmės“⁴³.

Samulionis, pradėjęs Sruogos publicistikos korpuso rekonstrukciją, „labai aiškiai „regėjo“ rašytojo veiklą ir jų kontekstų panoramą“⁴⁴. Praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų, Sruogos straipsniai ir publicistika vis dar

³⁵ Aleksandras Žirgulyš, *Prie redaktoriaus stalo*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 260–262; Albertas Ruzgas, „Slapyvardžių mįslės“, in: *Literatūra ir menas*, 1979-07-07, Nr. 27, p. 12; Vladas Žukas, „Dėl pseudonimo M. Kemšis“, in: *Apie lietuviškuosius slapyvardžius*: Straipsnių rinkinys, sudarė ir parengė Jonas Mačiulis, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir knygotyros centras, 2008, p. 118–125; Julius Būtėnas, „[Balio Sruogos mistifikacijos]“, in: *Pseudonimai, arba slapyvardžiai*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 61–66; Aleksandras Žirgulyš, „Kūrinio atribucija“, in: Aleksandras Žirgulyš, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 92–93.

³⁶ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, *Balys Sruoga – tarp tradicijos ir modernumo*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 61–99.

³⁷ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Rūta Narmontaitė, „Lietuviškojo teatro problemos Balio Sruogos kritikos straipsniuose“, in: *Tekstai ir kontekstai: Konfliktai ir susitarimai*, Vilnius, 2013, p. 13–23.

³⁸ Laima Arnatkevičiūtė, „Balio Sruogos publicistika „Lietuvos“ dienraštyje 1919–1924 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2019, t. 42, p. 309–323.

³⁹ Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laiškų teksto ypatumai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2021, t. 44, p. 207–256.

⁴⁰ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, *op. cit.*, p. 67–68.

⁴¹ Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Rūta Narmontaitė, *op. cit.*, p. 13.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Algis Samulionis, „Balio Sruogos „Raštai“ (parengimo principai)“, Vilnius, 1989, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, I. 2r.

⁴⁴ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 60.

nesurinkti (iki šiol labai trūksta kompleksinio požiūrio, „Sruogos paveldo visumos suvokimo“⁴⁵).

Rengiant Sruogos publicistikai skirtus *Raštus*, ateityje reikės įtraukti ir rašytojo tekstų, išspausdintų *Klaipėdos žiniose*, visumą. Šios korpuso dalies išryškėjęs vaizdas yra nedidelis žingsnis, siekiant Samulionio iškelto svarbiausio tikslo – „[a]tkur[ti] Sruogos kūrybinę biografiją“⁴⁶.

Sruoga – užsienio korespondentas. Sruoga, nuo 1921 m. pradėjęs studijas Miunchene, tapo ir Čikagoje leisto dienraščio *Naujienos* bendradarbiu – specialiuoju korespondentu. Žinias apie įvykius Bavarijoje Sruoga siuntinėjo ir Lietuvos spaudai – laikraščiams *Lietuvos žinios* ir *Lietuva*. Jis domėjosi Vokietijos politiniu gyvenimu, istorinėmis permainomis.

Dienraščių Lietuvoje ir Amerikoje skaitytojams Sruoga aprašė Miunchene kilusį ir visoje šalyje išsiplėtusį monarchistinį judėjimą prieš respublikos valdžią ir Vokietijos konstituciją⁴⁷, dalijosi išpūdžiais apie Adolfo Hitlerio sukeltą revoliuciją⁴⁸, pastebėjimais apie prasidėjusį Vokietijos skilimą⁴⁹.

Sruoga išsamiau apibūdino Hitlerį ir jo sąjungininkus – generolą Erichą Ludendorffą, Bavarijos armijos karininką Otto von Lossową, Bavarijos ministrą pirmininką Gustavą von Kahrą⁵⁰, pateikė jų portretus⁵¹. Be to, jis išsamiai analizavo Bavarijos ministrų kabineto krizę, tautinių socialistų partijos susiformavimą, plačiau pristatė šios partijos programą. Sruoga ypač pabrėžė, kad bavarams reikėjo „tautinio herojaus“, kurio jie ieškojo. Jis apibūdino ir destruktoryvią iškilusio Hitlerio veiklą, įžvelgė besiformuojantį hitlerinį judėjimą, kuris dėl oficialios valdžios atstovų neryžtingos pozicijos iškart nebuvo sustabdytas, o tik paskatintas⁵².

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 12.

⁴⁷ [BS] Padegėlis Kasmaitė, „Laiškai iš Miuncheno. I. Apie beždžionę ir kitus prasimanymus“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1921-12-09, Nr. 287, p. 4; Idem, „Laiškai iš Miuncheno. II. Vokiečiai, Rusija, Pabaltijūrys“, in: *Ibid.*, 1921-12-10, Nr. 288, p. 4.

⁴⁸ [BS] Mucius Scevola, „Vokietijos galas“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-11-23, Nr. 277, p. 4.

⁴⁹ *Ibid.*; Idem, in: *Ibid.*, 1923-11-24, Nr. 278, p. 4; Idem, in: *Ibid.*, 1923-11-26, Nr. 279, p. 4; Idem, in: *Ibid.*, 1923-11-27, Nr. 280, p. 4.

⁵⁰ [BS] Mucius Scevola, „Laiškai iš Vokietijos. Hitlerio – Ludendorfo „revoliucija“ Bavarijoje“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-12-04, Nr. 285, p. 4.

⁵¹ *Ibid.*; [BS] Mucius Scevola, „Laiškai iš Bavarijos. II. Kahras – kas jis toks, kam jis yra, ko jis nori“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-11-02-06, Nr. 259–262, p. 4.

⁵² [BS] Padegėlis Kasmaitė, „Laiškas iš Miuncheno. Politinė mistika ir fašistai“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1922-12-17, Nr. 237, p. 2–3.

Straipsniai, parašyti Lietuvos ir Amerikos spaudai, svarbūs todėl, kad jie atspindi Sruogos pasirinktą, o vėliau nuolat vis kitais aspektais aptariamą analizės objektą – hitlerizmo Vokietijoje ištakas, priežastis, sukeltas problemas, pasekmes. Jie išsiskiria asmeninio požiūrio, emocijų raiška, individualia stilistika (ypač analogijomis, aforizmais, palyginimais, metaforomis).

Laikraščio *Klaipėdos žinios* rengėjai. 1924 m. vasario 1 d. Klaipėdoje buvo pradėtas leisti naujas nepartinis politikos, ekonomikos ir kultūros dienraštis *Klaipėdos žinios*. Klaipėdos kraštas tuo metu buvo neseniai išsivadavęs iš prancūzų okupacijos (1920–1923) ir prijungtas prie Lietuvos. Dienraštis įkurtas, siekiant dalytis su Lietuva Klaipėdos krašto naujienomis, ketinant supažindinti Klaipėdos krašto skaitytojus su įvykiais Lietuvoje. Laikraščio leidybą organizavo redaktorius Jurgis Šaulys. Dienraštį leido akcinė bendrovė „Rytas“. Skaitytojų iš visos Lietuvos prašyta bendradarbiauti, rengiant naują leidinį. *Klaipėdos žinių* redakcijos ir administracijos personalas nebuvo nurodomas. Nuo 1924 m. pavasario iki rudens *Klaipėdos žiniose* nuolat pasirodydavo dienraščio bendradarbių Jono Vileišio (J. Maželio), Mato Šalčiaus (Periklio), Butkų Juzės (B. Jino), Pelikso Bugailišio (Gk), J. Jažylio, K. Skaidros, V. Dargvainio (V. D.) publikacijos, pristačiusios Lietuvos miestų (Palangos, Kauno, Vilniaus, Šiaulių) gyvenimą, Seimo aktualijas, užsienio naujienas.

Klaipėdos žinios neturėjo korespondentų, kurie būtų nuosekliau sekę ir išsamiau rašę apie Vokietijos valdžią, Hitlerio bylą Bavarijoje. Keletą laiškų-pranešimų iš Vokietijos *Klaipėdos žinioms* 1924 m. pavasarį perdavė Juozas Urbšys (J. Ur.), konsulinio skyriaus vedėjas Berlyne⁵³. Urbšys *Klaipėdos žinioms* dažniau siuntinėjo feljetonų, kuriuos Sruoga jį ir skatino rašyti⁵⁴.

Sruoga buvo vienintelis *Klaipėdos žinių* redakcijos narys, kuriam Vokietijos politikos aktualijos labiausiai rūpėjo, nes tos šalies įvykiai jo studijų metu buvo tiesiogiai išgyventi, turėjo pasekmių. Vokiečių sprendimu, po 1923 m. sausio mėnesį įvykusio Klaipėdos krašto sukilimo studijas Berlyne turėjo nutraukti artimiausi Sruogai asmenys – Vanda Daugirdaitė ir jo brolis Kazimieras Sruoga. Jie turėjo išvykti iš Berlyno, nebaigę pradėtų mokslų. Sruoga, grįžęs iš Miuncheno, buvo ten prasidejusių istorinių kovų dėl

⁵³ [Juozas Urbšys] J. Ur., „Potsdamas ir Weimaras“, in: *KŽ*, 1924-03-28, Nr. 48, p. 2; [Juozas Urbšys] J. Ur., „Dar apie lietuvių Vestfalijoje“, in: *KŽ*, 1924-03-30, Nr. 50, p. 2.

⁵⁴ Balio Sruogos laiškas Juozui Urbšiui, po 1924-04-20, iš Klaipėdos – į Berlyną, in: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, (toliau – *LNMMB RKRS*), f. 15, b. 330, l. 11r.

valdžios liudytojas. Miunchene vykusius hitlerininkų maištus prieš Berlyno valdžią Sruoga palygino su 1917 m. studijų Maskvoje metu matytais bolševikų revoliucijos vaizdais⁵⁵.

Klaipėdos žinių oficialusis redaktorius Šaulys stengėsi pritraukti patyrusių, gabių žurnalistų. Iki 1924 m. pavasario *Klaipėdos žinias* redagavo Juozas Pronskauskas, o nuo balandžio pradžios iki rugsėjo Sruoga tapo šio dienraščio faktiškuoju redaktoriumi (redakcijos vedėju)⁵⁶. Sruogos pareiga buvo „vedamųjų straipsnių gaminimas ir bendras laikraščio prižiūrėjimas“⁵⁷. Jis turėjo pasirūpinti dienraščiu, kad jį būtų galima leisti šešis kartus per savaitę.

Įvykių Vokietijoje atspindžiai *Klaipėdos žiniose*. Dienraštyje *Klaipėdos žinios* Sruoga pradėjo dirbti nuo 1924 m. balandžio 1 d.⁵⁸, dirbo iki 1924 m. rugsėjo 3 d.⁵⁹ Per šį laikotarpį Sruoga dienraštyje paskelbė beveik 200 tekstų: įvairių žanrų publicistikos – redakcinių straipsnių, straipsnių, recenzijų, korespondencijų, žinučių.

1924 m. balandžio 3 d. Klaipėdoje paskelbtas pirmas slapyvardžiu C. pasirašytas redakcinis (vedamasis) straipsnis, kurį paskatino aktualus įvykis – baigta nagrinėti Hitlerio byla⁶⁰. Redakciniai straipsniai buvo svarbūs, nes rodė ne tik vieno autoriaus, bet „kolektyvinę nuomonę ir redakcijos poziciją į aktualius visuomeninio politinio gyvenimo reiškinius“⁶¹. Straipsnyje iškeltas probleminis klausimas, kodėl Hitlerio bendrininkai už valstybės perversmo organizavimą nebuvo tinkamai nubausti. Ironizuotas Bavarijos teismo sprendimas:

Hitlerio, Liudendorfo ir sebrų byla pasibaigė gana keista formula. Liudendorfas išteisinta, o teismo [išlaidas] už jį apmoka valstybė! Hitleris, Poeneris, Krie-

⁵⁵ [BS] Mucius Scevola, „Laiškai iš Vokietijos. Hitlerio – Ludendorfo „revoliucija“ Bavarijoje“, p. 4. Apie Miunchene siautėjusią Hitlerio gaują, jos keltas riaušės Sruoga pasakojo ir laiškuose Berlyne studijavusiems bičiuliams Vandai Daugirdaitei ir Juozui Urbšui (žr. BSR, t. 17, kn. 1, p. 393–396).

⁵⁶ Leonas Gudaitis, *Laiko balsai: Lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 153.

⁵⁷ „Redakcijos vedėjo pareigos“, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 107, l. 95r.

⁵⁸ Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, 1924-01-04, in: BSR, t. 17, kn. 1, p. 418.

⁵⁹ „Personalinės žinutės“, in: KŽ, 1924-09-07, Nr. 181, p. 5.

⁶⁰ [BS] C., „Hitlerio „maištas“ paslapčių šviesoje“, in: KŽ, 1924-04-03, Nr. 53, p. 1.

⁶¹ Rūta Marcinkevičienė, *Spaudos tekstų žanrai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 129.

belis ir Weberis gavo 5 metus kalėjimo, kurie vis tikrai gali būti atsedėti per... 6 mėnesius, o su kitais kaltininkais kombinacija kur kas paprastesnė. Kitoj kurioj šaly toks teismo sprendimas iš esmės būtų neįmanomas, bet Bavarija – kur kas didesnių galimybių šalis, negu Rusija ar Palestina.⁶²

Kitose šalyse skirtos didesnės bausmės už daug mažesnius nusikaltimus nei Bavarijoje už tėvynės išdavystę. Palyginimai išryškino tikrovės paradoksus:

Pavyzdžiui, saksai prieš keletą dienų teisė savo buvusį ministrį pirmininką, pragarsėjusį Zeignerį: jis nesugebėjo pasiaiškinti, kaip jis apmokėjo savo žmonos kailinius, – ir gavo trejus metus kalėjimo, ir galas. O Bavarijoje – ir „revoliucija“ padaryta, ir jos sostinė armotomis apstatyta, ir gatvėse gerokai pasišaudyta bei kraujas pralieta, ir Liudendorfo vedamoji „armija“ lygiai kovą pralaimėjo Miuncheno sienose, kaip ir Prancūzijos laukuose, – ir vis tikrai teismo sprendimas, švelniai pasakius, nei šioks, nei toks.⁶³

Prieš respubliką įvykdyti nusikaltimai oficialiai turėjo būti svarstomi Aukščiausiąjame Teisme Leipgige. Hitlerio byla ten perduota nebuvo. Ji nagrinėta žemesnėje institucijoje – Bavarijos teisme, kuris nepripažino Leipgige išleidžiamų įsakymų. Pateikta ir daugiau paradoksalių pavyzdžių:

Vokiečių karo ministeris net tris kartus įsako uždaryti Miuncheno gatvinį laikraštuką, iš profesijos šmeižiantį valstybės Prezidentą ir karo vadovybę, ir nieko padaryti negali: laikraštukas ne tik išeina, bet ir karo ministeriui koliojamų žodžių nešykštuoja⁶⁴.

Sruoga Muciaus Scevolos slapyvardžiu jau anksčiau kritikavo Bavarijos policijos sąmoningą nenorą vykdyti Leipgigo teismo sprendimus⁶⁵. Matyti, kad šie Sruogos straipsniai susiję – jiems būdingas laisvas perpasakojimas. Sruoga parodė, kad Bavarijos valdžia ir jai pavaldi policija elgėsi priešingai, nei buvo nurodyta Aukščiausiojo Teismo, ir tapo nusikaltėlių sąjungininkėmis. Hitlerio byla ne vien Sruogai atrodė išspręsta nelogiškai. Jos rezultatai papiktino ir pasaulio politikus. Pavyzdžiui, anglai Londone reziumavo, kad „visa ta Bavarų byla išrodžiusi lyg koks farsas. Patys valstybės gynėjai

⁶² [BS] C., „Hitlerio „maištas“ paslapčių šviesoje“, p. 1. Cituojant autentiška rašyba ir skyrība minimaliai koreguota pagal dabartinės kalbos nuostatas, taisytos korektūros klaidos.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ [BS] Mucius Scevola, „Darbininkų šventė Bavarijoje. IV. Fašistai ir valdžia“, in: *Naujienuos, Čikaga*, 1923-06-08, Nr. 135, p. 5.

vietoj rėmę skundą, gynė pačius kaltinamuosius“⁶⁶. Prancūzų spauda rašė, kad „Miuncheno byla tai yra neleistinas dalykas, o Bavarių teisėjai verti yra viso pasaulio paniekos“⁶⁷.

Sruoga, naudodamasis „charakteringų vaizdelių“⁶⁸ kūrimo taktika, plačiau pristatė Bavarijos maištininkus. Pateikti Hitlerio, jo bendrininkų apibūdinimai, Miuncheno įvykių aprašymai – tai parafrazės iš ankstesnių Sruogos straipsnių. Visuose Sruogos tekstuose Vokietijos avantiūristų charakteristikos sutampa arba yra panašios, vis praplečiamos naujomis išvalgomis, papildomos, įtraukiant daugiau pagrindinių veikėjų. Sruogos įsitikinimu, išsamesnė pažintis su Bavarijoje sukulto maišto vadais skaitytojams turėjo padėti geriau suprasti ir įsivaizduoti patį įvykį:

Kad suprasti Bavarijos revoliucijos misteriją, tenka pažvelgti į šios kovos vadovus.

Tai nebuvo kokia idėjinė revoliucija, bet tiktai asmeninė. Susirėmė dvi kartos: jaunieji avantiūristai ir seniai.

Kas liečia Ludendorfą, tai čia gal visai tiktų sena rusų patarlė: general i durak – generolas ir kvailys. Gal kovos lauke Ludendorfas ir yra didis strategas, gal jis yra net genialus, kaip kiti vokiečiai jį pravardžiuoja, karo vadas, bet politikoj – siekia ne toliau gimnazistų išminties. Hitleris, austrijokas, žmogus karšto kraujo, nelyginant kaip Lietuvos darbo federacijos koks daktaras, gabus organizatorius ir dar gabesnis demagogas, bet visų pirma isterikas ir neurastenikas, ir visai neturįs palinkimo nors kartą pagalvoti apie tai, ką jis daro. Italijoje padarė „revoliuciją“ Mussolini, Ispanijoje Primo de Rivera, na, Vokietijoje turėjo padaryti – jis! [...]

Ka[hr]as gi, taip sakant, šakninis bavaras, kūnu ir dūšia suaugęs su savo žeme, su ypatingu bavarų tautos būdu. Kietas, užsispyrėlis, atsargus, gudrus, atkaklus kaip tikras kalnų šalies sūnus. Ir visų pirma – doras žmogus. Įsitikinęs monarchistas, mirtinas neprietelis socialistų, arba, kaip jis sako, marksistų, bet jis tuo nesislepia, neveidmainiauja ir niekam nesilenkia. Su jo nusistatymu ir dabar, ir dėl jo senosios darbuotės Bavarijoje sunku būtų sutikti, bet jo statumo ir kietumo negalima nepripažinti ir negerbti.⁶⁹

Apibūdindamas Hitlerio sąjungininkus, Sruoga paaiškino jų tarpusavio santykius, išryškino nuomonių skirtumus, įvardijo bendrą tikslą ir jo

⁶⁶ [BS] [Anonimas], „Miuncheno bylos išpūdis Anglijoje“, in: *KŽ*, 1924-04-03, Nr. 53, p. 1.

⁶⁷ [BS] [Anonimas], „Prancūzai apie Miuncheno bylą“, in: *KŽ*, 1924-04-05, Nr. 55, p. 1.

⁶⁸ [BS] Mucius Scevola, „Laiškai iš Vokietijos. Hitlerio – Ludendorfo „revoliucija“ Bavarijoje“, p. 4. „Charakteringus vaizdelius“ Sruoga kūrė parodydamas politinio veikėjo „paveikslą“ ir pristatydamas iš detalių sudėliotą kontekstą – „istorijos trupučuką“. Jis dar 1923 m. Miunchene pasirinktą kinematografinio pobūdžio „paveikslų“ kūrimo taktiką pritaikė ir 1945 m. rašydamas garsiausią savo kūrinių *Dievų miškas*.

⁶⁹ *Ibid.*

siekiant pasirinktą skirtingą metodiką, idėjinius nesutarimus, kurie lėmė nesėkmingą Hitlerio maišto pabaigą⁷⁰.

Vokietijoje ir Klaipėdoje rašytuose straipsniuose Sruoga parodė, kaip idėjos bendraminčiai tapo priešais. Hitleris su jį palaikančiomis ginkluotomis pajėgomis 1923 m. lapkričio 8 d. apsupo susirinkimą, kuriame posėdžiavo Vokietijos diktatorius, generalinis komisaras von Kahras. Hitleris jėga privertė jį ir kitus Bavarijos politikus pareikšti, kad jie pritaria ir prisideda prie Hitlerio pradėtos „revoliucijos“, kuria siekta atkurti monarchiją, perimti Berlyno valdžią. Bavarijos ministras pirmininkas von Kahras žinojo, kad Vokietijos policija ir kariuomenė nepalaikė Hitlerio avantiūrų, numanė, kad prieš Bavariją būtų sukilusios kitos Vokietijos žemės, kur Hitleris ir jo bendrininkai neturėjo autoriteto. Von Kahras suvokė, kad, prasidėjus Hitlerio „revoliucijai“, kiltų susidūrimas ir su kitomis šalimis – Lenkija ir Prancūzija, su kuriomis Vokietija, neturėjusi išteklių, tuomet negalėjo kariauti. Von Kahras išvengė karo – jis diplomatiškai apgavo Hitlerį: posėdyje sutiko prie jo prisidėti, o kitą dieną jį ir jo bendrininką Ludendorfą paskelbė tėvynės išdavikais. Von Kahras buvo priverstas numalšinti Hitlerio sukeltą pučą. Neatsitiktinai von Kahro veiklą, gretindamas su Hitlerio darbais, Sruoga įvardijo „bekrauje revoliucija“⁷¹.

Klaipėdoje publikuotas straipsnis, pasirašytas C. slapyvardžiu, yra Miunchene Sruogos parašytų straipsnių, kuriuose išsamiau aptarti Bavarijos revoliucijos įvykiai, trumpesnis, glaustesnis, paprastesnis variantas – tam tikra ankstesnių straipsnių santrauka.

Pabrėžta netikėta mintis, kad Hitlerio „revoliucijos“ skandalas jam ir jo bendrininkams pasitarnavo kaip tolesnės jų veiklos reklama: „O laikraščiai jau praneša žinių apie naujus Bavarijos dešiniųjų „pučo“ planus...“⁷² Objektyviai vertinant, nubaustas turėjo būti visas Bavarijos ministrų kabinetas. Vokietijoje ruošiasi parlamento rinkimams, kurių rezultatai galėjo pakeisti politinę situaciją. Vokietija buvo ir Lietuvos kaimynė, todėl Sruoga skatino būti pasirengus visokiems įvykiams. Individualus situacijos vertinimas būdingas daugeliui rašytojo straipsnių, kaip ir juose pasikartojanti „blogos sėklos“ metafora: „Miuncheno sienose per daug blogos sėklos pasėta [...]“⁷³.

⁷⁰ Idem, in: *Ibid.*, 1923-11-05, Nr. 261, p. 4.

⁷¹ Idem, in: *Ibid.*, 1923-11-06, Nr. 262, p. 4.

⁷² [BS] C., „Hitlerio „maištas“ paslapčių šviesoje“, p. 1.

⁷³ *Ibid.*

Laiškų iš Vokietijos imitacija. Studijuodamas Miunchene Sruoga *Naujiems* siuntinėjo straipsnius, kuriuos vadino laiškais (jiems būdinga laiško forma, laiško poetikos elementai – kreipinys, autoriaus parašas, data, vieta). Šią tradiciją Sruoga pratęsė Klaipėdoje. 1924 m. birželio pradžioje *Klaipėdos žiniose* atsirado skiltis „Laiškai iš Miuncheno“. Pirmasis joje publikuotas tekstas „Hitleris ir beždžionė“⁷⁴ pasirašytas titlonimu Dr. E. M. Jis neįtrauktas į slapyvardžių sąvadą⁷⁵, bet gali priklausyti Sruogai. Galima pateikti argumentų.

Atvirame kritinio pobūdžio laiške-straipsnyje plėtota Sruogai svarbi tema – Hitlerio bylos įvykiai Miunchene. Atnaujinti ankstesnę temą paskatino netikėtas ir sensacingas įvykis – spaudoje paskelbta naujiena, kad „Anglų sodo“ parke, kur studijų metu Sruoga praleisdavo daug laiko, Kleinhesseloher ežero saloje, apsigyveno beždžionė. Sukurtas vaizdelis, kaip beždžionė pateko į salą. Sruogos neretai lankytoje Miuncheno miesto dalyje Schwabinge, kur gyveno dailininkai ir poetai, vienas ponas turėjo ypatingą augintinį – beždžionę Jumbą. Ją vesdavosi pasivaikščioti į Miuncheno sodą, kur rinkdavosi kiti miestiečiai, alaus mėgėjai. Ponas, norėdamas dar labiau atkreipti kitų dėmesį, pasiėmė beždžionę į valtį ir išplaukė į ežerą. Beždžionė Jumba, pasinaudojusi proga, išsoko iš valtės – pabėgo nuo pono ir apsigyveno ežero saloje. Pakalbinta vokiečių žurnalistų, beždžionė Jumba „pareiškė, kad ji norinti toje saloje įkurti naują valstybę. Dėl valstybės formos dar nėsanti galutinai nusistačiusi...“⁷⁶ Pasirinkęs beždžionės Miunchene simbolį, Sruoga ironiškai susiejo politinę Hitlerio bylą ir nepolitinę į laisvę ištrūkusios beždžionės istoriją. Hitleris Miunchene, kaip ir beždžionė ežero saloje, nors ir buvo įkalintas, bet jautėsi nesuvaržytas: „Hitleris tikrai sėdi tvirtovėje, tai yra jis nesėdi, o po miestą pasivaikštinėja“⁷⁷.

Aprašydamas Sovdepiją, Italiją ir Ispaniją – Europos šalis, kurioms būdinga diktatūra, Sruoga pavartojo ir susikurtą terminą „fašizmo beždžionės“⁷⁸. Būtina prisiminti ir Sruogos straipsnius, kuriuose pasakota, kaip vokiečiai ieškojo „tautinio herojaus“, kuris, atėjęs į valdžią, pakeistų

⁷⁴ [BS] Dr. E. M., „Laiškai iš Miuncheno. Hitleris ir beždžionė“, in: *KŽ*, 1924-06-01, Nr. 99, p. 3.

⁷⁵ *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 2, p. 211.

⁷⁶ [BS] Dr. E. M., „Laiškai iš Miuncheno. Hitleris ir beždžionė“, p. 3.

⁷⁷ *Ibid.* Plačiau apie „Landsbergo kalėjimo mūrus“, kur Hitleris „buvo patalpintas nepaprastai keistomis sąlygomis, jo bylai pasibaigus“, žr. [BS] [Anonimas], „Juodos dienos – neprotingos. Hitleris už nuodėmes gailis“, in: *KŽ*, 1924-07-24, Nr. 142, p. 2.

⁷⁸ [BS] C., „Fašizmas ar demokratija“, in: *KŽ*, 1924-07-01, Nr. 122, p. 1.

šalies gyvenimą⁷⁹. Be to, Sruoga jau anksčiau rašė apie tuos laikus, „kada vokiečiai beždžionės pramanymu užsiimdavo“⁸⁰; „Tat jeigu šiais laikais vokiečiai beždžionės ar jai lygios esybės ir nebegali pramanyti, tai visai nėra pamato laukti, kad jie anksčiau ar vėliau nesumanys pramanyti monarchą. Nėra abejonės“⁸¹. Hitlerio bylai pasibaigus, Miunchene valdžia, siekusi atkurti monarchiją, nepasikeitė. Bavariją toliau valdė von Kahras: „Lyg kad nieko nebūtų atsitikę...“⁸² Tik „saloje viešpataujanti beždžionė nuolat šaukia: „Tegyvuoja respublika!“⁸³ Hitleris, po pusės metų išėjęs į laisvę, kūrė planus, kaip legaliai tapti Veimaro Respublikos vadovu – Vokietijos kancleriu⁸⁴. Skirtingu laiku rašytus Sruogos straipsnius susieja ta pati aliuzija, kuriai suvokti reikia platesnio konteksto žinių.

Vėliau Sruoga, prisidengęs ironimu Pridotkas, išspausdino laišką iš Berlyno, kuriame rašė apie vokiečių parlamentą⁸⁵. Reichstago nuotaikos įtaigiai perteiktos, parodant kelių kraštutinių nacionalistų (Albrechto von Graefe) ir komunistų (Ericho Kunzo, Ruth Fischer) paveikslų šķikus – šaržus, kurie susiję su jų kraštutinėmis politinėmis nuostatomis ir įsivaizduojama Vokietijos ateitimi. Reichstagas pavaizduotas kaip aukščiausios valstybės institucijos parodija: tarp hitlerininkų, komunistų ir socialdemokratų „iškiilo tokių smarkių ginčų, kokių ne kiekviename jomarked estis – koliojosi, kas kaip norėjo ir mokėjo“⁸⁶. Asmeniniai ginčai baigėsi muštynėmis. Vokietijos parlamente, kaip ir Hitlerio surengto pučo metu, planuota tėvynės išdavystė – ketinta nušalinti Vokietijos valdžią.

Žinutės apie Vokietiją. *Klaipėdos žiniose* nuo 1924 m. balandžio mėnesio publikuotos ir nepasirašytos žinutės, kuriomis trumpai perpasakotos Vokietijos naujienos iš svarbiausių šalies laikraščių – *Berliner Tageblatt*, *Vossische Zeitung*, *Deutsche Allgemeine Zeitung* (DAZ), *8 Uhr-Abendblatt*. *Natio-*

⁷⁹ [BS] Padegėlis Kasmatė, „Laiškas iš Miuncheno. Politinė mistika ir fašistai“, p. 2–3.

⁸⁰ Padegėlis Kasmatė, „Laiškai iš Miuncheno. I. Apie beždžionę ir kitus prasimanymus“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1921-12-09, Nr. 287, p. 4.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² [BS] Dr. E. M., „Laiškai iš Miuncheno. Hitleris ir beždžionė“, p. 3.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ [BS] Pridotkas, „Iš vokiečių parlamento praktikos (laiškas iš Berlyno)“, in: *KŽ*, 1924-06-20, Nr. 113, p. 2.

⁸⁶ [BS] [Anonimas], „Boksas vokiečių parlamente. Ranką nusukė. Žandą ištepnojo“, in: *KŽ*, 1924-06-29, Nr. 121, p. 5.

nal-Zeitung. Žinutės informavo skaitytojus apie Bavarijos aktualijas, tarp jų ir Hitlerio bylą, su šiuo procesu susijusias realijas, pranešė apie nubaustų, įkalintų hitlerininkų likimą⁸⁷.

Įprastai lakoniškomis standartinėmis agentūrinėmis žinutėmis būdinga neutrali, be vertinamųjų elementų kalba. *Klaipėdos žiniose* publikuotos individualia raiška išsiskyrusios autorinės žinutės. Joms būdingi šie požymiai: ironiškos pavadinimų formuluotės, turinio analogijos, subjektyvų vertinimą atspindintys skirtukai. Pavyzdžiui, išspausdinta žinutė „Bavarijos tautininkų patriotizmas“ turėjo paantraštę – patarlę lotynų kalba „Ubi bene ibi patria“ („Kur gerai, ten ir tėvynė“). Žinutės turinys skelbė apie sulaikytiems Vokietijos monarchistams palankų Bavarijos teismo sprendimą, lėmusį ir Hitlerio bendrininko Otto von Lossowo pasirinkimą – pasitraukti į Turkijos respubliką, pereiti į anksčiau Sruogos straipsniuose paminėto turkų revoliucionieriaus Mustafos Kemalio Paschos armiją⁸⁸:

Berlynas, 3. 4. Žiniomis iš Miuncheno, tardymo darbas dėl Kahro, Lossowo ir Leissnerio greitai laiku būsias sustabdytas. Lossovo artimose sferose kalbama, kad Lossovas nebegrišias į Bavariją, o esąs pasižadėjęs įstoti į Turkų armiją⁸⁹

Sruoga domėjosi, kaip vyko rinkimai į Vokietijos parlamentą, kokias deputatų kandidatūras iškėlė partijos. Žinutėse pateikta intriguojančios informacijos:

Vokiečių liaudies laisvės partija stato Ludendorfą kandidatū į Reichstagą. Jis yra pirmas įtrauktas sąrašas, taip, kad jo išrinkimas į Reichstagą beveik užtikrintas.⁹⁰

Ludendorfas, paleistas iš kalėjimo, sulaukė išskirtinio dėmesio Bavarijoje:

Nauenas, 7–IV. (E.). Liudendorfas kitą dieną po savo išteisinimo gavo 3000 sveikinimo telegramų. Penki laiškanėšiai visą dieną buvo užimti nešiojimu sveikinimo laiškų ir telegramų Liudendorfo rezidencijon Miuncheno priemiesty. Feldmaršalas Hindenburgas taip pat pareiškė širdingą pasveikinimą savo senam kolegai.⁹¹

⁸⁷ [BS] [Anonimas], „Bavarijos sukilėlių nuteisimas“, in: *Ibid.*, 1924-04-02, Nr. 52, p. 4.

⁸⁸ [BS] Padegėlis Kasmatė, „Laiškas iš Miuncheno. Politinė mistika ir fašistai“, p. 2.

⁸⁹ [BS] [Anonimas], „Bavarijos tautininkų patriotizmas“, in: *KŽ*, 1924-04-04, Nr. 54, p. 4.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ [BS] [Anonimas], „Liudendorfas per dieną gavo 3000 laiškų“, in: *KŽ*, 1924-04-09, Nr. 58, p. 4.

Sruoga sekė Vokietijos spaudoje paskelbtas žinias apie Lietuvą. Jis reagavo į Lietuvą nukreiptus kompromituojančius pranešimus, stengdavosi juos paviešinti *Klaipėdos žiniose*. Pavyzdžiui, vienoje žinutėje konstatuota, kad „paplito negarbingų raštų apie Lietuvą“⁹². Pabrėžta, kad „[l]ietuvių laikraščiuose apie vokiečius panašių dalykų nebuvo“⁹³. Vokiečiai Lietuvos konsulą Berlyne ir generalinį direktorių kaltino korupcija – tariamai labdaringa veikla. Sruogai žurnalistikos srityje buvo ypač svarbus vertybinis kriterijus. Jis netoleravo melagingų pranešimų, į juos sąmoningai atkreipdavo visuomenės dėmesį.

Klaipėdos realijos. Žemės ūkio rūmai, ideologinė spauda. Dirbdamas *Klaipėdos žiniose* Sruoga daugiausia rašė apie Klaipėdos krašto įvykius, kurie buvo susiję ir su Vokietija. Jo straipsniuose keltos Miunchene labiausiai išryškėjusios, bet universalios problemos – asmens sąmoningumo, tautinio identiteto, sąžiningos politikos. Sruogos straipsniuose atsispindėjo ir aktualūs to meto pasaulio įvykiai, tautų santykiai, tarptautinė politika.

Antrame *Klaipėdos žiniose* išspausdintame straipsnyje Sruoga akcentavo nebe Miuncheno, o Klaipėdos krašto paradoksus. Straipsnis pradėtas imituojant pasakos stilišką: „Dideliai keistų dalykų dedas mūsų mažame Klaipėdos kraštely“⁹⁴. Atkreiptas dėmesys į Klaipėdos žemės ūkio rūmus. Jie turėjo rūpintis žemės ūkio reikalais, bet buvo uždaryti. Jų valdžios atstovai vokiečiai vykdė prieš valstybę nukreiptą politiką, agitacinį darbą. Jurgio Gervės slapyvardžiu pasirašytame straipsnyje Sruoga pratęsė ir patikslino šią mintį ironišku komentaru:

Buvo tokie „rūmai“. Ką jie veikė – niekas nežino. Jie bent gyvuliams davinėjo liudymus, kad jie cholera neserga. Juose, žinoma, sėdėjo vokiečių dauguma. Ir reikalų vedėją turėjo pasisamdę iš Vokietijos. O šis ponas pasirodė esąs ir vokiečių šnipas, ir tamsių dalykų agentas. Už jo neūkiškus darbus Direktorija ėmė ir išvarė jį į Vokietiją. Tuomet tie Ūkio rūmai pakėlė didžiausį gvoлтą. Ėmė rašyti protesto rezoliucijas, politikauti. Kadangi Klaipėdoj yra kam ir be jų politikuoti, tai Direktorija ėmė tuos rūmus ir paleido.⁹⁵

⁹² [BS] [Anonimas], „Dvi taktikos“, in: *KŽ*, 1924-04-04, Nr. 54, p. 2.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ [BS] C., „Provincialinė išmintis“, in: *KŽ*, 1924-04-06, Nr. 56, p. 1.

⁹⁵ [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. III. Trys „revoliucinės“ reformos“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1924-06-04, Nr. 136, p. 4.

Nors Klaipėdos žemės ūkio rūmai panaikinti, tačiau šiai institucijai priklausęs laikraštis *Memelländische Rundschau* (Klaipėdos krašto apžvalga) išliko. Jis leistas vokiečių kalba ir buvo skirtas politikai: „Tiktai vietoj ūkio reikalų velias dar giliau į politiką ir mankštinasi religinėse problemose“⁹⁶. Politinė agitacija vertėsi valdžios sprendimais nepatenkinti Klaipėdos krašto žemdirbiai ir dvasininkai.

Žemdirbius piktino panaikintų Žemės ūkio rūmų rezultatas – užkirstas kelias prekyba gyvuliais. Vokiečiai, uždarę sieną, nebeįsileido į Prūsiją gyvulių iš Klaipėdos krašto. Taip pasielgę vokiečiai skatino žemdirbius sukilti prieš Klaipėdos krašto Direktoriją⁹⁷. Be to, Klaipėdos kraštui tapus Lietuvos dalimi, siekta, kad krašte veiktų ne vokiška, o sava bažnytinė vyresnybė, kuri nepriklausytų nuo svetimos valstybės. Dvasininkai, kurių daugumą sudarė vokiečiai, buvo suinteresuoti Klaipėdos krašte palaikyti vokišką tvarką, nes ji jiems senatvėje garantavo pensijas. Oficialiai kalbėta tik apie „pavojų evangelikams iš katalikiškos Lietuvos“⁹⁸. Todėl vokiečių dvasininkai tarėsi su Vokietijos bažnyčios taryba Berlyne, „kaip iš Klaipėdos krašto bažnytinės organizacijos padaryti Prūsų kampininką“⁹⁹.

Žemės ūkio rūmų laikraštis tapo prieš Direktorijos priimtus sprendimus maištaujančių žemdirbių ir dvasininkų tribūna. Siekiant atskleisti situacijos absurdiškumą, pasitelktas vaizdingas palyginimas:

Sako, ukrainietis važiuojęs išilgai savo stepus, puodų vežimą prisikrovęs. Važiuoja dieną, kitą – stepams galo nematyti. Staiga užvažiavo ant akmenio, apvirto su visu vežimu ir atsistojęs keikias: bisova tisnota – velniškas ankštumas! Vadinas, begaliniai stepai per ankštūs!¹⁰⁰

Sruoga šį vaizdelį apibendrino ironišku teiginiu. Jis nukreiptas į pasyvią Klaipėdos krašto valdžią, kuri nesugebėjo laiku imtis tinkamų priemonių – kartu su rūmais uždaryti jų leisto laikraščio. O labiausiai – į vokiečių interesus palaikančius politikus Klaipėdos krašte:

Jei suprantamas ukrainiečio pasipiktinimas, kad stepuose puodai sudužo, tai kaip stebėtis, kad suinteresuoti asmens pyksta, jei taip netikėtai jų slapta ugdyti idealai suglamdyta! Koks ten idealas ir yra – jis vis tik ne puodas...¹⁰¹

⁹⁶ [BS] C., „Provincialinė išmintis“, p. 1.

⁹⁷ [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. III. Trys „revoliucinės“ reformos“, p. 4.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ [BS] C., „Provincialinė išmintis“, p. 1.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*

Paradoksalu, kad panaikintų Žemės ūkio rūmų laikraštis, apgaudinėdamas skaitytojus, didžiavosi kultūringu elgesiu. Straipsnis pabaigtas aforistiškai – prancūzų rašytojo Anatole'io France'o ironiška mintimi:

Kas nemano apie save, kad jis yra pasaulio ašis, ir nedaro taip, tarytum jis ja būtų? Kiekvienas iš mūsų mano, kad pasaulis jame pasibaigia. Jei aš kalbu apie mus, aš ir gyvulių nepamirštu. Nėra tokio gyvulio, kuris nesijaustų esąs aukščiausias pasaulio tikslas, aplink kurį visa prigimtis sukasi.¹⁰²

Sruoga neretai į straipsnius įterpdavo ar juos pabaigdavo citatomis – intertekstinėmis nuorodomis. France'as buvo ypač mėgstamas Sruogos rašytojas dėl „ironijos apoteozės“¹⁰³ – švelnaus ir geranoriško, pyktį raminančio juoko. Ne veltui *Klaipėdos žiniuose* Sruoga paminėjo prancūzų rašytojo aštuoniasdešimtųjų metų jubiliejaus sukaktį¹⁰⁴, vertė ir publikavo jo kūrinių fragmentų¹⁰⁵.

Viename Sruogos straipsnyje pradėtos pasakoti istorijos fragmentas dažniausiai išplečiamas, papildomas ar pratęsimas kituose jo rašiniuose. Pavyzdžiui, galima sužinoti, kas vyko tada, kai Klaipėdoje buvo uždaryti Žemės ūkio rūmai¹⁰⁶. Straipsnis pradėtas priežodžiu – „Peštynes baigus kumščiais nebemostaguojama“¹⁰⁷. Šią aksiomą paneigė liaudies išmintis – „kas nukritęs neužsimuša, tas vėl atsipeikėja“¹⁰⁸. Per Klaipėdos krašto vokišką spaudą buvę Žemės ūkio rūmų vadovai vokiečiai siekė įrodyti, kad jų veikla neteisėtai uždrausta. Klaipėdoje ir Šilutėje vykusiuose susirinkimuose vaidinta „komedija“¹⁰⁹ (ši terminą Sruoga straipsniuose dažnai vartojo¹¹⁰). Imituojant balsų daugumą („vienbalsiu protestu“¹¹¹) nesąžiningai priiminti suklastoti nutarimai. Žemės ūkio rūmų Valdyba apkaltinta apolitiškumu – „už tai, kad nepadėjo Rūmams priešvalstybiniai politikuoti!“¹¹²

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ [BS] B. Sirakūzinas, „Anatole France“, in: *KŽ*, 1924-04-18, Nr. 66, p. 3.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ [BS] J. Velbieka, „Anatolis France, „Iš Epikūro darželio“, in: *KŽ*, 1924-04-20, Nr. 67, p. 2, 7.

¹⁰⁶ [BS] [Anonimas], „Kaip protestai fabrikuojami“, in: *KŽ*, 1924-04-12, Nr. 61, p. 4.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ [BS] Mato, „Susirinkimo uždarymo komedija“, in: *KŽ*, 1924-04-12, Nr. 61, p. 4.

¹¹⁰ [BS] Mucius Scevola, „Darbininkų šventė Bavarijoje. IV. Fašistai ir valdžia“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-06-08, Nr. 135, p. 5. Šiame straipsnyje aprašytas fašistų ir Bavarijos policijos susidūrimas Miunchene – „puikiai inscenuota komedija“, „komedija“.

¹¹¹ [BS] [Anonimas], „Kaip protestai fabrikuojami“, p. 4.

¹¹² *Ibid.*

Maištauta prieš Valdybos pirmininką lietuvį, kuris nepalaikė vokiečių nacionalistinių idėjų.

Vėliau Klaipėdos krašto Direktorija paskelbė rinkimus į Žemės ūkio rūmus. *Klaipėdos žiniose* paskelbus kandidatų sąrašą, linkėta, kad „šie rūmai būtų tikrai ūkiški ir kad juose sutiktų ūkininkai lietuviai ir vokiečiai, kurių ūkiškieji interesai yra bendri, kad nebūtų naujuose rūmuose politikuojuama ir kad jie dirbtų krašto naudai ir visai valstybei“¹¹³.

Klaipėdos miesto Taryba. Kitų Sruogos straipsnių objektas panašus – priešvalstybinė politika Klaipėdos krašte¹¹⁴. Klaipėdos miesto Taryba, baigdamą darbą, elgėsi priešingai, nei įprasta pasaulyje. Užuoat išlikusi nešališka ir objektyvi, ji sąmoningai būrė naujus vokiečiams lojaliaus valdžios atstovus. Ne veltui Sruoga ironizavo, kad nueinanti valdžia „susirūpino laimėti vokietinimo politikos prizą“¹¹⁵. Klaipėdos valdininkai elgėsi ne kaip kultūringi europiečiai, o kaip provincialai: „Mūsų miesto galvos, mūsų „valios reiškėjai“ savo darbais įrodo, kad Vakarų Europos kultūringos tradicijos Klaipėdoj – Null und Nichts – nulis ir niekis“¹¹⁶. Šį posakį Sruoga studijų metu mėgo kartoti. Žodžius „Null und Nichts“ ištarė Bavarijos lyderis von Kahr. Pirmąkart šis posakis įrašytas laiške Vandai Daugirdaitei. Siekta parodyti, kad studijų pabaigoje gautas diplomas neturi reikšmės, kur kas svarbesnės universitete įgytos žinios: „Mums diplomas, Kahro žodžiais sakant, Null und Nichts. Man gal kiek dar turi prasmės pabandyti – baigt komediją, bet Tau – juk dar labai daug laiko“¹¹⁷.

Klaipėdos miesto Tarybos valdžios rinkimų procesas buvo nedemokratiškas, šališkas, todėl neteisėtas. Klaipėdos miesto Taryba pranešimus, susijusius su rinkimais, oficialius rinkimų sąrašus spausdino tik viename partiniame laikraštyje *Memeler Dampfboot*. Šis miestelėnams, pirkliams ir valdininkams skirtas laikraštis, „kupinas tulžies prieš lietuvius“¹¹⁸, Sruogos straipsniuose įvardytas kaip vokiečių propagandos šaltinis¹¹⁹.

¹¹³ [BS] [Anonimas], „Kandidatų sąrašai Klaipėdos apskrities rinkimams į Žemės ūkio rūmus“, in: *KŽ*, 1924-07-01, Nr. 122, p. 3.

¹¹⁴ [BS] R., „Iš Klaipėdos miesto valdybos politikos“, in: *KŽ*, 1924-04-20, Nr. 67, p. 1.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ [BS] R., „Iš Klaipėdos miesto valdybos politikos“, p. 1.

¹¹⁷ Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, 1923-12-17, in: *BSR*, t. 17, kn. 1, p. 406.

¹¹⁸ [BS] Padegėlis Kasmatė, „Laiškai iš Klaipėdos. VI. Kai kurie kovos momentai“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1922-11-25, Nr. 278, p. 4.

¹¹⁹ [BS] R., „Iš Klaipėdos miesto valdybos politikos“, p. 1.

Sruoga straipsnį, skirtą rinkimų politikai, pabaigė kritiška išvada apie Klaipėdos miesto valdininkų elgesio kultūrą: „Ir visa tai dedas „kultūringoj“ Klaipėdoj“¹²⁰. Mintį pratęsė retorinis klausimas: „Nejaugi tai būtų savitosios Klaipėdos „kultūros“ pažibos?!“¹²¹

Klaipėdos žiniuose parašytas atsisveikinimo žodis buvusiems Klaipėdos miesto valdininkams. Prieš straipsnį pateiktas ir asmenų, pretendavusių į Klaipėdos miesto seimelio valdžią, sąrašas, kuris anksčiau buvo pasiekiamas tik vokiškoje spaudoje. Sruoga norėjo, kad su juo susipažintų ne vien ideologai, bet ir kitaip manantys suinteresuoti asmenys¹²². Atsisveikinimas su kadenciją baigusiais Klaipėdos miesto Tarybos nariais buvo komiškas. Jiems už darbus ne pagarbiai dėkota – jie viešai pažeminti, išpeikti dėl apsileidimo, netakto, tiesioginių pareigų vengimo. Klaipėdos miesto Taryba „viskuo rūpinos, tik ne Klaipėdos miesto gyventojų gerbūviu bei ūkio reikalais“¹²³.

Kad labiau įtikintų dienraščio skaitytojus ir juos paveiktų, Sruoga pateikė Tarybos pirmininko, Klaipėdos miesto burmistro Roberto Grabowo šaržą:

Visų pirma – pirmasai burgomistras ponas Grabovas. Iš pašaukimo – diletantas, iš amato – blogo tono politikieris, tik nieku būdu ne ūkininkas. Jam užtenka laiko po užsienius trankytis, landžioti po Eiropos priemenes, kur jo ne tik niekas neprašo, bet ir neįsileidžia, kur jis tiktai Klaipėdos miesto gerą vardą teršia, jis ne tik miesto tvarka nesirūpina, bet nesidrovi net patsai skandalingą netvarką kelti.¹²⁴

Daugiausia kritikos ir pasmerkimo sulaukė Klaipėdos miesto burmistro veikla, ypač jo sukurtas „Autonomieverbandas“. Ši „Autonomijos sąjunga“ siekė Klaipėdos krašte įkurti laisvą vokišką valstybėlę. Klaipėdos miesto Taryba palaikė burmistro idėją – kartu su juo vykdė antilietuvišką politiką. Sruoga laikė savo pareiga pateikti naujos Tarybos rinkėjams objektyvią informaciją apie susidariusią situaciją, nes kituose laikraščiuose ji pateikta

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Ibid.* Sruoga mėgo „kultūros“ pažibų“ metaforą, įvairius jos variantus, pvz.: „melendiškos“ kultūros pažibos“. Pasikartojantys tautiškai nesusipratusių klaipėdiečių, Klaipėdos krašte gyvenusių vokiečių apibūdinimai atskleidžia ir įvairiais slapyvardžiais pasirašytų straipsnių autorystę.

¹²² [BS] C., „Miesto Tarybą palydint“, in: *KŽ*, 1924-04-24, Nr. 69, p. 1.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ *Ibid.* Apie Klaipėdos socialdemokratų atstovo Roberto Grabowo veiklą plačiau žr. [BS] Tertius, „Kamerado“ Westphal'io gestikuliacija, arba Klaipėdos socialistų poteriai“, in: *KŽ*, 1924-08-05, Nr. 152, p. 2.

tendencingai. Sruoga įvardijo didžiausią Tarybos problemą – nesugebėjimą pasitarnauti krašto gerovei, jo vokietinimą:

Miesto oficialinėse įstaigose lietuviškai nesusikalbėsi, gatvių pavadinimai – vien vokiški, šiaip viešų įstaigų pavadinimai – vien vokiški, miesto policija – vokiška... Jeigu pasitaiko kur viešai ir lietuvių kalba pavartoti, – ten taip kalba sudarkoma, kad geros valios esimą sunku neįtarti!¹²⁵

Sruoga aprašė Tarybos vykdytą diskriminacinio pobūdžio kalbos ir mokslo, kultūros įstaigų politiką. Taryba pasitarnavo tik vokiškoms Klaipėdos krašto institucijoms (pavyzdžiui, teatrui), kurias nuolat rėmė. Sruoga, kaip teatrologijos ekspertas, paaiškino, kodėl Tarybos parama vokiškam teatrui Klaipėdoje buvo nemotyvuota:

Kai organizavos lietuvių gimnazija, per didelį vargą tesurasta vos tik poris kambarėlių – ten, kur ir ieškot nereikėjo. Tuo tarpu vien vokiečių teatrui palaikyti išmetama didžiausi pinigai. Mokesčiai renkami iš visų miesto gyventojų, ne vien vokiečių, tuo tarpu kitoms tautoms šiuo žvilgsniu nieko neduodama. Dar šis dalykas būtų šiaip taip gal ir galima pateisinti, jei Klaipėdos miesto teatras būtų kultūros įstaiga. Tuo tarpu jis toksai toli gražu nėra. Meno reikalas jame tiek blogai pastatytas, veikalai jame tiek darkoma, kad tokiam teatrui vietos gal ir galėtų rasti kur Azijoje, bet ne Nemuno pakrantėje! Klaipėdos miesto teatras savo nekultūringumu tikrai veda į blogą pagundą ir taip jau nelabai kažkokį Klaipėdos piliečių skoni! Tokio teatro esimas galima pateisinti tik vien tuo, kad jis vokiškas. Bet tokiais dalykais užsiiminėti miesto Taryba iš esmės neprivalėtų. O jei ji tai daro, jei ji pataikauja minios nekultūringumui – ar gal dar tamsesnės kilmės samprotavimų turi – tai tik parodo tikrąjį miesto Tarybos veidą.¹²⁶

Vokiečių teatro Klaipėdoje kritikos leitmotyvas pasirodė ir panašiu metu Ramojaus slapyvardžiu paskelbtame straipsnyje. Jame pabrėžta, kad kultūros kokybė nesuinteresuoti vokiečiai skirdavo nepagrįstai didelį finansavimą ne lietuviškai kultūrinei veiklai, o tik vokiškajai. Pavyzdžiui, nerėmė Klaipėdos simfonijos orkestro, nes jo sudėtyje nebuvo nė vieno muzikanto vokiečio¹²⁷.

C. slapyvardžiu pasirašytą straipsnį „Miesto Tarybą palydinti“ priskirti Sruogai leidžia Ramojaus geonimu, neabejotinai priklausančiu Sruogai, pasirašytas straipsnis „Kultūros problema Klaipėdos krašte“. Abu straipsnius susieja bendra Klaipėdos krašto kultūros problemoms skirta tematika. O ją atskleisti padeda straipsnius sujungiantis segmentas, skirtas lietuviško

¹²⁵ [BS] C., „Miesto Tarybą palydinti“, p. 1.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ [BS] Ramojus, „Kultūros problema Klaipėdos krašte“, in: *KŽ*, 1924-05-28, Nr. 96, p. 1.

ir vokiško teatro refleksijai. Vėliau paaiškės, kad ir sąvoka „kulturtregeriai“ vartojama ne viename Sruogos straipsnyje.

Klaipėdos miesto Tarybos vokiška valdžia (Taryboje nebuvo nė vieno lietuvių atstovo)¹²⁸ nesirūpino ne tik krašto kultūra, bet ir ūkiu, tvarka. Valdininkai gyventojus nepagrįstai apkrovė naujais mokesčiais – nepateisino rinkėjų lūkesčių. Straipsnis parašytas kaip kadenciją baigusią Tarybos atstovų antireklama. Žmonės, po savaitės eidami balsuoti už naująją Tarybą, turėjo susiprasti ir išsirinkti tinkamesnius atstovus, kurie atgaivintų krašto kultūrą, ūkį, ekonomiką.

Tolesniuose straipsniuose aptarti Klaipėdos miesto Tarybos rinkimų išpūdžiai. Rinkimuose išsiskyrė dvi partijos (socialistų ir „ordnungsverbändlerių“ – „tvarkos sąjungos“). Pastebėta, kad jų atstovų elgesys buvo ne kultūringas¹²⁹. Vokiečiai, kovodami tarpusavyje, įsivėlė į muštynes, kurios kilo ne dėl skirtingos ideologijos, o dėl asmeninių motyvų. Todėl straipsnyje iškilo Sruogos pamėgta analogija – Lietuvos (Klaipėdos) sugretinimas su Sovdepijos Azijos provincijomis. Neatsitiktinai pakartota ir „didelės juodos dėmės“¹³⁰, užtemdžiusios Klaipėdos krašto kultūros gyvenimą, metafora. Pabrėžtas kontrastas: „tvarkos sąjungos“ atstovai kėlė chaosą. Jų programoje neatsispindėjo reikšmingų darbų: „Užtat joms įdomu prūsų militarizmo liekanos – nuverstos militarizmo stovylos, užtat joms įdomu Ženevos diplomatijos priemonės, Berlyno trotuarai, rentenmarkės...“¹³¹

Klaipėdos miesto Tarybos rinkimai palyginti su valsčiaus Tarybos rinkimais Žemaitijoje. Žemaičiai tarpusavyje nesivaidijo, turėjo konkrečių ir kraštui svarbių planų: kaip patobulinti mokyklas, išplėsti ligonines, pastatyti naują tiltą. Padaryta išvada, kad „ši rinkimų diena aiškiai parodė, koks begalinis skirtumas tarp Klaipėdos piliečių „kultūros“ ir žemaičių kultūros. Jei klaipėdiškių kultūringumą ir žemaičių kultūringumą sudėti ant svarstyklių, tai žemaičiai toli, toli nusvertų. Bet klaipėdiškiai vis viena rėktų: ei, žiūrėkite, jūs kaip žemai, o mes – kaip aukštai!“¹³²

Straipsnyje išreikšta viltis, kad naujai išrinkta Klaipėdos miesto Taryba „sugebės pasikelti į atitinkamą Klaipėdos miestui kultūrinį lygį“¹³³. Pabai-

¹²⁸ [BS] Brolis, „Tautinė politika miesto taryboje“, in: KŽ, 1924-05-10, Nr. 82, p. 2.

¹²⁹ [BS] C., „Rinkimų refleksijos“, in: KŽ, 1924-04-30, Nr. 74, p. 1.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

goje įrašytas ir Sruogos dažnai ironiškai vartotas vertinys iš vokiečių kalbos – „kulturtregeriai“ (plg. „kulturträger“ – kultūros „nešėjas“). Sruoga Klaipėdos miesto Tarybai linkėjo atkurti „Tvarkos sąjungos“ atstovų sugriautą miesto įvaizdį ir pasitikėjimą valdžia. Jis manė, kad naujai išrinkti Klaipėdos miesto Tarybos nariai „savo kūrybos darbais nuplaus tą bjaurią dėmę, kuria suteršė Klaipėdos vardą „ordnungsbündleriai“ bei kiti tamsaus plauko „kulturtregeriai““¹³⁴. Jiems apibūdinti skirti ir ironiški Sruogos posakiai: „Kur yra tam tikra ideologija, ten yra ir tos ideologijos davatkų. Kur yra davatkų – kaip ten išvengti fanatingo apakimo. Kur yra apakimas – kaip ten kalbėti apie lygsvarą ar taktą, apie sąmonę ar sveiką protą“¹³⁵. „Ordnungsbuntas“, klaipėdiškių ironiškai pervadinta „tvarkai neprieteliška“ sąjunga¹³⁶, Klaipėdos miesto Tarybos rinkimus pralaimėjo: „[Š]itas „buntas“ buvo įstojęs ne už tobulinimą, persenusio atnaujinimą, pažangą, bet už senojo palaikymą, ir tiktai už tai, taigi už **sustingimą!** O sustingimas juk yra tikras tvarkos naikintojas („neprietelis“)“¹³⁷.

Lietuvių ir vokiečių kalbos. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, šiame regione lietuvių ir vokiečių kalbos vartotos lygiateisiškai. Nepaisant to, laikraštyje *Memeler Dampfboot* dominavo vien vokiečių kalba. Lietuviški tekstai rašyti atmetinai, su klaidomis. Pavyzdžiui, Sruogą piktino faktas, kad Klaipėdos miesto Tarybos rinkimų dalyviams dalis informacijos pateikta netaisyklinga lietuvių kalba:

Minėtame laikrašty visi kandidatų sąrašai paduoti viena vokiečių kalba, kai kur padėti užrašai lietuvių kalba – su bjauriausiomis klaidomis. Prie sąrašų niekur nepažymėta, kur koks sąrašas kokios organizacijos. O vienas sąrašas įdėta viena lietuvių kalba – visai nežmoniška kalba parašytas. Paragrafe kandidato „užsiėmimas“ – parašyta: „Piningociuj“, „Seine“, „Namų Stabytojas“ ir t. t.

Arba vėl sąrašė garlaivių, vaikščiojančių į užmario Smiltynę, vokiečių žodis „regenfrei“ [Regen frei – be lietaus] lietuviškai rašoma „litingumi ori“ – visai atažagariai, – nekalbant apie tai, kad visas skelbimas neįmanoma lietuvių kalba parašytas.¹³⁸

Pasipiktinęs pilietis informavo apie klaidingus užrašus Smiltynėje:

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ [BS] [Anonimas], „Iš laikraščių“, in: *KŽ*, 1924-05-14, Nr. 85, p. 3.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ [BS] R., „Iš Klaipėdos miesto valdybos politikos“, p. 1.

Klaipėdos pajūryje, būtent Smiltynėje, palei maudykles radau lentą su tokiu lietuvišku parašu: „Pergimas leistas tikrai maudykle lankantiems asmenims. Miesto Taryba“. Aštuoni žodžiai ir keturios rašybos klaidos! Turiu pastebėti, kad toje pat lentoje padėtasis vokiečių kalba tekstas yra parašytas visai teisingai. Ką nori miesto Taryba prirodyti – ar savo panieką lietuvių kalbai, ar nesugebėjimą prižiūrėti, kad lietuviškieji parašai būtų teisingai dedami. **Šitokių darytų parašų lietuvių visuomenė negali kęsti!**¹³⁹

Į viešai paskelbtų tekstų riktus dėmesį galėjo atkreipti redaktorius, kuriam rūpėjo taisyklinga ir sklandi kalba, arba susipratęs lietuvis, kurį žeidė atvirai ignoruota lietuvių kalbos vartojimo teisė. Reikia prisiminti, kad tuo metu Klaipėdos krašte, be kitų, vyko ir kalbos reforma. Nepaisant oficialios pozicijos dėl lietuvių ir vokiečių kalbų vartojimo lygiateisiškumo viešose įstaigose, „lietuvių kalba buvo užguita ir užėsta, kad jos Klaipėdos mieste nei nežymu“¹⁴⁰. Vietos vokiečiai sąmoningai kovojo prieš lietuvių kalbą: „[L]ietuviai esą vokiečių kultūrą griauna“¹⁴¹.

Pasipiktinusio piliečio slapyvardžiu buvo prisidengęs Sruoga. Identifikuoti asmenį padeda straipsnyje paminėta Smiltynė, kur Sruoga, dirbdamas Klaipėdoje, gyveno. Laiškuose jis rašė, kad, persikėlęs į Klaipėdą, planavo apsigyventi Smiltynėje:

Aš vis manau, pavasarį, kai mes būsim visai kartu, kur mes apsistosis gyventi? Aš manau, kad būtų geriausia Klaipėdoj. Aš manau, kad mes butą gautumėm pas Žilių, kur pernai šimkus gyveno, – jis dabar savo vilą nusipirko. O pas Žilių mes turėtumėm gražią „salką“ – 4 kambariai ir virtuvė. Iš vienos pusės jūra – langai išeina, iš kitos pusės miškas – pušynas, toliau už 20 min. plačiosios marės. Taip vadinamajame „Sandkrugė“. Man ten labai norėtusi gyventi [...];¹⁴²

Jeigu kartais pas Žilių nebūtų galima, tai kad pasiklausinėtų šiaip Sandkrugė po vilas – kaip tik tame rajone aš norėčiau gyventi.¹⁴³

Aprašytas Klaipėdos krašto Taryboje vykusio posėdžio metu kilęs ginčas dėl lygių kalbos vartojimo teisių. Posėdžio pirmininkas nepaisė Klaipėdos krašto statuto, kurio laikydamasis oficialiai turėjo vartoti dvi kalbas – vo-

¹³⁹ [BS] Pasipiktinęs pilietis, „Netikę parašai“, in: *KŽ*, 1924-07-10, Nr. 130, p. 3.

¹⁴⁰ [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. III. Trys „revoliucinės“ reformos“, p. 4.

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, 1923-08-15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 487, l. 2r.

¹⁴³ Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Būgius, iki 1923-10-16, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 489, l. 1v.

kiečių ir lietuvių. Jis ignoravo lietuvių kalbą, o posėdžio dalyvius kvietė balsuoti tik vokiškai. Balsavimas turėjo būti pakartotas, laikantis statuto reikalavimo. Pabrėžtas ryžtas kovoti už savo teisę kalbėti lietuviškai¹⁴⁴.

Lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškam vartojimui skirtas dar vienas straipsnis, pasirašytas entomonimu Žiogas¹⁴⁵. Jame aptarta laikraštyje *Memeler Dampfboot* išspausdinta rezoliucija, nukreipta prieš lietuvius, lietuvių kalbą. Vokiečiai protestavo dėl to, kad jų vaikai turėjo lankyti lietuvių kalbos pamokas mokyklose. Vokiečių įsitikinimu, lietuvių kalbos sunku išmokyti, todėl ji buvo nemėgstama, laikyta nenaudinga, nereikalinga. Vokiečiai rengėsi net naikinti vaikams mokyklose pasiūlytas skaityti lietuviškas knygas. Komentuojant rezoliuciją pabrėžta, kad reikalauta ne mėgti ar mylėti lietuvių kalbą, bet ją mokėti, kad vėliau būtų galima prasmingai dirbti Klaipėdos krašte.

Straipsnyje pakartoti frazių variantai iš ankstesnių tekstų, pasirašytų kitais slapyvardžiais (C., R.). Pavyzdžiui, vokiečių „zoologinis nacionalizmas“¹⁴⁶, o teiginiai apie knygų naikinimą – „zoologine neapykanta“¹⁴⁷. Konstatuota, kad toks barbariškas elgesys būdingas „memelendiškos“ „kultūros pažiboms“¹⁴⁸. Lietuvių kalbą ignoravę vokiečiai – Klaipėdos „kultūros“ „pažibos“ – jau buvo paminėti¹⁴⁹.

¹⁴⁴ [BS] Brolis, „Kalbos ginčas Klaipėdos krašto Taryboje“, in: *KŽ*, 1924-05-27, Nr. 95, p. 2.

¹⁴⁵ [BS] Žiogas, „Memelendiškos“ kultūros pažibos“, in: *KŽ*, 1924-06-12, Nr. 106, p. 2.

¹⁴⁶ [BS] C., „Kanceleris Marksas ir kas toliau?“, in: *KŽ*, 1924-06-11, Nr. 105, p. 1.

¹⁴⁷ [BS] Žiogas, „Memelendiškos“ kultūros pažibos“, p. 2. „Zoologinė neapykanta“, „sėjamos nesantaikos“, „kultūros pažibų“, „memelendiškos“ kultūros, „kulturbundo“, „Azijos tyrų“, afrikiečių „hotentotų“ motyvai pakartoti ir paaiškinti dar kitame Sruogos straipsnyje: „Susiorganizavo tariamasi „kulturbundas“. Suformulavo savo reikalavimus, apie kuriuos „Klaipėdos žiniose“ jau pakankamai kalbėta. Lietuviai, gerbdami piliečio teises ir laisvę, netrukdyt tai organizacijai įsigyventi. O jos reikalavimai nukreipti vien Lietuvos idėją ir lietuvių būdą niekinti. „Kulturbundas“ pasidarė ideologas tų žmonių, kurie sėja neapykantą ir nesantaiką. Apie tikruosius savo tikslus jis, žinoma, nekalba. Tikslai jo darbuotės rezultate auga dalykų, kuriems vieta galėtų būti kur Azijos tyruose ar hotentotų tėvynėj, tik ne Klaipėdos krašte, kuriame taip mėgstama girtis esant „vakarų kultūros“ reiškėjais. Žandarų pedagogika daug ką išmokė niekingiausią barbarybę iškelti į kultūringumo padanges. Todėl ta „kultūrininkų“ ideologija, einanti ir zoologinė neapykanta bei pasileidusia demagogija, priskiriama prie kultūros pažibų, nors, tiesa, toji kultūra ir vadinasi tiksliai garbingu vardu – „memelendiška“ (žr. [BS] Cimbolats., „Blogai auklėti“, in: *KŽ*, 1924-08-05, Nr. 152, p. 1).

¹⁴⁸ [BS] [Anonimas], „Iš „memelendiškos“ kultūros pažibų“, in: *KŽ*, 1924-07-23, Nr. 141, p. 3.

¹⁴⁹ [BS] R., „Iš Klaipėdos miesto valdybos politikos“, p. 1. Apie Klaipėdoje persekiotus

Vokiškų idėjų ir vokiškos kultūros skleidėjas – Klaipėdos mergaičių licejaus direktorius Orlovskis. Jis ir jo patarėjas buvo įsitikinę, kad mokyklos tikslas – „būti židiniu ir ugdytoju vokiškumo Klaipėdos krašte“¹⁵⁰. Orlovskis minimas ir kituose Sruogos straipsniuose, kur jis parodomas kaip „Heimatlundo“ („Tėvynės sąjungos“) pirmininkas. Orlovskis su bendraminčiais siekė vietoj Klaipėdos lietuvių ir vokiečių tautybių pavadinimų įtvirtinti naują sąvoką – „memelenderių“, arba „klaipėdiškių tautos“. Jų oficiali kalba turėjo būti vokiečių. Orlovskis ir jo vadovaujama „Tėvynės sąjunga“ norėjo „iš Klaipėdos krašto padaryti prūsų provinciją freištato („laisvos valstybės“) pavidale“¹⁵¹. Orlovskio iniciatyva vėliau vietoj „Heimatlundo“ atsirado „Autonomieverbandas“ („Autonomijos sąjunga“), kurio svarbiausias tikslas – „daryti, kiek galima, Lietuvos valdžiai šunybių, kad tuo būdu ardyti tvarką ir lengviau vokiečių propagandą skelbti“¹⁵².

Daugelis mokyklų Mažonoje Lietuvoje tebebuvo vokiškos. Nors krašto valdžia ir įsakė mokytojams išmokyti ir lietuvių kalbą, „vokiečiai mokytojai lietuvių kalbos nesimokė, jos nemoka ir nenori mokytis“¹⁵³. Neatsitiktinai Šilutėje surengtas Klaipėdos krašto mokytojų suvažiavimas, kuriame pasiūlyta nepaklusti Direktorijos įsakymui dėl privalomo lietuvių kalbos mokėjimo, lietuvių kalbos egzaminu: „Šitas lietuvių kalbos nesimokymas perėjo tiesiog į pasipriešinimą valdžiai“¹⁵⁴. Maištaujančius Šilutės suvažiavimo dalyvius Sruoga laikė arogantiškais „memellendiškos kultūros“ atstovais, kurie be „zoologinės neapykantos“ daugiau nieko negali išmokyti. Prūsijos mokytojus, negalinčius tinkamai eiti savo pareigų, siūlė pakeisti lietuvių kalbą mokytis sutinkančiais inteligentais iš kitų šalių – Latvijos, Šveicarijos, Čekoslovakijos, net ir Vokietijos. Sruogos teigimu, negalimi jokie kompromisai dėl lietuvių kalbos Klaipėdos krašto mokyklose:

Lietuvių kalbos reikalu daugiau jau jokių nusileidimų nebegali bebūti! Neišlaikys lietuvių kalbos egzaminų, nenori jos mokytis – gali eiti šieno pjauti ar į „Vaterland’ą“ traukti! Su žmonėmis, kurie nei savo padėties, nei savo pareigų nesupranta ir geros valios neturi rimtai savo darbą dirbti, negali būti kitaip el-

lietuvius ir lietuvių kalbą dar žr. [BS] Svečias korespondentas, „Kova už lietuvių kalbą Klaipėdoje“, in: *KŽ*, 1924-08-12, Nr. 158, p. 3.

¹⁵⁰ [BS] Brolis, „Klaipėdos krašto mokytojai“, in: *KŽ*, 1924-06-12, Nr. 106, p. 3.

¹⁵¹ [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. II. Bundų epidemija“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1924-06-03, Nr. 135, p. 5.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ [BS] S. Pakamanis, „Mokytojų reikalu“, in: *KŽ*, 1924-08-17, Nr. 163, p. 1.

¹⁵⁴ *Ibid.*

giamos! Nesubrendusiems, nekultūringiems žmonėms negalima leisti toliau tokias aukštas pareigas eiti! Jų vietoj tinkamų žmonių, be prūsiškos arogancijos, – ganės! Galvijų eksportas parodo, kad ne Prūsijos išganymas. Taip pat ir mokytojų reikalas parodys, kiek prūsai iš viso mums gali reikšmės turėti. Dėl tokio pasielgimo heimatbundininkai su kulturbundininkais, žinoma, zus ir los, – na, tegu zuja. Jei jų klausyti, tai jie į mokyklas malonėtų vietoj maldos įvesti „Deutschland, Deutschland...“ giedoti! Gana! Jie atsigiedojo jau savo giesmelę!¹⁵⁵

Priešlietuviškos ir priešvalstybinės vokiečių veiklos Klaipėdos krašte tematiką Sruoga tęsė, gilino ir apibendrino vėliau atskiroje knygoje¹⁵⁶.

Švara Klaipėdoje. Švaros tema Klaipėdoje kartojama keliuose straipsniuose, kurie nepasirašyti ar pasirašyti skirtingais slapyvardžiais (X, C.). Problemų dėl švaros Klaipėdoje atsirado dėl miesto Tarybos aplaidumo: „Dėl miesto valdybos rūpesnio Klaipėda paliko vienas nešvariausiųjų Lietuvos miestelių“¹⁵⁷. Pasiūlyta analogija – teigta, kad Klaipėda nešvaros aspektu „gali prilygti bet kuriam Azijos užkampio miesčiukui“¹⁵⁸, pabrėžta, kad „nešvarumo atžvilgiu Klaipėda rengias prie konkurso gal su Kinų provincijos miesteliais“¹⁵⁹. Analogija perteikta vizualiai – parodyta, kaip atrodė vieta, kur gyveno Sruoga:

Matyti, Klaipėdos miesto valdyba bus rimtai nusistačiusi gražiausią Klaipėdos vietą – Smiltynę ir Kopgalį – šiukšlynu paversti. Filosofškai ir politiškai imant – šiukšlynas geras daiktas. Iš šiukšlių pasidaro mėšlas, o mėšlas eina organizmų palaikymui, vadinasi, gyvybės platinimui. Politiškai – juo Klaipėdoj bus daugiau šiukšlių, juo vokiečiai turės daugiau progos Lietuvą keikti: Litauische Ordnung, lietuviška tvarka, – jie pasididžiuodami sako. Taigi, kad miesto valdybai šiuo žygiu trūktų šiukšlinės išminties, sunku būtų pasakyti. Jei ji randa pinigų siųsti delegacijai į Ženevą, tai, reikia manyti, šiukšlių reikalui pinigų turėtų atsirasti. Dabar visa Smiltynė ir Kopgalis šiukšlių okeane paskendo. Popieriai, bonkos, dėžės, skarmalai, puodai, sutros, pamazgos, batai – visa tai nuklojo žemę ir kirmija, ir sveiką aromatą skleidžia. Nekultūringieji žemaičiai turi savo Palangą. Ir Izraelio sūnų ten, rodos, ne mažiau, negu Smiltynėj ar Kopgaly, tačiau savo šiukšlėmis iki šiol nesugeba kurortą užteršti.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ [BS] D-ras Jurgis Plieninis, „Vokiečių darbai Klaipėdos krašte“, in: *Vokiškasis siaubas. Teisybė apie vokiečius*, [Kaunas], 1934, p. 35–41.

¹⁵⁷ [BS] C., „Miesto Tarybą palydinti“, p. 1.

¹⁵⁸ [BS] X, „Nešvarumas Klaipėdoj“, in: *KŽ*, 1924-04-11, Nr. 60, p. 4.

¹⁵⁹ [BS] [Anonimas], „Pavyzdingas Klaipėdos apsileidimas“, in: *KŽ*, 1924-06-25, Nr. 117, p. 4.

Ar nevertėtų garbingą Klaipėdos miesto delegaciją, laimingai sugrįžusią iš sunkios kelionės į Ženevą, pasiųsti į Palangą švarumo pasimokyti?!¹⁶⁰

Ironiškai pastebėta, kad Klaipėdoje dažnai mėgta pasigirti savotiška kultūra, todėl retoriškai klausta: „Ar tai ir būtų toji „memellandiškosios“ kultūros iliustracija?“¹⁶¹ Paradoksalu, kad į miesto Tarybos rinkimus pretendavę „Tvarkos sąjungos“ atstovai žadėjo toliau palaikyti esamą tvarką.

Kad aptarti švaros problemą Klaipėdoje iškėlę straipsniai priklauso Sruogai, liudija dar vienas tekstas, pasirašytas Jurgio Gervės slapyvardžiu. Šiame straipsnyje paaiškinta, kodėl demonstruota nepatrauklioji Klaipėdos pusė:

Vokiečiai, Klaipėdos miesto taryba, sabotuoja Lietuvos valdžią, tyčia tvarką ardo, o paskui sako, kad tai esą „litauische Ordnung“ – lietuviška tvarka. Pavyzdžiui, tyčia gatvių nevalo. Eina gatve lietuvninkas ir dūsauja: prie kaizerio, prie prancūzų visos gatvės buvo kaip nulietos, o dabar atėjo žemaičiai ir viską sukaulino. Jam ir į galvą neateina, kad gatvės valyti yra miesto valdybos pareigos, valdybos, kur vokiečių agitatoriai šiltus lizdus susisukę... O žemaičiai – barbarai – ir galas... Vokiečiai tokį lietuvių notūrą sumaniai išnaudoja – tuoj ėmė ir įsteigė vadinamą „Ordnungsbundą“ (tvarkos sąjungą). Ir šio bundo esmė ta pati, kaip kitų, ir jo organizatoriai – tie patys vokiečiai, bet kitas vardas, kitas tinklas ir kitokia žuvis į jį eina.¹⁶²

Nešvaros leitmotyvas buvo ir simboliškas: ne tik Klaipėdos miesto savivaldybės apsileidimo, blogo tono ženklas – jis rodė išprusimo, tautinio sąmoningumo, politinio takto stoką. Neatsitiktinai Sruoga Ramojaus slapyvardžiu kreipė žvilgsnį ir į kultūros problemas: „[P]atsai kultūros vardas mūsų Klaipėdos krašte taip jau nuvalkiotas, o pastaruoju laiku itin pradėta teršti“¹⁶³.

Kulturbundas Klaipėdoje. Atkreiptas dėmesys į įsteigtą Klaipėdos krašto kultūros sąjungą – „Kulturbundą“, kurios veikla smulkiau aptarta slapyvardžiu & pasirašytame straipsnyje¹⁶⁴: „Jo tikslas – bent oficiališkai – ginti vokiečių kultūrą, arba, kaip jie patys sako, memelendišką kultūrą (klaipėdišką)“¹⁶⁵.

Kritiškai įvertinta dviprasmiška situacija Klaipėdoje: naujai atsiradę senosios kultūros saugotojai iš tikrųjų nebuvo suinteresuoti Mažosios Lie-

¹⁶⁰ [BS] [Anonimas], „Šiukšlių karalystė“, in: KŽ, 1924-07-26, Nr. 144, p. 3.

¹⁶¹ [BS] X, „Nešvarumas Klaipėdoj“, p. 4.

¹⁶² [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. II. Bundų epidemija“, p. 5.

¹⁶³ [BS] Ramojus, „Kultūros problema Klaipėdos krašte“, p. 1.

¹⁶⁴ [BS] &, „Kultūra ir „Kulturbundas“, in: KŽ, 1924-04-15, Nr. 63, p. 3.

¹⁶⁵ [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. II. Bundų epidemija“, p. 4.

tuvos kultūra. Šį teiginį iliustravo ne tik straipsnio pavadinime slypinti antitezė (*Kultūra vs „Kulturbundas“*), bet ir teksto pradžioje įpinta ironiška ir vizuali paremija: „Bet pasirodo, kad čia košė dviejuose puoduose verdama“¹⁶⁶. „Kultūros gynėjų“ sąjungai rūpėjo vien vokiškoji kultūra. Todėl ji siekė atstatyti anksčiau nugriautus paminklus kaizeriui Vilhelmui I ir Prūsijai. Šie paminklai nebuvo susiję su Klaipėdos krašto kultūra. Klausita, ar tikrai toks sprendimas naudingas lietuvių kultūrai:

Kad jau būtų ar Dacho, ar Kanto arba kito kokio tikros kultūros reiškėjo paminklas stovėjęs ir šitasai būtų nuverstas, tuomet šitoks atstatymo reikalavimas turėtų prasmės. Bet Vilhelmas I arba Borusija, kokie čia „Klaipėdos kultūros“ reiškimai? Tiesa, Vilhelmas I buvo tasai, kurio valdymo laikais Prūsų švietimo ministeriai ėmė kuo aršiausiai varyti Maž. Lietuvoje ištautinimo darbą. Ir Borusija – simbolis tų, kurie slopino lietuvių tautinį gyvenimą. Bet tai yra jau neigiami kultūros požymiai.¹⁶⁷

Kitame Sruogos straipsnyje atskleista prieštaringa „kultūros gynėjų“ (Klaipėdos „kulturtregerių“) veikla: skatinimas atkurti nugriautus Prūsijos istorijai svarbius paminklus, sąmoningai nepastebint kitos aktualijos – nuniokotų kraštui pagražinti skirtų lietuvių jaunimo pasodintų Rambyno ąžuolėlių, kurių atgaivinti, remiantis tokia pačia logika, nepasiūlyta¹⁶⁸. Iškelta ir kita realybės neatitinkanti „kulturbundistų“ veiklos sritis – autentiškų Klaipėdos krašto vietovardžių, kurių neva „niekas nesupranta“¹⁶⁹, vokietinimas. Pateiktas komiškas lingvistinis pavyzdys, kuris parodė, kad tokia numatyta veikla nėra susijusi su Klaipėdos krašto kultūros paveldo saugojimu, o laikytina destrukcija:

Kaip tik lietuviai, net ir apvokietėję, sako ne Schudebarsden (Š...barzdžiai – kultūringas žodis), bet Kėkštai ir t. t. Tiesa, tai ir yra palaikai, iš senesnių laikų mums palikti. Kaip Didž. Lietuvoje baudžiavos metu dvarininkai valstiečius pavadino Šeškais, Išdegakelniais ir kt., taip darė ir Prūsijos junkeriai Maž. Lietuvoje, pravardžiuodami savo baudžiauninkus ir atskirus viensėdžius. Bet tam juk turės ir kiekvienas padoriai samprotaujantis vokietis pritarti, kad šitokių „kultūros“ palaikų reikia mums nusikratyti. Ir jei „Kulturbundas“ tokia prasme darbuotųsi, tuomet reikėtų jo darbą visomis išgalėmis remti.¹⁷⁰

¹⁶⁶ [BS] &, „Kultūra ir „Kulturbundas“, p. 3.

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ [BS] Ramojus, „Kultūros problema Klaipėdos krašte“, p. 1.

¹⁶⁹ [BS] &, „Kultūra ir „Kulturbundas“, p. 3.

¹⁷⁰ *Ibid.*

Istatymu patvirtinta lietuvių ir vokiečių kalbų lygybė Klaipėdos krašte „kulturbundistų“ nemotyvavo. Jie nesistengė išmokyti lietuviškai, o jų idėjas skleidė vokiškas agitacinis laikraštis *Memeler Dampfboot*.

Atkreiptas dėmesys, kad „Kulturbundo“ atstovai, saugodami vokiškąją Klaipėdos krašto kultūrą, negatyviai veikė ten gyvenusius lietuvius – vertė išsižadėti savo tautinės tapatybės: „visi lietuvininkai, vokiečių žandarų bizūnui pasidavę“¹⁷¹. „Kulturbundistai“ apibūdinti kaip nusikaltėliai: „banditinės išvaizdos „kulturtregeriai“ iš „Kulturbundo“ pastaruoju metu ėmė brautis į lietuvių susirinkimus ir juos bolševikų būdu „sprogdinti““¹⁷². Pagėgiuose jie užsipuolė Mažosios Lietuvos kultūrininką Martyną Jankų, kovojusį prieš lietuvių germanizaciją. „Kulturbundistai“ išvadino jį tėvynės išdaviku. Jankus jiems paaiškino, kad tėvynė – ne parduodamas daiktas, o pati „pardavimo“ sąvoka – „daugiausia dabartinės Vokietijos padaras“¹⁷³. Vokiečiams ir žydams, kuriems nepatiko Didžiosios ir Mažosios Lietuvos susijungimas, Jankus pasiūlė išvykti į tuos kraštus, iš kur jie buvo atkelti – į Zalcburgą ir Palestiną. Be to, jis paneigė versiją dėl neva Lietuvos pastangų sukatalikinti Klaipėdos kraštą. Atskiriant Klaipėdos krašto bažnyčią nuo Vokietijos, siekta tik išvengti vokiškos propagandos. Susitikimą Jankus pabaigė netikėta mintimi, kad tiek katalikų, tiek evangelikų tikyba „draudžianti arklius vogti“¹⁷⁴. Išryškėjo paradoksas, kad „kulturbundininkai“ buvo tik arkliavagiai, kuriems teisme iškelta baudžiamoji byla. Komiškos istorijos atomazga įprasmintą vaizdingu palyginimu: „Pasirodo, kad „kulturbundininkai“ yra kažkaip labai įpainioti į kažkurią tamsią arklių gabenimo iš Lietuvos istoriją, kuri galėtų būti kartais kvalifikuota ir kaip vagystė. Todėl vien arklių vardo paminėjimas „Kulturbundininkams“ širdį skrodžia, kaip botagas šunies šonus“¹⁷⁵. Istorija užbaigta sarkastiška replika: „Matyti, dideliai vertinga yra toji „kultūra“, kurios idėją skelbia ponai, su svetimais arkliais tamsius ryšius palaikantys...“¹⁷⁶

„Kultūros sąjungos“ („Kulturbundo“) veiklą Klaipėdos krašte Sruoga apibūdino „farso“, „smegenų sukempėjimo“, „visuomenės melagystės“ terminais¹⁷⁷. Iškabų vokietinimas ir Prūsijos imperializmo paminklų atsta-

¹⁷¹ [BS] Ramojus, „Kulturbundas“ ir arklinė nuodėmė“, in: *KŽ*, 1924-05-03, Nr. 76, p. 2.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

tymas buvo ideologinis, ne kultūrinis darbas. „Kulturbundininkams“ nerūpėjo dvasios kultūros pakėlimas, kultūros etinis ir estetinis aspektai, o be jų kultūra neįmanoma. Sruoga Klaipėdos krašto gyventojus skatino neveidmainiauti: „Laikas, pagaliau, būtų išigyti pakankamai pilietinės doros ir daiktus tikraisiais vardais pavadinti“¹⁷⁸. Jis pabrėžė, kad dar ne kartą teks grįžti svarstyti kultūros klausimo.

Tautų santarvės idėja. Sruoga ne tik iškėlė Klaipėdos krašte vokiečių ir lietuvių skirtingai suprastos kultūros problemą, bet pasiūlė ir taikų, diplomatišką problemos sprendimo būdą – kompromisą, rašė apie dviejų tautų „susipratimo“ prasmę¹⁷⁹.

„Susipratimo“ terminas ne iškart vartotas kaip dviejų skirtingai mąstančių subjektų sąmoningo susitarimo, draugiško susitaikymo variantas. Sruoga priminė istorines aplinkybes – Mažosios Lietuvos germanizavimą. Vokiečiai priversdavo lietuvius pasiduoti – nusileisti jiems dėl kalbos, papročių, būdo. „Taip vadinosi tautinis vokiečių su lietuviais susipratimas.“¹⁸⁰ Jei atsirasdavo maištininkų, kurie pasipriešindavo, jie susidurdavo su „germanomanų maskuot[u] terorizm[u]“¹⁸¹. Mokykla ir bažnyčia neskaitino prisiminti praeities, priešingai, „dildė lietuvių tautinės dvasios sąmonę“¹⁸². Prūsijos lietuviams susijungus su Didžiąja Lietuva, siekta „įkūnyti laisvos Valstybės idėją“, todėl vokiečiai Prūsijos lietuvius laikė „didžialietuviais“, išdavikais, „viso pikto ir nedoro kaltininkai[s]“¹⁸³.

Vokiečiai, stiprindami savo įtaką Klaipėdos krašte, sukūrė, kaip jau minėta, „Heimatbundą“ – vokiečius ir lietuvius siekusią suvienyti sąjungą¹⁸⁴. Vietoje jos įkurta dar kita sąjunga – Klaipėdos „Kulturbundas“. Sruoga pakartojo, kad šiai sąjungai, kaip ir jos pirmtakei, trūko etinio, vertybinio, loginio pamato¹⁸⁵.

Kol vokiečiai nepripažino prūsų lietuvių, tol susitarimas buvo neįmanomas. Tautinis susitarimas galėjo įvykti tik tada, „kuomet jie abeji pripažins

¹⁷⁸ [BS] Ramojus, „Kultūros problema Klaipėdos krašte“, p. 1.

¹⁷⁹ [BS] M. Sw., „Susipratimo prasmė“, in: *KŽ*, 1924-05-04, Nr. 77, p. 1.

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ Apie Klaipėdoje vokiečių įsteigtas ir krašto vokietinimui skirtas politines sąjungas plačiau žr. [BS] Jurgis Gervė, „Laiškai iš Klaipėdos. II. Bundų epidemija“, p. 4.

¹⁸⁵ [BS] M. Sw., „Susipratimo prasmė“, p. 1.

viens antrų diferentingumo natūralinį dėsni¹⁸⁶. Lietuvių pusėje toks susipratimas galėjo rasti, jei vokiečiai savęs nelaikytų labiau privilegijuotais už lietuvius, su kitos tautybės asmenimis elgtųsi pagarbiai ir tolerantiškai.

Matyti, kad net keturi Sruogos, pasirašiusio skirtingais slapyvardžiais (& M. Sw., Jurgis Gervė, Ramojus), straipsniai skirti Klaipėdos krašto kultūrai. Juos susieja bendra problema (kokia yra savita Klaipėdos krašto kultūra, o kokie kultūros elementai priklauso Prūsijai?), teiginiai („Kultūros sąjungos“ darbas išnaudojamas ne Klaipėdos krašto, o Prūsijos kultūrai palaikyti), pasikartojantys motyvai (tautų, kalbų ir kultūros įstaigų diskriminacijos), papildomos detalės (nuverstų Prūsijos paminklų atstatymo, vokiečių išrautų, lietuvių pasodintų Rambyno ąžuolėlių – atgimimo simbolių), sąvokos (Klaipėdos „kulturtregeriai“, „kulturbundininkai“, „Kulturbundas“), problemos sprendimo būdas (prūsų ir lietuvių tarpusavio susitarimas – „susipratimas“). Siekiant išsiaiškinti kelis autoriaus slapyvardžius (& M. Sw.), kiti du (Jurgis Gervė, Ramojus) juos padeda atskleisti. Būtina pabrėžti, kad, išskyrus Sruogą, *Klaipėdos žiniose* „Kulturbundo“ išsamiai neanalizavo daugiau nė vienas korespondentas ar redakcijos bendradarbis.

Tilžės ir Klaipėdos krašto lietuvių santarvės idėja iškelta ir straipsnyje „Klaipėdos kraštas pavyzdys prūsams!“¹⁸⁷ Šio straipsnio pavadinimas ir jame pristatyta idėja netikėti. Tilžėje dažniausiai neigiamų atsiliepimų pelnydavusi Klaipėdos krašto Direktorija sulaukė teigiamo įvertinimo. Šis straipsnis turi kelias paantraštes: teiginį („Patys Tilžėčiai kviečia Prūsų valdžią pasimokinti“) ir retorinį klausimą („Ką sakys dabar „Kulturbundas“?“).

Straipsnis pradėtas nuo aktualios žinios, kad įvyko Tilžės namų ir ūkių savininkų draugijos susirinkimas, kurio metu kritiškai įvertinta Prūsijos butų nuomos tvarka, mokesčių įstatymai. Susirinkime Tilžėje dalyvavo pusė tūkstančio Prūsijos piliečių, namų savininkų. Jie vienbalsiai priėmė nutarimą, kuriuo siekė atkreipti Prūsijos valdžios dėmesį į netinkamą mokesčių politiką. Tilžės gyventojai pasiūlė remtis teigiamu pavyzdžiu – Klaipėdos krašto Direktorijos išleistais įstatymais, „kaip kultūrinėje valstybėje vedama ūkio ir mokesnių politika“¹⁸⁸. Prūsijos laikraščiuose anksčiau sąmoningai formuotas neigiamas požiūris į Klaipėdos kraštą, ypač jo val-

¹⁸⁶ *Ibid.*

¹⁸⁷ [BS] X. P., „Klaipėdos kraštas pavyzdys prūsams!“, in: *KŽ*, 1924-05-09, Nr. 81, p. 3.

¹⁸⁸ *Ibid.*

džią, nesugebėjusią išspręsti svarbių problemų: pabrėžtas Žemės ūkio rūmų panaikinimas, nebrandus valdžios atstovų amžius, valdininkų kompetencijos trūkumas – „žodžiu, kad bėda tau, Klaipėdos krašte, turėti tokią Direktoriją“¹⁸⁹. Straipsnyje išryškintas paradoksas: „Ir štai, tie patys prūsai keikia savo berlyniškę ir karaliaučiskę vyresnybę, statydami jai Klaipėdos kraštą – **sektinu pavyzdžiu**, iš kurio, kaip iš kultūringos valstybės, neprošal būtų pasimokyti ir Prūsų vyriausybei!“¹⁹⁰

Kitas santikos tarp lietuvių ir vokiečių pavyzdys – Mažosios Lietuvos laikraštis *Tilžės keleivis*, leistas trisdešimt metų. Jį uždarius, *Klaipėdos žiniose* išspausdinta ir lietuvių padėka redaktoriui Jurgiui Arnašui. Jis apibūdintas kaip tautiškai susipratęs asmuo, kuriam teko sunkus diplomatijos išbandymas – ginant lietuviškus interesus, įtikti Prūsų valdžiai¹⁹¹. Pasikartojantis ir nuolat įvairiai išplečiamas teminis motyvas (tautų santikos idėja) leidžia identifikuoti ir straipsnio autorių.

Klaipėdos krašto konvencija. Sruogos straipsnyje, kuris pasirašytas slapyvardžiu C.¹⁹², aptartas telegrafu gautas pranešimas. Pristatomas aktualus įvykis – Ambasadorių konferencijoje priimta Tautų Sąjungos Tarybos pasiūlyta sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai. Suderintas konvencijos projektas. Straipsnyje užsiminta, kokie sutarties paragrafai buvo nepalankūs Lietuvai. Priminta istorinė realija – vokiečių primesta Prancūzų okupacija Klaipėdos krašte (1920–1923), kuris dėl to patyrė daug nuostolių. Jie susiję su vyriausiojo prancūzų komisaro Gabrielio Jeano Petisné antilietuviška veikla: „Prancūzų okupacija Klaipėdos krašte pono Petisné asmeny per ištisus trejus metus varė priešlietuvišką politiką, neigdama ir niekindama Lietuvos valstybės idėją, pridirbo skolų ir tas skolas Lietuva, einant ta sutartim, turės atmokėti!“¹⁹³

Sutartyje iškelti du Lietuvai nepalankūs reikalavimai: grąžinti per tris prancūzų okupacijos metus susidariusias skolas ir atlyginti žalą už valstybinę turtą. Išsakytas emocingas, bet racionalus kontrargumentas: „O kas Lietuvai atmokės reparacijas už tai, kad karas perėjo ją skersai ir išilgai, kad ją sunaikino ir armotų ugnis, ir žiauri trijų metų okupacija, kas jai atmokės reparacijas

¹⁸⁹ *Ibid.*

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ [BS] X. P., „Tilžės keleiviui“ sustojus eiti“, in: *KŽ*, 1924-05-11, Nr. 83, p. 3.

¹⁹² [BS] C., „Sutarties Klaipėdos reikalu refleksijos“, in: *KŽ*, 1924-04-09, Nr. 58, p. 1.

¹⁹³ *Ibid.*

už tuos jos sūnus, kurie paguldė galvas rusų ir Amerikos kariuomenės eilėse, bekovodami už bendrą laisvę, – tai šio pasaulio galingiesiems nerūpi!“¹⁹⁴

Paminėta, kad Lenkija įvairiais istorijos tarpsniais suteikė Lietuvai daug negatyvių patyrimų – ši šalis apibūdinta kaip „vien[as] pikčiausių kaimynų“¹⁹⁵. Paryžiuje dėl lenkų įtakos ne iškart pritarta ir Klaipėdos krašto sutarčiai. Lenkai, veikdami prieš Lietuvą, kurstė nesantaiką. Stebėtasi ir retoriškai klausta dėl Lenkiją palaikančios Prancūzijos: „Bet kuo ir kaip pateisinti Paryžių, kuris, nors ir netiesioginiai, tą neapykantą sėja, ją palaiiko ir ugdo?“¹⁹⁶ Prancūzijos ir kitų Santarvės šalių, Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų, tikslas turėjo būti padėti atsirasti taikai Europos Rytuose (sutaikyti lietuvius ir lenkus):

Ir opiausioj Europos vietoj – Europos Rytuose – nėra taikos. Ir taip maža vilties, kad ji greitai įvyktų. Nedaug vilties tėra, kad lenkai geruoju Vilnių Lietuvai atiduotų, ir nėra jokios vilties, kad Lietuva sutiktų su lenkais taikintis, pirm negu jie grąžins Vilnių.¹⁹⁷

Paradoksalu, kad Prancūzija deklaravo taikos idėją, bet jos nesilaikė. „Paryžiaus lingavimai Varšuvos linkui“¹⁹⁸ – pataikavimas Varšuvai Europoje laikytas blogu tonu. Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio nesantaika dėl Vilniaus, Prancūzijos ir Lietuvos ginčas dėl Klaipėdos krašto skatino lietuvius su didesniu pasiryžimu kovoti dėl šių teritorijų autonomijos, suverenumo ir ginti savo teises.

Straipsnis užbaigtas pasakos motyvu, kuriame paminėtas ir Sruogos mėgtas kelionės pas Abraomą posakis, vėliau ypač akcentuotas *Dievų miške*¹⁹⁹. Jis padeda identifikuoti ir šio straipsnio autorių:

Jeigu Rytų Europoj taika nevyksta, tai čia kur kas liūdnesnė pasaka [...]. Pasakas paprastai pramano seniai arba vaikai. Vaikai kuriam laikui praslinkus subręsta, o seniai – į Abraomo pakalnę keliauja. Nesinorėtų manyti, kad Paryžiaus pasakininkų išmintis tesivystytų šios dilemos sienose. Bet tikrenybės daviniai sako – deja, deja...²⁰⁰

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ *Ibid.*

¹⁹⁹ Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija*, (ser. *Lietuvių Teknologijos studijos*, III), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 146, 158–161.

²⁰⁰ [BS] C., „Sutarties Klaipėdos reikalu refleksijos“, p. 1.

Tarptautiniu lygmeniu Lietuvai palankiu aspektu išsprendus Klaipėdos bylą, Varšuvos seime iškilo Lenkijos prieigos prie Baltijos jūros klausimas. Klaipėdos uosto direkcijoje nebebuvo lenkų atstovo, todėl lenkai teigė, kad „sugriauta lygsvara Baltijos jūrose“²⁰¹. Jie norėjo, kad būtų sugrįžta prie Versalio sutarties, pagal kurią Lenkija buvo gavusi priėjimą prie Baltijos jūros (Dancigo koridorius). Svarbu atkreipti dėmesį, kad *Klaipėdos žiniose* išspausdintos žinutės pavadinimas „Nuo tų durų lig tų durų“ jau anksčiau buvo naudotas Sruogos publicistikoje²⁰². Pavadinimas turėjo ir konotuotą paantraštę „Neįveikę Klaipėdos užugulė Dancigą“. Prie teiginio dėl prieigos prie Baltijos jūros prirašyta vertinamojo pobūdžio redakcinė replika, papildyta lietuviška patarle: „(O jei Baltija kalbėti galėtų, tikrai pasakytų: boba iš ratų, ratams lengviau)“²⁰³.

Vilniaus suverenumo klausimas. Lenkų diplomatai nepasiekė tikslo Tautų Sąjungoje, sprendžiant Klaipėdos krašto statuso klausimą. Lenkijos užsienio reikalų ministras Maurycyjus Zamoyskis tikino, kad kartu su Klaipėdos konvencijos klausimu bus išspręstas ir Vilniaus klausimas (neva Vilnius ir Vilniaus kraštas tarptautiniu lygiu bus paskelbti Lenkijos dalimi). Lenkai tikėjosi, kad „Lietuva neva mainais už Klaipėdą atsižadėtų Vilniaus“²⁰⁴. Pabrėžta, kad Lietuva niekada neišsižadėjo savo teisių į Vilnių: „Nėra ir nebus Lietuvoj tokios vyriausybės, kuri Vilniaus atsižadėtų“²⁰⁵.

Plėtotą lietuvių ir lenkų tautinės nesantaikos tema. Rašyta apie karštą lenkų būdą, neapgalvotus jų sprendimus, negatyvų požiūrį į Lietuvą, savanaudišką siekį pasinaudoti tarptautinėmis pažintimis. Akcentuotas lietuvių santūrumas, gebėjimas susivaldyti, nepasiduoti provokacijoms, drąsa gin-

²⁰¹ „Nuo tų durų lig tų durų“. Neįveikę Klaipėdos užugulė Dancigą“, in: *KŽ*, 1924-04-12, Nr. 61, p. 1.

²⁰² [BS] Padegėlis Kasmatė, „Iš gatvės filosofo pasidavymų: Nuo tų durų lig tų durų“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1920-01-01, Nr. 1, p. 2. Įdomu, kad šia autorine fraze 1945 m. *Dievų miško* redaktoriai išlikusiuose mašinraščiuose siūlė pakeisti kūrinio XXIII skyriaus „Garbės katorgininkai“ pavadinimą, kad būtų išvengta šios sąvokos. Skyriaus pavadinimas „Nuo tų durų lig tų durų“ išliko keliuose 1957 m. kūrinio leidimuose, kurie pasirodė Lietuvoje ir JAV; žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 5: *Dievų miškas*, redakcinė komisija Juozas Baltušis, Eugenijus Matuzevičius, Vanda Zaborskaitė, Juozas Žiugžda, Vytautas Rudokas (redaktorius), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 175; Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Chicago: Terra, 1957, p. 175.

²⁰³ „Nuo tų durų lig tų durų“. Neįveikę Klaipėdos užugulė Dancigą“, p. 1.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ *Ibid.*

ti savo valstybinius interesus – tarptautinėje erdvėje kovoti dėl Klaipėdos krašto autonomijos ir Vilniaus suverenumo.

Straipsnis apibendrintas individualiu aforizmu: „Ne burbulų politika tarptautinius santykius lemia; tuo labiau ne jai paveržti šventas tautos teises!“²⁰⁶

Lenkų politikos taktika. Straipsniuose analizuota lenkų politikos, nukreiptos prieš Lietuvą, taktika: žiniasklaidoje pasirodžiusios lenkų politikų reakcijos (isterika, pyktis, baimė) ir naudoti metodai (skundai, intrigos, šmeižtai, grasinimai)²⁰⁷.

Lenkų diplomatai Tautų Sąjungos Taryboje nesugebėjo tinkamai atstovauti šalies interesams. Jie Ambasadorių Tarybai per vėlai išsiuntė neapgalvotai parašytą, skubotai ir netinkamai suredaguotą protesto notą („pašaliniam skaitytojui atrodo ir kad lenkai Lietuvos bijo ir kad lenkus sąžinė graužia!“²⁰⁸). Lenkų diplomatus už tai Varšuvos Seime išreikštas nepasitikėjimas, pateikta interpeliacija. Todėl Lenkijos istoriniai ir politiniai veiksmai Lietuvos atžvilgiu įvardyti kaip tragedija, kurią sudarė komedijos ir šaržo elementai. Jie atskleisti charakterizuojant Lenkijos politikus (užsienio reikalų ministrą Maurycijų Zamoyską), buvusį ministrą Romaną Dmowską, Lenkijos atstovą Londone Konstantiną Skirmuntą), aprašant prieš Lietuvą nukreiptą lenkų veiklą, išryškinant Lietuvos nuostatas Vilniaus atžvilgiu.

Lenkų diplomatus, ypač Zamoyską ir Dmowską, Sruoga apibūdino ypač kandžiai. Zamoyskis pristatytas kaip aplaidus ir nemoralus politikas:

Poną Zamoyską čia mes visai suprantame – jis iš visos Varšuvos brolijos yra vienas padoriausiuju: ne veltui lenkų ir Paryžiaus rusų monarchistai stato jo kandidatūrą į Lenkų karalius! Visai galimas daiktas, kad jį sąžinė graužia: juk tokią Želigovskio žygio komediją ar tokias pretenzijas į Klaipėdą padoriam žmogui ginti išeina nei šiaip, nei taip. O jei žmogų sąžinė graužia, tai, savaime suprantama, kad jam ir baisu ir kad jau sunku apie naujas šunybes begalvoti. Vargšas Zamoiskis! Te Viešpats jam atleidžia...²⁰⁹

Lenkijos provokuojamo karo kontekste Lietuva pavaizduota kaip Tautų Sąjungos įstatų besilaikanti šalis, draugiška Lenkijos kaimynė, tolerantiška tautinių mažumų klausimu. Išryškinta priešinga Lenkijos pozicija: lenkų užgrobtame Vilniaus krašte lietuviai persekioti.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ [BS] C., „Jupiteris pyksta – jis kaltas“, in: *KŽ*, 1924-04-12, Nr. 61, p. 1.

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ *Ibid.*

Dmowską labiausiai piktino, kad jau trejus metus Lietuva „nenori su Lenkija taikintis“²¹⁰ ir laikosi tvirtos pozicijos dėl savo krašto („Vilniaus neatsižada“²¹¹). Vilniaus reikšmė Lietuvai įvardyta pasitelkiant ir paaiškinant rūbo metaforą. Ją skirtingai suprato abi šalys: Lietuvai Vilnius – jos neatskiriama dalis, Lenkijai – tik svetimas, nors gražus ir pritikęs drabužis²¹². Konstatuotas faktas, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos nėra nei karo, nei taikos. Pabrėžta, kad šalys nesusitaikys tol, kol Lietuva neatgaus Vilniaus – „kol Lenkija sugrąžins pagrobtą sostinę“²¹³. Todėl Lenkija raginta ne grasinti karu, o susitaisyti, Lietuvai grąžinant Vilnių, kuris, Lenkijos seimo sprendimu, laikytas Lenkijos dalimi.

Taikliai pasirinktas straipsnio pavadinimas („Jupiteris pyksta – jis kaltas“) – romėnų posakio („Jupiteri, tu pyksti, vadinasi, esi neteisas“) parafrazė. Jupiterio įvaizdis ir šios frazės variantas vėliau pakartotas Sruogos straipsnio „Juodoji užmačia“ rankraštyje: „Jupiteris pyksta, Jupiteris viešai teisinis (viešai neapkaltingas!), vadinasi, jisai?..“²¹⁴; „Jupiteriui yra ko pykti ir teisintis“²¹⁵.

Provokacinį, karingą lenkų elgesį, o kartu ir tuščias Lietuvos bauginimo pastangas straipsnio autorius įvardijo „tragikomedijos“²¹⁶ terminu, pateikė paradoksaliausios situacijos apibendrinimą:

Ponas Dombskis gali mus gąsdinti – mums nelabai tebaisu. Tik juo daugiau Varšuvos brolija šauks ir rėks, kad mažutė Lietuva tokią didelę Lenkiją smaugia, juo lenkų tragikomedija atrodys juokingesnė. Mūsų dėta: tegu rėkia, tegu klykia – tegu rodo, kad ne tik geras gerkles, bet ir geras akis turi, kurios jokios gėdos nepažįsta. Tegu ir tie, kurie dar abejoja, įsitikins, kas tai yra per paukštis, kurs Europos Rytuose karo giesmes gieda.²¹⁷

Straipsniuose, kuriuose aptarti Lietuvos ir Lenkijos istoriniai ir politiniai klausimai, pastebimi šie lenkams taikyti, jų veiklą, jos rezultatus atspindintys, požiūri į Lietuvą formuojantys, dvišalius santykius apibūdinantys perkeltinės reikšmės įvardijimai: „graužiančios sąžinės“, „Varšuvos brolijos“, „paukščio, giedančio karo giesmes“, „Lietuvos – taikos sprogdintojos“,

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ *Ibid.*

²¹² *Ibid.*

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ Balys Sruoga, „Juodoji užmačia“, [po 1927-01-17], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 51, b. 294, l. 2r.

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ [BS] C., „Jupiteris pyksta – jis kaltas“, p. 1.

²¹⁷ *Ibid.*

„tragedijos“, „tragikomedijos“, „komedijos“. Įvardyti leitmotyvai tampa indikatoriumi, kuris parodo slapyvardžiais pasirašytų ar anoniminių straipsnių autorystę.

Sruoga mėgo istorinių, politinių straipsnių turinį pajvairinti literatūrinėmis analogijomis, metaforomis, palyginimais. Pavyzdžiui, rusų rašytojo Ivano Krylovo išverstos prancūzų kūrėjo Jeano de La Fontaine'o pasakėčios „Karieta ir musė“ užuomina – perpasakotas pasakėčios siužetas (darbininko jaučio ir pagyrūnių musių): „Buvo Krylovo pasaka. Artojas lauką arė, musės aplink jaučius zujo. Grįžus artojui su jaučiais namo, musės savo draugeloms gyrės: ir mes lauką arėm“²¹⁸. Šia analogija reikštas kritiškas požiūris į lenkus, kurie Lenkiją laikė pasaulio centru ir teigė, kad daug dirba dėl pasaulinės taikos. Lenkijos užsienio reikalų ministro žodžiais, „Lenkija yra raktas siekiant pasaulio taikos“²¹⁹. O iš tikrųjų taikos pasaulyje siekė anglai: „Lenkai irgi gurias, kad jie lauką arė, – deja, niekas jiems netiki. Ne tik arė, bet ir dabar aria. Tie anglai, – tai nelyginant Krylovo jaučiai: negali suprasti, kad musės padeda arklą vilkti ir kad jos tam ir yra reikalingos“²²⁰. Kad lenkai apie taiką tik kalbėjo, bet nieko nedarė, liudija „broniruoto kumščio“ simbolis, kaip vėliau bus galima įsitikinti, neretai minimas Sruogos publicistikoje. Sruoga ir laiškuose mėgo cituoti šią pasakėčią. Pavyzdžiui, dėkodamas aktorei Unei Babickaitei už jo kuriamam Teatro muziejui siunčiamus asmeninius daiktus, Sruoga vėliau pabrėžė ne vien savo, bet bendrą indėlį, siekiant realizuoti idėją: „Tiktai prieš reiškiamą padėką norėčiau visu griežtumu protestuoti, motyvuodamas Krylovo pasakėčios terminu „мы пахали““²²¹. Nors straipsnis nepasirašytas, bet jo autorystę galima numanyti dėl Sruogos pamėgtos pasakėčios perpasakoto intarpo, pakartojamos metonimijos („broniruoto kumščio“) ir kitų konotuočių pasakymų – ironiškos replikos („iš tikrųjų ant durtuvų sėdėti labai liūdna!“), apibendrinimui pasirinktos humoristinės paremijos („Tuščias darbas: iš didelio debesio – lietaus nė truputėlio“²²²).

Rusų ir rumunų konfliktas kilo dėl Besarabijos, kuri istoriškai priklausė Moldavijos kunigaikštystei, paskui atiteko turkams, o rusams juos nugalėjus – Rusijai. 1918 m. rumunai, pasinaudoję bolševikų valdžios suirute, savo

²¹⁸ [BS] [Anonimas], „Skžynskio exposé“, in: KŽ, 1924-08-03, Nr. 151, p. 2.

²¹⁹ *Ibid.*

²²⁰ *Ibid.*

²²¹ Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei, iš Kauno – į Arlen Badeną, 1930-04-03, in: LNMMB RKRS, f. 12, b. 11–543, l. 1r.

²²² [BS] [Anonimas], „Skžynskio exposé“, p. 2.

teritoriją atsiėmė. Besarabijos priklausymas Rumunijai buvo patvirtintas tarptautiniu mastu. Straipsnis šia tema buvo pradėtas diplomatiškai nesėkmingos rusų ir rumunų konferencijos Vienoje vaizdingu apibendrinimu:

Sako, blogi esą diplomatai, kurie vienu metu nemoka komikų ir tragikų roles vaidinti. Šiuo žvilgsniu, iširusios Rusų–rumunų konferencijos Vienoje diplomatai bus išlaikę kvotimus gerai. Konferencija iširo, nes ji tam ir buvo susirinkus, kad papozuoti, gražiai pagestikuluoti ir namo išvažiuoti.²²³

Nepavykus susitarti, abi dėl Besarabijos konfliktuojančios šalys buvo pasiryžusios ginkluotai kovai. Rusija, planavusi atkurti vieną nedalomą savo teritoriją, Rumunijos pasienyje telkė karines pajėgas. Rumunai dėl karinės pagalbos tarėsi su Lenkija – abi šalys buvo sudariusios karo sutartį prieš Rusiją. Lenkija tikėjosi, kad šis karinis konfliktas jai pasitarnaus, nes „dabar rumunai būsią lenkams tikresnis sąjungininkas“²²⁴. Tekste buvo pasitelkta vaizduojamiems įvykiams aktuali analogija. Rusijos ir Rumunijos konfliktas dėl Besarabijos buvo panašus į Lietuvos ir Lenkijos ginčą dėl Vilniaus: „Rusai ir rumunai važiavo į konferenciją visai tokiais pat jausmais, kaip kad nelyginant važiuotų į konferenciją lietuviai ir lenkai Vilniaus reikalu. Lenkai geruoju Vilniaus nenori atiduoti – lietuviai tačiau nuo jo neatsisako“²²⁵. Vis dėlto rimto karo grėsmė buvo menka, nors dėl jo pavojaus kilo nemažas susirūpinimas Europos šalyse. Kelta mintis, kad rumunai karo nepradėtų, o rusams jis būtų per daug rizikingas ne tik dėl neramumų šalyje, bet ir dėl realios rizikos prarasti Antantės šalių palaikymą. Ne veltui straipsnyje retoriškai klausta: „Tat kam visa ta ginklų barškinimo komedija?“²²⁶ Iškelta prielaida, kad karinis konfliktas naudingas propagandiniams tikslais.

Prie Rusijos ir Rumunijos konflikto temos grįžta dar po dviejų mėnesių. Straipsnio, pratęsiančio ankstesniojo rašinio mintį, dingstis – laikraščiuose pasirodžiusi nauja žinia apie Rumunijoje sprogusius amunicijos sandėlius. Straipsnis pradėtas ironiškai: „Mažutis faktelis: švino gabalėlis, parako trupinėlis, ugnies kibirkštėlė – ir išlėkė į padanges aukščiausi rūmai, sudrebėjo žemės gabalas“²²⁷. Straipsnio pavadinimą taip pat sudaro prieštarų junginys: „Apie paraką ir taiką“. Tik išgirdus naujieną apie sprogusius rumunų

²²³ [BS] C., „Rusų-rumunų ginkluota gestikuliacija“, in: *KŽ*, 1924-04-11, Nr. 60, p. 1.

²²⁴ *Ibid.*

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ [BS] A. Taškelis, „Apie paraką ir taiką“, in: *KŽ*, 1924-06-03, Nr. 100, p. 1.

amunicijos sandėlius, atrodė, kad Rumunijos įvykis lokalus (Rumunija patyrė nemažų finansinių nuostolių) – kitų pasaulio šalių jis nelietė. Bet šis išpūdis galėjo būti klaidingas, o įvykiai Rumunijoje susiję ne tik su rusais ir rumunais, kurie jau buvo pasiruošę kariauti, bet pradėti realius karo veiksmus delsė. Įtarta, kad sproginimą galėjo sukelti visai kita šiuo konfliktu suinteresuota užsienio šalis. Lokalus dvišalis konfliktas galėjo virsti visos Rytų Europos karu. Neatsitiktinai straipsnis užbaigtas Sruogos tekstams būdinga „Europos gaisro“ metafora:

Rumunijos amunicijos sandėlių susprogdinimas – dalykas reikšmingesnis. Pavojus taikai Europos Rytuose kas kartą daros vis realingesnis. Sunku būtų laukti, kad susikirtus rusams su rumunais, imtynės tenai tiktai lokalizuotųs. Greta su rumunais neišvengiamai į kovą įsiveltų ir Lenkija. O čia jau būtų pakankamai stambi bomba, kad didžiausį Europos gaisrą uždegtų.²²⁸

Anoniminius ar slapyvardžiais pasirašytus straipsnius, kuriuose nagrinėti Lenkijos ir Lietuvos, Lenkijos ir jos pavergtų tautų (gudų, ukrainiečių) santykiai, taip pat galima priskirti Sruogai, jei juose kartojamos panašios retorinės figūros (artėjančios audros, tvankaus oro, vėjo, kraujo, parako, žiežirbų), o ypač „karo gaisro“ metafora:

Šiaip ar taip lenkų ir Rytų „pakraščių“ tautinių „mažumų“ santykiai įėjo į naują fazę. Oras tvankus. Dvelkia kraujas ir parakas. Pasėtas vėjas užkrečiamas žiežirbas nešioja.

Kada prasidės audra?²²⁹

Rytų Europos taikai gresia didžiausio pavojaus ne iš Lietuvos, bet iš Lenkijos pusės, kurios agresyvinis tikslas dar visiškai nesenai pabrėžia savo kalboj prezidentas Wojciechowski. Tad tiek Lietuvai, tiek visai Rytų Europai tenka rimtai susirūpinti dėl karo gaisro, kurį Lenkija visokiais būdais matomai stengiasi uždegti.²³⁰

Savaime suprantama, kad jiems [lenkams] dabar labiausiai rūpi Lietuvą žūt-būt pražudyti. Tačiau pradėti kuriuos žygius prieš Lietuvą, nesusitarus su bolševikų valdžia, – perdėm rizikinga. Kilus Vilnijoje karo gaisrui sunku laukti, kad bolševikų valdžia nepasinaudotų proga pasipelnyti, tai yra, kad nerastų progos įsikišti į karą ir suvesti su Lenkija sąskaitas, dėlėi kurių jiems labai dantys niežti.²³¹

²²⁸ *Ibid.*

²²⁹ [BS] C., „Pasėjo vėją“, in: KŽ, 1924-07-16, Nr. 135, p. 1.

²³⁰ [BS] [Anonimas], „Lenkai griauja Rytų Eiropos taiką“, in: KŽ, 1924-05-25, Nr. 94, p. 2.

²³¹ [BS] T. Pridotkas, „Eilinė provokacija ir beprotybė“, in: KŽ, 1924-06-07, Nr. 103, p. 1.

Europos gaisro metaforos variantą Sruoga jau buvo užrašęs anksčiau: „Kas kaltas, kad 1914 metais užsidegė Europa vienu beprotybės gaisru [...] – kas kaltas?“²³²

Rusijos ir Vokietijos kivrčas. Straipsnyje, pasirašytame slapyvardžiu C., plačiau papasakota, kodėl Sovietų Rusijos atstovai susipyko su Vokietijos valdžia²³³. Konflikto priežastis – Sovietų Rusijos klasta. Sovdepijos prekybininkai padėjo pabėgti areštuotam vokiečių komunistui, kuris kaltintas tėvynės išdavyste. Sruoga, panaudodamas mėgtas metaforas, apibendrina situaciją: net ir pasibaigęs konfliktas „vis viena paliks juodžiausią dėmę Sov. Rusų diplomatinės nekaltybės vainikėly“²³⁴. Vokiečiai už apgaule atkeršijo: padarę kratą Sovietų Rusijos atstovybėje, suėmė penkis darbuotojus, kurie buvo seniai ieškomi vokiečių komunistų partijos nariai. Rado ir propagandinės literatūros, kuri buvo skirta vokiečių kariuomenės ir policijos tarnautojams. Sovdepijos atstovybėse vyko tariamas diplomatinis darbas – jos vertėsi komunistine propaganda („[k]itas klausimas, kiek kas tiki Sovdepijos atstovybių diplomatine nekaltybe“²³⁵). Kilęs skandalas dėl pažeistų tarpvalstybinių interesų galėjo virsti karu. Abiejų šalių aštrėjanti konfliktinė situacija galėjo būti išspręsta paprastai – Sovdepijos atstovų atsiprašymu dėl padaryto akibrokšto Vokietijai: „Rodos, šit šit ims ir paskelbs vieni kitiems karą. Deja, tik sienos tų valstybių nesueina, o važiuot kur nors į Saharą pasipešti – nei šiaip, nei taip išeina“²³⁶. Nors abi šalys pirma užsipuolė viena kitą, paskui aršiai pykosi, bet kartu norėjo susitaikyti: „Todėl ir vienos, ir kitos pusės spaudoje skamba labai taikūs balseliai“²³⁷. Bet spaudoje liko paskelbtos notos: „Dabar nebe taip lengva skandalas likviduoti, kad ir avinas liktų sveikas, ir smakas – patenkintas“²³⁸. Rusų ir vokiečių vyriausybės konfliktas turėjo būti išspręstas arbitražo keliu.

²³² [BS] Padegėlis Kasmatė, „Europos nerimastis“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1922-07-27, Nr. 166, p. 3.

²³³ [BS] C., „Rusų-vokiečių susikirtimas“, in: *KŽ*, 1924-05-10, Nr. 82, p. 1.

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ *Ibid.*

Europos taikos idėja. Laikraščiuose buvo paskelbta žinia apie Britų imperijos parodos atidarymą²³⁹. Siekta surasti naujų rinkų savo prekėms parduoti, palengvinti Anglijos pramonės krizę, kovoti su bedaryste. Tačiau parodos tikslas nebuvo vien ekonominis. Jį galima suprasti plačiau – kaip siekį palaikyti taiką. Anglija buvo dominuojanti Europos valstybė, kuriai rūpėjo Europos atstatymo idėja („taika ir kūrybos darbas“²⁴⁰). Neatsitiktinai ji pavadinta „išminties politika“²⁴¹. Vokiečiai ir prancūzai, skirtingai nei anglai, „sėja Eiropoj militarizmo idėją“²⁴². Straipsnyje skatinta užmegzti ekonominį bendradarbiavimą su Anglija, kuri Tautų Sąjungoje palaikė ir gynė Lietuvos interesus („Anglai pirmieji mus pripažino de facto – tuo stipriai parėmė nelygioj kovoj ir padėjo įsigyti tolimesnių pripažinimų“²⁴³).

Straipsnyje pakartoti jau anksčiau aptartuose Sruogos rašiniuose pasitelkti motyvai: Bavarijoje išteisinto Ludendorfo („[v]okiečių „teismas“ išteisinga Liudendorfą, organizavusį sukilimą prieš vokiečių valdžią“); vokiečių „broniruoto kumščio apaštalų“, „parako“, grasančio „visa, kas Eiropoj geresnio yra, kraujuotomis liepsnomis paleist į padanges“²⁴⁴; iš tėvynės ištremto Romaino Rolland'o, į kurio kūrybą Sruoga, studijuodamas Miunchene, pradėjo gilintis („Karo pradžioj prancūzai išvijo kaipo tėvynės išdaviką gal geriausį dabartinės jų tėvynės sūnų, gal didžiausį dabartinį prancūzų rašytoją Romainą Rollandą už tai, kad jis visuotino apakimo metu pats neapako – skelbė meilę ir taiką“²⁴⁵).

„Europos taikos“²⁴⁶ leitmotyvas dažnas ir kituose Sruogos straipsniuose. Juose rašoma apie tai, kad Anglijos ir Prancūzijos premjerai – Jamesas Ramsay MacDonaldas ir Édouardas Herriotas, „du demokratijos idealistai“, susitikę Anglijoje, „norėjo tarpusavy suderinti demokratijos valią palaikyti Europos taiką“²⁴⁷. Jų susitarimai buvo svarbūs Santarvės šalims (Anglijai, Prancūzijai, Belgijai, Italijai) ir JAV²⁴⁸.

²³⁹ [BS] C., „Britų imperijos parodą atidarius“, in: KŽ, 1924-04-26, Nr. 71, p. 1.

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² *Ibid.*

²⁴³ *Ibid.*

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ Balys Sruoga, „Naujas idealizmo istorijos lapas“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1922-05-11–13, 15–20, 22–27, 29, Nr. 111–126, p. 4.

²⁴⁶ [BS] C., „Britų imperijos parodą atidarius“, p. 1.

²⁴⁷ [BS] [C.], „Chequers“, in: KŽ, 1924-06-26, Nr. 118, p. 1.

²⁴⁸ [BS] [Ex.], „Pacte moral“, in: KŽ, 1924-06-26, Nr. 118, p. 1.

Rinkimų Prancūzijoje ir Vokietijoje refleksija. Sruogos straipsnyje, skirtame Prancūzijos parlamento rinkimų rezultatams, vėl simboliškai paminėtas Rollandas – „didžiausias pasauly taikos ir laisvės apaštalas!“²⁴⁹

Sruogos straipsnius Prancūzijos tema susieja ir užsienio reikalų ministras Raymondas Poincaré. Kritikuota jo imperialistinė politika. Kartota jo „pasėtos blogos sėklos ir jos duotų vaisių“²⁵⁰ metafora. Prancūzai, vykdydami Poincaré įsakymą, okupavo vokiečiams priklausiusį Ruro regioną. Poincaré „vertė nuvargusią prancūzų tautą ginklais barškinti, mokėti sunkius mokesnius, kad būtų iš ko ginkluoti Poincaré vasalus – didybės maniakus, vertė Europą gąsdinti naujomis skerdynių nelaimėmis“²⁵¹. Poincaré politika įvertinta kaip brutali priespaulda, kuri trukdė vokiečių ir prancūzų tautoms gyventi taikiai. Ne veltui Sruogos straipsnius Prancūzijos ir Vokietijos temomis sujungia ir jiems bendras tautų nesantaikos motyvas („keršto ugnimi dega tautų neapykanta“²⁵²).

Prancūzijos parlamento rinkimus pralaimėjus tautiniam blokui teigta, kad Poincaré turėtų pakeisti kiti politikai, kurie palaikytų anglų iškeltą Europos tvarkos ir taikos idėją²⁵³. Išryškėja ir „taikingo tautų sugyvenimo“²⁵⁴ akcentas. Prancūzijoje rinkimai baigėsi demokratijos pergale, kuri, tikėtasi, prisidės ir prie pasaulio taikos. Neatsitiktinai straipsnis užbaigtas Sruogos mėgto Didžiosios Britanijos politiko Davido Lloyd George'o, skleidusio taikos, laisvės, humanizmo idėjas, mintimi, kad „prancūzų demokratijos laimėjimas turės žymios įtakos į taip reikalingos pasauliui taikos įgyvendinimą. O tai yra toks kilnus dalykas, kad negali dėl jo viso pasaulio demokratija nesidžiaugti“²⁵⁵.

²⁴⁹ [BS] C., „Demokratijos laimėjimas“, in: *KŽ*, 1924-05-18, Nr. 87, p. 1. „Kaip didysis taikos idealistas“ Romainas Rolland'as, romano *Žanas Kristofas* autorius, šiame veikalė kėlęs idėją „dvasios gilumoje sutaisyti vokiečių ir prancūzų tautas“, minimas ir straipsnyje, kuris pasirašytas kitu slapyvardžiu; žr. [BS] A. Taškelis, „Taika ir „kraujo internacionalas“, in: *KŽ*, 1924-06-24, Nr. 116, p. 1. Rolland'as minimas ir vėliau: „[P]rancūzas Rollan[da]s ėjo į ištremtį už jo žmoniškumo ideologiją [...]“ ([BS] Tertius, „Kamerado“ Westphal'io gestikuliacija, arba Klaipėdos socialistų poteriai“, in: *KŽ*, 1924-08-05, Nr. 152, p. 2); reiškiamas džiaugsmas „Rollando daina“ ([BS] Ramojus, „Dainų Diena ir Paroda“, in: *KŽ*, 1924-08-23, Nr. 168, p. 1).

²⁵⁰ [BS] C., „Demokratijos laimėjimas“, p. 1.

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² *Ibid.*

²⁵³ [BS] A. Taškelis, „Prancūzų parlamento rinkimai“, in: *KŽ*, 1924-05-14, Nr. 85, p. 1.

²⁵⁴ [BS] C., „Demokratijos laimėjimas“, p. 1.

²⁵⁵ *Ibid.*

Rinkimų Prancūzijoje rezultatai apibendrinti ir Ramojaus slapyvardžiu pasirašytame Sruogos redakciniame straipsnyje „Pereitą savaitę“. Prancūzijoje pasibaigė Poincaré režimas – rinkimus pralaimėjo tautininkų (nacionalistų) blokas: „ir jau vyrai, Europos taikai grūmoje, dar vakar milžinais atrodę, galvotrūkčiais į pakalnę lekia, apversdami savo planus kumščius broniruoti“²⁵⁶. Sruogos mėgti pasakymai, kovos, karo simboliai („kumščius broniruoti“, „broniruotas kumštis“) papildyti taikos – „Europos aušros“²⁵⁷ – metafora, kuri priklauso britų premjerui MacDonaldui. Nemažai jo išsakytų idėjų apie Europos tautų bendradarbiavimą galima rasti ir Sruogos straipsniuose. Anglijos, Prancūzijos, Japonijos valdžia po rinkimų atiteko ne karo, o taikos šalininkams, todėl „yra pamato manyti, kad taikos realizavimo reikalas Europoj žymiai sustiprės“²⁵⁸.

Aptarti ir Reichstago rinkimų rezultatai. Pabrėžta, kaip juose sekėsi kraštutinių kairiųjų ir dešiniųjų partijoms: „Hitlerio-Liudendorfo partija, norinti dešiniųjų diktatūros ar net monarchijos, iš 450 vietų tegavo vos apie 30. Tai yra politinių nesubrendėlių partija, ir rinkėjai bus ją tinkamai įvertinę. Komunistai – raudonieji diktatoriai – gavo už juos dukart daugiau vietų – apie 60 [...]“²⁵⁹. Tautininkams teko beveik 100 vietų. Jie, remiami liaudies partijos ir centrinių grupių, sutiko sudaryti valdžią. Tikėtasi, kad rinkimai „apsaugos kraštą nuo kraštutinių politikos nelaimių“, kad jie pasibaigė „Europos taikos naudai“²⁶⁰.

JAV ir Japonijos ginčas. C. slapyvardžiu pasirašytame straipsnyje analizuota telegrafu gauta žinia apie „staigų kivirčą“ Tolimuosiuose Rytuose tarp JAV ir Japonijos. Dienraščio skaitytojams stengiasi paaiškinti, kodėl tarp šių šalių kilo nesutarimų, kurie galėjo greitu metu virsti kariniu konfliktu. Straipsnyje analizuotos trys JAV ir Japonijos nesantaikos (konkurencijos) priežastys: Japonijos įsigalėjimo Azijos sausumos srityje, Ramiajame vandenyne, japonų emigracijos į Ameriką. Įterptas trumpas Japonijos istorijos fragmentas, parodęs, kaip ši šalis, susitarusi su Anglija, Prancūzija ir Rusija, stiprino savo įtaką Kinijoje. JAV reikalavo, kad visos valstybės Kinijoje turėtų lygias teises. Japonija, ėmusi dominuoti Azijos Rytuose ir Ki-

²⁵⁶ [BS] Ramojus, „Pereitą savaitę“, in: KŽ, 1924-05-18, Nr. 88, p. 1.

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ [BC] C., „Reichstago rinkimai“, in: KŽ, 1924-05-09, Nr. 81, p. 1.

²⁶⁰ *Ibid.*

nijoje, tapo JAV konkurente. Šių šalių konfliktas dėl teritorijų grėsė pavirsti ginkluota kova. Kita šalių nesantaikos priežastis – Japonijos gyventojų emigracija į JAV priklausančias Ramiojo vandenyno salas. Jas kolonizavę japonai pradėjo įsigalėti Amerikoje. Daugelio tūkstančių japonų atsikraustymas į Kaliforniją pasitarnavo šios valstijos ūkio pasiekimams, padarė įtakos ekonomikai. Japonai, būdami pigesnė darbo jėga, sudarė konkurenciją amerikiečiams, todėl buvo nemėgstami. Amerikiečiai į japonus žiūrėjo panašiai kaip į juodaodžius („atsispindi rasinės neapykantos elementai“²⁶¹). Amerikoje buvo sukurta nauja iniciatyva „Amerika – amerikiečiams“²⁶². JAV parlamentas rengėsi priimti tarptautinei teisei prieštaravusį įstatymą, kuriuo ketino uždrausti japonams atvykti į Ameriką, nors čia jie užsiėmė legalia veikla – studijavo, dirbo, vertėsi prekyba. Tokiu būdu Amerika ignoravo „tarptautinio mandagumo ir moralės reikalavimus“²⁶³. Straipsnis užbaigtas Sruogai būdingu probleminiu ir kartu meniškai įprasmintu situacijos komentaru: „Yra gandų, kad Amerikos prezidentas pasinaudosiąs veto teise ir šį įstatymą sulaukysiąs. Tuo būdu sena žaizda vėl bus kuriam laikui apgydyta. Bet jeigu jis to nepadarys – tolimieji Rytai gali ir labai kraujuota šviesa užsidegti. Visas klausimas – ar Amerika mano, kad jau atėjo laikas nemalonų konkurentą likviduoti, ar dar reikia palaukti?..“²⁶⁴ Tolimuosius ir Europos Rytus susiejo karo grėsmės situacija.

Sruogos straipsnių kalba. Anoniminius ar slapyvardžiais pasirašytus straipsnius priskirti Sruogai padeda ne tik straipsnių tematika, juose nagrinėjamos problemos, kartojami įvaizdžiai ir detalės. Autorių pirmiausia leidžia atpažinti jo kalba. Sruogos laiškų kalba jau yra išsamiau nagrinėta²⁶⁵. Rašytojo straipsnių kalbos analizei skirtų darbų dar kol kas nėra. Kadangi Sruogos straipsniai *Klaipėdos žiniose* rašyti tuo pačiu metu kaip ir jo laišškai Vandai Daugirdaitei, galima pastebėti ir tam tikrų kalbos bendrumų.

Straipsniuose, kaip ir laiškuose ar grožinėje kūryboje, Sruoga vartojo daug savitų žodžių ir posakių. Jis mėgo konotuotą leksiką („austrijokas“,

²⁶¹ [BS] C., „Amerikos Jungtinių valstybių – Japonijos susikirtimas“, in: *KŽ*, 1924-04-18, Nr. 66, p. 1.

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ *Ibid.*

²⁶⁴ *Ibid.*

²⁶⁵ Aurimas Markevičius, Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laiškų kalba“, in: *BSR*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1916–1918*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 499–529; Idem, in: *BSR*, t. 17, kn. 1, p. 475–488.

„berniokai“, „kraštelis“, „faktelis“, „kaimynėlės“, „miesčiukas“, „ažuoliukai“, „balseliai“, „saldumėliai“, „gyvenimėlių“, „provinciališkas“), retesnius žodžius („atsiduksėjimai“), individualius ar rečiau pasitaikančius naujadarus, tarminius darinius (ateities „švitrėjimai“, „šiaudalietuviai“, „gilmenos“, „pasiaukavimas“, „nerimastis“, „smarkavimai“, „domesys“, „esimas“, „laikraštininkai“, „chaotingumas“, „analoginga“, „atsakomingi“, „beprotingi“, „eruditingas“, „neatsakomingas“, „normalinės“, „užugulė“, „specialiniai“), specifinius skolinius („kulturtregeriai“, „Kulturbundas“, „kulturbundininkai“, „Heimatbundas“), svetimybes („trotuarai“, „stovylos“, „nabašninkas“, „griešninkas“, „buntas“, „buntininkai“, „kapelija“, „falšyvas“, „bažijis“, „išmaliavoti“, „ištrivoji“), morfologinius variantus („formula“, „krizis“, „diktatoris“, „redaktoris“, „faktoris“, „bedarbė“, „gegužio“, „liūdnaus“), vietovardžius („Sovdepija“, „Pabaltės valstybės“), regioninę leksiką („Eiropa“, „eiropiečiai“, „laukininkai“, „kamanai“), savitus posakius („šiokiadienė logika“, „masių psichozas“, „politinių nesubrendėlių partija“, „raudonieji diktatoriai“, „atšaldyti pakaušius“, „krokodiliaus ašaros“, „Varšuvos brolija“, „broniruotas kumštis“, „broniruoto kumščio apaštalai“, „apaštališka išmintis“, „broniruoto kumščio politika“, „priespaudos ir militarizmo apaštalai“, „politinis žvejavimas“, „ginkluota gestikuliacija“, „priešvalstybiniai gaivalai“, „diktatūros misionieriai“, „politiniai nesubrendėliai“, „bizūno auklėtiniai“, „kultūros pažibos“, „spaudos pasileidimas“, „laikraštinė demagogija“), priežodžius („Tvarkos“ šaly – netvarkos iliuminacija“, „Vargas tautai, kurios lemtį lemia persenę muziejiniai generolai! Vargas valstybei, kurios vyrų politinę išmintį suėda zoologinė neapykanta!“; „Kad drumstame vandeny kvailą žuvį pagavus“, „Generolas – geras daiktas; diktatoris – daiktas dar geresnis. Bet demokratija, matyti, bus daiktas visų geriausias“, „Vėjo sėklą pasėjo, dabar teisingumą akėja, – pažiūrėsime, kokį jis derlių turės!“), lotyniškus posakius („Caveant, Consules!“ – „Būkite atsargūs, konsulai!“; „Sapienti sat!“ – „To, kas pasakyta, pakanka išmintingam!“). Sruogos tekstuose dažnai vartojamos dviskaitos formos („du galiūnu“, „abi slavų valstybi“, „abi kalbi“, „dvi partiji“, „dvi savaiti“, „dvi vyriausi grupi“, „du užburtu ratu“, „du premjeru“, „du bernykščiu“, „du litu“, „du kraštu“).

Rašytojo žmona, remdamasi Sruogos leksika ir asmenine nuojauta, atpažino Amerikos dienraštyje *Naujienos* publikuotą straipsnį „Laiškas iš Berlyno“, pasirašytą frazeonimu „Aklasnebematė“²⁶⁶. Šio slapyvardžio kitą

²⁶⁶ [BS] Aklasnebematė, „Laiškas iš Berlyno“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-07-11–12,

variantą („Aklasmatė“) Sruoga, dirbdamas laikraščio *Lietuva* redakcijoje, buvo pasiūlęs savo kolegai žurnalistui Juozui Pronskui²⁶⁷, kuris *Klaipėdos žiniose* pasirašinėjo ir Aklasnebematė pseudonimu²⁶⁸. Sruogienė Samulioniui rašė:

Balio Sruogos straipsnis 1923. VII. 11–12 – tikrai jo paties rašytas: jis išsireiškia, kad „mums lietuviams tai smarkiausiai sukrito „už Klaipėdos išgvoltavojimą“... šią žiemą atsitiko generalinis valymas studentų iš Berlyno universiteto“. Užtenka žodžio – „išgvoltavojimas“ – jo mėgiamas. O svarbiausia ta[į], kad minėtas potvarkis lietė ne vien Berlyno, bet ir visus Vokietijos universitetus. [...]

Tas straipsnis rašytas tuoj po mūsų su Baliu ekskursijos po Tiuringiją (Tiuringijoje (Saalfeld ir kt.) buvom per Sekmines 1923 m.). [...]²⁶⁹

Sruogienės iš atminties pacituotas straipsnio fragmento variantas Amerikos dienraštyje *Naujienos* atrodo taip:

Mums lietuviams tai smarkiausiai sukrito „už Klaipėdos išgvoltavojimą“. Ir daugiausia – čia bus nukentėję tie nekalti studentai ir šiaip moksleiviai. Sakysim, šią žiemą atsitiko generalinis valymas lietuvių studentų iš Berlyno universiteto. Daugeliui studentų atsakyta mokslas, nors vieno ar dviejų semestrų betrūko, kai kas jau buvo visą kursą išklausęs ir bereikėjo tik seminaruose padirbėti, – ir tokiems atsakyta oficialiai priežasties nors nepareiškiant, bet privačiai duodant suprasti, kad tai iš „patriotizmo“ daroma.²⁷⁰

Aptartas pavyzdys parodo, kad, siekiant nustatyti straipsnių atribuciją, svarbu išmanyti ir rašytojo kalbos ypatybes, ir kontekstą. Ne mažiau svarbus ir tyrinėtojo, matančio visą rašytojo straipsnių korpuso panoramą, gebėjimas įžvelgti straipsnių intertekstines ir (ar) kontekstines sąsajas. Ne veltui Samulionis dėl Sruogos straipsnių atribucijos laiškuose ne kartą tarėsi su rašytojo žmona.

Išvados. Redakciniai (vedamieji) straipsniai ir kitos korespondencijos, pasirašyti slapyvardžiais C., R., X, &, X. P., S. P., Dr. E. M., Ex., A. Taškelis,

Nr. 162–163, p. 4. Šis Sruogos slapyvardis į rašytojo bibliografiją nebuvo įtrauktas, nes išaiškintas vėliau (1987), negu ji išleista. Matyt, dėl to jis nepateko ir į vėliau parengtą lietuviškų slapyvardžių sąvadą.

²⁶⁷ Juozas Pronskus, „Milžino paunksmėje. Apie Padegėlį Kasmatę ir Aklasmatę“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, p. 97.

²⁶⁸ „Pronskus Juozas“, in: *Lietuviškieji slapyvardžiai*, t. 1, p. 221.

²⁶⁹ Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, [iš Čikagos – į Vilnių], 1987-04-24, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1r.

²⁷⁰ [BS] Aklasnebematė, „Laiškas iš Berlyno“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-07-11, Nr. 162, p. 4.

T. Pridotkas, Pridotkas, Puidokas, M. Sw, M. Sv., Mato, Brolis, Žiogas, Tertius, Cimbolats., Svečias korespondentas, Žuvies sargas, Pasipiktinęs pilietis, K. Šepušėšta, priklauso Baliui Sruogai. Dienraštyje *Klaipėdos žinios* jie pradėti publikuoti tik Sruogai įsidarbinus (pasirodė po 1924-04-01). Anksčiau dienraštyje neskelbti tokiais pseudonimais pasirašyti tekstai. Sruogai baigus darbą *Klaipėdos žiniose*, nuo 1924 m. rugsėjo 4 d. dienraštyje nebebuvo spausdinami ir minėtais slapyvardžiais pasirašyti straipsniai.

Klaipėdos žinioms rašyti Sruogos straipsniai tematikos, kompozicijos ir stiliaus aspektu panašūs į rašytojo korespondencijas, kurias jis 1923 m. siuntinėjo Amerikos dienraščiui *Naujienos*, o nuo 1921 m. ir savo šalies laikraščiams *Lietuva*, *Lietuvos žinios*. Sruogos straipsniai *Klaipėdos žiniose* – analitinio pobūdžio publicistika: juose operatyviai pateikti, išsamiai nagrinėti ir apibendrinti 1924 m. įvykiai ne tik Lietuvoje (ypač Klaipėdos krašte), bet ir pasaulyje (Lenkijoje, Vokietijoje, Rusijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Japonijoje, JAV).

Sruogos straipsniams, rašytiems Miunchene ir Klaipėdoje, būdingas tęstinumas, nagrinėjamų temų plėtra, asociatyvios sąsajos. Studijuodamas Miunchene, Sruoga rašė apie Vokietijos aktualijas – prasidėjusius monarchistinius bruzdėjimus Bavarijoje, streikus, nukreiptus prieš centrinę valdžią Berlyne, Hitlerio iškilimą, hitlerininkų išpuolius, Hitlerio ir jo bendrininkų bandymą įvykdyti valstybės perversmą. Dirbdamas Klaipėdoje Sruoga baigė analizuoti Hitlerio bylą: rašė apie jo sukulto maišto Miunchene pasekmes, hitlerininkų teismą, jų likimą. Bendradarbiaudamas Amerikos dienraštyje *Naujienos* Sruoga 1922 m. rašė korespondencijas – laiškus iš Klaipėdos. Per juos jis Amerikos skaitytojus supažindino su svarbiausiais Klaipėdos krašto istorijos įvykiais po Pirmojo pasaulinio karo. Sruoga anksčiau rašė apie Klaipėdos krašto atskyrimą nuo Vokietijos (pagal Versalio taikos sutartį), Prancūzijos valdymą, vokiečių planą įkurti vokišką valstybę Klaipėdos krašte. Pradėjęs dirbti Klaipėdoje, jis rašė apie toliau sekusius įvykius: Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos Respublikos, supažindino su Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto aplinkybėmis, šių įvykių vietinės ir tarptautinės politikos kontekstu. Be to, Sruoga gilinosi ir į kitas to meto aktualijas – kilusį Rusijos ir Rumunijos karinį konfliktą, prasidėjusį JAV ir Japonijos ginčą. Straipsniuose jis atsiskleidžia kaip išsamios Klaipėdos krašto istorijos kronikos autorius, tarptautinių santykių ir politikos apžvalgininkas. Tai iki šiol visai netyrinėtas aspektas.

Sruogos straipsniai dabar ypač aktualūs ne tik dėl juose pavaizduotų visuomeninių, politinių įvykių, reiškinių kritinio vertinimo, bet ir dėl aiš-

kiai išsakytos vertybinės pozicijos. Straipsniuose jis pasisakė už tautinio susipratimo skatinimą, asmeninės ir valstybinės kultūros ugdymą(si), demokratiško ir moralaus elgesio laikymąsi, sąžiningumą, individualios atsakomybės prisiėmimą už kiekvieną darbą.

Sruogos straipsniams, be juose pateiktos objektyvios faktinės informacijos, būdingas ir subjektyvus pradas. Juose ypač gerai atsispindi ir asmeninis autoriaus požiūris, jo emocijos, individuali pasaulėžiūra. Rašytojas ne tik informavo ir analizavo medžiagą, bet sugebėjo ją įtaigiai perteikti. Sruoga, naudodamasis įvairiomis retorikos priemonėmis, mėgo atkurti įvykius pateikdamas paradoksalių faktų, charakteringų tikrovės vaizdų, analogijų, įsimintinų realių asmenybių portretų, individualių sentencijų. Sruogos straipsniams ypač būdingas aforistiškumas, laisva meninė kompozicija, subjektyvios asociacijos.

Sruogos straipsniuose išryškėja ne tik įvairūs ir platus istorinių ir visuomeninių temų spektras. Pastebimas ir rašytojo pomėgis pakartotinai grįžti prie jau aptartų, ypač kultūros, vietinės ir tarptautinės politikos, istorinių konfliktų, temų, iš naujo jas aktualizuoti, pateikiant naujai atrastų faktų, iškilusių išvalgų, išryškėjusių analogijų. Todėl pasikartojančios tematikos straipsniuose pastebimos artimos atskiros teksto vietos (siužeto fragmentai, epizodai). Sruogos straipsnius susieja ir pasikartojančios pasakojimo detalės, įvairūs motyvai, kontekstinės užuominos (žinutės) ir intertekstiniai intarpai (citos, parafravimas, pavadinimų, antraščių, frazių, žodžių ir sąvokų perėmimas). Slapyvardžiais pasirašytame ar anoniminiame tekste likę tokie autoriaus „pėdsakai“ leidžia jį atskleisti tada, kai nėra išlikusių patikimiausių dokumentinių įrodymų, o grafologinės autografų analizės neįmanoma atlikti.

Sruogos straipsniai apie politinius ir visuomeninius įvykius Vokietijoje ir Lietuvoje ne mažiau aktualūs nei jo kur kas labiau žinomi literatūros ar teatro kritikos darbai. Nors Sruogos straipsniai, atspindintys Vokietijos ir Klaipėdos gyvenimo realijas, ypač paveikūs ir įtaigūs raškos (stiliaus) aspektu, bet vis dėlto pirmiausia jie svarbūs ir pasitarnauja kaip šaltiniai, kuriuose paliudijami realūs faktai. Jis vaizdavo Vokietijos įvykių, Klaipėdos krašto istoriją, o save laikė metraštininku.

BALYS SRUOGA'S JOURNALISTIC WRITINGS
UNDER UNIDENTIFIED PSEUDONYMS IN THE DAILY
KLAIPĖDOS ŽINIOS

Summary

Articles under the pseudonyms C., R., &, X, X. P., S. P., M. Sw, M. Sv., Dr. E. M., Ex., A. Taškelis, T. Pridotkas, Pridotkas, Puidokas, Pebėjus, Brolis, Žiogas, Tertius, and Cimbolats belong to Sruoga. Their publication in the daily newspaper *Klaipėdos žinios* started only after 4 January 1924, when the newspaper employed him. Texts under such pseudonyms had not been published in the newspaper before. From September 1924, after Sruoga finished working in the *Klaipėdos žinios*, the daily newspaper no longer published articles under the mentioned pseudonyms.

In terms of the subject matter, composition, and style, Sruoga's articles written for *Klaipėdos žinios* are similar to the writer's correspondence that he sent to the American daily newspaper *Naujienos* in 1923, and to his country's newspapers the *Lietuva* and the *Lietuvos žinios* from 1921. The articles in the *Klaipėdos žinios* are analytical journalism: they promptly present, analyse in detail, and summarise the events of 1924 both in Lithuania (especially in Klaipėda region) and the world.

The series of articles written in Munich and Klaipėda are characterised by continuity, development of the topics discussed, and associative connections. While studying in Munich, Sruoga wrote about current affairs in Germany: the beginning of monarchist unrest in Bavaria, the strikes against the centrist government in Berlin, the rise of Hitler, the attacks by Hitler's supporters, and the attempt of Hitler and his accomplices to launch a coup d'état. While working in Klaipėda, Sruoga finished analysing the Hitler case: he wrote about the consequences of the revolt caused by Hitler in Munich, the trial of Hitler's supporters, their fate, and participation in political activities. In 1922, while collaborating with the American daily newspaper *Naujienos*, Sruoga wrote his correspondence in the form of letters from Klaipėda. Through them, Sruoga introduced the most important events in the history of Klaipėda region after the First World War to American readers. Before he started working in Klaipėda, Sruoga wrote about the separation of Klaipėda region from Germany (according to the Treaty of Versailles), the French rule, and the German plan to establish a German state in Klaipėda region. After he started working in Klaipėda, he wrote about the following events: the annexation of Klaipėda region by the Republic of Lithuania, the circumstances of the convention and statute of Klaipėda region, and the local and international political context of these events. In addition, Sruoga deeply examined other topical issues of the time: the military conflict between Russia and Romania, the dispute between the United States and Japan. In his articles, Sruoga revealed himself as the author of a detailed chronicle of the history of Klaipėda region, a commentator

on international relations and politics. This is the aspect that has been very little explored so far.

Sruoga's articles are now particularly relevant not only because of the critical assessment of the social and political events and phenomena depicted in them, but also because of the clearly expressed value position. In them, Sruoga advocated the promotion of national understanding, the development of personal and state culture, adherence to democratic and moral behaviour, honesty, and the assumption of individual responsibility for each act.

In addition to objective factual information, Sruoga's articles had a subjective source. The author's personal attitude, his emotions, and his individual world-view are reflected in them especially well. The writer not only informed and analysed the material, but was able to convey it convincingly. Using various rhetorical tools, Sruoga liked to recreate events, presenting paradoxical facts, characteristic images of reality, analogies, memorable portraits of real personalities, or individual turns of expression. The aphorism, free artistic composition, and subjective associations are distinctive characteristics of his articles.

Sruoga's articles highlight not only a diverse and wide range of historical and social topics. His predilection for revisiting previously discussed topics, especially the ones about culture, local and international politics, historical conflicts and their re-actualisation by presenting newly discovered facts, emerging insights and analogies is also noticeable. Therefore in the articles on recurrent themes, similar individual text locations are observed (fragments of the story, episodes) and are noticeable. His articles are also linked by reoccurring narrative details, various motives, contextual cues (messages), and inter-textual insertions (quotations, paraphrasing, headlines, phrases, words, and concepts). Left in a text signed with pseudonyms or anonymous, such 'traces' of the author allow revealing him when the most reliable documentary evidence is not preserved and graphological analysis of autographs is impossible.

Sruoga's articles about political and social events in Germany and Lithuania are no less relevant than his much-better-known literary or theatre criticism. Although his articles reflecting the realities of life in Germany and Klaipėda are particularly influential and suggestive in terms of expression (style), they are nevertheless primarily important and serve as sources that testify real facts. Sruoga was depicting the events in Germany and the history of Klaipėda region and considered himself a chronicler. Therefore, these articles should undoubtedly be added to the bibliography of Sruoga's writings, and they should also be included in future releases of Sruoga's selected or complete works.

MUZIKO JONO ŽEMAIČIO GYVENIMAS IR VEIKLA

DARIUS KUČINSKAS

Lietuvių muzikinė veikla Jungtinėse Amerikos valstijose yra neatskiriama lietuvių tautos kultūrinės raidos dalis. Apie JAV lietuvių muzikinį gyvenimą yra paskelbta ne viena monografija, studija ar mokslo straipsnis. Daugiausia tyrinėta antroji (dypukų) emigracijos banga, nes ji paliko ryškiausią pėdsaką išeivijos muzikiniame gyvenime, o kai kurie jos atstovai iškilo į pasaulinio lygio muzikos elitą.

Daug mažiau ir tik epizodiškai yra tyrinėta pirmosios (grynorių) bangos lietuvių muzikinė veikla. Iki šiol neturime daugelio to meto lietuvių muzikų biografijų, jų kūrybos sąvadų, nežinome, kiek išliko ir kur yra saugomas jų kūrybinis palikimas, laiškai, nuotraukos ir pan. Pradėjus gilintis į atskirų pirmosios bangos lietuvių muzikų JAV gyvenimus, daug ryškiau ir pilniau atsiskleidė bendras jų veiklos vaizdas. Į dienos šviesą iškilo mažiau žinomi ar visai nežinomi biografiniai, istoriniai, kultūriniai lietuvių muzikinio gyvenimo faktai, kurie koreguoja ir tikslina iki šiol susidarytą išeivijos kultūrinio gyvenimo kroniką ir bendrą suvokimą. Taip pat paaiškėjo, kad nemažai reikšmingų dokumentų, asmeninių daiktų iki šiol yra saugoma giminių archyvuose. Anūkai, proanūkiai, nors jau nekalbantys lietuviškai, dar prisimena ir gali papasakoti ne vieną mums rūpimų muzikų gyvenimo įvykį, niekur neužrašytą ir neskelbtą istoriją. Greta to, pasirodo, nemažai naujos faktologinės informacijos galima atrasti ir to meto spaudoje, ne tiek lietuviškoje, kuri amžiaus pradžioje apie muzikinį gyvenimą rašė nedaug, bet pirmiausia amerikietiškoje spaudoje anglų kalba. Suprantama, kad ją atrinkti ir susisteminti reikia daug laiko ir kantrybės, nes tik dalis to meto periodikos yra skaitmenizuota ir prieinama internetu, o daugelio laikraščių numerių apskritai nėra išlikusių. Žinoma, tyrinėjant pirmabangių muzikų gyvenimą ir veiklą, vienas svarbiausių informacijos šaltinių išlieka lituanistiniai JAV archyvai, kur yra sukauptas (nors ir fragmentiškai) bei saugomas ne tik epistoliarinis ir kūrybinis atskirų muzikų palikimas, bet taip pat enciklopediniai žinytai ir audiovizualinė medžiaga.

Straipsnyje pirmą kartą nuodugniai rekonstruojamas ir pristatomas Jono Žemaičio (1867–1932) gyvenimas ir kūrybinė veikla. Vargonininkas, choro dirigentas, kompozitorius, leidėjas Žemaitis Lietuvos muzikinės kultūros istorijoje iki šiol yra netyrinėta ir neįvertinta asmenybė. Jo gyvenimas atspindi ir reprezentuoja tiek bendrą XIX–XX a. sandūros lietuvių tautos istoriją, tiek JAV susitelkusios pirmosios bangos gyvenimo ir veiklos ypatumus. Žemaičio muzikinė veikla vienoje seniausių lietuvių parapijų JAV – Šv. Jurgio parapija, Shenandoah, Pensilvanija – truko kelis dešimtmečius ir turėjo didelės reikšmės tiek išsaugant ir puoselėjant lietuviybę šioje vals-tijoje, tiek plėtojant lietuvių muzikinę veiklą visoje Amerikoje. Žemaičio kūryba buvo paklausī lietuvių tarpe, ją taip pat įrašais pianolai ir šelako plokštelėmis išleido ir platino pagrindinės JAV kompanijos – QRS, Victor, Connorized. Kurį laiką Žemaitis netgi buvo daugiausia savo muzikos JAV išleidęs lietuvis. Greta to, Žemaičio vedamas choras buvo laikomas pavyzdiniu ir plačiai žinomas visoje Pensilvanijoje. Jo organizuotos dainų šventės, inicijuota Šiaurės Amerikos lietuvių vargonininkų sąjunga (kartu su Antanu Pociumi ir Ksaveru Strumskiu) rodo jį buvus neeilinę asmenybę. Jo dainos, virtusios liaudies dainomis, taip pat rodo, kad Žemaičio kūryba turėjo žymiai didesnę poveikį Amerikos lietuviams, nei yra manoma iki šiol.

Glausta Jono Žemaičio biografija pirmą kartą buvo paskelbta Juozo Žilevičiaus parengtame enciklopediniame žinyne *Lietuviai muzikai Vakaruose* (1999)¹. Tais pačiais metais ji perspausdinta Boleslovo Zubricko sudarytame enciklopediniame žinyne *Pasaulio lietuvių chorvedžiai* (1999)² ir dar kartą pakartota lietuviškoje *Muzikos enciklopedijoje* (2007)³. Visose publikuotose biografijose buvo tik apytiksliai nurodyti Žemaičio gimimo metai, neįrašyta gimimo vieta, stokota tikslesnės informacijos apie jo įvairiapusę visuomeninę veiklą ir kūrybą. Pradėjus detaliau domėtis šio muziko gyvenimu, pirmiausia buvo susipažinta su archyvine medžiaga, saugoma Žilevičiaus-Kreivėno lietuvių muzikos archyve (Lituanistikos tyrimo ir studijų centras, Čikaga, Ilinojus; dabar archyvas perkeltas į Lemontą; toliau – ŽKA) ir Amerikos lietuvių kultūros archyve (Putnamas, Konektikutas; toliau – ALKA). Žemaičio fonde ŽKA buvo tik Žilevičiaus straipsnio apie Žemaitį

¹ *Lietuviai muzikai Vakaruose: Žilevičiaus vardynas*, redagavo Saulė K. Jautokaitė, Stickney, IL: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1999, p. 300–301.

² Boleslovas Zubrickas, *Pasaulio lietuvių chorvedžiai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999, p. 726.

³ Birutė Žalalienė, „Žemaitis Jonas“, in: *Muzikos enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2007, p. 679.

kopija⁴, Žemaičio laiškas F. Rutkui į Baltimą, autorinis išleistų natų ir ritinėlių pianolai katalogėlis bei nuotrauka su klaidingai įrašytu vardu – vietoj Jono įrašytas Juozas⁵. ALKA archyve esančiame Žemaičio fonde atrasta tik keliolika natų leidinių. Taip pat abiejuose archyvuose surasta keliolika ritinėlių pianolai su Žemaičio dainomis (bendra ritinėlių pianolai dėžė). Lietuvos archyvuose Žemaičiui skirtos atskiros fondos nėra. Informaciją teko rinkti iš kitų pavienių fondų, pirmiausia iš nepilnai išlikusių Užnemunės bažnyčių metrikų knygų. Čia atrasti Jono Žemaičio brolių, sesers, jo pusbrolių ir pusseserių gimimo metrikai, bet jo paties gimimo/krikšto įrašo nepavyko surasti. Trečiu informacijos apie Žemaitį šaltiniu tapo to meto periodika, tiek lietuviška, tiek angliška. Informacija rinkta iš skaitmenizuotų laikraščių, pasiekiamų interneto svetainėse *www.newspapers.com*, *www.spauda.org*, *www.draugas.org*. Atrasta beveik 70 trumpų žinučių bei pranešimų apie Žemaitį ir dar beveik 20 pavardės paminėjimų. Tai leido susidaryti preliminarų Žemaičio gyvenimo ir veiklos Amerikoje vaizdą. Lygiagrečiai informacija rinkta genealoginiuose interneto puslapiuose: *www.geni.com*, *www.myheritage.com*, *www.ancestry.com*, *www.findagrave.com*, *www.billiongraves.com*. Čia patalpinta informacija ir galimybė tiesiogiai pateikti užklausą atskirų giminių atstovams leido sukonkretinti daugelį Žemaičio gyvenimo faktų ir net atrasti nemažai su jo veikla JAV bei Lietuvoje susijusių dokumentų ir rekonstruoti Žemaičio genealoginį medį, kuris vėliau pasitarnavo atrandant dar gyvus Žemaičio palikuonis. Papildomai pasinaudojus svetainių *www.whitepages.com* ir *www.facebook.com* galimybėmis, buvo atrasta ir susisiekti su Žemaičio anūku Edvardu Žemaičiu (95 metų amžiaus) ir Žemaičio brolio Vincento Žemaičio proanūke Sally Dannov. Jų asmeniniai prisiminimai ir išsaugoti šeimos laišakai atskleidė Jono Žemaičio būdo savybes, taip pat patikslino svarbias gyvenimo detales: kur gimė, kas buvo jo žmona, kaip jie susipažino ir pan. Rengiant straipsnį taip pat pasinaudota keletu knygų, kur gan plačiai aprašytas Shenandoah parapijos gyvenimas⁶ ir Pensilvanijos lietuvių veikla bei publikuota vienintelė žinoma Žemaičio choro nuotrauka⁷.

⁴ Juozas Žilevičius, „Jonas Žemaitis (10 metų mirties proga)“, in: *Amerikos lietuvių katalikų darbai*, New York: Kunigų vienybė, 1943, p. 289–291.

⁵ Šis įrašas suklaidino *Pasaulio lietuvių chorvedžių* knygos autorių Zubricką – čia taip pat klaidingai įrašyta, kad tai Juozas Žemaitis.

⁶ Antanas Kučas, *Shenandoah lietuvių Šv. Jurgio parapija*, Brooklyn: Šv. Jurgio parapija, 1968.

⁷ Vladas Būtėnas, *Pensilvanijos anglikasių Lietuva*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1977, p. 52.

Šeima ir mokslai. Jonas Antanas Žemaitis gimė 1867 m. birželio 24 d. Surgučiuose, Marijampolės raj.⁸ Surgučių kaimas, kaip ir visa Užnemunė, po trečiojo LDK padalijimo pateko į Prūsijos valdą, vėliau priklausė Prancūzijos imperijai (1807–1812), dar vėliau – Lenkijos (kongresinei) karalystei (1815–1916). Įdomu, kad per Surgučių kaimą po pralaimėjimo prieš Rusiją, 1812 m. gruodžio mėn. rogėmis Napoleonas bėgo atgal į Paryžių⁹. XIX a. antroje pusėje Surgučiai jau buvo nemaža gyvenvietė, čia gyveno virš 500 žmonių¹⁰. Nors kaime nebuvo mokyklos, apylinkėse aktyviai veikė daktoriai ir knygnešiai, tad lietuviškas žodis čia nebuvo užmirštas. Mišias Surgučių gyventojai klausė gretimame Sasnavos kaime, kur 1817 m. buvo pastatyta medinė aštuonkampė koplyčia, aptarnaujama marijonų¹¹. Vienas jų – kun. Vincentas Senkus, teologijos mokslų daktaras (1886 m. baigė Varšuvos dvasinę akademiją), vėliau tapo marijonų generolu. Šioje koplyčioje 1866 m. taip pat buvo pakrikštytas būsimasis Lietuvos prezidentas Kazys Grinius, o netoliese esančiame Lūginės kaime 1871 m. gimė ir Marijampolėje buvo pakrikštytas būsimasis marijonų kongregacijos reformatorius palaimintasis Jurgis Matulaitis (1871–1927).

Jono Žemaičio tėvai – valstiečiai Juozas ir Petronėlė (Jančaitytė) Žemaičiai, abu gimę apie 1838 m. Kaip nurodyta vaikų krikštų knygoje, Žemaičiai buvo kolonistai, t. y. ne vietiniai. Jono ir Petronėlės Žemaičių šeimoje augo keturi vaikai: Jonas, Vincentas (g. 1868-07-06/18), Marijona (g. 1870-09-30/10-12) ir Jurgis (g. 1873-04-09/21). Užaugę trys vyresnieji vaikai išvyko į Ameriką. Pirmasis išvyko Jonas (1892), po to – Vincentas (1903), dar vėliau – Marijona. Atvykęs į JAV, Vincentas apsistojo pas brolių Shenandoah, 1900 m. liepos 14 d. Bruklina susituokė su 10 metų jaunesne Elžbieta Pri-dotkaite ir 1906 m. išvyko į Kanzas Sitį. Ten gamino medinius traukinių vagonus. Iš vagonams skirtos medienos pasistatė kelis namus – sau ir vai-

⁸ Gimimo metrikai nerasti, bet tiksli data nurodyta pranešime apie Žemaičio sutartį su Victor firma (*Evening Herald*, 1929-08-27). Gimimo vietą – Surgučius – 2022-02-13 elektroniniame laiške nurodė anūkas Edvardas Žemaitis.

⁹ *Sasnavos seniūnija*, in: <https://www.marijampole.lt/seniunijos/sasnavos-seniunija/sasnavos-seniunija/328>, (2022-05-23).

¹⁰ *Surgučiai*, in: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Surgu%C4%8Diai>. Ten taip pat pateiktas pirminis statistinių duomenų šaltinis: *Списки населенныхъ мѣстъ Сувалкской губерніи: какъ матеріалъ для историко-этнографической географіи края, собралъ Эдуардъ Вольтеръ, Санктпетербургъ, 1901*, in: https://archive.org/details/1901_20200504, (2022-02-15).

¹¹ Koplyčia neišliko, 2017 m. atstatyta pagal brėžinius Lietuvos liaudies buities muziejuje Rumšiškėse; žr. Ina Dringelytė, *Sasnavos senosios bažnyčios atkūrimas Lietuvos liaudies buities muziejuje*, in: https://lbbm.lt/parodos/sasnavos_baznycios_atkurimas, (2022-05-25).

kams¹². Atvykusi į Ameriką Marijona taip pat apsistojo pas brolius, bet netrūkus ištekJė ir persikėlė gyventi į Kanadą. Tik jauniausiojo brolio Jurgio likimas nėra žinomas.

Pagal būdą ir išvaizdą broliai buvo gana skirtingi. Vyriausiasis Jonas buvo aukštas, virš 6 pėdų (~190 m.), gan kieto ir griežto charakterio, ir tai jam vėliau leido „suimti“ didelį parapijos chorą ir išugdyti jį iki pirmaujančio valstijos kolektyvo. Kita vertus, rašytojo Morkaus atsiminimuose Jonas apibūdinamas kaip „tipiškas lietuvis, be jokių pasididžiavimų, o nusižeminimas, mandagumas, kuklumas veik begalinis“¹³. Matyt, čia atsispindi dvi Žemaičio charakterio pusės – būdamas šeimos galva ir choro vadovas, jis negalėjo kitaip suvaldyti situacijos, kaip tik tvirtu ir kietu žodžiu. Tačiau bendraudamas su jam autoritetą kėlusiais žmonėmis jis išties buvo nepaprastai pagarbus ir atidus pašnekovas. Jono brolis Vincents tuo tarpu buvo daug jautresnis, ramaus ir švelnaus būdo, ne kartą apgynęs savo dukterėčią nuo griežtų brolio nuobaudų¹⁴.

Jono polinkis muzikai išryškėjo anksti, ir tėvai jį dar paauglį išleido į muzikos mokslus. Kaip atsimena brolio Vincento sūnus Albertas, dėdė Jonas su savo tėvu sudarė tokį susitarimą: tėvas finansuos jo studijas Varšuvoje, bet dėl to Jonas atsisakys savo palikimo dalies. 1879–1884 m. Jonas studijavo vargonus Varšuvos muzikos institute¹⁵. Be pagrindinio instrumento, išmoko laisvai groti triūba, klarnetu, fleita, smuiku, fortepijonu. Baigus studijas, pirmoji darbovietė buvo Lomžoje. Čia bažnyčios kunigas Buratyńskis augino dukterėčią-našlaitę. Jis supažindino ją su jaunu vargonininku, ir po kurio laiko jiedu susituokė.

Tačiau Jono anūkas Edvardas Žemaitis šią istoriją pasakoja kiek kitaip. Pasak jo, dar studijuodamas Varšuvoje Jonas susipažino ir apie 1887 m. vedė Marijoną Narkevičiūtę (Marianna/Mary Narkiewicz)¹⁶. Ji buvo našlaitė, užauginta seselių šaričių vienuolyne – Šv. Vincento Pauliečio gailestingųjų

¹² Edwardo Žemaičio elektroninis laiškas Dariui Kučinskui, 2022-02-15. Gyvendamas Amerikoje Vincentas pasivadino William Peter Zemaitis.

¹³ „A. A. muzikas-kompozitorius Jonas Žemaitis“, in: *Garsas*, Wilkes-Barre (Pa.), 1932-09-15.

¹⁴ Vandos Žemaitytės-Allan laiškas pusbroliui Albertui Žemaičiui, 1959-01/02, in: Sally Zemaitis archyvas, Kansas City.

¹⁵ „Sold his latest production to the Victor company“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1929-08-27.

¹⁶ Santuokos metrikų nerasta. Metai nustatyti pagal JAV gyventojų surašymo duomenis: 1900 m. pažymėta, kad Žemaičiai yra vedę 13 metų, 1910 m. – 23 m., taigi susituokė 1887 m.

seselių vienuolyne, kuris buvo tik apie 150 metrų nuo Muzikos instituto, kitoje parko pusėje.

Abu liudininkai sutaria, kad po vedybų Žemaičiai gyveno Lenkijoje. Žemaičio nekrologe patikslinama, kad, baigęs studijas, jis dirbo įvairiose Lenkijos bažnyčiose aštuonerius metus, tačiau kuriose konkrečiai bažnyčiose vargonavo, nustatyti nepavyko.

Kelionė į Ameriką ir vargonininko darbas Shenandoah Šv. Jurgio bažnyčioje. Lenkijoje Žemaičiams gimė dukra Vanda (g. 1889-04-10) ir du sūnūs – Aleksandras (g. 1891-06) ir Boleslovas (g. 1892-04-20), Amerikoje pasivadinęs Vladislavu Ksaveru. Nei Lietuvoje, nei Lenkijoje geresnių gyvenimo perspektyvų jauna šeima nematė, tad pagauti visuotinės bangos, ryžosi vykti į Ameriką. Pirmas išplaukė Jonas. Prieš porą mėnesių buvo gimęs sūnus Boleslovas, ir žmona nesiryžo vykti kartu su naujagimiu ir dar dviem mažamečiais vaikais. 1892 m. birželio 17 d. iš Hamburgo su persėdimu Liverpulėje, laivu „Indiana“ Žemaitis atplaukė į Filadelfiją. Kelionė užtruko tris savaites, ir Amerikos krantus laivas pasiekė tik liepos 11 d. Keleivių sąrašė pažymėta, kad Žemaitis išvyko iš Lomžos (Lenkija). Lomža tuo metu buvo Rusijos gubernijos centras, čia išduodavo užsienio pasus, tad nebūtinai įrašas laivo keleivių sąrašė reiškia, kad čia Žemaitis ir gyveno¹⁷. Iš Filadelfijos jis keliavo toliau, kol atvyko į Grand Rapids, MI. Šį miestą pasirinko dėl to, kad čia jau gyveno ir dirbo jo pusbrolis, taip pat Jonas Žemaitis (g. 1856).

Beveik po metų, 1893 m. gegužės 16 d., laivu „Darmstadt“ iš Brėmeno į Ameriką išplaukė žmona Marijona su trim vaikais. Jauniausiam – Boleslovui Vladislavui – buvo tik 8 mėn. Keleivių sąrašė nurodyta, kad Marijona išvyko iš Grajewo. Visai gali būti, kad prieš išvykdamas į Ameriką čia taip pat gyveno ir vargonininku dirbo Žemaitis.

Pirmas Amerikoje gautas Žemaičio darbas – staliaus¹⁸. Darbas, matyt, buvo laikinas ir, atvykus žmonai su vaikais, jie visi persikėlė į Saginaw, MI¹⁹. Dar po metų (1894) jis pagaliau gavo pasiūlymą užimti vargonininko vietą naujai pastatytoje Shenandoah (PA) Šv. Jurgio lietuvių bažnyčioje.

¹⁷ Lomžos šv. Mykolo Arkangelo katedros klebono Mariano Mieczkowskio elektroninis laiškas Dariui Kučinskui, 2022-04-04.

¹⁸ „Prof. Johnn A. Zemaitis died at L. M. Hospital“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1932-08-26.

¹⁹ „Sold his latest production to the Victor company“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1929-08-27.

Atvykęs į Shenandoah, Žemaitis daugiau niekur nebesikėlė ir visą gyvenimą dirbo toje pačioje bažnyčioje.

Shenandoah yra viena seniausių Amerikos lietuviškų parapijų. Čia 1872 m. bendra lietuvių ir lenkų iniciatyva buvo pastatyta Šv. Kazimiero bažnyčia, kurios pirmasis kunigas buvo lietuvis Andrius Strupinskas (m. 1892-11-24). Tačiau dėl tam tikros inercijos – visi imigrantai katalikai iš Rytų Europos Amerikoje laikyti lenkais – bažnyčia buvo užregistruota kaip lenkiška. Iš pradžių į tai niekas nekreipė dėmesio. Bet 1877 m. kun. Strupinską pakeitus kun. Aleksandrui Lenarkevičiui, visai nemokėjusiam lietuviškai, vietiniai lietuviai suprato praradę savo bažnyčią ir nutarė pasistatyti atskirą. Susiformavo iniciatyvinė

Šv. Jurgio bažnyčia Shenandoah. Pastatyta 1891 m., nugriauta 2010 m. Atvirukas, 1920

grupė, kuri ir ėmėsi naujos bažnyčios statybos. Bažnyčia buvo pastatyta ir pašventinta 1894 m. Jai suteiktas Šv. Jurgio vardas²⁰. Taigi Žemaitis pradėjo dirbti naujoje bažnyčioje ir dirbo čia iki mirties (38 metus).

Tačiau parapijos gyvenimas nebuvo ramus. Ypač kai parapijos komitei ėmė vadovauti įžūlūs ir su niekuo nesiskaitantys aktyvistai. Vertinant iš dabartinės perspektyvos, akivaizdu, kad susidarė gan agresyvus būrelis, kuris tiesiogine prasme užgrobė parapijos valdžią ir ja naudojosi tik savo ambicijoms tenkinti. Prieita iki to, kad šis komitetas į bažnyčią neįleisdavo net kunigo (pagal susiklosčiusią JAV tradiciją kunigus samdė parapijiečiai), mišių metu užrakindavo vargonus, laidotuvių metu užrakindavo vartus į kapines, netgi iškasdavo ir perkeldavo jiems neįtikusių parapijiečių palaikus²¹. Dėl to kunigai čia dažnai keitėsi, vėliau prasidėjo teisiniai

²⁰ Antanas Kučas, *op. cit.*, p. 36.

²¹ *Ibid.*, p. 83–87.

ginčiai tarp vyskupijos ir parapijos komiteto, kurie tęsėsi keliolika metų. Tokiomis sąlygomis Žemaičiui ištis nebuvo lengva ne tik atlikti tiesiogines vargonininko pareigas, bet ir kažką daugiau nuveikti. Tačiau savo asmeninių savybių dėka jis tapo visų gerbiamas bendruomenės ir miestelio narys. Jis sugebėjo apjungti lietuvių jaunimą į stambų 60 narių chorą, su kuriuo nuolat dalyvavo mišiose, rengė viešus koncertus, statė muzikinius veikalus, su kitais lietuvių apylinkės choralais dalyvavo Lietuvių dienose ir konkursuose, kur pelnė pirmąsias vietas²². Greta vargonininko darbo Žemaitis taip pat dirbo mokytoju parapijos mokykloje, kurį laiką buvo jos direktoriumi. Pagelbėdamas kunigams ir jų prašomas taip pat rengė vaikus pirmajai komunijai²³. Bet dėl nesutarimų su parapijos komitetu ir čia ne viskas sklandžiai ėjosi – 1900 m. birželio 11 d. vykusio surašymo metu Žemaitis nurodė, kad yra mokytojas, bet jau du mėnesius be darbo. Galbūt buvo minčių vėl kažkur persikelti, nes maždaug tuo metu jis porai savačių buvo išvykęs į Čikagą²⁴.

Shenandoah buvo sparčiai augantis miestelis. 1920–1930 m. jis laikytas tankiausiai gyvenama vieta visose JAV – čia 1 kvadratinėje mylioje gyveno 30 000 žmonių²⁵. Dėl to žemės sklypai buvo brangūs, o nemažai žmonių, negalėdami įpirkti atskiro namo, glaudėsi nuomojamuose namų pusrūsiuose. Atvykę į Shenandoah Žemaičiai nuomojosi namą adresu W. Cherry Str. Nr. 416²⁶, po metų persikėlė į South Pear Avenue Nr. 126²⁷. Tik 1911 m. pavasarį jie įsigijo savo namą su nedideliu žemės sklypu. Kaip pranešė vietinis laikraštis, už namą ir 1 aro sklypą Žemaitis sumokėjo 2900 dolerių (~88 000 USD pagal dabartinę dolerio vertę).

Gyvendami Shenandoah Žemaičiai susilaukė dar trijų vaikų. Pirmasis (gimė apie 1895 m.) mirė kūdikystėje, antrasis – Edvardas (1896-08-13–1947-02-27) vėliau tapo vaistininku²⁸, o jauniausias Žemaičių sūnus Leonardas (1901-04-10–1916-06-29) žuvo paauglystėje nelaimingo atsitikimo

²² „St. Georg’s Choir First Prize Winner“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1926-08-17.

²³ „Children’s first communion“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1905-06-27.

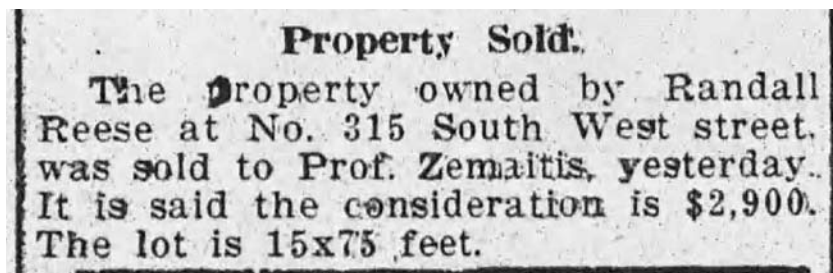
²⁴ *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1899-07-24.

²⁵ Jim Cheney, *Hidden History: Inside the Abandoned J.W. Cooper School in Shenandoah, Pennsylvania*, in: <https://uncoveringpa.com/inside-abandoned-jw-cooper-school-shenandoah-pennsylvania>, (2020-03-12).

²⁶ *Draugas*, Chicago, 1909-09-02.

²⁷ *Draugas*, Chicago, 1910-03-03.

²⁸ Pagal 1900 m. gyventojų surašymo duomenis Marija susilaukė 5 vaikų, iš kurių 4 yra gyvi.

Pranešimas apie Jono Žemaičio įsigytą namą ir sklypą (*Evening Herald*, 1911-05-26)

metu – bežaidžiantį netoli kasyklos prispaudė automobilis²⁹. Lenkijoje gimęs Aleksandras dėl nenustatytos priežasties taip pat mirė jaunas, būdamas 35 m. (jau buvo vedęs, bet vaikų neturėjo). Taigi iš gausios šešių vaikų šeimos užaugo ir savo šeimas sukūrė tik trys vaikai – Vanda, Vladislovas ir Edvardas.

Gyvendami Shenandoah Žemaičiai pateikė prašymus dėl natūralizacijos ir 1898 m. tapo JAV piliečiais. Tai leido Žemaičiui aktyviau įsijungti ir į miesto politinį gyvenimą, nors apie politinę karjerą jis nesvajėjo. Greičiau jis buvo aktyvus pilietis ir savo autoritetu pelnė tai, kad jį nuolatos išrinkdavo į įvairius komitetus. Pavyzdžiui, 1906 m. Miestiečių partijos rinkimuose jis buvo vienbalsiai išrinktas į skaičiavimo komisijos auditorius (pelnė dvigubai daugiau balsų už kitus)³⁰, o 1922 m. vasario 26 d. Shenandoah lankantis Lietuvos Respublikos pasiuntinybės JAV atstovams (pasiuntiniui Volde-
marui Černekiui, patarėjui Baliui Mastauskui ir sekretoriui Matui Vini-
kui) susitikimo metu su miestelio lietuviais garbingai sėdėjo prezidiume³¹. Žemaitis jautėsi vertinamas aplinkinių ir pats vertino bei gerbė žymesnius, aktyvesnius Shenandoah tautiečius. Tą pagarbą jis išreiškėdavo ir džiaugsmo, ir netekties valandą. Pavyzdžiui, spaudoje minima, kad Žemaitis dalyvavo ponios ir pono Andriaus Karpauskų sidabrinėse vestuvėse ir sakė sveikinimo kalbą³². Taip pat į paskutinę kelionę palydėjo savo bičiulį ir pirmąjį lietuviško laikraščio *Saulė* leidėją Domininką Tomą Bačkauską – kartu su kitais nešė jo karstą³³.

²⁹ Mirties liudijimas Nr. 65621, išduotas Pensilvanijos Sveikatos departamento.

³⁰ „Full ticket“, in: *Weekly Herald*, Shenandoah (Pa.), 1906-01-27.

³¹ „Lithuanian offices tell of conditions in mother country; greeted by large audience“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1922-02-27.

³² „Celebrated their silver wedding“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1912-02-03.

³³ „Dominick T. Boczkowski laid to rest at Mahanoy City“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1909-03-02.

Vanda Žemaitytė – valstybinės Bloomsburgo mokyklos (*State Normal School*) mokinė (antroje eilėje trečia iš kairės) (*Republican and Herald*, 1904-02-09)

Žemaičio aktyvumas neapsiribojo vien tik Shenandoah miesteliu. 1911 m. Baltimorėje (MD), kartu su Ksaveru Strumskiu ir Antanu Pociumi jis dalyvavo steigiant Amerikos lietuvių vargonininkų sąjungą (ALVS; vėliau pakeitus nuostatus pasivadino Amerikos lietuvių Romos katalikų vargonininkų sąjunga – ALRK), buvo nuolatinis jos rėmėjas, kurį laiką išrinktas valdybos pirmininku. Tai paskatino drąsiau reikštis ne tik koncertų organizavimo srityje, bet ir kūryboje. 1909 m. Čikagoje įsisteigus *Draugo* laikraščiui, Žemaitis pirmus dvejus metus buvo vienintelis jo agentas Shenandoah. Tai, matyt, suteikė tam tikrų privilegijų skelbiantis šiame dienraštyje, nors daug Žemaičio skelbimų ar pranešimų neaptikta – tik vienas skelbimas apie Žemaičio choro koncertą O'Hare salėje (1916)³⁴, skelbimas apie naujus jo natų leidinius (1920) ir pranešimas apie 38-ąjį Susivienijimo lietuvių Amerikoje suvažiavimą (1924)³⁵.

Vyriausia Žemaičio dukra Vanda taip pat buvo aktyvi pilietė ir gerbiama miestelio mokytoja. Ji baigė Bloomsburgo valstybinę mokyklą bei pedagoginį koledžą ir dirbo vietinėje mokykloje. Pagal to meto tvarką

³⁴ *Draugas*, Chicago, 1916-06-15.

³⁵ *Draugas*, Chicago, 1924-06-14.

miestelis kiekvienų mokslo metų pabaigoje iš naujo rinkdavo arba patvirtindavo mokyklos mokytojus ir vadovus. 1906 m. šio proceso metu beveik 140 miestiečių pateikė mokyklos tarybai peticiją, pagal kurią siūlė būtinai perrinkti dar nepatvirtintą Vandą Žemaitytę. Peticijos esmė buvo ta, kad pagal gyventojų sudėtį Shenandoah gyvena apie 30 % lietuvių ir lenkų, o mokyklos mokytojų tarpe jų buvo tik 3 %. Be to, peticijoje taip pat akcentuoti pamatiniai JAV demokratijos ir visų gyventojų lygybės principai³⁶. Žemaitytė buvo išrinkta ir patvirtinta mokyklos mokytoja. Tačiau po kurio laiko ji pati pasiprašė atleidžiama, nes išvyko dirbti į kitą mokyklą Montgomeryje, arčiau Pitsburgo³⁷.

Aktyviai visur dalyvaujant, Žemaičiui reikėjo patogesnės ir greitesnės susisiekimo priemonės – automobilio. Tai jis galėjo sau leisti tik po 30 metų gyvenimo Amerikoje. 1923 m. sausio 1 d. vietinis laikraštis pranešė, kad muzikos profesorius Jonas Žemaitis ir jo sūnus vaistininkas Vladislovas Ksaveras įsigijo po naują automobilį – *Studebaker Light-Six* sedaną³⁸. Tuo metu tai buvo ypač populiarius ir madingas penkių vietų automobilis.

Jonas Žemaitis prie savo *Studebaker Light-Six* automobilio. Apie 1923 m. (LTSC Muzikologijos archyvas, Jono Žemaičio fondas)

Nauji vargonai, muzikos kūryba ir leidyba. 1906 m. Šv. Jurgio bažnyčioje buvo pastatyti nauji dviejų manualų vargonai ir surengtas iškilmingas inauguracinis koncertas. Tai buvo neeilinis įvykis ne tik čia gyvenantiems lietuviams, bet ir visam miesteliui. Į iškilmes buvo pakviesta daugiau

³⁶ „72 Teachers for Schools“, in: *Weekly Herald*, Shenandoah (Pa.), 1906-07-28.

³⁷ „Miss Zemaitis' Resignation“, in: *Republican and Herald*, Pottsville (Pa.), 1909-09-02.

³⁸ „Purchased Studebaker Cars“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1923-01-01.

DESCRIPTION OF ORGAN.

Following are the specifications of this two manual pipe organ built by M. P. Moller, of Hagerstown, Md.:

Manuals: Compass C C to C, 61 notes. Pedals: Compass C C C to F 30 notes. Action: Moller Improved Tubular Pneumatic throughout including couplers and stop action.

Great organ. No. 1—16 foot double open diapason, metal, 61 pipes; 2—8 foot open diapason, metal, 61 pipes; 3—8 foot viola D Gamba, metal, 61 pipes; 4—8 foot dulciana, metal, 61 pipes; 5—8 foot doppel floete, wood, 61 pipes; 6—4 foot principal, metal, 61 pipes; 7—4 foot flute d'amour, wood and metal, 61 pipes; 8—3 ranks mixture, metal 183 pipes; 9—2 2-3 foot twelfth, metal, 61 pipes; 10—2 foot fifteenth, metal, 61 pipes; 11—8 foot trumpet, reeds, 61 pipes.

Swell organ. No. 12—16 foot lieblich gedact, 13—16 foot lieblich gedact bass, wood, 61 pipes; 14—8 foot open diapason, metal, 61 pipes; 15—8 foot stopped diavason, wood, 61 pipes; 16—8 foot salicional, metal, 61 pipes; 17—8 foot aeolina, metal, 61 pipes; 18—4 foot violina, metal, 61 pipes; 19—8 foot vox celeste, metal, 61 pipes; 20—4 foot flute harmonique, metal, 61 pipes; 21—3 ranks cornet, metal, 183 pipes; 22—2 foot flautina, metal, 61 pipes; 23—8 foot cornopian, reeds, 61 pipes; 24—8 foot bassoon, reeds, 12 pipes; 25—8 foot oboe, reeds, 49 pipes.

Pedal organ. No. 26—16 foot double open diapason, wood, 30 pipes; 27—16 foot bourdon, wood, 30 pipes; 28—8 foot violincello, metal, 30 pipes.

Couplers. No. 29—swell to great coupler; 30—swell to pedal coupler; 31—great to pedal coupler; 32—great to great super octaves; 33—swell to great super octaves; 34—swell to great super octaves.

Mechanical registers. No. 35—swell tremolo; 36—wind indicator over manuals; 37—crescendo indicator over manuals; 38—water motor starter; pedal movements, great to pedal reversible. Adjustable combinations. To be operated by pistons placed under respective manuals. Pistons No. 1, 2 and 3, affecting swell and pedal stops.

Continued on Second page.

FINE RECITAL NEW ORGAN

Continued from First page

Pistons No. 4, 5 and 6, affecting great and pedal stops

All combinations specified are operated by pistons and visibly affect the draw knobs; are double acting and so arranged and constructed that the performer can lock any desired complement of stops to the respective pistons controlling that division or those divisions of the organ to which the said stops belong, by means of a draw knob bearing ivory signature plate engraved "Adjustable Combination No. 1." and so on in serial order of numbers until one such knob for each combination piston has been provided. The operation of the locking device shall not require the interruption of the player's performance.

Hundreds of lives saved every year by having Dr. Thomas' Electric Oil in the house just when it is needed. Cures croup, heals burns, cuts, wounds of every sort.

RECITAL PROGRAM.

The program follows:

Grand March by Costa, Prof. Clarke.

Communion in E. Minor, Batiste.

Cantilene Pastorale, Guilmant.

Gloria, Mozart's 12th Mass, Annunciation Church Choir.

Solo, "Immortality" by Shepard, Miss Elizabeth Hand.

Solo, "Hosanna," by Granier, Mrs. J. J. Hennessy.

The Celebrated Largo, Handel.

March of the Priests, Mendelssohn.

Pilgrim's Chorus, Wagner.

"Inflamatus," Rossini. Miss Katie Keogh and Annunciation Choir.

Solo, "Jerusalem," by Parker, Miss Elizabeth Monahan.

Solo, "Fear Not," by Buck, William Stephens.

Cantilene Nuptiale, Dubois

In Paradisum, Dubois.

"Hark Glad Tidings," Hammevel, Annunciation Choir.

Festival March, by Smart, composer, on organ by Prof. Clarke.

Šv. Jurgio bažnyčios naujų vargonų inauguracijos koncerto programa ir pačių vargonų registruotė (*Evening Herald*, 1906-06-28)

muzikų iš kitų miestų, kurie taip pat prisėdo prie vargonų ir pademonstravo visas jų galimybes. Vietos laikraštis aprašė visą renginį, pažymėjo, kad vargonus pastatė P. M. Molleris iš Hagerstowno (MD), kad vargonai kainavo 5000 dolerių (dabar tai būtų apie 160 000 USD), taip pat pridėjo viso koncerto programą ir pilną naujų vargonų registruotę³⁹.

Nauji vargonai Žemaičiui suteikė daug didesnes muzikavimo ir veiklos galimybes. Jis drąsiau pradėjo organizuoti choro koncertus, galėjo parinkti įvairesnį ir sudėtingesnę repertuarą tradicinių mišių ar iškilmingų bažnytinių švenčių progomis. Kartu tai paskatino ir vargonininko kūrybą. Žinoma, kad artėjant 1921 m. Kalėdoms Žemaitis dirigavo savo sukurtas mišias. Jas atliko mišrus choras ir orkestras (tikriausiai kartu su vargonais). Mišios neabejotinai buvo sukurtos 1921 m. rudenį ir atliktos gruodžio 24 d. net du kartus – 6 val. ir 10 val. ryte⁴⁰. Kadangi kūrinio natos neišliko, sunku spręsti apie jų meninę vertę. Taip pat nėra žinoma, ar šios mišios buvo parašytos lotynų, lietuvių ar anglų kalba. Bet koku atveju, jos priskirtinos prie pirmųjų JAV lietuvių autoriaus sukurtų ir viešai atliktų mišių. Visai tikėtina, kad Žemaitis buvo sukūręs ir daugiau mišių, bet apie tai žinių neturime. Taip pat nėra jokių užuominų apie Žemaičio religines giesmes, kurios galėjo būti atliekamos mišių ar religinių švenčių metu. Žilevičius taip pat klausė, kodėl Žemaitis jų nekūrė ir čia pat pateikė savo atsakymą: „Matyti, giesmių netrūko, jų pakako. Bet savo veikimui jisai, matyti, neturėjo dainų, ir todėl jas rašė“⁴¹.

Apie Žemaičio pasaulietinę muziką yra žinoma daugiau. Tai chorai, solo dainos ir duetai su fortepijono pritarimu, išleisti autoriaus ir paminėti spaudoje. Pirmieji Žemaičio natų leidiniai pasirodė 1919 m. Tai buvo dvi dainos vienam balsui ir fortepijonui „Lietuva brangi“ ir „Kas nuramys man širdelę“. Po metų Žemaitis išleido penkias naujas dainas: „Gana broliai [mums miegoti]“, „Kas man darbo“, „Sudiev, gimtine“, „O, Lietuva numylėta“ ir „Laiškas pas tėvelį“⁴². 1924 m. pavasarį paskelbta, kad Žemaitis sukūrė dar keturias dainas: „Myliu Lietuvą“, „Pas motinėle“, „Ak, liki sveika“, „Rūtų daržely“⁴³. O 1926 m. pavasarį jis jau sudarė 16 dainų rinki-

³⁹ „Fine Recital New Organ“, in: *Evening Herald*, Pottsville (PA), 1906-06-28; tas pats tekstas paskelbtas *Weekly Herald*, Shenandoah (Pa.), 1906-06-30.

⁴⁰ „St. George's Lithuanian Church“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1921-12-24.

⁴¹ Juozas Žilevičius, „Jonas Žemaitis (10 metų mirties proga)“, p. 291.

⁴² *Draugas*, Chicago, 1920-09-07.

⁴³ „Prof. Zemaitis writes music to four songs“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1924-03-07.

nį pradedantiems skambinti fortepijonu *Sietynėlis*⁴⁴. Pasak spaudos, šis rinkinys buvo labai paklausus, tad Žemaitis nusiuntė leidinio kopijų seselėms kazimierietėms į Čikagą, kur jos turėjo būti naudojamos mokykloje. 1929 m. vasario mėn. spaudoje pranešta apie dar dvi jo sukurtas dainas – „Ant Nemuno kranto“ (duetas) ir „Sudiev, mylimas broleli“⁴⁵. Pirmieji natų leidiniai buvo greitai išplatinti ir kompozitorius, vienintelis tarp JAV lietuvių, išleido jų antrąją laidą⁴⁶.

Iš viso Žemaitis sukūrė apie 70 dainų. Dalis jų įtrauktos į autoriaus sudarytus rinkinius *Sietynėlis* (2 dalys, antroji neišleista) ir *Bijūnėlis* (mišriam chorui, neišleista). Dainas rašė pagal Mikalojaus Dagilėlio (Šeizio), Leono Šilelio (Šimučio), Domininko Tomo Bačkausko, Juliaus Baniulio ir J. Naruševičiaus eiles. Bet nemažai dainų sukūrė taip pat pagal savo žodžius, tik pasivadinęs įvairiais slapyvardžiais, pavyzdžiui, Ašaros ir Džiaugsmo, Meilės, Meilės Tarnaitės.

Dainų tematika atspindi bendrą lietuvių būseną Amerikoje – begalinį Tėvynės ir artimųjų ilgesį („O, Lietuva numylėta“, „Lietuva brangi“, „Pas motinėlą“), džiaugsmą Lietuvai paskelbus nepriklausomybę ir tautinės savivertės sustiprėjimą („Tegyvuoj mūsų tauta“, „Myliu Lietuvą“, „Aš lietuvaite“), taip pat gimtinės vaizdus („Rūtų darželis“, „Lakštingalėlė“) ar buitines scenas („Visi visi grybų raut“, „Anksti rytą kėliau“, „Pas darželį trys mergelės“). Dainų forma buvo kupletinė, pagrįsta tipinio periodo struktūra; harmonija – funkcinė, besiremianti pagrindinių laipsnių trigarsiais, moduliacijų ar nukrypimų į kitas tonacijas beveik neaptinkama; dainos melodija formuota neilgomis frazėmis, kurios yra gan siauro diapazono, akivaizdžiai taikantis prie būsimų atlikėjų (parapijos choro ir jo solistų) galimybių. Duetuose antras balsas nėra savarankiškas, dažniausiai lydi melodiją tercijos ar sekstos intervalu ir primena liaudišką „tūravojimą“. Forteapijoninis akompanimentas suformuotas taip, kad dešinės rankos partija dubliuoja melodiją (solo ar dueto partijas), o kairės rankos partija pritaria išskaidytu akordu (bosas ir trigarsis). Dėl to visos Žemaičio dainos yra tinkamos dainuoti tiek su forteapijono pritarimu, tiek ir be jo. Toks dainų komponavimo būdas tuo metu buvo plačiai paplitęs, laikytas tipiniu, ir Žemaitis juo naudojosi kaip sektinu pavyzdžiu.

⁴⁴ „To have songs published“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1926-03-30.

⁴⁵ „Two new compositions“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1929-02-02.

⁴⁶ Morkaus atsiminimai, cituoti Žemaičio nekrologe: „Tai vienintelis ir pirmas kompozitorius, ką antrais leidiniais pasigirti gali“ („A. A. muzikas-kompozitorius Jonas Žemaitis“, in: *Garsas*, Wilkes-Barre (Pa.), 1932-09-03).

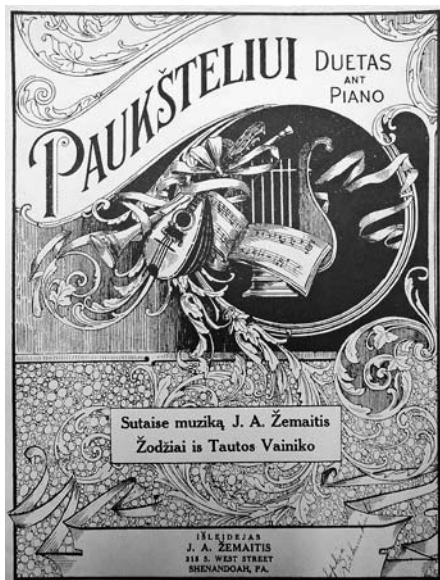
Jono Žemaičio kūrinių katalogas, išspausdintas 1926 m. *Saulės* spaustuvėje, Mahanoy City (Pa.). (LTSC Muzikologijos archyvas, Jono Žemaičio fondas)

J. A. ŽEMAITIS, - 315 S. WEST ST., - SHENANDOAH, PA.		J. A. ŽEMAITIS, - 315 S. WEST ST., - SHENANDOAH, PA.	
LIETUVIŠKI MUZIKALIŠKI VEIKALAI ANT PIANO.		LIETUVIŠKI VOLELEI DEL PLAYER PIANO SU ŽODŽIAIS.	
1. "Lietuva Brangi".....	50c	1. "Pas Darželį Trys Mergelės".....	\$1.00
2. "Kas Nuramys Man Širdelę".....	50c	2. "Esu Ant Šio Svieto".....	1.00
3. "Pas Darželį Trys Mergelės".....	50c	3. "Kas Nuramys Man Širdelę".....	1.00
4. "Esu Ant Šio Svieto".....	50c	4. "Gana Broliai".....	1.00
5. "Gana Broliai".....	50c	5. "Sudiev Gimtine".....	1.00
6. "Sudiev Gimtine".....	50c	6. "Kas Man Darbo".....	1.00
7. "Kas Man Darbo".....	50c	7. "Laiikas Pas Tėvelį".....	1.00
8. "Laiikas Pas Tėvelį".....	50c	8. "O Lietuva Numylėta".....	1.00
9. "O Lietuva Numylėta".....	50c	9. "Vai Kalba Žada".....	1.00
10. "Vai Kalba Žada".....	50c	10. "Suskintas Kvietiklis".....	1.00
11. "Suskintas Kvietiklis".....	50c	11. "Lietuva Brangi".....	1.00
12. Sietynelis - 16 Lietuvišku Dainų, su Gaidoms.....	1.00	12. "Paukšteliai".....	1.00
13. "Ai Lietuvaite".....	50c	13. "Ant Kalno Karklai Siubavo".....	1.25
14. "Paukšteliai".....	50c	14. "Kur Upelis Teko".....	1.25
15. "Ak Likie Sveika".....	50c	15. "Lietuvim Hymnas".....	1.00
16. "Rutų Darželį".....	50c	16. "Pamylėjau".....	1.25
17. "Pas Motinėle".....	50c	17. "Dunojaus Bangos Valcas, b. z.".....	70c
18. "Miliu Lietuvą".....	50c	18. "Melinus Dunojus Valcas, b. z.".....	70c
19. "Vilniaus Kalneliai".....	50c	19. "Vamzdėlis Polka".....	70c
20. "Mylimas Bernėlis".....	50c	20. "Noriu Miego Polka".....	70c
.....		21. "Rutų Darželį".....	1.00
.....		22. "Ak, Likie Sveika".....	1.00
.....			

Savo kūrinius Žemaitis spausdino „Saulės“ spaustuvėje gretimame Mahanoy City. Šią spaustuvę 1888 m. su kun. Alekso Lenarkevičiaus (Lenarkiewicz) finansine parama įsigijo Domininkas Tomas Bačkauskas. Su Bačkausku Žemaitis neabejotinai bičiuliavosi. Nors spaustuvininkas buvo gan nepastovaus būdo (dažnai susipykdavo su darbdaviais ir keitė gyvenamą vietą), bet juos siejo vargonininko amatas. Bačkauskas buvo pirmasis Shenandoah Šv. Kazimiero bažnyčios vargonininkas. Galbūt jo dėka Žemai-

Jono Žemaičio natų leidiniai (ALKA,
Jono Žemaičio fondas)

tis ir sužinojo apie tai, kad Shenandoah susikūrė nauja Šv. Jurgio lietuvių parapija ir naujai pastatytai bažnyčiai reikia vargonininko.

Natų leidinius ir įrašus pianolai Žemaitis reklamavo 1926 m. kovo (?) mėn. specialiai parengtame katalogėlyje. Čia kūriniai buvo išrikiuoti pagal leidybinę seką, tad nesunku nustatyti, kurių kūrinių pirmiausia buvo išleistos natos, o kurių – įrašai pianolai. Į katalogą įtrauktos, matyt, paties autoriaus geriausiai vertintos kompozicijos, sukurtos ir išleistos 1919–1924 m., o į ritinėlius pianolai perkeltos kiek vėliau – 1924–1926 m.

Žemaičio natų leidiniai pasižymi puošniais viršeliais ir kokybiška spauda. Viršelių dailininkas nėra žinomas. Bačkauskas greičiausiai naudojo šabloninius, spaustuvėms skirtus piešinius, kuriuose tik įrašė kūrinių pavadinimus ir jų autorių.

Dar daugiau populiarumo ir žinomumo Žemaičiui suteikė jo kūrinių muzikos įrašų leidyba. Tuo užsiėmė garsios JAV kompanijos. Jo kūrinius ritinėliais publikavo *Connorized Song Words*, *US Word Roll* ir *QRS* firmos, o garso įrašais – *O'keh*, *Victor* ir *Columbia* firmos. Pirmasis ritinėlis pasirodė 1921 m. pavasarį (Conn. 3837), pirmasis garso įrašas – 1926 m. (Victor 78676).

Kaip pažymi Žilevičius, Žemaitis „tų rolelių išplatino dešimtis tūkstančių“⁴⁷. Bet sutartyse su ritinėlių gamintojais tiražai nebuvo nuro-

⁴⁷ *Lietuviai muzikai Vakaruose*, p. 301.

dyti, ir lieka neaišku, kiek iš tiesų tų tūkstančių su Žemaičio muzika buvo pagaminta ir išplatinta. Kita vertus, savo klestėjimo laikais visos ritinėlių gamintojos, o ypač firma QRS, kuri šioje srityje tapo pasaulio lydere, tiražuodavo įrašus milijonais. Taigi visai gali būti, kad lietuvių bendruomenei skirtų ritinėlių tiražas taip pat buvo nemažas. Bet ar iš to buvo gautas bent kiek didesnis pelnas, labai abejotina, nes kontraktuose nurodoma, kad už kiekvieną parduotą ritinėlį autoriui bus išmokėti tik 2 centai ir dar papildomai 2 centai, jei daina bus su žodžiais. Šis ekonominis faktorius neabejotinai paskatino Žemaitį kurti eiles, ką ir liudija jo dainos su slapyvardžiais.

Dalis išlikusio firmos QRS archyvo, šiuo metu saugomo pas ilgameitį firmos darbuotoją Bobą Berkmaną, leidžia patikslinti, kada buvo išleisti vieni ar kiti Žemaičio ritinėliai pianolai. Gretinant kontrakto pasirašymo ir įmonės gamybos žurnalo datas, matome, kad leidybos procesas buvo intensyvus ir labai operatyvus – tai užtrukdavo ne ilgiau nei 10 dienų, o kartais gamyba prasidėdavo net po poros dienų. Tai neabejotinai džiugino ir skatino autorių siūlyti naujų kūrinių.

Šiandien žinomi 57 ritinėliai su Žemaičio kompozicijomis⁴⁸. Kai kuriuose ritinėliuose įgroti po du kūrinius, kiti – pakartoti kelių firmų.

⁴⁸ Rimantas Astrauskas, Darius Kučinskas, *Lietuviška muzika pianolai*, Kaunas: Technologija, 2012, p. 32.

Matyt, pirmiausia savo kūrinius pianoloms Žemaitis išleido firmoje *US Word Roll*, po to – *Connorized Song Words*, ir galiausiai perleido firmoje *QRS*, kuri 1926 m. perpirko ankstesnes firmas. Tad bendras pianoloms įgrotų Žemaičio kūrinių skaičius mažesnis ir siekia beveik keturias dešimtis (37 kūriniai).

Daugiausia ritinėlių Žemaitis išleido su firma *QRS*. 1920–1926 m. su-pirkusi kitas konkurentes ir išplėtusi savo prekybą net į kitus pasaulio žemynus, ši firma tapo pasauline ritinėlių gamybos gigante. Taigi kontraktai su šia kompanija buvo nemažo įvertinimo ir pripažinimo ženklas. Ankstyviausia Žemaičio leidybos sutartis su *QRS* (Čikagos skyriumi) buvo pasirašyta 1924 m. („Laiškas pas tėvelį“). Po poros metų (1926) Žemaitis pasirašė naują sutartį. Pagal ją kompozitorius perdavė leidybai tris dainas: „Vai kalba, žada“, „Kas man darbo“, „Lietuva numylėta“⁴⁹. Tų pačių metų rudenį spaudoje pranešama apie naujas dainas, kurias išleis *QRS* („Audra girioj“, „Man tinka“, „Mylėki Tėvynę“)⁵⁰. Dar po kelių metų vėl pranešama, kad Žemaitis „pardavė“ savo kūrybą, bet jau kitai – *Victor* firmai („Laiškas pas tėvelį“)⁵¹. O 1930 m. sausio mėn. Žemaitis pasirašo naują sutartį su firma *R. S. DeVry Corporation NYC*, kuri priėmė leidybai tris Žemaičio kūrinius („Sudiev, mylimas broleli“, „Atvažiavo meška“, „Visi visi grybų raut“). Ši firma gyvavo 1913–1929 m., vėliau ją taip pat įsigijo *QRS* ir pervadino į *QRS-DeVry*, o padalinį perkėlė į Čikagą⁵².

Visi Žemaičio ritinėliai pianolai parengti mechaniniu būdu, t. y. perforuojant popieriaus juostą nata po natos. Sugretinus Žemaičio išleistas natas su įrašais pianolai, didesnių skirtumų nesimato. Tik viena kita kompozicija papildomai pagražinta ornamentais, pasažais, tremolo. Tokius nedidelius pakeitimus tradiciškai pasiūlydavo įrašų firmose dirbę aranžuotojai, kurių tikslas buvo adaptuoti muzikos kūrinius taip, kad daugiau atsiskleistų šio instrumento galimybės. Šių nežymių pakeitimų autoriai savo įnašo per daug nevertino ir ilgainiui liko istorijos užmarštyje (nors etiketėje firma vis dėlto pažymėdavo, kad kūrinyje aranžuotas). Kita vertus, jei aranžuotė dau-

⁴⁹ „To have songs published“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1926-03-30.

⁵⁰ „Three Successful Musical Numbers“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1929-09-30. Leidybos sutartys pasirašytos kiek vėliau, spalio ir lapkričio mėnesiais. Matyt, kol ritinėlis nebūdavo parengtas tiražavimui („masteris“), sutartis nebūdavo pasirašoma.

⁵¹ „Sold his latest production to the Victor company“, 1929-08-27. Tą patį retrospektyvinėje skiltyje „30 years ago“ laikraštis paminėjo ir po 30 m. (1959-08-27).

⁵² *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1930-01-21. Ta pati informacija pakartota retrospektyvinėse laikraščio skiltyse „15 years ago“ (1945-01-22) ir „30 years ago“ (1960-01-21).

OFFICE OF
THE Q R S MUSIC COMPANY
 WORD ROLL CONTRACT
 Chicago, Ill.

Agreement made this eighteenth day of September 19 24, between

THE Q R S MUSIC COMPANY, an Illinois corporation, hereinafter designated the 'Company' and
Mr. J. A. Zemaitis,
315 S. West Street, Shenandoah, Pa. hereinafter designated
 the 'Publisher,' for and in consideration of the sum of One Dollar, by each of the parties hereto to the other in hand duly paid at or before
 encasing and delivery of these presents, the respective receipts whereof are hereby reciprocally acknowledged, the parties hereto
 promise and agree as follows:

WHEREAS the publisher is the owner of the copyright of the musical compositions entitled:
W2-7666 - "LAISKAS PAS TRVELI"

secured it by subsequent to July 1st, 1909, and

WHEREAS the Company desires the right, privilege and authority to use the Titles, Words and Music of the said copyrighted
 musical compositions, in the manufacture of its Perforated Music Rolls and the publisher is agreeable to grant such right, privilege and
 authority subject to the terms and condition hereinafter set forth:

NOW THEREFORE WITNESSETH:

(1) The Publisher hereby gives to the Company the right, privilege and authority to use the said copyrighted musical compositions
 Music Titles and Words in the manufacture of its sound records in any form whatsoever, and hereby consents to extending the original copy-
 right of said musical compositions to the instruments serving to reproduce mechanically the said musical work.

(2) The Company hereby agrees to pay the Publisher Royalty as follows, for each and every music roll manufactured by it,
 (a) For the license to manufacture such music rolls insofar as it serves to mechanically reproduce the music of such
 musical composition TWO Cents (2 c).
 (b) For the license to print the words of such musical composition thereon TWO Cents (2 c).

(3) The Company hereby agrees to render to the Publisher quarterly statements the first of January, the first of April, the first of
 July and the first of October of all records and copies of records serving to reproduce mechanically the said musical work manufactured and
 sold by it during the preceeding quarter.

In Witness Whereof, The Company and Publisher have affixed their signatures to these presents.

The Q. R. S. MUSIC CO.
 Per Mac K. Landis J. A. Zemaitis

Viena pirmųjų Jono Žemaičio sutarčių su QRS firma dėl ritinėlių leidybos. Čikaga, 1924-09-18
 (Bobo Berkmano archyvas, Buffalo, NY)

giau nutoldavo nuo pradinio teksto, kartais tapdavo beveik nauja kompozicija, aranžuotoją firma stengdavosi nurodyti ir etiketėje, ir kataloguose. Žemaičio atveju tik vienas ritinėlis pažymėtas tokia nuoroda. Tai *Connorized Song Words* firmos išleista daina „Ak, liki sveika“ (Conn. 4153). Ją aranžavo Samuelis Perelšteinas (Sam A. Perry), kilimo iš Odesos. Kitų Žemaičio kūrybių aranžuotes pianolai, o ir pačius dainų pritarimus fortepijonui paruošė, kaip nurodo Žilevičius, jo dukra Vanda Žemaitytė, „gera pianistė“⁵³.

Su pianolų ritinėlių leidybos firmomis Žemaitis bendradarbiavo daugiau nei 10 metų. Su garso įrašų kompanijomis – apie 5 metus. Vienu metu (apie 1925–1930) Žemaitis netgi buvo daugiausia savo muzikos JAV išleidęs lietuvių kompozitorius, pralenkęs net Miką Petrauską. Neatsitiktinai jo dainos po JAV paplito gan plačiai, kai kurios jų pasiekė Lietuvą ir tapo liaudies dainomis („Vilniaus kalneliai“, „Gana, broliai, mums miegoti“, „Aš lietuvaitė“).

Be muzikos kūrybos Žemaitis režisavo spektaklius, kuriems taip pat parinkdavo (sukurdavo?) muziką. Apie vieną tokį jo režisuotą spektaklį parašė miestelio laikraštis: 1904 m. gegužės mėn. Shenandoah vyko 19-as Lietuvių Romos katalikų sąjungos suvažiavimas, ir miestelio *Ferguson* teatre buvo parodytas humoristinis spektaklis apie kontrabandos meną ties Lietuvos pasieniu (knygnešius?), pastatytas Žemaičio. Taip pat paminėta, kad kitą dieną jo vadovaujamas parapijos choras surengė atskirą koncertą⁵⁴.

Koncertinė veikla. Koncertų su savo choru Žemaitis rengė daug ir dažnai. Pirmiausia choras nuolatos giedojo mišiose. Spaudoje paminėtos 1905 m. spalio 16 d. mišios už žuvusį lietuvių angliakasį Miką Ulčiulį, 1909 m. kovo mėn. surengtos 40 val. aukojimo apeigos (*devotion*) – visur dalyvavo ir nuolatos minimas Žemaičio vadovaujamas parapijos choras. Su šiuo choru jis taip pat rengė iškilmingas programas didžiosioms metų šventėms – Velykoms ir Kalėdoms. Lygiagrečiai buvo organizuojami koncertai visuomenei. Jie vyko įvairiose miesto salėse – *Ferguson*, *Godman*, o 1918 m. pastatius naują mokyklą su didžiule 400 vietų sale (300 vietų parteris ir 100 vietų balkonas), ji tapo reikšmingiausių Žemaičio choro pasirodymų vieta. Be to, Shenandoah dar turėjo *O'Hare* teatro salę, kur Žemaitis taip pat dažnai rengdavo pasirodymus.

⁵³ Juozas Žilevičius, „Žemaitis Jonas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 35, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 215.

⁵⁴ „National Meeting of Lithuanians“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1904-05-18.

Svarbesni koncertai visuomet būdavo paminėti spaudoje. Iš čia sužinojome, kad 1910 m. balandžio 1 d. minint 14-ąsias lietuvių apsigyvenimo Sheandoah metines, per kurias miesto gatvėse vyko didžiulis paradas, vakare O'Haros teatro salėje Žemaitis surengė choro koncertą. Ta pačia proga lietuvių dramos būrelis pristatė 5 dalių vaidinimą *Kęstutis*⁵⁵. Kitas Žemaičio koncertas, surengtas tų pačių metų rugsėjo 11 d., vyko Gormano salėje. Čia Valpariso universiteto studento E. G. Klimo paskaitą apie evoliuciją ir koncertą organizavo Susivienijimas lietuvių Amerikoje⁵⁶. O'Haros salėje choras dar kartą koncertavo 1916 m. birželio 18 d.⁵⁷ ir 1918 m. birželio 17 d.⁵⁸ Pastarasis koncertas buvo skirtas paremti bažnyčią (surinkti pinigų įsiskolinimams padengti). Koncerto metu pasirodė 60 žmonių choras ir solistai (piano, bandža, fleita, mandolina, smuikas). Kaip rašoma, buvo surinkta ženkli pinigų suma. Miesto mokyklos salėje choras surengė koncertus 1924 m. birželio 11 d.⁵⁹ ir 1927 m. vasario 15 d., minint Lietuvos nepriklausomybės 9-ąsias metines⁶⁰. O po dviejų mėnesių (tais pačiais 1927 m.) Žemaičio choras jau pristatė naują programą, skirtą Velykų šventėms (koncertas bažnyčioje)⁶¹. 1928 m. sausio 3 d. choras dalyvavo parapijos salėje Susivienijimo Lietuvių Amerikoje surengtame renginyje, skirtame paremti Lietuvos švietimą (paskaitą skaitė F. Pikčilingienė, surinkta 310 USD)⁶². Be to, 1926 m. rugpjūčio 16 d. greta miestelio esančiame Lakewoodo parke surengtose Lietuvių dienose iš septynių chorų Žemaičio choras buvo pripažintas geriausiu – laimėjo 1-ą vietą⁶³. Iš viso to ryškėja, kad jo vadovaujamas Šv. Jurgio bažnyčios choras buvo plačiai žinomas ir gerai vertinamas visoje apylinkėje. O pats Jonas Žemaitis buvo pagrindinis ne tik lietuvių bendruomenės, bet ir viso miestelio muzikinio gyvenimo stuburas. Taip pat jis buvo subūręs ir vadovavo parapijos vaikų chorui. Tačiau su šiuo choru koncertų nerengė, tik dalyvaudavo mišiose⁶⁴.

⁵⁵ „Lithuanians to parade Friday“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1910-03-30.

⁵⁶ „Notice to the Lithuanians“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1910-09-10.

⁵⁷ „Didžiausias koncertas (skelbimas)“, in: *Draugas*, Chicago, 1916-06-15.

⁵⁸ „A Delightful Concert“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1918-06-17.

⁵⁹ „Lithuanian concert“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1924-06-11.

⁶⁰ „To Celebrate Anniversary“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1927-02-15.

⁶¹ „St. George's Lithuanian Church“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1927-04-16.

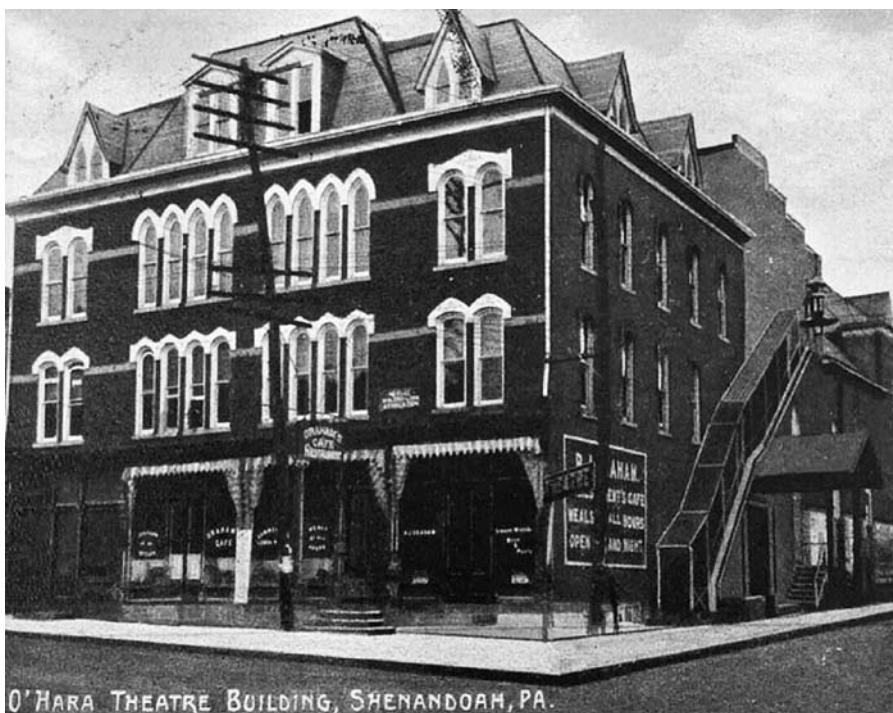
⁶² „Fine lecture given in St. George's Hall“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1928-01-03.

⁶³ „St. George's Choir First Prize Winner“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1926-08-17.

⁶⁴ „Funeral of Helen Aukstinas“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1929-04-25. Pranešama, kad gedulingose mišiose giedojo Žemaičio vadovaujamas vaikų choras.

Jono Žemaičio vadovaujamas Šv. Jurgio parapijos choras. Apie 1930 m. (Nuotrauka iš: Vladas Būtėnas, *Pensilvanijos anglikasių Lietuva*, Chicago: Lithuanian Library Press, 1977, p. 52)

O'Hara teatras, 33 S. Main Street, Shenandoah, PA, kuriame Jonas Žemaitis rengdavo choro koncertus (Nuotrauka iš: <http://cinematreasures.org/theaters/61006/photos/321308>)

Valstybinė Shenandoah J. W. Cooper mokykla, pastatyta 1918 m. North White ir East Lloyd gatvių sankryžoje, ir dabartinis salės vaizdas (Nuotrauka iš: <https://www.abandonedamerica.us/jw-cooper-school>)

Nors Žemaitis gerai skambino fortepijonu ir griežė vargonais, solo koncertuose negrojo. Tik kartais akompanuodavo solistams savo dainas⁶⁵ ar papildomai pagrieždavo vargonais vieną kitą kūrinį per jungtuves. Pavyzdžiui, 1904 m. per Katerinos Kelais (Kelaitės) ir Jono Šukevičiaus vestuves greta Mendelsohno maršo jis dar pagriežė ypač populiarių Richardo Wagnerio vestuvinių maršą iš operos *Lohengrinas* („Treulich geführt“)⁶⁶.

Dar viena Žemaičio veikla – lietuvių vargonininkų rengimas. Daugelį metų dirbdamas su miestelio lietuvių bendruomene, norinčius ir gabesnius muzikai jaunuolius jis mielai mokė vargonininko amato. Žinoma, kad 1929 m. skirtingose parapijose jau dirbo keturi jo parengti vargonininkai⁶⁷.

Tuo tarpu asmeninis gyvenimas atnešė tiek laimingų, tiek ir nelaimingų dienų. Žemaitį džiugino vaikų pasiekimai, pirmiausia tai, kad duktė Vanda sėkmingai baigė pedagogikos koledžą ir dirbo valstybinės mokyklos mokytoja. Sūnus Edvardas taip pat baigė koledžą – *Medico College of Pharmacy* (1914)⁶⁸ ir įgijo teisę pradėti savo verslą, ką netrukus ir padarė, atidarydamas vaistinę gretimame Frackvillio miestelyje. Sūnus Vladislovas baigė Medicinos ir chirurgijos koledžą Filadelfijoje, 1917 m. spalio 29 d. vedė muzikos mokytoją Florence Brobst ir atidarė savo vaistinę South Main gatvėje. Tačiau 1916 m. birželio 29 d. žuvo jauniausias sūnus Leonardas, 1926 m. gegužės 2 d. mirė sūnus Aleksandras. Aleksandras kurį laiką dirbo kepykloje, po to knygyne, bet vėliau, išmokęs remontuoti automobilius, dirbo automechaniku, buvo žinomas ir gerbiamas specialistas, tačiau susirgo nenustatyta liga ir po kelių mėnesių mirė tėvų namuose⁶⁹. 1930 m. rugpjūčio 3 d. nuskendo anūkė Doris (Vandos dukra). Ji buvo pašarvota Žemaičių namuose ir palaidota Šv. Jurgio lietuvių parapijos kapinėse⁷⁰. Galiausiai 1931 m. kovo 5 d. mirė žmona Marija. Būdama kaip ir Jonas kukli, ramaus būdo, visuomet besistengianti padėti už ją sunkiau besiverčiantiems, ji pelnė didelę pagarbą bendruomenėje. Gedulingas mišias laikė septyni kuni-

⁶⁵ „Wish departing priest good speed on comming trip“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1926-04-28.

⁶⁶ „Kelais-Shukiewicz“, in: *Weekly Herald*, Pottsville (Pa.), 1904-06-18.

⁶⁷ „Sold his latest production to the Victor company“, 1929-08-27.

⁶⁸ „Graduate Pharmacist“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1914-06-05.

⁶⁹ „Alexander V. Zemaitis“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1926-05-03.

⁷⁰ „Former Shenandoah Native Drowned“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1930-08-04. Po šios netekties Vanda išsiskyrė su vyru Franku Petersonu. Po kurio laiko ištekojo už Shillo, susilaukė sūnaus Damieno, bet ir jis 1969 m. gruodžio mėn. žuvo Vietnamo kare. Vanda vėl nutraukė santuoką ir trečią kartą ištekojo už Alleno.

gai, į laidotuves atvyko aštuoni vargonininkai, kai kurie jų – buvę Žemaičio mokiniai, taip pat dalyvavo gausūs būrys parapijiečių⁷¹.

Paskutiniai gyvenimo metai ir veiklos apibendrinimas. Nors atrodė, kad Žemaičio pripažinimas ir kūrybinė sėkmė tik augo (pasirašyti nauji muzikos įrašų kontraktai, sudarytas naujas dainų mišriam chorui rinkinys *Bijūnėlis*), tačiau paskutiniais metais patirtos artimųjų netektys stipriai paveikė muziko sveikatą. Jonas Žemaitis mirė Locust Mountain ligoninėje 1932 m. rugpjūčio 26 d.⁷² Pranešimai apie jo mirtį paskelbti keliuose vietiniuose laikraščiuose, taip pat *Draugo* (1932-09-03) ir *Garso* (Nr. 35 ir Nr. 37, 1932-09-15) puslapiuose. Lietuviški nekrologai akivaizdžiai stokojo biografinių žinių, tad apsiribojo tik labai glausta informacija (*Draugas*) ir Morkaus prisiminimais (*Garsas*), kurie toli gražu neatspindėjo plačios ir intensyvios velionio veiklos ir jos reikšmės. Daug išsamesni buvo angliški nekrologai, bet ir čia buvo netikslumų, pavyzdžiui, nurodyta, kad Žemaitis kilo iš Lenkijos (*native of Poland*).

Žemaitis buvo pašarvotas sūnaus Vladislovo žmonos namuose (*Brobst house, on Central and Jardin str.*), palaidotas Lietuvių Aušros vartų kapinėse (*Our Lady Dawn Cemetery*), greta žmonos ir sūnų Leonardo bei Aleksandro.

Net ir po mirties Žemaičio žemiški vargai nesibaigė – draudimo kompanija vaikams nenorėjo išmokėti 3000 USD gyvybės draudimo (dabar tai būtų apie 63 000 USD), tad sūnus Edvardas kreipėsi į teismą ir po metų bylinėjimosi pinigus atgavo⁷³. Kadangi vaikai savo gyvenimus jau buvo susitvarkę atskirai, mirus tėvams jų namus pardavė. 1933 m. lapkričio mėn. skelbime minimas gyvenamas namas su garažu, dviejų aukštų medinis pas-

SHENANDOAH, PA.

Mirė Žemaitis

Jonas A. Žemaitis, kuris buvo vargonininku šv. Jurgio parapijoje per 38 metus, mirė Locust Mountain ligoninėje. Jo žmona mirė porą metų atgal. Paliko du sūnus, Vladą ir Edvardą (aptiekoriai) ir dukterį Vandą, taipgi 5 anukus ir vieną brolių Vincą Žemaitį Kansas City, Kansas.

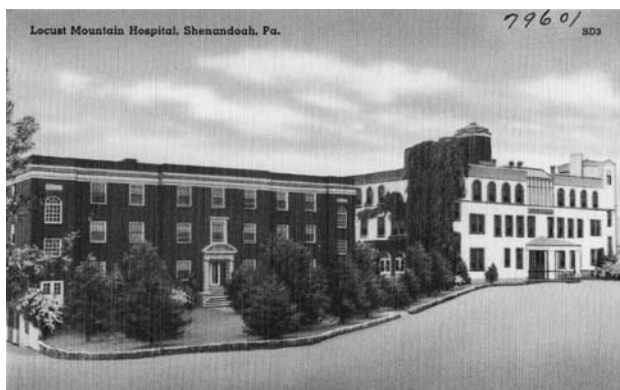
Pranešimas apie Jono Žemaičio mirtį *Draugo* laikraštyje (1932-09-03)

⁷¹ „Death of highly regarded resident“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1931-03-06; laidotuves aprašytos *Evening Republican*, Meadwille (Pa.), 1931-03-09.

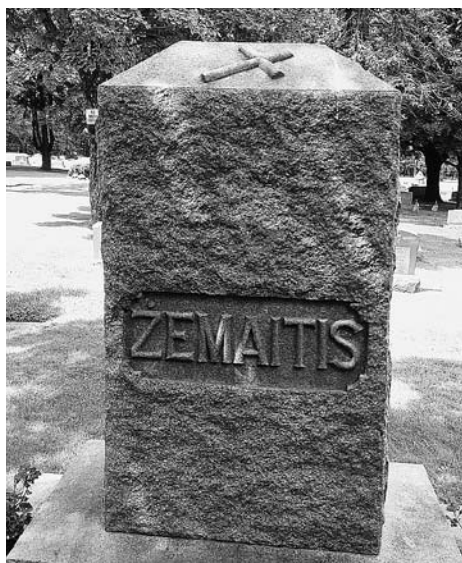
⁷² „Prof. John A. Zemaitis died at L. M. Hospital“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1932-08-26.

⁷³ „Saens for Insurance“, in: *Postville Republican*, Pottsville (Pa.), 1933-07-25.

Locust Mountain
ligoninė, kur paskutines
savaites praleido ir
mirė Jonas Žemaitis.
Atvirukas, 1930

Jono ir Marijos Žemaičių kapas lietuviškose
Aušros vartų kapinėse (*Our Lady Dawn
Cemetery*), Shenandoah (Nuotrauka iš:
www.findagrave.com)

tatas (*two-story frame*), vienas mūrinis pastatas (*brick store*) ir žemės sklypas⁷⁴. Tačiau net ir viską pardavus, kažkokie mokesčiai dar buvo užsilikę neapmokėti, ir apie juos dar kartą pranešta 1935 m.⁷⁵

Apibendrinant Jono Žemaičio veiklą ir indėlį į lietuvių muzikos istoriją, galima teigti, kad jis buvo vienas pirmųjų lietuvių muzikų, palikęs ypač ryškų pėdsaką JAV lietuvių bendruomenės muzikiniame ir kultūriniame gyvenime. Lietuvybę išlaikęs visą gyvenimą, meilę gimtajam žodžiui perdavė

⁷⁴ „Sheriff's Sale of Real Estate (Nr. 9)“, in: *The Press Herald*, Pine Grove (Pa.), 1933-11-03.

⁷⁵ „Port Carbon“, in: *Evening Herald*, Pottsville (Pa.), 1935-02-04; 1935-02-11.

savo vaikams ir anūkams. Kaip prisimena anūkas Edvardas Žemaitis (sūnaus Edvardo sūnus), Jonas ir Marija Žemaičiai namuose kalbėjo tik lietuviškai. Lietuviškai su klientais savo vaistinėje kalbėjo ir jų sūnus Edvardas⁷⁶.

Ypač reikšminga buvo Žemaičio veikla organizuojant Amerikos lietuvių choringę kultūrą. Neatsiedamas vargonininko ir choro dirigento funkcijų Žemaitis nuolatos vadovavo dviem chorams – mišriam suaugusiųjų ir vaikų. Su šiais kolektyvais jis iš esmės buvo pagrindinis miestelio ir apylinkių koncertinio gyvenimo organizatorius. Jo siekis kelti choringę kultūrą pasireiškė ne tik choro vadovo reiklumu atliekamai muzikai, bet ir organizuojant apylinkės chorų šventes bei konkursus. Greta to Žemaitis nuolat dalyvavo miestelio lietuviškų vaidinimų pastatymuose, kartais net pats režisuodamas pasirodymą, bet dažniau parinkdamas ar sukurdamas šiems spektakliams muziką (neiškliko).

Skatinamas susidariusių objektyvių aplinkybių – trūko lietuviško repertuaro – Žemaitis pats ėmėsi kurti dainas ir publikuoti jas tiek natomis, tiek garso įrašais. Jis buvo vienas pirmųjų pastoviau leidęs natas ir savo muzikos įrašus. Jo natų leidiniai pasklido visoje Pensilvanijos valstijoje, o pasirodžius muzikos įrašams – ir kitose lietuvių gyventose valstijose (Ili-nojaus, Niujorko). Artimos folklorui kai kurios Žemaičio dainos virto liaudies dainomis, pasiekė Lietuvą ir buvo dažnai atliekamos įvairių švenčių metu. Pagal savo kūrybos sklaidą (natos ir muzikos įrašai) jis vienu metu buvo populiariausias JAV lietuvių kompozitorius, natų išleidęs antrą laidą („Gana, broliai, mums miegoti“), o muzikos įrašų – net tris laidas („Kas man darbo“).

Muzikos įrašai pianolai yra pats reikšmingiausias Žemaičio veiklos baras. Galima teigti, kad su juo lietuviškų ritinėlių leidyba prasidėjo, o su jo mirtimi ji baigėsi, nes po 1932 m. lietuviškų ritinėlių daugiau niekas neleidė. Pagrindinėse JAV kompanijose Žemaitis išleido beveik šešias dešimtis ritinėlių (~20 % visų lietuviškų ritinėlių). Juose atsispindi ne tik paties autoriaus kūrybinės intencijos, bet ir esminiai lietuvių bendruomenės muzikinės kultūros bruožai.

Išskirtina ir Žemaičio veikla ugdant naują lietuvių vargonininkų pamainą lietuviškoms parapijoms. Nuosekliai rengti vargonininkus lietuviškoms parapijoms iš emigrantų jis ėmėsi pirmasis. Nors žinoma, kad mokinių buvo tik keletas, tačiau jie sėkmingai darbavosi gretimose parapijose ir taip palaikė lietuvių bendruomenės gyvybingumą.

⁷⁶ Edvardo Žemaičio elektroninis laiškas Dariui Kučinskui, 2022-02-05.

Ne vienerius metus Žemaitis dirbo Shenandoah lietuvių parapijos mokyklos mokytoju. Dėstė lietuvių kalbą ir Lietuvos istoriją. Tokiu būdu aktyviai prisidėjo prie jaunosios lietuvių emigrantų kartos patriotinio ugdymo.

Rekonstravus ir apžvelgus Jono Žemaičio gyvenimą ir kūrybinę veiklą, galima teigti, kad tai buvo neeilinė asmenybė, savo pavyzdžiu dariusi didelį poveikį visai Shenandoah lietuvių bendruomenei ir svariai prisidėjusi prie miestelio ir visos valstijos muzikinio gyvenimo puoselėjimo bei lietuviybės palaikymo.

MUSICIAN JONAS ŽEMAITIS: HIS LIFE AND WORK

Summary

The life and creative activity of Jonas Žemaitis (1867–1932) are reconstructed and presented in detail for the first time. The church organist, choir conductor, composer, and publisher Žemaitis is a personality not yet researched and evaluated in the history of Lithuanian musical culture. His life reflects and represents the general history of the Lithuanians at the turn of the twentieth century as well as specific features in the life of the first-wave Lithuanian immigrants (before the First World War). Žemaitis's musical activity in St George church in Shenandoah, PA, one of the oldest Lithuanian parishes in the USA, lasted several decades and had a visible impact on preserving Lithuanian-ness in Pennsylvania, upholding, and activating musical life of the Lithuanians in all the states.

While in Shenandoah, Žemaitis stood out as a talented organiser and leader of the city's cultural life. He formed a large church choir (60 singers) and participated not only in everyday church service but also held numerous public concerts in the city and the surrounding area. Žemaitis's choir was recognised a leader and became the first prize winner in Lithuanian Days organised in 1926. In addition to choir conducting, Žemaitis was active in public life: for two years he was the only correspondent of the Lithuanian daily *Draugas* (established in 1909) in Shenandoah; in 1911, together with Xavier Stumskis and Antanas Pocius, he established the society of American-Lithuanian organists and for a short time chaired it. In parallel, Žemaitis taught new Lithuanian organists and became the first person who did it on a permanent basis.

Žemaitis started to compose music when he realised that Lithuanian repertoire was insufficient. He composed about 70 songs (solo, for duets, and for a mixed choir). He printed his music at 'Saulė' (The Sun) printing house in Mahanoy City. A short catalogue of his music of 1926 has survived. Since Žemaitis wished to share his music wider, he started to collaborate with the most famous American

companies (Connorized, Victor, QRS) to produce piano rolls and shellac discs with his music. This collaboration continued for about ten years, and for a short time Žemaitis even became the most famous Lithuanian composer in the USA. Some of his songs were published two and three times, and a total of 57 piano rolls with his music were produced (about 20% of all Lithuanian piano rolls). We can state that Lithuanian piano rolls were initiated by Žemaitis; their production stopped with his death in 1932, because no new rolls were produced after this year.

Žemaitis's songs were immensely popular. Some of them became almost like folk songs and were also sung in Lithuania ('Vilniaus kalneliai', 'Gana, broliai, mums miegoti', 'Aš lietuvaite'). It is known that Žemaitis composed a Mass (1921). His mass is one of the first composed by a Lithuanian composer in the USA (the first Mass was composed by Stasys Šimkus in 1917 and published in Boston in the same year).

In conclusion, we can state that Žemaitis made a visible impact to the musical and cultural life of Lithuanians both in Pennsylvania across the USA.

PILNUTINĖ DEMOKRATIJA IR XX A. POLITINĖ MINTIS

LAURYNAS PELURITIS

Ar galime sakyti, kad būta kokio unikaliai lietuviško indėlio ar filosofinės minties XX amžiuje?¹ Lietuviškos politinės, socialinės ir teisinės minties (nemaža dalimi ir praktikos) istorija yra visų pirma recepcijos ir reakcijos į bendras Vakarų pasaulio tendencijas istorija. Bet koks bandymas kalbėti apie kokią nors „tautinę“ politinę idėją ar santvarką paprastai kelia įtarimą, panašiai kaip ir kalbos apie „tautinę fiziką“. Tačiau galime paklausti, ar Lietuvoje ir lietuviškoje kultūroje vykusio Vakarų civilizacinių procesų recepcija ir refleksija sukūrė kažką išskirtinio ar įdomaus? Viena iš galimų kandidatūrų – pilnutinės demokratijos koncepcija, užfiksuota išeivijos lietuvių katalikų intelektualų deklaracijoje *Į pilnutinę demokratiją* (1958).

Pokariu lietuvių katalikų išeivių kurta pilnutinės demokratijos koncepcija yra jau nemažai nagrinėta šiuolaikiniuose Lietuvos politinės minties tyrimuose². Aptartos šios koncepcijos ištakos Katalikų Bažnyčios socialiniame mokyme ir popiežių enciklikose, personalistinėje filosofijoje ir XX a. pirmos pusės ideologinėse srovėse, pakankamai plačiai nagrinėtas jos atsiradimas ir lietuviškasis politinis kontekstas. Vis dėlto dažniausiai į šią koncepciją žiūrima grynai kaip į lituanistinį tyrimų objektą ir tik retai punktyriškai nubrėžiama, kaip ši politinės minties koncepcija atrodo kitų XX a. vidurio ir antros pusės politinės filosofijos idėjų fone³.

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant projektą „Organiškoji valstybė ir pilnutinė demokratija: samprata ir perspektyvos“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos (sut. Nr. S-LIP-20-22).

² Išsami šaltinių ir bibliografijos rinktinė: *Lietuva, kurios nebuvo: Pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sudarė Kęstutis Girnius, Algimantas Jankauskas, Laurynas Peluritis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016; taip pat žr. Justinas Dementavičius, *Tarp ūkininko ir piliečio: Modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015; Algimantas Jankauskas, „Pilnutinė demokratija: Lietuvos valstybės vizija išeivijoje“, in: *Filosofija išeivijoje*, sudarė Rūta Marija Vabalaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015, p. 117–138.

³ Pvz., Povilas Aleksandravičius, *Europa kaip mąstymo būdas: Atviros visuomenės pagrindai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019.

Todėl šiame straipsnyje tiriamos bendriausios pilnutinės demokratijos, organiškios valstybės ir nepasaulėžiūrinės politikos koncepcijų sąsajos su personalistine filosofija ir kita XX a. Vakarų politinė mintimi. Straipsnyje nagrinėjami tiesioginiai ir genetiniai ryšiai su (daugiausia krikščioniška) personalistine filosofija ir Katalikų Bažnyčios socialiniu mokymu. Kartu mėginama pažvelgti, kaip šią koncepciją galima lokalizuoti vieno iš svarbiausių XX a. antros pusės liberalizmo projektų – Johno Rawlso politinio liberalizmo – ir jo kritikos iš vadinamųjų komunitarų pusės kontekste.

Straipsnyje laikomasi pozicijos, kad pilnutinės demokratijos idėjas reikia matyti ne tik lituanistiniame, bet ir tarptautiniame politinės minties kontekste. Kartu teigiama, kad pilnutinės demokratijos projekto negalima įvardyti griežtąja prasme kaip politinės filosofijos kūrinio, kadangi jo autoriai savo svarstymų prielaidas apibūdino tik bendriausiais bruožais, todėl jas interpretatoriams tenka rekonstruoti iš kitų prieinamų šaltinių. Straipsnis struktūruojamas pagal svarbiausių pilnutinės demokratijos principų aptarimą, ieškant gijų su artima politine mintimi ir filosofija.

Istoriniai pilnutinės demokratijos kontekstai šiame straipsnyje nebus nagrinėjami (jie pakankamai nagrinėti egzistuojančioje istoriografijoje ir komentaruose)⁴, verčiau susitelkiama į lyginamąją analizę su kitų autorių idėjomis ir motyvais. Kaip pagrindiniai šaltiniai naudojami išeivijos filosofų Antano Maceinos ir Juozo Girniaus tekstai. Maceinai bus skiriamas itin didelis dėmesys, kadangi jis buvo pagrindinis *Į pilnutinę demokratiją* teksto autorius⁵.

Asmuo-individas ir valstybė. Pilnutinės demokratijos idėjų ištakos visų pirma glūdi Stasio Šalkauskio filosofijoje (jis yra ir pačios sąvokos „autorius“ – pilnutinė/-is yra vertimas iš prancūziško žodžio *intégrale*, pasirodančio personalistų darbuose) ir 1936 m. deklaracijoje *Į organiškiosios valstybės kūrybą*. Bendresne prasme pilnutinės demokratijos intelektualinis horizontas formuotas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje popiežių socialinių enciklikų ir ypač krikščioniškos personalistinės filosofijos. Nors projektas kurtas išeivijoje, kas leido atsiriboti nuo konkrečios kasdienės politikos smulkme-

⁴ Autorius pilnutinės demokratijos projekto ištakas ir kontekstus yra apžvelgęs čia: Laurynas Peluritis, „Pilnutinės demokratijos projekto vientisumo problema“, in: *Politologija*, 2021, t. 103 (3), p. 8–40.

⁵ Taip teigti leidžia publikuotas Maceinos rankraštis „Pilnutinės demokratijos pagrindai“, tačiau kuriant svarbiausias formuluotes svariai prisidėjo ir Vytautas Vaitiekūnas su Juozu Ambrazevičiumi-Brazaičiu, ypač kad pastarasis buvo galutinio teksto redaktorius.

niškumo, tačiau autorių jis akivaizdžiai svarstomas tiek kaip bandymas ištaisyti tarpukarinės respublikos klaidas, tiek kaip vizija laisvai ateities Lietuvai. Kartu, lyginant su 1936 m. deklaracija, *I organiškiosios valstybės kūrybą* ir apskritai pokariniuose svarstymuose kaip tik didesnis dėmesys skiriamas konkretiems institucinės valstybės sąrangos (kaip turi būti padalintos skirtingos valdžios šakos ir bendra politinės sistemos architektūra) klausimams ir tarptautinės politikos dėmeniui (numatant reikalą antvalstybei – platesnei, visų pirma Baltijos valstybių kooperacijai ekonomikoje ir kitose srityse). Antrojo pasaulinio karo ir totalitarinių režimų patirtis atskleidė nenuginčijamus demokratijos pranašumus prieš diktatūrą ir totalitarinius režimus. Čia galima išvelgti ir polemiką su kitomis išeivijos grupėmis dėl to, kokia demokratija ateities Lietuvoje turėtų būti įgyvendinama.

Tad kokie yra svarbiausi pilnutinės demokratijos projektą nusakantys principai ir kaip jie siejasi su Bažnyčios socialiniu mokymu, personalistine ir kitų kryptių politine filosofija?

Asmens sąžinės laisvė ir jo pirmumas prieš visuomenę ir valstybę. Nors *I pilnutinę demokratiją* tekstas yra orientuotas į tautinės lietuvių valstybės ateities viziją, tačiau deklaracijos tekstas pradedamas ne nuo kolektyvinės perspektyvos ar bendriausio tikslo, o nuo mažiausio elemento – asmens ir jo laisvės, taip pat grėsmių jiems. Esminė žmogiškoji laisvė deklaracijos autorių visų pirma siejama su tikėjimo (religine) ir kultūros (kūrybine) laisvėmis, mat būtent jos sudaro sąžinės laisvės turinį: „Kai valstybė pradeda įsakinėti, kas ir kaip turi būti kultūroje daroma, tada žūsta bet kuri kūrybos laisvė, asmuo tampa valstybės įrankiu, valstybei priklausančiu ne tik kaip darbo jėga, bet ir savo dvasia, kaip valstybinių pažiūrų reiškėjas“⁶.

Vėliau matysime, kaip ši nuostata formuoja svarbiausius politinius programos principus, bet dabar svarbiau užakcentuoti dėmesį asmeniui ir bendriausia prasme dvasinei plotmei. Nors, kitaip nei tarpukarinėje deklaracijoje *I organiškiosios valstybės kūrybą*, čia nėra plėtojama problemiška individo–asmens skirtis (keliose teksto vietose „individas“ ir „asmuo“ net vartojamos kaip sinoniminės sąvokos, tačiau bendrosios antropologinės prielaidos veikiau paliekamos anapus teksto), visgi kalbėjimas būtent apie asmenį turi kelias apibrėžtas priežastis. Visų pirma tai leidžia kiek atsiriboti nuo liberalios tradicijos (nors Johno Locke'o įtaka nėra atmetama) ir ypač grynai materialistinio požiūrio į žmogų, taip pat aiškiai deklaruojamas

⁶ „I pilnutinę demokratiją: Svarstymai apie valstybės pagrindus“, in: *Lietuva, kurios nebuvu*, p. 383.

ryšys su katalikiška personalistine filosofija. Kaip apibendrindamas katalikų personalistų asmens–individo skirtį pastebi Bernardas A. Gendreau:

Mounier prisijungė prie Maritaino pabrėždamas svarbų skirtumą tarp individo ir asmens, kaip žmogaus viduje esančių aspektų, kaip būtiną priemonę, skatinančią personalistinę ir komunitarinę alternatyvą kolektyvizmui ir individualizmui. Susvetimėjamą skatinanti materialistinė, egocentriška ir neigiama tendencija, randama individe, gyvenančiame kaip visumos, kurią sudaro individų visuomenės dalis, priešpriešinama humanizuojančiai, dvasinei, kūrybingai ir atvirai žmogaus kaip visumos tendencijai, kuri vystosi kaip centras, veikiančiame aš ir dinamiškoje asmenų bendruomenėje. Mounier šis skirtumas analizuojamas iš egzistencinės *praxis* pozicijos, o ne iš metafizinio objektyvistinio požiūrio, kaip Maritaino.⁷

Kitaip tariant, personalistų supratimu „individas“ yra materialistinė ir redukcionistinė sąvoka, neišreiškianti žmogiškosios prigimties ir nenu-sakanti jo santykio su pasauliu. Emmanuelis Mounier *Personalizme* skyrelį skiria pristatyti tam, kaip jis supranta asmens (asmenybės) sąvokos raidos istoriją. Jo požiūriu, būtent krikščionybė įveda asmenį (asmenybę) kaip pasaulio centrą (tai jis iš dalies priešina senųjų graikų filosofijai ir pasaulė-vaizdžiams), tačiau svarbi ir personalistinės idėjos raida filosofijoje. Kaip savotišką šio istorinio proceso viršūnę ir kulminaciją Mounier nekukliai regi prancūzišką katalikų personalistų filosofiją ir pažiūras, dar tarpukariu pradėtas dėstyti jų žurnale *Esprit*⁸.

Pilnutinės demokratijos autorių filosofiniuose tekstuose galima rasti daugiausia išplėtotus bei pagrįstus asmens ir sąžinės laisvės principus. Maceina savo veikale *Didysis Inkvizitorius* (ir apskritai pokarinėje trilogijoje *Cor Inquetum*) tam iš esmės skiria pagrindinį dėmesį, siedamas ją tiek su religine, tiek su egzistencine prasmės problematika: „Jeigu nieko nėra, jeigu nėra nei Dievo, nei sielos nemirtingumo, tai bet kuri aukštesnė žmogaus pastanga neturi jokios prasmės. Kam tada varginti žmones sąžinės laisve, apsisprendimu, nepriverstu tikėjimu, kad vietoje to geriau yra duoti jiems duonos, nuraminti jų sąžinę autoritetu ir leisti jiems nusidėti“⁹.

⁷ Bernard A. Gendreau, „The Role of Jacques Maritain and Emmanuel Mounier in the Creation of French“, in: *The Personalist Forum*, Champaign, 1992, t. 8, Nr. 1, Supplement: *Studies in Personalist Philosophy: Proceedings of the Conference on Persons (Spring 1992)*, p. 103.

⁸ Emmanuelis Munjė, *Personalizmas*, iš prancūzų kalbos vertė Petras Račius, Vilnius: Pradai, 1996, p. 39–53.

⁹ Antanas Maceina, „Didysis inkvizitorius“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 3, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1990, p. 96.

Bendresne prasme, krikščioniška personalistinė filosofija reagavo į socialinius, politinius ir kultūrinius iššūkius, moderniose Vakarų visuomenėse išryškėjusius jau XIX–XX a. sandūroje, turinio sėmėsi iš neotomistinės filosofijos ir Katalikų Bažnyčios socialinio mokymo, akcentavo asmens orumą ir jo savirealizacija pagrįstos pasaulėžiūrinės laisvės idėjas, numatė ne vieną Vatikano II Susirinkimo idėją. Pavyzdžiui, tiek personalistai, tiek ir Maceina dar iki Susirinkimo labai aiškiai pasisakė už religijos laisvės principų įgyvendinimą kaip natūralią pagarbos asmeniui ir jo laisvei tąsą. Nepublikuotame šešto dešimtmečio tekste „Valstybinė religija“ Maceina teigia, kad „[...] reikia kovoti ne už Katalikybės paskelbimą valstybine religija, bet už Bažnyčios laisvę tiek asmens, tiek bendruomenės srityje. Dvasinių dalykų pirmenybė tačiau anaip tol nereiškianti valdžios ir privilegijų politinėje plotmėje“¹⁰. Tai, žinoma, yra ne tik religijos laisvės kitiems apsaugojimas ir klerikalizmo kritika, tačiau ir Bažnyčios (tiek kaip institucijos, tiek kaip dvasinės bendruomenės) saugojimas nuo politinių intervencijų. Pilnutinės demokratijos projekte ši nuostata virsta tiek asmens, tiek bendruomenių laisvės religijoje, švietime ir kultūroje įtvirtinimu.

Demokratija ir antitotalizmas. Totalizmo (totalitarizmo) kritika ir demokratijos apologija yra viena svarbiausių gijų visuose pilnutinės demokratijos projekto tekstuose ir būtent nuo šios temos deklaracija pradedama:

Totalizmas yra baisus ne tik tuo, kad paneigia politines laisves bei teises ar kad pajungia žmogų ūkio bei technikos vyksmui. Totalizmas, svarbiausia, baisus ypačiai tuo, kad verčia asmenį prisiimti jam svetimas pažiūras, sistemas, net meno stilių. Totalizmas įsakinėja kūrėjams, kas ir kaip turi būti kuriama. Totalizme valdančiųjų pažiūros bei nusistatymai yra ne tik kūrybai negatyvinis matas, kurio nevalia peržengti, bet ir pozityvinė norma, kūrėjui privali savo kūriniais patvirtinti, išaiškinti ir skleisti.¹¹

Dabarties skaitytojui, žinoma, tokia totalitarizmo kritika per kūrybos laisvės klausimą gali atrodyti keistai, tačiau ji iš esmės susijusi su prieš tai dėstyta antropologine asmens-individo vizija.

1946 m. Maceina tekste „Demokratinės valstybės prasmė“, atmesdamas socialinio kontrakto teoriją, laikosi pozicijos, kad nors valstybė yra dirbtinis žmogaus kūrinys (istoriškai valstybė pakankamai nesenai reiškinyje), tačiau būtent demokratinė valstybė atitinka žmogaus prigimtį ir teisingai

¹⁰ Antanas Maceina, „Valstybinė religija“, in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, f. 181, b. 96, l. 3.

¹¹ „Į pilnutinę demokratiją“, p. 383.

papildo socialinius institutus, kurie yra senesni nei valstybė (šeima, giminė, bendruomenė, tauta):

Kas tada yra demokratinė valstybė su savo idėja ir su savo praktika? Palyginti su totalizmu, demokratija yra pirmykštės tikros valstybės prasmės atstatymas [atkūrimas]. Tai yra paties burtininko, pačios žmogiškosios prigimties įsikišimas, kad sustabdytų nevykusius mokinio darbus ir jį patį išgelbėtų iš pražūties. Totalizmas paskandino asmenį, šeimą ir tautą valstybiniame buvime. Šitie pirmykščiai žmogiškosios bendruomenės pagrindai neteko buvimo sau, neteko savo vertės ir savo prasmės. Demokratija kaip tik ir ateina pataisyti šitą klaidą ir atitiesti šitą iškrypimą. Josios tad vaidmuo yra dvejopas: negatyvinis – nuimti nuo valstybių valdovės karūną ir grąžinti ją į tarnybinių priemonių eilę, ir pozityvinis – suteikti žmogui vertės ir kilnumo jo asmens, jo šeimos ir jo tautos gyvenime, iškeliant jį į tikslų kategoriją. Totalizmas buvo sukeitęs priemonę su tikslu. Valstybė jam buvo tikslas, o žmogus – priemonė. Demokratija turi atstatyti [atkurti] tikrąją vertybių rikiuotę. Jai žmogus yra tikslas, o valstybė jam priemonė. Todėl demokratinė valstybė niekada nebuvo ir negali būti viešpataujanti. Ji yra tarnybinė iš esmės. Ji yra išsiskleidimas anos pirmykštės pagalbos asmeniui ir šeimai, kad šie galėtų atlikti žemiškuosius, pačios prigimties jiems uždėtus uždavinius visuomenėje, ūkyje, auklėjime, moksle, mene, religijoje ir apskritai visoje kultūroje.¹²

Dėl tų pačių priežasčių kritikuojamas ne tik totalizmas, bet ir individualistinis liberalizmas. Užtat demokratija pilnutinės demokratijos kūrėjams yra tiek bendresnis kultūrinis laisvės principas, tiek kaip konkrečios institucijos (pabrėžiamas poreikis pagal Locke'o tradiciją atskirti skirtingas valdžios šakas, siūlomi dvejį parlamento rūmai). Demokratija suprantama netgi ne visai kaip politinis principas (ar politiką peržengianti idėja), todėl demokratinį interesų derinimą siūloma išskaidyti į kelias dalis: 1) kultūrinę laisvę (ar kultūrinę autonomiją), kur žmonės ir jų bendruomenės veikia be valstybės prievartos, o su jos parama; 2) ekonominių ir socialinių interesų derinimą demokratiniais principais (jie iš esmės pasisako už savotišką korporatyvizmo variantą); 3) demokratinę parlamentinę politiką. Maceina suformuluoja taip:

Kol demokratija yra nepilna, tol yra ir netikra. Politinių teisių lygybė neturi jokios reikšmės, jeigu žmogus praktiškai negali turėti nuosavybės, negali tvarkyti savo darbo pagal žmogiškuosius reikalavimus, negali savo vaikų auklėti bei mokyti pagal savo įsitikinimus, negali viešai savo pažiūrų išpažinti ir pagal jas gyventi. [...] Žmogus yra aukščiausia vertybė. Jis yra tikslas pats sau. Jam yra palenkta visa kaip priemonės ir medžiaga. Todėl jis ir siekia, kad šitas jo pir-

¹² Antanas Maceina, „Demokratinės valstybės prasmė“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 286.

mavimas įvyktų viso gyvenimo plote. Todėl tikra ir gyvenimiška demokratija yra tikrai pilnutinė. Iš principinės žmogiškojo asmens pirmenybės, iš nepaneigiamos ir nelygstamos jo vertybės kyla savaimingas reikalavimas demokratiją, kaip konkrečią šitos pirmenybės formą, išplėsti į visas gyvenimo sritis. Demokratija turi būti ne tik politinė, bet ir kultūrinė, ir socialinė.¹³

Pilnutinės demokratijos idėjos esmė – visa apimanti demokratija, tačiau ji paradoksaliai kuriama užbrėžiant demokratinio politinio sprendimo ribas. Žinoma, labiausiai problemiška vieta lieka tai, kad iki galo nėra nurodomi aiškūs kriterijai, kurie klausimai yra suprantami kaip grynai kultūriniai, ūkiniai ar politiniai, – galiausiai juk klausimas apie šių sferų atskyrimą savo esme yra politinis. Politikos aspektui vertėtų skirti atskirą dėmesį.

Nepasaulėžiūrinė politika kaip politinio liberalizmo variantas? Čia nebus išsamiai aptariama Rawlso politinio liberalizmo koncepcija ir jos kritika, kadangi Lietuvoje tai jau yra daryta¹⁴, tačiau bus akcentuojami kai kurie jos elementai.

Politikos nepasaulėžiūriškumas. Politikos ir pasaulėžiūrinių (visų pirma religinių ir moralinių) klausimų atribojimas yra daugiausia diskusijų ir kritikos susilaukusi pilnutinės demokratijos projekto idėja. Kartu yra grindžiamas ir kultūros nepriklausomumas nuo politikos: „[...] kultūra yra esmingai susijusi su pasaulėžiūra, kultūros kūryba priklauso sąžinės laisvės sričiai. Sąžinė apima žmogaus įsitikinimus, jo filosofiją ir religiją. Taigi pasaulėžiūra yra sąžinės turinys. Todėl sąžinės laisvė reiškia ir pasaulėžiūros laisvę“¹⁵. Iš to kyla politikos atskyrimas nuo kultūros ir švietimo. Politikos nepasaulėžiūriškumas iš esmės suprantamas kaip kuo didesnio kultūrinių, religinių ir moralinių klausimų kiekio iškėlimas anapus politinio sprendimo ribų, šiuos klausimus paliekant asmenims ir bendruomenėms (ekonominė ir socialinė prasme pilnutinės demokratijos projekto autoriai pasisako už materialinių gėrybių persikirstymą ir valstybės ekonominę paramą švietimui ir kultūrai).

¹³ Antanas Maceina, „Socialinė demokratija“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 12, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 163.

¹⁴ Goda Izabelė Venslauskaitė, „J. Rawlso „Teisingumo teorijos“ pagrindinių nuostatų analizė“, in: *Problemos*, Vilnius, 1998, Nr. 55, p. 74–82; Nida Vasiliauskaitė, *Racionalumas ar teisingumas? (Post)moderni utopija XX a. pabaigos politinėje filosofijoje*: Monografija, Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2020; Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2003.

¹⁵ „Į pilnutinę demokratiją“, p. 384.

Natūralus visuomeninis pliuralizmas pilnutinės demokratijos autormams neatrodo kaip savaiminė vertybė, veikiau neišvengiamas gyvenimo faktas – todėl jie kaip tik ieško nereliatyvistinių argumentų už pliuralizmą politikoje ir kultūroje. Jų supratimu, tiesos siekimas negali būti įgyvendintas per prievartą ar politinėmis-teisinėmis priemonėmis, todėl sąžinės laisvė nėra reliatyvizmas. Čia taip pat reikia pastebėti, kad nors tiesiogiai prie deklaracijos *Į pilnutinę demokratiją* ir nedirbo, tačiau nepasaulėžiūrinės politikos idėją kartu su Maceina plėtojo kitas išeivijos katalikų filosofas Juozas Girnius (valstybė ir politika tiek Maceinos, tiek Girniaus buvo suprata kaip prievartos, nurodymo sritis).

Nepasaulėžiūrinės politikos idėja kritikų kaltinta „abejingumu tiesai“ ir apskritai klausta, kaip galima reikalauti, kad tam tikri klausimai būtų iškelti anapus politikos, ar tai nebūtų irgi savotiškas veikimas prieš sąžinę ir žmogaus suskaldymas? Šį konfliktą aiškiai reflektavo ir Girnius: „Kuriam prasme politinis nepasaulėžiūriškumas gali būti tame pačiame žmoguje suderintas su asmenine jo pasaulėžiūra? Kaip tas pats žmogus vienu metu, reikšdamasis kultūriniame gyvenime, gali būti pasaulėžiūriškas, o antru metu, politikoje dalyvaudamas, gali tapti nepasaulėžiūriškas?“¹⁶ Girniaus atsakymas (koncentruojant jo tezes): 1) neįmanoma neturėti pasaulėžiūros; 2) pati nepasaulėžiūrinės politikos idėja kyla ne iš neutralumo (ar abejingumo), o iš tam tikros pasaulėžiūros (pagal jį, argumentus tam galima rasti net iš kelių skirtingų pasaulėžiūrų). Girniaus manymu, nepasaulėžiūrinė politika konkrečiau politikos veikloje gali būti pagrįsta tiek tuo, ką jis vadina idealistine nuostata („tarnyba tautai“ ir bendrajam visuomenės gėriui) ir tolerancijos nuostata:

Būti *tolerantiškai* nusiteikusiam politikui reiškia vadovautis žmogaus, bet ne vienminčio, atseit asmeninio žmogaus vertingumo, bet ne partinio jo savumo principu – vertinti žmones ne pagal tai, kiek jie savi, bet kiek jie objektyviai vertingi. Praradusi šitą nusiteikimą, kiekviena partija, net jei ji formaliai ir būtų demokratinė, neišvengiamai virsta savanaudine klika, kuriai pagrindiniu siekimu, užuot tautos gerovės, tampa valdžios vairo laimėjimas.¹⁷

Prie tolerancijos idėjos ir sutarimo su liberalais bendruose „humanizmo“ pagrinduose Girnius grįžta ir savo Santarai-Šviesai adresuotame tekste „Liberalizmas ir krikščionybė“. Čia daug cituojamo Locke'o „Laiškų apie

¹⁶ Juozas Girnius, „Nepasaulėžiūrinė politika pasaulėžiūros žvilgiu“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 301.

¹⁷ *Ibid.*, p. 302.

toleranciją“ pagrindinis argumentas už (visų pirma religinę) toleranciją remiasi idėja, kad prievarta ne įtikina, o verčia žmogų veidmainiauti.

Žvelgiant į XX a. katalikiškos politinės minties horizontus matyti, kad nepasaulėžiūrinės politikos idėja turbūt yra pati įdomiausia visoje pilnutinės demokratijos koncepcijoje, tačiau konceptualiai ji nėra išskirtinė ar itin originali. Kai kuriais savo aspektais ji primena vėlesnį Rawlso politinio liberalizmo projektą. Į tai dėmesį yra atkreipęs ir Kęstutis Girnius:

[...] Johnas Rawlsas, [...] savo knygoje *Political Liberalism* klausia panašius klausimus: kokiais principais demokratinė visuomenė, kurioje vyrauja minčių ir pasaulėžiūrų įvairovė, turėtų tvarkyti opius kultūros ir dvasios reikalus? Bet Rawlsas siūlo kitokį atsakymą: viešose politikos diskusijose piliečiai turi vengti pasaulėžiūrinių ir visuminių doktrinų principų, kurie kitiems yra svetimi ir nepriimtini, ir pasikliauti vien argumentais, kurie dera su viešojo proto reikalavimais, arba kurie gali būti išversti į pasaulietiškus principus. Atsisakius pasaulėžiūrinių koncepcijų viliamasi, jog būsiąs pasiektas konsensusas, kuriam visi galės pritarti ir kuris nustatys gaires įstatymų leidybai.¹⁸

Politinio liberalizmo tikslas – pasiūlyti sugyvenimo ir politinio bendradarbiavimo formą susikertančių pažiūrų piliečiams ir grupėms. Rawlso politinio liberalizmo siūlomas valstybės neutralumas turi pasižymėti tokiomis savybėmis, pavyzdžiui:

- a) kad valstybė turi garantuoti visiems piliečiams lygias galimybes realizuoti bet kurią jų išpažįstąją gėrio sampratą;
- b) kad valstybė turi susilaikyti nuo veiksmų, kuriais siekiama privilegijuoti kurią nors atskirą visuminę doktriną ar teikti didesnę paramą tiems, kurie ją išpažįsta;
- c) kad valstybė turi susilaikyti nuo veiksmų, kurie didintų tikimybę, jog individai priims tam tikrą, o ne bet kurią kitą doktriną, nebent tokiais veiksmais siekiama ištaisyti politiką, kurios padariniai turi tokį poveikį.¹⁹

Rawlsas neteigia, kad visiems siūlo priimtinają absoliutų neutralumą. Tiesiog jo manymu, kadangi visuomenėje iš esmės nėra sutarimo tarp skirtingų gėrio sampratų, reikalingas tam tikras susitarimo pagrindas ir todėl jis gerokai didesnę reikšmę teikia teisingumo problematikai. Lyginant su pilnutinės demokratijos projektu, tokiam sutarimui pasiekti Rawlsas pateikia gerokai išsamesnius kriterijus. Veikale *Teisingumo teorija* (1971) per

¹⁸ Kęstutis Girnius, „Apie nepasaulėžiūrinę politiką“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2013, Nr. 3, p. 161.

¹⁹ John Rawls, *Politinis liberalizmas*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 222.

„nežinojimo uždangos“ mintinį eksperimentą jis pristato pirminės pozicijos (*original position*) idėją. Pirminė pozicija siūloma kaip bendrus racionalumo kriterijus atitinkantis susitarimo „taškas“: įsivaizduodami, kad esame už nežinojimo uždangos, mes mėginame suspenduoti visą savo turimą žinojimą apie savo poziciją ar interesus visuomenėje ir atrasti tokius principus, kurie būtų tinkami valdyti visuomenę nepaisant to, kokioje pozicijoje atsidursiu uždangai pakilus (t. y. toks hipotetinis testas leistų atpažinti nesąžiningą šališkumą politiniuose sprendimuose). Rawlso teisingumo kaip sąžiningumo idėja visų pirma reiškia tai, kad dėl sąžiningo bendradarbiavimo turi susitarti laisvi ir lygūs piliečiai, tačiau jis taip pat bando nubrėžti tam tikras ribas ir saugiklius: *Politiniam liberalizme* jis mėgina išskirti pirminių gėrybių (*primary goods*) sąrašą, kurios būtų racionalios ir universalios suprantamos, t. y. bazinės teisės ir laisvės. Socialinės politikos klausimuose Rawlso teisingumo kaip sąžiningumo idėja veda socialdemokratinės politikos išvadų link, tad ir čia galima įžvelgti pilnutinės demokratijos artumą politiniam liberalizmui.

Žinoma, politinio liberalizmo atveju lygiai taip pat išlieka grėsmė dėl žmogaus skilimo, susidūrus su skirtingais politinės bendruomenės reikalavimais, pavyzdžiui, jeigu mano privatūs moraliniai ar religiniai įsitikinimai prieštarauja „viešajam protui“, ar kaip pilietis veikiau turėsiu pasirinkti „vidinę emigraciją“ ar apolitišką ir nepilietišką laikyseną.

Beje, Juozas Girnius kaip vieną sutarimo su liberalais pagrindų randa idėjoje, kad nuoseklus liberalizmas gina sąžinės laisvės ir demokratijos idėjas, todėl liberalai turi pripažinti savo pasaulėžiūros įgyvendinimo politinėmis priemonėmis ribas. Jis net teigia, kad liberalizmas kaip pasaulėžiūra neturi metafizinio dėmens: „[...] liberalizmas savyje neimplikuoja nei vieno, nei kitokio metafizinio nusistatymo (nei Dievo buvimo, nei sielos nemirtingumo, nei kitais panašiais pasaulėžiūriniais klausimais). Tik todėl galėjo liberalizmą atstovauti faktiškai skirtingų pasaulėžiūrų asmenys“²⁰. Tiesa, tiek Girnius, tiek Maceina skiria anglosaksišką ir kontinentinį liberalizmą, pastarąjį laikydami pavojingu, o pirmąjį iš esmės nepriešišku jų pažiūroms²¹.

Tačiau politinio liberalizmo ir pilnutinės demokratijos lyginimas kyla greičiau iš paviršinio panašumo. Savo politinei koncepcijai pagrįsti Rawlsas

²⁰ Juozas Girnius, „Liberalizmas ir krikščionybė“, in: *Lietuviškasis liberalizmas*, antroji laida, redaktorius Vytautas Kavolis, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 70.

²¹ Didelių ginčų išeivijoje sukėlęs Maceinos tekstas plėtoja šią kritikos „kontinentiniam liberalizmui“ liniją: Antanas Maceina, „Liberalizmo kelias į bolševizmą“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 12, p. 205–226.

pasitelkia gerokai išsamesnį teorinį aparatą ir mėgina kuo aiškiau apibrėžti vartojamas sąvokas bei prielaidas. Pilnutinės demokratijos kūrėjai išeina veikiau iš „sveiko proto“ pozicijos, kad jų pasaulėžiūrinių konkurentų politinėje ir kultūrinėje arenoje idėjos, vertybės ir net epistemologinės prielaidos yra radikaliai nebendramatės. Jų atveju tai nėra tezė apie ontologinį ar epistemologinį pliuralizmą (jie tiki krikščionybės mokymo tiesa), tačiau tai kyla iš grynai pragmatinės nuovokos: politinėje arenoje dažnai susiduria žmonės, grupės ir bendruomenės su radikaliai skirtingais interesais ir principais. Jeigu jie negali įtikinti vienas kito racionaliais argumentais, tai jie gali imtis politinių priemonių savo valiai primesti ar net smurto, todėl geriau šiuos klausimus kiek tik įmanoma iškelti anapus politikos (rimtai nesvarstant klausimo, ar tai visgi įmanoma tiek praktiškai, tiek konceptualiai).

Pilnutinės demokratijos kūrėjų prielaidos gali būti rekonstruotos skaitant kitus panašaus periodo autorių tekstus. Pilnutinė demokratija yra labiau filosofų parašyta politinė programa, nei politinės filosofijos tekstas – čia nėra sprendžiami baziniai socialinės teorijos klausimai ar politikos filosofams rūpimos konceptualinės problemos.

Korporatyvizmas, bendruomeniškumas ir kultūrinė autonomija – pilnutinė demokratija komunitarinis projektas? Lietuvoje apie pilnutinės demokratijos ir komunitarizmo panašumus jau mėginta šiek tiek rašyti²². Tačiau visų pirma reikėtų pastebėti, kad visiškai vienareikšmiško komunitarizmo apibrėžimo ar komunitarizmo kaip vienos politinės koncepcijos nėra. Tai veikiau tam tikras spiečius autorių ir idėjų. Kitas svarbus momentas, kurį derėtų pastebėti, kad nors ir komunitarinė politinė mintis anglosaksiškoje terpėje visų pirma yra siejama su Charleso Tayloro, Michaelo Sandelo ir Alasdairo McIntyre'o liberalizmo kritika (ypač Rawlso politinio liberalizmo projektui), tačiau būtų klaidinga komunitarizmą matyti tik kaip reakciją į Rawlso liberalizmą ar tik anglosaksiškos politinės minties reiškinių. Visgi būtų teisinga pastebėti, kad liberalizmo ir ypač individualizmo (atomizmo) kritika yra viena svarbiausių komunitarinių teorijų temų. Atomistinio liberalizmo kritika, taip pat bendruomenių ir jų tarpusavio sugyvenimo problematika ryški ir pilnutinės demokratijos svarstymuose.

Subsidiarumas ir bendruomeniškumas. Subsidiarumo idėja ateina iš popiežių socialinių enciklikų (visų pirma *Rerum Novarum* ir *Quadragesimo Anno*)

²² Gediminas Reklaitis, „Pilnutinė demokratija: komunitarizmo ženklai Lietuvos politinėje mintyje“, in: <https://www.tspmi.vu.lt/wp-content/uploads/2017/10/2010-2011-m.-Almanachas.pdf>.

ir net galima matyti jos įtaką idėjai apie nepasaulėžiūrinę politiką. Subsidiarumo principas reiškia, kad tai, ką konkretus žmogus ar nedidelė žmonių bendrija gali nuveikti ar pasiekti savo iniciatyva ir jėgomis, neturėtų būti pavedama visuomenei ar valstybės institucijoms. Pastarųjų įsikišimas reikalingas ten, kur be jų pagalbos nėra įmanoma veikti ar yra būtina išorinė pagalba. Todėl *Į pilnutinę demokratiją* įsivaizduojama tokia socialinio audinio struktūra: asmuo – šeima – bendruomenės – platesnė visuomenė – valstybė. Ir subsidiarumo principas čia taikomas tiek socialinės politikos vizijoje (pasisakoma už didelį gėrybių perskirstymą, korporatyvistinių būrimąsi į profesines ir socialines organizacijas), tiek kultūros, švietimo ir religijos klausimuose (religinių ir kultūrinių bendruomenių autonomiškumas ir pavedimas joms spręsti savo svarbiausius švietimo, moralinio ir kitokio gėrio klausimus). Bendruomenė ir įvairūs susibūrimai kaip tik turi būti papildomas sluoksnis, apsaugantis individą nuo perdėto valstybės kišimosi ir kontrolės. Tiesa, *Į pilnutinę demokratiją* nėra rimtai nagrinėjama, ar toks socialinis modelis nesukeltų visuomenės fragmentacijos ir to, kas vėliau buvo pavadinta balkanizacija.

Bendruomeniškumas susijęs ir su tuo, ką galima įvardyti pozityvios laisvės siekiu. Maceinos teigimu, tikra „demokratinė valstybė tarnauja ir padeda ne atskiram individui, suprastam izoliuotai, bet žmogui, gyvenančiam natūraliose bendruomenėse, kuriomis yra šeima ir tauta. Demokratinė valstybė paima žmogų į savo globą ne tiesioginiu būdu, bet tikrai per pirmąsias bendruomenes, į kurias žmogus yra įstatytas pačios prigimties“²³. Valstybė ir politika, kaip jau buvo sakyta, yra suvokiamos kaip antrinės likusio socialinio ir kultūrinio gyvenimo atžvilgiu, bet nors bendruomenė yra suvokiama kaip itin svarbi žmogiškai egzistencijai, tačiau ji taip pat personalistiniu požiūriu yra antraeilė asmens atžvilgiu:

Bendruomenė yra tik sąlyga asmens gyvenimui. Ji niekad negali virsti asmens tikslu, o asmuo jai – tik priemone. Jeigu žmogus dažnai daug ką bendruomenei savo laisva valia auakoja, jis tatau daro ne savo asmens atsisakydamas, bet jį dar labiau pabrėždamas. Bendruomenei negalima aukoti dalykų, susijusių su asmens esme, kaip sąžinė, įsitikinimai, tiesa, dorovė.

Antra vertus, bendruomenė – šeiminė, profesinė, religinė – nėra žmogui atsitiktinis dalykas, bet pačios jo prigimties siekimas. Žmogus pačia savo esme yra apspręstas [skirtas] būti drauge su kitais. Ir šis buvimas reiškiasi bendruomeninėmis formomis. Buvimas drauge asmens ne tik nenaikina, bet jį išstobulina, išskleidžia jo visuomeninę pusę. Pilnutinis asmens išsivystymas yra galimas

²³ Antanas Maceina, „Demokratinės valstybės prasmė“, in: *Lietuva, kurios nebuvo*, p. 287.

tik bendruomenėje. Todėl demokratija ima asmenį ne atitrauktą nuo kitų, ne vienišą, bet gyvenantį bendruomenėje, siekiantį bendrosios gerovės ir atsakingą už savo veiklos lauką.²⁴

Tad pilnutinės demokratijos požiūriu žmogus yra, parafrazuojant Aristotelį, socialinis gyvūnas, tačiau nesuprastinas redukcioniškai kaip visų socialinių ar materialinių santykių ir sąlygų mazgas, kurį galima ar pageidautina palenkti kolektyvo reikmėms. Tokias išvadas prieina ir Karolis Wojtyła veikale *Asmuo ir veiksmas*, kur bando derinti krikščionišką personalistinę, neotomistinę ir fenomenologinę filosofiją. Jis rašo:

Būtent bendruomenėje atrandame dalyvavimo realumą kaip tos asmens savybės, kurios dėka jis gali egzistuoti ir veikti „kartu su kitais“, tuo realizuodamas save. Dalyvavimas kaip asmens savybė yra drauge savitas *constitutivum*, jos esminis bruožas. Dėl šios savybės asmuo ir bendruomenė tarsi suauga, o ne yra vienas kitam svetimi ar priešiški, kaip individualistinėje ir antiindividualistinėje mąstysenoje apie žmogų.²⁵

Valstybė ir kultūrinė bendruomenė. Pilnutinės demokratijos autoriams neabejotinai rūpėjo ir tautinės valstybės idėja (bei tautinė kultūra ir katalikybė). Valstybė yra suprantama kaip tautos išsipildymo garantas. Žvelgiant į tarpukario jaunųjų katalikų ginčus su tautininkais ar senąja krikdemų karta, galima matyti, kad pilnutinė demokratija siekia sutaikyti tautinį partikuliarizmą ir katalikišką universalizmą. Be to, žvelgiant į tai, kad vienos svarbiausių temų *Į pilnutinę demokratiją* yra kultūra ir švietimas, valstybė kaip politinė bendrija pasimeta tarp dviejų polių: ar valstybė yra funkciškai antraeilė asmens ir bendruomenių reikmėms, ar visgi pati valstybė yra kultūrinis projektas? Aiškaus atsakymo deklaracijoje nerandame, veikiau bendro pobūdžio teiginį, kad tautinė valstybė yra „savaimingas žmogaus asmens išsivystymas į tautinio suverenumo organizaciją“²⁶. Taigi numanoma, kad valstybė taip pat yra kultūrinė bendrija (ar skirtingų bendrijų bendrija). Bendruomenės, kultūros ir istorijos reikšmė politinių bendrijų egzistavimui ir jų valdymo principams išsamiau nagrinėjama komunitarinėje politinėje filosofijoje.

Vienas iš pagrindinių komunitarų priekaištų liberalams yra tai, kad liberalizmas per daug dėmesio skiria abstrakčioms, idealizuotoms schemoms,

²⁴ „Į pilnutinę demokratiją“, p. 423.

²⁵ Karol Wojtyła, *Asmuo ir veiksmas*, iš lenkų kalbos vertė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Aidai, 1997, p. 335–336.

²⁶ „Į pilnutinę demokratiją“, p. 408.

nekreipdamas dėmesio į realų socialinį audinį. Tayloro poziciją Alvydas Jokubaitis apibendrina taip: „bendruomenė neįsivaizduojama be konkrečią kalbinę išraišką turinčių moralinių horizontų, ir, kita vertus, tie horizontai traktuotini kaip būtina tapatumo sąlyga“²⁷. Kitaip tariant, vakarietiškomis teisėmis ir laisvėmis besinaudojantis individas toks yra socialinio ir kultūrinio prasminio horizonto bei visuomenės dėka. Šis hermeneutinis horizontas egzistuoja pirmiau individo ir jo laisvų pasirinkimų. Politinę bendruomenę, jos institucijas taip pat steigia tam tikra kultūra. Mūsų supratimas apie teisingumą, laisvę yra bent iš dalies istoriškai ir kultūriškai sąlygotas, o visuomenė empiriškai nėra duota kaip abstrakčių individų, susitariančių dėl abstrakčių principų, rinkinys.

Rawlso išeigos taškas – abstrahuotas individas (liberalizmo istorijoje tai nėra nauja idėja) ir pirminės pozicijos „archimedinis taškas“, nors jis tikrai nemano, kad galima visiškai „suspenduoti“ visus kontekstus ir tapatybinius elementus. Komunitarų gi priešingai – žmogus apaugęs visais savo kontekstais. Maža to, Tayloras atomistiniam pasaulėvaizdžui priekaištauja ir todėl, kad jame nelieka vietos išipareigojimui bendrajam gėriui ar patriotizmui:

[...] patriotizmo pagrindas – tapatinimasis su kitais konkrečioje bendruomenėje. Aš nesu pasirengęs ginti tiesiog kiekvieno žmogaus laisvę, bet jaučiu solidarumo su savo tėvynainiais ryšį mūsų bendruomenėje, ryšį, kuris yra bendra visų mūsų orumo išraiška [...]. Draugystė sieja mane su konkrečiais žmonėmis. O mano patriotinis atsidavimas nesaisto manęs su individualiais žmonėmis – mat aš galiu nepažinti daugumos savo tėvynainių ir galiu nenorėti, juos sutikęs, itin su jais bičiuliautis. Bet konkretumas atsiranda todėl, kad mano ryšys su šiais žmonėmis realizuojamas per mūsų dalyvavimą bendrame politiniame darinyje. Gyvuojančios valstybės šiuo atžvilgiu primena šeimas, o tai, kas saisto žmones, yra bendra jų istorija. Šeimyniniai saitai arba seni draugystės ryšiai yra stiprūs dėl to, ką mes drauge išgyvenome, o valstybės saisto laikas ir perinamieji pavojų periodai.²⁸

Pilnutinės demokratijos autoriai šia prasme artimesni komunitarams – sekdami personalistais jie kalba apie asmenį, esantį santykyje su sudėtingesne socialine struktūra ir tikrove, nei individas-valstybė. Pilnutinės

²⁷ Alvydas Jokubaitis, „Įvadas: Charleso Tayloro komunitarizmas“, in: Charles Taylor, *Autentiškumo etika*, iš anglų kalbos vertė Alvydas Jokubaitis, Vilnius: Aidai, 1996, p. 17.

²⁸ Charles Taylor, „Susipynę tikslai: liberalų–komunitarų ginčas“, in: *Šiuolaikinė politinė filosofija: Antologija*, sudarė János Kis, iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas, Vilnius: Pradai, 1998, p. 532.

demokratijos artimumą komunitarams galima įžvelgti ir jų kalbėjime apie kultūrinę autonomiją – tik tokie komunitarai kaip Charlesas Tayloras ar Willas Kymlicka rašo apie daugiakultūriškumą (multikultūralizmą). Tiesa, komunitarai taip pat susilaukia tokios pačios kritikos dėl to, kokiais kriterijais remiantis vienos bendruomenės būtų valstybės pripažįstamos (ar net palaikomos), o kurios ne, – kultūrinės autonomijos ir daugiakultūriškumo idėjos savaime nesiūlo jokių atsakymų tokių kriterijų nustatymui.

Visgi esama ir rimtų skirtumų. Komunitarai pateikia gerokai išsamesnį savųjų premisų išaiškinamą nei pilnutinės demokratijos autoriai. Pavyzdžiui, Tayloras, veikiamas visų pirma hermeneutinės filosofijos tradicijos, didelį dėmesį kreipia į kalbą ir komunikaciją. Jo kiek netikėtas priekaištas liberalams-atomistams: jų socialinė ontologija nesuderinama su dialogu ir dialogišku santykiu, atomistinė viešoji erdvė ir visuomenė tokiu atveju labiau egzistuoja kaip monologų sankaupa²⁹. Vėliau Maceina ir Girnius jau bus geriau susipažinę su hermeneutine filosofija, o vėlesniuose jų tekstuose galima rasti nemenkus intelektualinius papildymus apie jų istorijos, tautos, kultūrinės ir politinės bendruomenės sampratą, tačiau to dar nematome kuriant nepasaulėžiūrinės politikos ir plėtojant pilnutinės demokratijos projektus³⁰.

Išvados. Nors pilnutinės demokratijos projektas atrodo kaip išskirtinis fenomenas lietuviškoje intelektualinėje istorijoje, tačiau vertinant XX a. politinės minties kontekste, jis neatrodo kaip išimtis. Tai anaip tol nėra trūkumas – vadinasi, pilnutinės demokratijos idėjos reagavo į tuos pačius iššūkius ir problemas, kaip kai kurie svarbiausi XX a. politiniai mąstytojai. Neabejotina, kad antropologinėms pilnutinės demokratijos idėjoms lemiamą įtaką turėjo prancūzų personalistinė filosofija, o socialinės problematikos įsivaizdavimui – Katalikų Bažnyčios socialinis mokymas. Vis dėlto pilnutinės demokratijos autorių idėjas kai kuriais aspektais galima gretinti su Johno Rawlso ar jį kritikavusių komunitarų filosofiniais tyrimais. Iš vienos pusės, esama nemažai panašumų tarp Antano Maceinos ir Juozo Girniaus nepasaulėžiūrinės politikos ir Rawlso politinio liberalizmo: visi šie autoriai ieško bendro „neutralaus“ ir „racionalaus“ pagrindo skirtingas pasaulėžiūras turinčių individų ir jų grupių sugyvenimui. Iš kitos pusės, savo

²⁹ *Ibid.*, p. 533–535.

³⁰ Maceinos atveju „hermeneutinis posūkis“ jo požiūryje į kalbą, kultūrą, istoriją ir politiką aiškiausiai matomas tik jo brandžiojo laikotarpio veikaluose *Filosofijos kilmė ir prasmė* bei *Asmuo ir istorija*.

socialinės tikrovės, bendruomenės svarbos, kultūros ir istorijos suvokimu pilnutinės demokratijos autoriai yra gerokai artimesni Rawlsą (ir apskritai liberalizmą) kritikavusiems komunitarams. Tiesa, pilnutinės demokratijos koncepcija nepateikia nei Rawlso lygio epistemologijos ar socialinės ontologijos filosofinės vizijos, nei personalistų ar komunitarų tipo antropologinės analizės, todėl bet koks šių idėjų lyginimas iš esmės remiasi paviršiniais panašumais. Straipsnyje galimybės lyginti su Rawlsu, komunitarų ir personalistų idėjomis nubrėžtos tik pačiais bendriausiais bruožais, todėl palieka erdvės rimtesnei ateities analizei.

Žvelgiant į perspektyvą, galima pridurti, kad norint pilnutinės demokratijos idėjas aktualizuoti XXI a., joms reikalingas naujas perinterpretavimas, atsižvelgiant į globalesnį politinės minties kontekstą ir naujas politines realijas, naujo tipo tironijų iššūkius demokratijoms.

INTEGRAL DEMOCRACY AND TWENTIETH-CENTURY POLITICAL THOUGHT

Summary

Has Lithuanian political thought produced anything noteworthy in the twentieth century? One such possible option is the project of integral democracy. This article examines the core principles of the concept of integral democracy developed by the Catholic philosophers and intellectuals of the Lithuanian exodus after World War II and tries to put it into a broader political context. The paper ties their ideas on the inherent value of the human person and community with those of the social teachings of the Catholic Church and Christian personalist philosophers. An important part of the integral democracy project is also the idea of non-world view politics developed by Antanas Maceina and Juozas Girnius and aiming to find a neutral and rational common ground for political consensus among radically different ideological groups and individuals. The article explores the similarities of non-world view politics to the concept of political liberalism created by John Rawls. However, the importance of community, culture, language, history, and a certain understanding of the social structure brings the ideas of integral democracy closer to the avid critics of Rawls and liberalism, the communitarian movement in political philosophy.

ALTORIUS EKRANO ŠEŠĖLY: KOVA PRIEŠ RELIGIJĄ SOVIETŲ LIETUVOS TELEVIZIJOJE (1957–1988)

TOMAS VAITELĖ

Ivadas. Sovietų režimas stengėsi pakeisti žmogaus pasaulėžiūrą, o religija buvo viena pagrindinių ideologinių priešpriešų. Partiniuose protokoluose randamas ideologinis šūkis „įveikti praeities atgyvenas“ tarp eilučių reiškė religinių praktikų naikinimą iš viešojo gyvenimo. Šiam tikslui buvo pasitelktos ne tik akademinės disciplinos, naujų švenčių įvedimas ar bažnyčiose kuriami ateizmo muziejai. Religijos išstūmimui iš viešojo gyvenimo postūmį davė ir valstybinis žiniasklaidos sektorius: periodinė spauda, radijas ir nuo 1957 m. transliacijas pradėjusi lietuviškoji (arba Vilniaus) televizija, kurios reikšmė sovietmečiu istorikų darbuose nustumiama į paraštes. Su radiju į bendrą LTSR Ministrų Tarybos Valstybino radijo ir televizijos komiteto¹ struktūrą sujungta televizija XX a. aštuntame dešimtmetyje tapo pagrindine informacijos ir pramogų platforma tiek Sovietų Sąjungoje, tiek jos okupuotoje Lietuvoje, todėl svarbu detaliau pažvelgti į jos transliuotus naratyvus ir priemones įgyvendinant sovietų politikos gaires.

Apimanti skirtingus žanrus (teatras, kinas, muzika, žiniasklaida), televizija ne tik kūrė gero, patogaus gyvenimo mitą, tačiau savo modernumu buvo strateguojama kaip dar viena ateistinės ar antibažnytinės propagandos sklaidos priemonių, turėjusių iš pagrindų pakeisti krikščioniškos visuomenės pasaulėžiūrą. Šio straipsnio tikslas: nustatyti, kaip sovietinėje Lietuvoje televizijoje buvo kovojama su religija, jos praktikomis. Straipsnį skiriančią į kelias chronologines dalis (1957–1973 ir 1973–1988 m. laikotarpiai),

¹ 1957–1988 m. komiteto pavadinimas keitėsi kelis kartus, tačiau esminiai pavaldumo pokyčiai įvyko tik 1957 m. birželio 28 d., kai radijas ir televizija iš Kultūros ministerijos perėjo Ministrų Tarybai. Pokytis įvyko ir 1978 m. rugsėjo 5 d. sukuriant Lietuvos TSR valstybinę televizijos ir radijo komitetą, pavaldumu atskirtą nuo Ministrų Tarybos organo. Pakitimai buvo atlikti ir 1970 m. rugpjūčio 27 d., simboliškai į pirmąją vietą iškeliant televiziją, kuri tuo metu jau buvo laikoma įtakingesne medija. Toliau bus naudojamas LTSR TVR komiteto trumpinys.

keliami šie klausimai: 1) kokie ateistiniai naratyvai buvo perduodami televizijos žiūrovams? 2) kas tam darė įtaką? 3) kokią įtaką ateistinio turinio programos turėjo visuomenei?

Lietuvoje sovietinės televizijos tyrimai yra gana nauja ir sudėtinga sritis, kurią vis dar formuoja liudytojų, buvusių darbuotojų pasakojimai. Televizijos tyrimų pradininko Lietuvoje Žyginto Pečiulio monografijoje daugiausia tirtas ne politinis lygmuo, o žvelgta į TV programų turinį ir tuometinių jų unikalumą, rekonstruota televizijos raida nuo XIX a. išradimų, o režimo reikalavimų ir kontrolės tema užkabinta gana epizodiškai, dažniausiai remiantis subjektyviais prisiminimais². Dar sudėtingesniu atveju laikytinas televizijos 60-ojo jubiliejaus proga pasirodęs enciklopedinio žanro žinynas, kuriam būdingas romantizuotas žvilgsnis į aptariamo laikotarpio bruožus, paviršutiniškai aprašoma medijų istorijos raida, kaip šaltinių pasitelkiant tuos pačius subjektyvius liudininkų pasakojimus. Derėtų pabrėžti, kad ir šios knygos paskirtis yra supažindinti, o ne analizuoti, todėl tekstuose neaptiksime kritiško vertinimo³. Vakarų istorikai ir medijų tyrinėtojai vis dažniau atkreipia dėmesį į sovietinę televiziją kaip pagrindinę masinio informavimo priemonę sovietmečiu. Per praėjusį dešimtmetį pasirodė kelio-lika ši reiškinių tiriančių studijų⁴. Vakarų tyrinėtojus tai traukia dėl kitokio formato, cenzūros praktikų, sąveikos su režimu ar žanrinės įvairovės, kuri dažnai bandė imituoti sėkmingus „kapitalistiniame pasaulyje“ prigijusius pavyzdžius. Šiame kontekste išskirtinė Kristin Roth-Ey studija, kėlusį klausimą, kodėl sovietinė medija pralaimėjo Šaltąjį karą. Tačiau šių mokslininkų darbuose apsiribojama Sovietų Sąjungos centrinės televizijos atveju arba Varšuvos pakto šalių televizijos turiniu. Maskvai tiesiogiai pavaldus LTSR TVR komitetas buvo kuriamas pagal centrinės institucijos pavyzdį,

² Žygintas Pečiulis, *Bokštą gaubianti paslaptis: TV medijos radimasis Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018.

³ *Lietuvos televizija, 1957–2017: Faktai, kūrėjai, laidos*, sudarytoja Ona Pečiulienė, tekstus parengė Laura Blynaitė, Eglė Pacevičienė, Ona Pečiulienė, Irena Stankevičienė, Gintarė Viselgienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.

⁴ Čia minimos tik svarbiausios, kuriomis bus remiamasi tyrime: Christine Elaine Evans, *Between Truth and Time: A History of Soviet Central Television*, New Haven & London: Yale University Press, 2016; Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, Ithaca, [N.Y.]; London: Cornell University Press, 2011; Wolfe C. Thomas, *Governing Soviet Journalism: The Press and the Socialist Person after Stalin*, Indiana University Press, 2005; Sabina Mihelj, Simon Huxtable, *From Media Systems to Media Cultures: Understanding Socialist Television*, Cambridge, [UK]; New York: Cambridge University Press, 2018.

todėl užsienio autorių darbus galima taikyti nagrinėjant vietinės televizijos atvejį.

Ateizmą kaip pasaulėžiūrą savo darbuose tyrė Nerija Putinaitė⁵, iškėlusį tezę, kad valdžia siekė ne tiek ateizuoti visuomenę, kiek paversti ją politiškai lojalia, – monografijoje itin svarbus pateikiamas priemonių spektras, kuris taip pat būdingas ir televizijos programoms. Sovietmečio religijos tyrinėjimai neišsivaizduojami be Arūno Streikaus indėlio⁶, kuris detaliai ištyrė sovietų valdžios ir religijos santykius, periodizavo ateistinės, antireliginės propagandos kampanijų pakilimus, ieškojo procesų priežasčių. Iliustratyvių pavyzdžių, liečiančių ateistines LSSR LKP pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus nuostatas, galima rasti Vytauto Tininio nebaigtoje rašyti biografijoje⁷. Kontekstui svarbios ir Vakaruose publikuotos studijos bei straipsniai, kuriuose nagrinėta religijos padėtis ir antireliginės propagandos pagreitis Sovietų Sąjungoje⁸.

Pirminių šaltinių sekcijoje pasitelktas neišsemiamas Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos centro komiteto fondas f. 1771 (toliau – LYA LKP), kuris dėl painios archyvavimo tvarkos savyje sutraukė begales sovietinio laikotarpio gyvenimo atspindžių, liečiančių ir ideologinius klausimus. Nutarimai, įsakymai, plenumų medžiagos leidžia detalai rekonstruoti viršūnių lūkesčius televizijai. Šalia to – lūkesčių vykdytojai: Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fonde R-981 saugomos LTSR TVR komiteto bylos, vidiniai įsakymai, posėdžių protokolai ir laidų scenarijai, iš kurių, neišlikus vaizdiniam archyvui, galima detalai rekonstruoti televizijos programų turinį. Greta to – ir TVR pirminės partinės organizacijos (LYA LKP, f. 7688) posėdžių dokumentai, kurie išsamiau pateikia

⁵ Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2015, p. 339.

⁶ Arūnas Streikus, „Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2004, t. 14, p. 88–99; Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2003, Nr. 1 (13), p. 7–21.

⁷ Vytautas Tininis, *Pirmtako šešėlyje: Biografinė apybraiža apie Sovietų Lietuvos vadovą Petrą Griškevičių (1924–1987)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017.

⁸ Stephen A. Smith, „Communism and Religion“, in: *The Cambridge History of Communism*, t. III: *Endgames? Late Communism in Global Perspective, 1968 to the the Present*, edited by Juliane Furst, Silvio Pons and Mark Selden, Cambridge University Press, 2017; Victoria Smolkin, *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018.

televizijos vadovų keliamas problemas ir jų sprendimus. Nuo LCVA saugomos medžiagos tai skiriasi tuo, kad šie dokumentai apima būtent partinį LTSR TVR komiteto darbuotojų sektorių, kurie buvo traktuojami kaip tiesioginiai politinės valios vykdymo prievaizdai. Keletas tarpinstitucinio bendradarbiavimo pavyzdžių aptikti ir LCVA saugomame LTSR Ministrų Tarybos fonde (LTSR MT, f. R-754).

Kita šaltinių grupė apima prisiminimus. Nevienalaikiai užrašai nėra pats patikimiausias šaltinis, tačiau jie praturtina tekstą dėl numanomų nutylėjimų, pasiaiškinimų ir tiesos paieškų. Šiame straipsnyje remiamasi LKP CK ideologijos sekretoriaus Antano Barkausko, ilgamečio LTSR TVR komiteto pirmininko Jono Janučio nevienalaikiais atsiminimais ir su TV studijos vadovu Feliksu Mačiansku 2013 m. atliktu interviu⁹. Vienas unikaliausių dokumentų – vidiniam naudojimui skirtų sociologinių apklausų analizė, atlikta 1976–1979 m.¹⁰ Šis dar necituotas leidinys yra vienas pamatinių šaltinių, leidžiančių detalai pažvelgti į televizijos medijos recepciją sovietmečiu, konkrečių laidų populiarumą ir auditorijos pomėgius. Fragmentiškai pasitelkiami ir *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* numeriai, kuriuose konfrontuojama su televizijos programomis.

Atliekant šį tyrimą buvo naudojama ir plati ateistinių laidų scenarijų bazė, saugoma archyvuose. Atliekant atvejo analizę, buvo nuosekliai peržiūrėti visi su ateizmo ir antireligine propaganda susiję laidų scenarijai. Vykdyta atranka apsiribojo svarbiausiais pavyzdžiais, kurie rodė šio fenomeno retorikos kryptį.

Banguota kova prieš „praeities atgyvenas“ (1957–1972). Televizija okupuotoje Lietuvoje atsirado 1957 m., kai Stalino terorą keitė tai, ką šiandien traktuojame kaip Nikitos Chruščiovo destalinizacijos ir atšilimo atmosferą. Po ketverių metų Jurijaus Gagarino skrydis ir „nesėkmė“, ieškant Dievo žemės orbitoje¹¹, tapo vienu iš svarbiausių pažangos simbolių, demonstruotų per kitą techninės pažangos priemonę – televiziją. Laikmečio direktivas

⁹ Jonas Januitis, *Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje*, Vilnius: Rosma, 1998; Antanas Barkauskas, *Laikmečio įkaltai: Atsiminimai*, sudarytojas ir redaktorius Marius Barkauskas, Vilnius: Gairės, 2009; *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sudarytojas Rimantas Kmita, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

¹⁰ *Televizija, radijas, visuomenė: TVR politinės informacijos efektyvumo problemų sociologinio tyrimo medžiaga*, parengė J. Švėgžda, Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis televizijos ir radijo komitetas, 1980.

¹¹ Stephen A. Smith, *op. cit.*, p. 315.

atspindi ir su Chruščiovu siejami populiariojoje kultūroje sklandę pusiau anekdotai, kad greitai religija egzistuos tik muziejuose, o paskutinis dvasininkas bus parodytas per televiziją¹². Mokslas turėjo būti pastatomas prieš religiją, kuriant priešpriešą ir bandant atitraukti religingus lietuvius nuo dvasinių praktikų. Vienas iš būdų buvo „pridengti“ sekmadienines religines apeigas žiūrimomis pramoginėmis programomis, kurios veiktų kaip sekuliarizacijos įrankis ir atitrauktų mases nuo pamaldų lankymo¹³. Tačiau iš televizijos programų ir kitų masinio informavimo priemonių buvo reikalaujama gerokai didesnio įsitraukimo, atsveriant religines praktikas mokslinė-ateistine pasaulėžiūra, kuri buvo nukreipta prieš religiją ir jos praktikas.

Atliepdamas generalinio sekretoriaus lūkesčius, panašiai kalbėjo ir Janutis: „Tebevyksta ieškojimai, kaip sutvarkyti programas, kad tikintis žmogus verčiau liktų prie radijo imtuvo ar televizoriaus, bet neitų į bažnyčią“¹⁴. Viena vertus, buvo suvokta, kad žiūrovą prie televizijos lengviau išlaikyti demonstruojant naujus filmus, sporto ar teatro programas, originalius koncertus, tačiau ideologai reikalavo į televizijos tinklėlį įtraukti daugiau ateizmo, mokslo propagandos programų. Nuo 1959 m. televizijoje pradėti transliuoti ateistiniai lektoriumai¹⁵, vėliau eteriye debiutavo ir mokslo propagandos laidos „Televizijos planetariumas“, „Sveikata“, kurios tuo metu buvo traktuojamos kaip tiesioginis atsakas į religiją. Šių laidų formatas ne daug skyrėsi nuo radijo paskaitų, todėl greitai buvo atkreiptas dėmesys į plačias televizijos galimybes ir ribotą tų galimybių pritaikymą. Ideologai dažniausiai netraktavo meninių programų, žinomų knygų pastatymų televizijos teatre kaip tiesioginių ateistinių programų, tačiau dauguma mokslui skirtų programų buvo aiškinama kaip ateizmo skatinimo priemonė. Vis dėlto ankstyvuoju laikotarpiu pastebima tendencija, kad programos kuriamos vykdančios direktivas, o ne asmeninių iniciatyvų pagrindu.

1962 m. surengtoje ateistinėje konferencijoje kritikos strėlės skrido į laidų rengėjus, buvo raginama ekranizuoti Vinco Mykolaičio-Putino romaną

¹² Victoria Smolkin, *op. cit.*, p. 60.

¹³ Sabina Mihelj, Simon Huxtable, *op. cit.*, p. 221.

¹⁴ Pažyma apie mokslinės-ateistinės propagandos per respublikos radiją ir televiziją turinį ir formą, [1963], in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 42a, l. 66. Ironiška, kad metus prieš tai vykusioje ateistinėje konferencijoje televizija buvo kritikuojama, jog mišrių metu sekmadieniais demonstruoja ne įdomias ir aktualias programas, o anglų kalbos kursus (Drg. Juškevičiaus pranešimas respublikinėje ateistinio darbo pagerinimo konferencijoje, 1962-04-23/25, in: LYA LKP, f. 1771, ap. 232, b. 2, l. 105).

¹⁵ Arūnas Streikus, „Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais“, p. 95.

Altorių šešėly, duoti griežtą atkirtį klerikalams, išnaudoti kunigų nuodėmes propagandinėje veikloje. Skambėjo pagyros ir neseniai LTSR Kino studijos sukurtam filmui *Kryžiaus šešėlyje*, kuris, esą, įtaigiai atskleidė religijos nusi-kaltimus¹⁶. Televizija tokių projektų imtis nesiryžo dėl ribotos materialinės ir techninės bazės. Konferencijoje nuskambėję pasisakymai tapo įžanga į 1963 m. vasario mėnesį vykusį LKP CK V plenumą, kuriame masinio infor-mavimo priemonės buvo prilygintos „smogiamosioms ideologinio fronto jėgoms“, buvo reikalaujama dar aktyvesnio televizijos įtraukimo į propa-gandinę kampaniją. Neapsieita ir be kaltųjų paieškų dėl pasyvaus darbo šiame sektoriuje – ideologijos sekretorius Antanas Barkauskas teigė, kad te-levizija ir jos tuometinis direktorius Vytautas Mikuličius nusipelno „rimtos kritikos“ dėl neįdomių ir neįtaigių ateistinių televizijos laidų, kurios kopi-juojamos nuo radijo programų¹⁷. Tų pačių metų rugpjūtį nuo 1961 m. tele-vizijai vadovavęs Mikuličius buvo pakeistas darbo LKP CK instruktoriaus patirties turinčiu žurnalistu, prieš tai radijo programoms vadovavusiu Vla-du Leipumi¹⁸. Reaguojant į kritiką, per LTSR TVR komiteto posėdžius vis pasigirsdavo kritikos ir savikritikos dėl silpnų laidų. Dėl to buvo sukurta Ja-nučio vadovaujama taryba, apjungusi 34 televizijos darbuotojus, filosofus, medikus ir kitus ateizmo šauklius, kurie turėjo koordinuoti ateistinę veiklą LTSR TVR komitete, įpareigota skirti nuolatinius skyrelius TV žurnaluose „Mokslo ir technikos pasaulyje“, „Kultūra ir buitį“, „Sveikata“¹⁹. Šios vidi-nės ateistinės komisijos darbo rezultatai dėl šaltinių trūkumo nėra žinomi, ta-čiau abejojama, ar tai galėjo būti veiksmingas, didesnę galią turėjęs organas. Veikiau tai buvo tiesioginę funkciją atlikusi vidinė struktūra, kurios tiesio-ginis darbas buvo minėtų laidų ruošimas eteriui, nes didžiąją dalį šios ko-misijos narių sudarė arba laidų rengėjai, arba tose laidose dalyvavę veikėjai.

Plenumo rezultatas – 1963–1965 m. visuomeninių-politinių laidų redak-cijoje paruošta 30 ateistinių programų (paskaitų) (1963 m. – 12, 1964 m. – 12, 1965 m. – 6). Mokslo-ateistinėse laidose pasisakyti buvo kviečiami žinomi mokslininkai, laidų temos apėmė tiek religinius klausimus (Petro Pečiū-ros „Tikėjimas ir dorovė“, „Krikščioniškojo tikėjimo ramsčiai“), tiek medi-

¹⁶ Skimundrio pranešimas respublikinėje ateistinio darbo pagerinimo konferencijoje, 1962-04-23/25, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 232, b. 2, l. 54–57.

¹⁷ LSSR LKP CK V Plenumo stenograma, 1963-02-12/13, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 228, b. 277, l. 47.

¹⁸ *Lietuvos televizija, 1957–2017*, p. 641.

¹⁹ LTSR MT TVR komiteto pirmininko įsakymas Nr. 65a, 1964-03-20, in: *LCVA*, f. R-981, ap. 2, b. 46a, l. 36–40.

cinų“ (Juozo Markulio „Medicina kovoje už gyvybę“, „Apie gyvenimą ir mirtį“), tiek zoologines temas (Augustino Mačionio „Ką gyvūnai pasakoja apie savo praeitį“, „Gyvūnijos evoliucijos kryptys“). Greta to buvo keliami ir pasaulėžiūriniai, istorijos klausimai bei pokalbiai su buvusiais dvasininkais²⁰. Vis dėlto numatyto pagreičio televizija išlaikyti nesugebėjo: 1965 m. konstatuota, kad ateistinė propaganda vėl susilpnėjo ir ruošiantis 25 metų LTSR sukakčiai ateistinių temų visiškai atsisakyta politinių laidų sąskaita, tačiau buvo ruošama eilė kontrpropagandinių pašnekesių „Religija ir dabartis“, kurias ruošė buvęs dvasininkas Jonas Ragauskas, žinomos knygos *Ite, missa est* autorius²¹.

Aptariamam laikotarpiu ateistinės laidos neturėjo nuolatinės vietos TV tinklelyje, taip pat laidų formatas labiau priminė akademinę paskaitą ir nuo radijo formato nenutolo. Sumažėjusiam entuziazmui kurti ateistinio turinio laidas įtakos neabejotinai turėjo ir pasikeitimai generalinio sekretoriaus poste, ir ateizmą užgožusios naujos direktyvos. Anot Putinaitės, Chruščiovo nušalinimas žymėjo naujų religijos pakaitalų paieškos etapą, kurį sunkiau identifikuoti kaip „antireliginį“²². Galima kelti prielaidą, kad matydami laidų turinį ir nujausdami jų įtaką, patys televizijos vadovai ar darbuotojai savarankiškai nelaikę šių programų svarbiomis, o nuosaikiai kliovęsi partinėmis direktyvomis.

Būtų netikslu teigti, kad po 1965 m. ateistinė veikla televizijoje visiškai išnyko. Buvo ieškoma ir paveikesnių būdų – vienu tokių galima laikyti ir žurnale „Kultūra ir buitis“ debiutavusią pirmąją situacijų komediją *Petraičių šeimoje*, kurios siužetuose subtilia forma buvo atkartotos tuometinės sekuliarizacijos gairės. Kalėdų pakeitimas Naujųjų metų ar gimtadienių šventimu²³ buvo vienas iš tokių švelnaus ideologinio indėlio pavyzdžių, nors serialo kūrėjai ir liko prie visuomenei artimos kritikos, pašiepiant trūkumus, miesčioniškumą ir kitas kasdienio gyvenimo ydas. Laidos kūrėjai po sovietmečio darytuose pareiškimuose mėgdavo prisiimti ir disidentinę rolę, akcentuoti žaidimus su cenzūros organais²⁴. Vėliau LTSR TVR komiteto vidiniuose posėdžiuose ieškant patrauklios ateistinės programos formos,

²⁰ Vilniaus televizijos studijos vyriausiosios visuomeninių-politinių laidų redakcijos ateistinio darbo apžvalga 1963–1965 m., 1965-11-17, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 232, b. 3, l. 39–41.

²¹ *Ibid.*

²² Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 273.

²³ *Lietuvos televizija, 1957–2017*, p. 107–110.

²⁴ Žygintas Pečiulis, *op. cit.*, p. 199.

buvo keliama idėja pasinaudoti laidos populiarumu įperšant vieną ar kitą ateistinį (antibažnytinį) siužetą į populiariausią sovietmečio televizijos kūrinį²⁵. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas ir vaikams bei jaunimui skirtose laidose, kuriose ateistines tiesas skleidė TV personažai Smalsutis ir Telemiškė, kurie perduodavo, kaip religinius „aiškinimus sutriuškina mokslas“²⁶. Tačiau jau 1965 m. partinio biuro ataskaitiniame-metiniame susirinkime nuogaštauta, kad ateistinė-mokslinė propaganda vykdoma silpnai ir praėjo net pusmetis nuo paskutinės ateistinės laidos televizijoje²⁷. Priešingai nei radijuje, kuriame „Ateistų radijo klubą“ ir kitas panašias laidas kuravo prisiekusi ateistė ir itin dideliu ideologiniu kietakaktiškumu pasižymėjusi Fatina Butienė²⁸, televizijoje iki aštunto dešimtmečio nuosekli ateistinių laidų programa taip ir nesusiklostė. Lyginant skirtingas situacijas, reikia pabrėžti, kad radijo atveju retorika ir ateistinių laidų ilgaamžiškumas greičiausiai sietinas su vieno žmogaus dogmatizuotu požiūriu, kuriam palaikymo netiesiogiai suteikė ir ideologiniai to meto niuansai.

Įvykus pokyčiams generalinio sekretoriaus poste, Leonido Brežnevo administracija keitė požiūrį ir į pačią televiziją. Prie to prisidėjo ir užsienio radijo transliacijos, populiariosios kultūros sprogimas, kuris galėjo prisidėti prie šio tokio televizijos deideologizavimo, besikeičiančio požiūrio į ne kaip ideologizuotą erdvę, o labiau kaip į pramoginę mediją. Christine Elaine Evans teigia, kad propaganda iš eterio visiškai nedingo, tačiau jos vieta pasislinko į mažesnio žiūrimumo eterio laiko rėmus, pagrindinius eterio „langus“ paliekant populiarioms programoms²⁹. Pakitusią situaciją galima matyti ir vidiniuose protokoluose, kuriuose centrinę vietą užėmė nebe mokslinė-ateistinė propaganda, o, kaip teigiama, marksistinė-lenininė pasaulėžiūra³⁰. Profsąjungos VI ataskaitinės-rinkiminės konferencijos nutari-

²⁵ TVR pirminės partinės organizacijos posėdis, 1971-08-27, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 210–225.

²⁶ LTSR TVR komiteto pirmininko įsakymas Nr. 259, 1965-09-29, in: *LCVA*, f. R-981, ap. 2, b. 48a, l. 144–145.

²⁷ LTSR TVR komiteto partinio biuro pranešimas ataskaitiniam-rinkiminiam susirinkimui, 1965-09-10, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 9, l. 23.

²⁸ LTSR TVR komiteto pirmininkas Jonas Januitis savo atsiminimuose aprašė nuožmias antireligines Butienės pažiūras ir laidas, kuriose „ji stengdavosi tikintiesiems pateikti šūsnį kvailysčių“, o „norai F. Butienę „civilizuoti“ patyrė visišką fiasko“ (Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 258–259).

²⁹ Christine Elaine Evans, *op. cit.*, p. 49.

³⁰ LTSR TVR komiteto profsąjungos VI ataskaitinės-rinkiminės konferencijos Algio Matulevičiaus pranešimas, 1966-02-22, in: *LCVA*, f. R-981, ap. 2, b. 57b, l. 23.

me taip pat išskiriama: „Radijo ir televizijos laidose visapusiškai konkrečiai nušviečiami svarbiausi mūsų uždaviniai: kovoti už materialinės-techninės komunizmo bazės sukūrimą, formuoti klausytojų ir žiūrovų marksistinę-lenininę pasaulėžiūrą ir komunistų moralę, komunistinių visuomeninių santykių formavimą, naujo žmogaus auklėjimą, praeities atgyvenų įveikimą žmonių sąmonėje“³¹. Nors ir pripažintos klaidos dėl nepakankamo ateistinio turinio, tačiau konstatuota, kad televizija juda teisinga ideologine linkme. Toks ideologinis poslinkis buvo orientuotas ir į kasdienio gyvenimo atspindžius televizijoje – darbo žmogų, kylančius miestus, artėjančią komunizmo pergalę.

1966–1972 m. televizija išgyveno pakilimą – kūrė daugiau televizijos filmų ir dėmesį skyrė pramoginiam turiniui. Viename pirmųjų sėkmingų televizijos pastatymų – 1971 m. televizijos spektaklyje *Senovinės kupiškėnų vestuvės* kaimas vaizduotas kaip gana sakralizuota erdvė, su matomais kryžiais. Labiau desakralizuotas buvo tais pačiais metais pradėto kurti keturių dalių televizijos filmo *Tadas Blinda* siužetas, kurio viena kertinių scenų – XIX a. vestuvės – vaizduotos už bažnyčios ribų, miške, o kunigai vaizduoti kaip išnaudotojų bajorų sąjungininkai.

Kelti reikalavimai ir kitoms populiarioms to meto programoms, tačiau tiesiogiai už ateistinę pasaulėžiūrą atsakingos programos buvo stumiamos į mažesnę auditoriją pritraukiančius eterio laikus. Propagandos laiką užėmė siužetai apie statybas, sukaikių minėjimus ir darbo pirmūnus. Problemos sumenkusiam ateistinių laidų tinklėlyje nematė ir nuo 1969 m. televizijai formaliai vadovavęs Feliksas Mačianskas, kuriam ateizmas buvo artima mokslinio intereso sritis³².

Dar viena proga pagerinti ateistinį turinį atkeliavo 1971 m. liepos 16 d. SSKP CK Sekretoriato nutarimo „Dėl ateistinio visuomenės auklėjimo sustiprinimo“ pavidalu, kurį Streikus įvardija kaip po kelerių metų užmirštą³³. Televizijoje tai sukėlė trumpalaikį suaktyvėjimą, tradiciškai buvo reaguota ne be savikritikos elementų, jau kitą mėnesį sušaukus partinės organizacijos posėdį. Televizijos redakcijoms teko pripažinti, kad laidos transliuojamos nereguliariai, vakarinės transliacijos pradžioje, kai auditorija – viena

³¹ LTSR TVR komiteto profsąjungos VI ataskaitinės-rinkiminės konferencijos nutarimas, 1966-02-22, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 57b, l. 23.

³² Felikso Mačiansko pranešimas „TV programų idėjinis-meninis kryptingumas“, 1970-12-08, in: LYA LKP, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 124.

³³ Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, p. 8.

mažiausių³⁴. Igno Muldario darytame pranešime taip pat atkreiptas dėmesys į naujų tradicijų formavimą: „Tačiau viena laida nesuformuos tradicijų, o kalba eina apie tradicinių tarybinio gyvenimo papročių kūrimą“³⁵. Posėdyje formuota kryptis idealiai atliepia Putinaitės apibrėžtą antrąjį etapą (1967–1973), kuriame vietoj kritikos pasirinkta tikėjimo ir netikėjimo perskyra paremta pasaulėžiūra, besirėmusi bendražmogiškomis nuostatomis³⁶. Atkreiptas dėmesys į vis dar egzistuojančias religines praktikas, krikščioniškas vestuves, laidotuves ir kitus ritualus. Minėtame dokumente taip pat atsispindi su televizija susijusios problemos: ateistinių laidų kūrimą stabdo kiti iš CK ateinantys nutarimai, trūksta ateistinių redakcijų darbą koordinuojančio asmens arba, kaip pasakė Algimantas Stuina, „savotiško klebono televizijoje“, nebeminima anksčiau įkurtos ateistinės propagandos taryba, kaip pavyzdinis minimas 1963–1965 ir 1968 m. laikotarpis, tačiau konstatuojama, kad aptariamam metu paliktas ateistinių programų vakuumas³⁷. Ateizmo programų sėkmei trukdė ir visuomenės atmetimas, ir televizijos darbuotojų pasyvumas, ir kintančios partijos gairės ateizmo klausimais.

Apibendrinant reiktų konstatuoti, kad šiuo laikotarpiu nuoseklios ateizavimo politikos ir programų sukurti nepavyko. Trukdė ir riboti televizijos resursai, numanoma motyvacijos stoka ir kintanti politinė situacija šalyje. Iki 1972 m. laidos „Mokslas ir gyvenimas“ ar ateistiniai lektoriumai, pasakojantys apie krikščionišką moralę, Vatikaną ar mokslo pasiekimus, veikiau simbolizavo chaosą ideologiniame sektoriuje, kintančią padėtį ir pačių TV darbuotojų požiūrį į keliamus reikalavimus, kurie, pasikeitus direktyvoms, reikalavo propaguoti kitą ideologinės srities temą.

Krikščionybė kaip politinė problema ir laidos „Argumentai“ atvejis (1973–1988). Beveik visą sovietmetį aktyviai kovodama prieš užsienio radijo stočių įtaką, Sovietų Sąjunga ieškojo būdų kaip pažaboti šią sferą. Sovietiniai funkcionieriai šią problemą stengėsi įveikti trukdymo stotimis, tačiau tai norimų rezultatų nedavė, o nuo XX a. aštunto dešimtmečio buvo bandoma konkuruoti kuriant jaunimui patrauklias programas³⁸, kurios įsigalėjo

³⁴ Igno Muldario pranešimas TVR pirminės partinės organizacijos susirinkime, 1971-08-27, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 218.

³⁵ Partinės organizacijos posėdis, 1971-08-27, in: *LYA LKP*, f. 7688, ap. 2, b. 16, l. 210–225.

³⁶ Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 339.

³⁷ Partinės organizacijos posėdis, 1971-08-27, l. 210–211.

³⁸ Kristin Roth-Ey, *op. cit.*, p. 134–135.

ir televizijos eteryje. Iššūkį režimui kėlė ir kaimyninė socialistinė Lenkija, kurios televizijos transliacijos nuo XX a. aštunto dešimtmečio vidurio buvo matomos pietų Lietuvoje. Prasidėjus Solidarumo judėjimui, Petras Griškevičius net skundėsi Maskvai dėl žalingų Lenkijos televizijos programų, kuriose rodomi kapitalistinių šalių filmai ir net mišios³⁹. Thomas C. Wolfe'as išskiria, kad sovietai nepatogią informaciją paprasčiausiai nutylėdavo arba nukreipdavo ugnį kitur, o į operatyviau paskelbtą informaciją užsienyje priešnuodžių neturėjo⁴⁰. Net ir pertvarkos laikotarpiu medija susidurdavo su dideliais sunkumais aiškindama įvykius ir perimdama informacijos kontrolę. LTSR TVR komiteto pirmininkas ir LKP CK ideologijos sekretorius Barkauskas savo atsiminimuose mini⁴¹, kad ideologijos skyriui buvo ruošiamos „Vatikano radijo“, „Amerikos balso“ ir kitų sovietų vakarines respublikas pasiekiančių radijo transliacijų suvestinės, kurios leidžiamos atskiru vidiniam naudojimui skirtu leidiniu *Radijo biuleteniai*. Ilgainiui nusistovėjo strategija informacinėse laidose reaguoti į užsienyje pasirodantiems pranešimams, nerangiai duodant atkirtį į „šmeižtus ir prasimanymus“. Situaciją gerokai paaštrino 1972 m. pradėti leisti *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* (toliau – *Kronika*) numeriai, kurie pasiekdavę Vakarų grįždavo į sovietinę Lietuvą užsienio radijo stočių bangomis. Apie *Kronikos* puslapiuose fiksuojamus žmogaus teisių pažeidimus, susidorojimą su tikinčiaisiais daugiausia skelbdavo „Vatikano radijo“ ir „Amerikos balso“ radijo programos.

Pagrindu keisti sąlyginai pasyvią ateistinę kryptį tapo 1973 m. rugpjūčio 28 d. LKP CK visiškai slaptas nutarimas, kuriame pirmą kartą CK lygmeniu sureaguota į *Kronikos* leidybą: „Persiusdama suklastotų pareiškimų, kronikų ir kitų tendencingų ir šmeižikiškų rašinių nuorašus į užsienį, reakcinė dvasininkija siekia suaktyvinti antitarybinę propagandą užsienyje, aprūpinti ją atitinkama medžiaga“⁴². Vienas iš šio nutarimo punktų tiesiogiai lietė ir masines informavimo priemones, įpareigojo „demaskuoti bažnytininkų reakcinę veiklą, jų ryšius su nacionalistine lietuviška emigracija. Spausdinti pasisakymus žmonių, atsikračiusių religinių prietarų, یتaigiau rodyti bažnytinės moralės dviveidiškumą“⁴³. Panašiai šis nutarimas buvo

³⁹ Vytautas Tininis, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁰ Thomas C. Wolfe, *op. cit.*, p. 105, 136.

⁴¹ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 154; Antanas Barkauskas, *op. cit.*, p. 335.

⁴² LKP CK biuro nutarimas Nr. 49 „Dėl priemonių mokslinei ateistinei propagandai aktyvinti ir kovai prieš reakcinės katalikų dvasininkijos ir klerikalinių elementų veiklą respublikoje stiprinti“, in: LKP CK, f. 1771, ap. 248, b. 79, l. 40–44.

⁴³ *Ibid.*

atpasakotas ir LTSR TVR komiteto posėdyje: „Daugiau ugdyti žiūrovų ir klausytojų tarpe nepakantumo atmosferą reakcingiems kulto tarnams, antiliaudinei klerikalų veiklai, kovingiau pasakoti apie kai kurių kulto tarnų mėginimus pažeisti tarybinius įstatymus, skleisti pesimizmo, nepasitikėjimo, nacionalinio išskirtinumo nuotaikas. Operatyviai reaguoti į Vatikano ir kt. radijo stočių šmeižikiškus išpuolius“⁴⁴. Viešai nutylint *Kronikos* egzistavimo faktą, visas kovos laukas nukreiptas į Vatikano ir kitų radijo stočių informaciją. Priešingai nei akcentuota laikotarpiu iki *Kronikos* leidybos pradžios, šį kartą nuo abstraktaus ateistinės-mokslinės propagandos televizijos kursas turėjo pasisukti į antiklerikalinės propagandos lauką, kurią amortizavo *Kronikos* puslapiuose pateikiama informacija. Konfrontacija su dvasininkija buvo suformuota kaip šios kampanijos ašis, antraeilėje pozicijoje paliekant populiarumo nesulaukusias mokslinio ateizmo temas. Panašią kampaniją galima pastebėti leidyboje ir periodinėje spaudoje⁴⁵.

Tiesioginiu šio įsakymo produktu televizijoje laikytina 1974 m. pradžioje prasidėjusios reguliarios televizijos laidos „Argumentai“ (1974–1988) transliacijos, kuriai visą laidos laikotarpį vadovavo ir ją vedė anksčiau „klebono televizijoje“ reikalavęs ir ateistinio darbo fronte televizijoje pasižymėjęs žurnalistas Algimantas Stuina⁴⁶. „Argumentai“ pakeitė iki 1973 m. transliuotas neregulias programas ateizmo temomis. Nors pirmosiose laidose pasisakyti buvo kviečiamas tas pats ateizmo korifėjų žiedas (Petras Pečiūra, Juozas Jarmalavičius, Jonas Aničas, Bronius Jauniškis ir kt.), tačiau laidos pasižymėjo gerokai aršesne, politizuota retorika: moralinis Vakarų supuvimas, tarpukaris, kuriame nusikaltimų būta gerokai daugiau dėl krikščioniškos moralės, dėmesys skirtas ir apskritai krikščionybės istorijai⁴⁷. Tačiau be to, kad laida turėjo nuolatinę vietą eteryje, jos retorika ir vaizdinės priemonės veikliausiai nedaug skyrėsi nuo radijuje nuosekliai

⁴⁴ LTSR TVR komiteto pirmininko įsakymas Nr. 147, 1973-10-18, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 96, l. 130–134.

⁴⁵ Streikaus pateiktame grafike matyti, kad periodinėje spaudoje ateistinių publikacijų skaičius didžiausias 1974 ir 1983 m. Tuo tarpu 1973 m. ateistinių knygų tiražas siekė 74 200 vienetų (1972 m. – 42400 vnt.) ir stabiliai kilo iki 1978 m. Žinoma, tam įtakos turėjo ir 1972 m. įvykiai Kaune, tačiau neabejotinai ryškesnį vaidmenį vaidino *Kronikos* leidyba; žr. Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“, p. 8.

⁴⁶ LTSR TVR komiteto pirmininkas savo atsiminimuose palyginęs Fatinos Butienės radijuje ir Algimanto Stuinio televizijoje rengiamas laidas teigė, kad pastarosios atrodė profesionalesnės, nes Stuina buvo kito mentaliteto ir pažiūrų žmogus; žr. Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 259.

⁴⁷ Laidos „Argumentai“ tekstai, 1974, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 1750, l. 1–277.

„kariaujančios“ „Akiračių“ laidos, kuri rodė tam tikrą pavyzdį tokio pobūdžio laidoms.

1975 m. rugsėjo 23 d. laidoje svečias Aničas „davė atkirtį“ iš Vakarų ateinantiesiems teiginiams, kuriuose atskleidžiama bažnyčios padėtis Lietuvoje. Nors Aničas referavo į emigrantus („su reakciniais kapitalistinių kraštų, pirmiausia JAV, sluoksniais yra glaudžiai susiję ir ultradešinieji lietuvių buržuazinės emigracijos veikėjai“)⁴⁸, tačiau jo teiginiuose matoma informacija buvo susijusi su pastoracine veikla Lietuvoje, kurią percitavo užsienio radijo stotys pagal *Kronikoje* pateiktą informaciją. „Klerikalinio antikomunizmo ideologai visaip klastoja ir iškraipo lietuvių tautos ateizavimosi procesą“⁴⁹, – šia fraze galima konstatuoti televizijos propagandininkų požiūrį į *Kroniką* ir jos veiklą. Kitoje laidoje tas pats Aničas radiją, spaudą ir televiziją palygino su bažnyčia – čia pat ir spėjęs sau paprieštarauti, į žiūrovo laiške užduotą klausimą, ar tikintieji ir ateistai turi lygias teises tarybinėje santvarkoje, atsakęs, kad turi, kitame sakinyje jau teigęs, kad kaip atrodytų, „jei bažnyčioje būtų skaitomos ateistinės paskaitos“⁵⁰. Laidose Stučina ne kartą akcentavo, kad redakciją pasiekia ir gana aiškiai religiška angažuoti anoniminiai laišukai, kurie kritikuoja laidoje kartojamus teiginius, o vienoje tokio pobūdžio laidoje laidos svečiai polemizavo su tikinčiųjų užduodamais klausimais. Į klausimą, kodėl valstybės pareigūnai kišasi į bažnytinius reikalus, laidoje dalyvavęs Aničas atkirto, kad nesikiša, tačiau privalo užtikrinti įstatymų laikymąsi, o politinė agitacija ir labdaringa veikla yra svetima santvarkai, todėl ir kišamasi⁵¹. Bažnyčios vaidmuo laidose buvo traktuojamas kaip visiško politinio įrankio elementas, kuriuo manipuliuoja priešiškos valstybės.

Tradiciškai nebuvo pamirštos ir ateistinės pasaulėžiūros temos, tradicijų, mokslo propagandos paskaitos. Visą laidos egzistavimo laikotarpį religijos priešinimas su mokslu buvo pagrindinės jos temos. Šalia to – religijos klausimus liečiantys istoriniai aspektai ir panašios temos. Vienas įdomesnių atvejų susijęs su 1978 m. *Kronikoje* paskelbta informacija apie Šiaulių VIII-osios vidurinės mokyklos abituriento laidotuves, kurių metu mokytoja Grebeničenkaitė iš šventoriaus gainiojo mokinius ir grasino

⁴⁸ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1975-09-23, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 1908, l. 189–197.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1976-02-01, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2079, l. 9–10.

⁵¹ *Ibid.*, l. 13–14.

nemalonumais⁵². Atvejis nuskambėjo Vatikano radijo programoje, o 1979 m. spalio mėnesį mokytoja buvo pakviesta į laidą paaiškinti tikrosios situacijos, kurią esą iškraipę dvasininkai ir perdavę į Vakarus⁵³.

Reakcijos sulaukė ir Karolio Wojtyłos tapimas popiežiumi Jonu Pauliumi II, jo vizitas į Lenkiją, kuris aiškintas kaip „religijos panaudojimas psichologiniam karui prieš socialistines šalis“⁵⁴. Tuo metu *Kronikos* numeruose netrūko kaltinimų šmeižtu laidai ir jos rengėjui Stuinai. Vienas tokių publikuotas 1980 m., kuriame vedėjas kaltintas šmeižtu prieš kunigą Joną Kaunecką, o kolektyviniai tikinčiųjų laišakai eterio nepasiekė⁵⁵. Nepamirštas buvo ir atitinkamai interpretuotas kunigų Alfonso Svarinsko ir Sigitto Tamkevičiaus sulaikymo faktas⁵⁶. Būta ir paradoksalių situacijų. Po laidos apie civilines laidojimo apeigas 1987 m. televiziją užplūdo probleminiai laišakai, kuriuose skųstasi, kad sąlygos yra nepakankamo lygio, trūksta šarvojimo salių, o dauguma laidojimo apeigų vyksta daugiabučiuose, kurių „staktos nepritaikytos karstų išnešimui, todėl tenka samdytis ir kranus“⁵⁷, kurie iš televizijos buvo peradresuoti tiesiai Ministrų Tarybai išsiaiškinti. Ši situacija šaržuoja televizijos propagandos pastangas mesti iššūkį religijai arba kitaip – kurti alternatyvą tiek dvasiniam, tiek ritualiniam gyvenimui. Ilgametis LTSR TVR komiteto vadovas Januitis savo po nepriklausomybės išleistuose atsiminimuose brėžia aiškią ribą, kad po *Kronikos* pasirodymo „materialistinės ir idealistinės pasaulėžiūrų priešprieša pavirto atvira politine kova“⁵⁸. Atvira konfrontacija su „užsienio balsais“ tapo esmine šios laidos dalimi.

„Argumentus“ eteryje papildė ir televizijos statomi filmai: *Ir per amžius amžius* (1975, rež. Anatolijus Beriozovas, Vitalis Gruodis), *Ar tiki?* (1976, rež. Feliksas Mačianskas), *Ir sumainė aukso žiedus* (1978, rež. Vitalis Gruodis), *Kunigo naudą velniai gaudo* (1980, rež. Balys Bratkauskas). Vienu sėkmingiausių antireliginės kampanijos pavyzdžių televizijoje tapo 1983 m. televizijos filmas *Devyni nuopuolio ratai*, kuriame vaizduojama tragiško likimo prelato Konstantino Olšausko istorija. Tiesa, vienu didžiausių laikyto projekto – *Altorių šešėly* ekranizacijos – įgyvendinti vis dėlto nepavyko,

⁵² *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1979, Nr. 5 (35), p. 215.

⁵³ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1979-10-05, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2514, l. 142–154.

⁵⁴ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1979-06-09, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2514, l. 88.

⁵⁵ *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1980, Nr. 6 (43), p. 215–218.

⁵⁶ Laidos „Argumentai“ tekstas, 1980-03-09, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2668, l. 21–23.

⁵⁷ Jono Januitis laiškas LTSR Ministrų Tarybai, 1987-06-22, in: LCVA, R-754, ap. 4, b. 12416, l. 41–42.

⁵⁸ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 256.

apie ką liudija ir 1978 m. Janučio adresuotas prašymas Ministrų Tarybai dėl autorinių teisių išpirkimo iš Emilijos Mykolaitienės, kuriame argumentuojama tokio filmo svarba: „filmas leistų paveikti teleekrano priemonėmis plačiausius visuomenės sluoksnius [...], atskleidžiant religijos antihumanistinį pobūdį, jos atitrūkimą nuo realaus gyvenimo, dvasininkijos gyvenimo veidmainiškumą“⁵⁹. Tiesa, šio filmo ekranizacijos būtinybė buvo iškelta dar 1962 m. vykusioje ateizmo konferencijoje, kurioje ir buvo nubrėžtos būsimąjo dešimtmečio teleateizmo gairės.

„Argumentų“ laidos tapo principiniu religijos ir komunizmo pasaulėžiūros susikirtimo lauku ir veikė kaip tiesioginis atsakas *Kronikai*. Tiesa, nė vienoje laidoje nebuvo atskleistas *Kronikos* egzistavimo faktas ir referuota dažniausiai į „užsienio balsuose“ nuskambėjusią informaciją, kurios neabejotinai klausėsi ir apie ją žinojo didžioji dauguma TVR darbuotojų. Simboliška, kad griežtą toną laikusios laidos tonas švelnėjo pertvarkos laikotarpiu, o paskutinė laida transliuota 1988 m. spalio 18 d. – keturios dienos iki Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo, Katedros gražinimo tikintiesiems ir kelios savaitės iki Sąjūdžio „Atgimimo bangos“ televizijoje pradžios, simbolizavusios sovietinio naratyvo įveiką galingiausioje to meto medijoje⁶⁰.

„Argumentų“ įtaka. Nustatyti šios laidos įtaką tiesioginiam sekuliarizacijos procesui yra sudėtinga. Kolektyvinėje atmintyje ji nėra išvirtinusi taip, kaip, pavyzdžiui, VDR televizijoje transliuotas kontrpropagandinis „Juodasis kanalas“ (*Der schwarze Kanal*), veikęs panašiu principu ir komentavęs VFR televizijoje pateiktą informaciją. Aštuntame dešimtmetyje sovietinėje Lietuvoje buvo detaliau pažvelgta į visuomenės lūkesčius ir vartojimo kultūrą, atliekant sociologinius tyrimus. Iš jų galima susidaryti ribotą vaizdą apie ateistinių laidų sėkmes ir nesėkmes. 1975 m. buvo atlikta apklausa apie religingumo praktikas keturiuose kolūkiuose, kurios metu nustatyta, kad mažiausiai mėgstamos televizijos laidos yra susijusios su ekonomikos ir ateizmo klausimais⁶¹, tačiau šios apklausos pjūvis buvo siauras ir refera-

⁵⁹ Jono Janučio laiškas Ministrų Tarybai, 1978-06-21, in: *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 10121, l. 34–35.

⁶⁰ Plačiau žr. Tomas Vaitelė, „Atgimimo bangos“ iššūkis sovietų informacinei sistemai: Sąjūdžio laida kaip atviras protesto laukas politinių pokyčių kontekste (1988 m. – 1990 m.), in: *Žurnalistikos tyrimai*, Vilnius, 2020, t. 14, p. 135–170.

⁶¹ Pažymėtina, kad pačioje apklausoje išsiskiria Kretingos rajono „Raudonosios vėliavos“ kolūkis, kurio 43,01 % darbuotojų ateizmo laidas įvardijo kaip mėgstamas. Kituose apklaustuose kolūkiuose šis procentas svyravo nuo 5,46 iki 13,33 %. Pažymyje prie Kretingos rezultatų rašikliu pažymėtas klausukas. Greičiausiai tai korektūros klaida ir procentas

vo į kaimo gyventojus. Vis dėlto religinių praktikų sekimas duoda bent minimalų supratimą apie to meto situaciją.

Gerokai tiksliau ir plačiau į potencialią „Argumentų“ laidos auditoriją ir žiūrimumą leidžia pažvelgti 1977–1979 m. LTSR TVR komiteto sociologinių tyrimų skyriaus atliktos politinių laidų žiūrimumo apklausos, kurių rezultatai buvo publikuoti vidiniam naudojimui skirtoje studijoje, siekiant pagerinti televizijos programas ir jų žiūrimumą. Jų metu apklausta 6124 įvairių socialinių-demografinių grupių televizijos žiūrovai ir radijo klausytojai. Rezultatai parodė, kad miestuose laidą „žiūri nuolat“ vos 5,1 % apklaustųjų, rajonuose dvigubai daugiau – 11,2 %. Tuo tarpu visai nežiūri – miestuose 78,8 %, rajonuose 71,4 %. Pavyzdžiui, populiariausia to meto laida „Keliai. Mašinos. Žmonės“ sutraukdavo atitinkamai – miestuose 71,9 %, rajonuose 70,7 % žiūrovų. Viena mažiausiai populiarių laidų – „TV forumas“ – 17,5 ir 28,1 % žiūrovų. Laida laikyta populiarese tik už kitus propagandinio gyvenimo būdo laidų sunkiasvorius – laidas „Socialistinis gyvenimo būdas“, „Socialistinio lenktyniavimo dienoraštis“, „Tarybos ir gyvenimas“, kurių nuolatinius žiūrovus sudarė nuo 6,1 iki 3,8 % auditorijos.

Bendrame politinių laidų reitinge pagal populiarumą „Argumentai“ užėmė 27–28 vietas tarp visų 34 reitinguotų laidų. Tyrimo išvadoje nurodyta, kad laida populiareesnė kolūkiečių ir darbininkų tarpe, o „nežymiai mažiau populiari 31–40 m. amžiaus grupėje“⁶². „Argumentų“ atvejis atskleidžia sudėtingą šių laidų situaciją ir ribotą populiarumą. Veikianti kaip sekuliarizacijos priemonė, televizija keliamų tikslų nepasiekė. Reitingai buvo skirti geriau pažinti žiūrovą ir klausytoją, tačiau dramatiškų permainų nežadėjo. Ypač kalbant apie ideologinio krūvio programas. Pagal Roth-Ey, tokios programos eteryje buvo privalomos ir būtų rodomos net ir tuo atveju, jeigu niekas jų nebūtų žiūrėjęs, nes kultūrinis ir politinis švietimas buvo sovietinės televizijos pagrindas⁶³. Televizijai nuo 1969 m. vadovavęs ateizmo propaguotojas Mačianskas, kalbėdamas apie tuometę televiziją pripažino, kad ateistinės programos kėlė daugiausia klausimų, nes nebuvo aiški laidų forma⁶⁴. Požiūrį į religines laidas išreiškęs LTSR TVR komite-

čia gerokai mažesnis; žr. Lietuvos KP CK informacija apie religingumo būklę ir mokslinių ateistinių požiūrių paplitimą kaimo gyventojų tarpe, remiantis tyrimų rezultatais, keturiuose respublikos kolūkiuose, in: *LYA LKP*, f. 1771, ap. 250, b. 311, l. 130.

⁶² *Televizija, radijas, visuomenė*, p. 24–28; priedas Nr. 1.

⁶³ Kristin Roth-Ey, *op. cit.*, p. 280.

⁶⁴ *Nevienareikšmės situacijos*, p. 306.

to pirmininkas Januitis savo atsiminimuose pateikė kvestionuotiną teiginį, kad materialistinės pasaulėžiūros laidos sudarė vos 1 % eterio laiko. Tačiau nors ir skatintos partijos, realybėje ateistinės-antibažnytinės programos sulaukdavo mažai dėmesio, o rengėjai neretai ir persistengdavo bandydami diskredituoti dvasininkiją ir tikinčiuosius⁶⁵.

Išvados. Ateistinės propagandos diegimą sovietų Lietuvos televizijoje galima chronologiškai skirti į dvių skirtingų pagreičių kampanijas. Pirmoji buvo skatinama iš aukščiau nuleidžiamų direktyvų, ji rimtesnės formos taip ir neįgavo. 1957–1972 m. dažniau likta prie tiesmuko pranešimų formato, Chruščiovo vadovavimo laikotarpiu skatinta propaganda siejama su to meto mokslo atradimais, kosmoso programomis ir technologiniu kultu. Tokio tipo programų įgyvendinimas veikė su pertrūkiais, jos nebuvo nuosekliai diegiamos, jų žiūrimumas nebuvo tiriamas, tačiau Brežnevo administracijos laikotarpiu jos nebebuvo laikomos prioritetinėmis. Apimdamos ideologinę dalį, jos rečiau klasifikuodavo bažnyčią kaip priešišką organą ir buvo nukreiptos veikiau į pasaulėžiūrinę sferą.

Gerokai lengviau apibūdinti antrąjį etapą, kuriam galima suteikti aiškius politinės konfrontacijos bruožus. Prasidėjus pagrindinio leidinio *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika* leidybai 1972 m., propaganda įgavo aiškų antiklerikalinį, antibažnytinį pagrindą, kuris neapsieidavo be griežtos ir archajiškos retorikos. Griežtos propagandinės politikos ir bandymo slopinti alternatyvią informaciją laikotarpiu *Kronikos* ir jos sklaidos atvejis parodoma trapią propagandinės sistemos poziciją. Lietuvoje spausdinama, į užsienį siunčiama *Kronika* netrukdamo grįžti, o tai, kad „pažangiausioje“ to meto medijoje buvo einama į tiesioginę konfrontaciją su *Kronikoje* paskelbta informacija, atskleidžia gana dramatišką sovietinės medijos padėtį, kurioje slopinimai techninėmis priemonėmis nesugebėjo įveikti informacijos sklaidos. Didesnei amortizacijai reikėjo sukurti politinį oponentą, kuriuo tapo *Kronikos* sąveika su užsienio radijo stotimis.

Algimanto Stuinio vedami „Argumentai“ (1974–1988) tapo viena iš esminių priemonių kovai su religiniais „prietarais ir atgyvenomis“, žymėję pasikeitusią retoriką ir religijos traktavimą kaip aiškiai priešišką politinį vienetą. Ėjimas į tiesioginę konfrontaciją su, kaip teigiama laidos tekstuose, „Vatikanų radijo paskelbta informacija“, signalizavo ir desperatišką siekį perimti į savo rankas informacijos sklaidą ir manipuliaciją ja.

⁶⁵ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 247.

Abejotina ir šių programų sėkmė sekuliarizacijos procesui. Bandytas pasitelkti pažangiausią to meto priemonę ateizmo sklaidai buvo nepavykęs, ką liudija aštunto dešimtmečio pabaigoje atliktos apklausos, kuriose tarp politinio turinio laidų „Argumentai“ užėmė vieną paskutiniųjų reitingo vietų (27–28 tarp 34 reitinguotų programų). Griežto ideologinio krūvio laidos nesugebėjo pritraukti didelės auditorijos, o tai galėjo turėti įtakos ir pačių televizijos vadovų požiūriui, kuris reikšdavo šių programų perstūmimą į mažesnio žiūrimumo laiką. Skeptiškas požiūris į šias programas užfiksavo ir atsiminimuose, kurie, nors ir nevienalaikiai, šiek tiek leidžia užčiuopti tuometinės televizijos vystymosi tendencijas – ideologinės paskaitos neturėtų užgožti populiarių televizijos transliuojamų laidų. Tačiau greta to reikia paminėti ir tai, kad televizija atspindėjo sovietmečio propagandos ir kultūros dinamiką – kovą prieš užsienio informacijos įtaką šalyje, kurias bandyta atlaikyti pasitelkiant populiariomis laikomas priemones.

AN ALTAR IN THE SHADOW OF THE SCREEN:
THE BATTLE AGAINST RELIGION ON THE SOVIET-ERA
LITHUANIAN TELEVISION (1957–1988)

Summary

The article explores atheistic campaigns that used to be run on television from the beginning of television in 1957 in occupied Lithuania. With references to archival documents and various historiography, this article researches the way the narratives had been changing and the agents influencing the shifts in on-screen rhetoric. The directives of the Communist party and their impact on the changing content are the basis of these shifts. The running of atheistic campaigns is divided into two different chronological periods determined by the objective circumstances of the period. The first period includes the rather sporadic introduction of atheistic narratives in the period of 1957–1972, when atheistic campaigns were shaped mostly by the Communist party and its resolutions. During this period, atheism was treated as an ideological opposition to religion. The second period, covering 1973 to 1988, saw a change in the rhetoric, and religion was treated mostly as a political problem and direct opposition to the regime. Archival sources and the material of TV shows allows for a wider reconstruction of the prevailing ideological clichés, topics, and the reasons for them. This research reveals the conflict with underground publications of *The Chronicle of the Catholic Church* and, at the same time, the information on matters of faith in occupied Lithuania that used to be aired by foreign radio stations.

APIE AUTORIUS

MYKOLAS DEGUTIS – Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto ir Filologijos fakulteto klasikinės filologijos gretutinių studijų bakalaurlantis. Mokslinių interesų sritys: ikisokratinė filosofija, XX a. kontinentinė filosofija.

El. paštas: mykolasdegutis@gmail.com

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ – humanitarinių mokslų daktarė (hp), Vilniaus dailės akademijos profesorė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Dailės istorijos ir vizualiosios kultūros skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: dailės, architektūros ir dailės istorijos istorija. Taikydama socialinės dailės istorijos metodą parašė monografiją *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (2003), dailės ir politikos sąsajas analizuoja šiuo metu rašomoje monografijoje *Apie ką tyli paveikslai? Lietuvos dailė ir dailės gyvenimas 1939–1944 m.* ir tyrimo rezultatus apibendrinančiuose akademinuose straipsniuose.

El. paštas: giedre.jank@gmail.com

DARIUS KUČINSKAS – humanitarinių mokslų (menotyra, muzikologija) daktaras, Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto profesorius. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių muzikinės kultūros istorija, muzikos tekstologija, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio muzika. Naujausia knyga (sud.): *Ethnic piano rolls in the United States* (2021).

El. paštas: darius.kucinskas@ktu.lt

NERINGA MARKEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Balio Sruogos egodokumentai, publicistika, biografija, prozos tekstų istorija ir redagavimai, tradicinė ir skaitmeninė tekstologija. išleido knygą *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija* (2014), parengė *Balio Sruogos Raštų t. 16: Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1915–1918* (2019) ir t. 17-1: *Laiškai Vandai Daugirdaitei, 1919–1924* (2021).

El. paštas: nerutela@hotmail.com

VAIVA MIKELIONYTĖ – Vytauto Didžiojo universiteto magistrė, dailės istorikė, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus parodų ir ekspozicijų skyriaus vedėja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XX a. Lietuvos dailė, tarptautinė Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės reprezentacija.

El. paštas: vaiva.mikelionyte@ciurlionis.lt

LAURYNAS PELURITIS – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas. Mokslinių interesų sritys: Lietuvos filosofijos istorija, sovietmečio tyrimai, idėjų istorija, politinė filosofija. Rengia disertaciją *Filosofija sovietų Lietuvoje 1944–1986: Institucijos, asmenybės, idėjos*.

El. paštas: l.peluritis@gmail.com

ALDONA PRAŠMANTAITĖ – humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija XIX–XX a. Be daugelio mokslinių straipsnių, išleido knygas: *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis* (2000), *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* (2014), parengė Motiejaus Valančiaus Namų užrašus (2003), Adomo Stanislovo Krasinskio *Atsiminimus* (2013), šaltinių publikaciją *Perlaužto kryžiaus kodas: Lietuviški 1862 metų plakatai* (2019), sudarė straipsnių rinkinį *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse* (2009).

ORCID: 0000-0003-0267-1935.

El. paštas: aldona.prasmantaitė@istorija.lt

SAULIUS RUMŠAS OP – dominikonas, katalikų teologijos mokslų daktaras ir ortodoksų teologijos licenciatas, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Antikos ir Viduramžių kultūros tyrimo skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: patristika, kapadokiečiai, trinitologija, kristologija, krikščioniškoji antropologija. Be kitų publikacijų parengė Grigaliaus Nysiečio *Homilijas apie palaiminimus* (vertė Virginija Dičiūtė, 2015).

El. paštas: s.rumsas@gmail.com

TOMAS VAITELE – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas. Mokslinių interesų sritys: medijų kontrolė ir cenzūra Sovietų Sąjungoje, populiarioji kultūra Šaltojo karo metais, kino ir muzikos istorija. Rengia disertaciją *Sovietinė televizija Lietuvoje 1957–1991 m.: Tarp režimo uždavinių, visuomenės lūkesčių ir profesionalių ambicijų*.

El. paštas: tomas.vaitele@if.vu.lt

DALIUS VILIŪNAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos filosofijos istorija, Apšvietos ir romantizmo epochų filosofinė kultūra Lietuvoje. Be daugelio mokslinių straipsnių išleido knygas: Jeronimo Stroinovskio *Prigimtinės teisės mokslas* (2011), *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje* (2014), *Jeanas Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė* (2016), Mauricijaus Pranciškaus Karpio *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai* (2017).

ORCID: 0000-0002-4950-2189.

El. paštas: daliusviliunas@gmail.com

BIRUTĖ RŪTA VITKAUSKIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus dailės akademijos docentė, Lietuvos nacionalinio muziejaus mokslinė darbuotoja, Lietuvos ir Lenkijos dailės istorikų draugijų narė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: LDK kultūra, architektūra

ir dailė, auksakalystės istorija, Vilniaus miesto istorija, biografistika. Be daugelio straipsnių išleido knygą *Złotnictwo wileńskie: Ludzie i dzieła, XV–XVIII wiek* (2006).

El. paštas: ruta.vitkauskiene@gmail.com

VILMA ŽALTAUSKAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios struktūros ir bendruomenės raida XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje Lietuvoje, santykiai su moderniaisiais nacionalizmais, dvasininkijos socialinės laikysenos. Paskutinė knyga: *Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija: albumas nr. 7* (2010).

ORCID 0000-0002-2241-3768.

El. paštas: vilsimas@gmail.com

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemiškais ir atskiroje komentarų padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademiniuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakiny s ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a ‘b b b’ a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpų tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [---]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide,

pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., 1861 *m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., 8-*as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, 7-*ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., XVI *a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnyš be tarpelių, pvz., 1815–1831 *m.*; VI–XX *a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., (1900) arba (1579–1832).

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: 1987-06-16. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., 1987 *m. birželio* 16 *d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamosi Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinynus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., Bažnyčia, Švč. Gailestingumo Motina, Vulgata, Lietuvos Vyskupų Konferencija, Šventasis Tėvas, (šv.) Mišios.

5.1. Religinių bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: Romos Katalikų Bažnyčia, Evangelikų Liuteronų Bažnyčia ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Iškeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės kopytėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Bašas Sirdies pas Pona Dieva, Szwečiausy Marya Pana yr Szweņtus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Drukarnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojai Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekuskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyviniam apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f.*, *ap.*, *b.*, *l.* Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – VUB RS), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – LLTIB RS), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituaniæ Ducatus cum Regno Poloniæ libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: VUB RS.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, CD-ROM ar interaktyvus. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamasi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nėra šomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p. ir l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinius laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negrąžinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XLV

Anglų kalbos vertėja ir redaktorė Diana Bartkutė Barnard

Maketuotoja Violeta Boskaitė

Tiražas 100 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Rionų g. 25C, LT-03153 Vilnius

